

ВАЗОРАТИ САНОАТ ВА ТЕХНОЛОГИЯҲОИ НАВИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ДОНИШГОҲИ ТЕХНОЛОГИИ ТОҶИКИСТОН

**ҲАМБАСТАГИИ ИЛМ БО ИСТЕҲСОЛОТ ДАР
РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

*Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумхуриявӣ
(22 - 23 апрели соли 2022)*

ҚИСМИ 2

**ВЗАИМОСВЯЗЬ НАУКИ С ПРОИЗВОДСТВОМ В
ПРОЦЕССЕ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

*Материалы республиканской научно-практической конференции
(22 - 23 апреля 2022 года)*

ЧАСТЬ 2

Душанбе – 2022

ҲАЙАТИ ТАДОРУКОТ

Амонзода И.Т. – д.и.т., дотсент, ректори Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, раиси кумитаи тадорукот;
Ғафоров А.А. – д.и.т., профессор, муовини ректор оид ба илм ва татбиқот;
Тошматов М.Н. – н.и.и., и.в. профессор, муовини ректор оид ба таълим ва сифати таҳсилот;
Ғафоров Ф.М. – н.и.и., и.в. дотсент, муовини ректор оид ба инноватсия ва технологияҳои таълим;
Бобоев Х.Б. – д.и.т., профессор, муовини ректор оид ба масоили иҷтимоӣ ва рабобити хориҷӣ;
Абдумуминзода С. – н.и.ф., и.в. дотсент, муовини ректор оид ба тарбия;
Негматова Г.Д. – н.и.ф.-м., дотсент, сардори идораи таълим;
Ҳакимов Ғ.Қ. – н.и.т., и.в. профессор, декани факултети муҳандисӣ–технологӣ;
Иброҳимов Х.И. – д.и.т., и.в. профессор, декани факултети технология ва дизайн;
Зарифбеков М.Ш. – н.и.ф.-м., дотсент, декани факултети технологияҳои иттилоотӣ ва коммуникатсионӣ;
Сатторов А.А. – н.и.и., дотсент, декани факултети иқтисодиёт ва молия;
Раҳимов М.И. – н.и.и., дотсент, декани факултети менеҷмент ва маркетинги байналмилалӣ;
Озодбекова Н.Б. – н.и.ф.-м., дотсент, декани факултети телекоммуникатсия ва таълимоти касбӣ;
Насриддинов М.Ш. - н.и.и., дотсент, декани факултети таҳсилоти фосилавӣ ва ғойбона;
Яминзода З.А. – н.и.т., декани факултети муштарак Донишгоҳи давлатии Полотски Ҷумҳурии Белорус ва Донишгоҳи технологии Тоҷикистон;
Ҳасанов А.Р. - н.и.и., дотсент, мудири шӯбаи омодаسازی кадрҳои илмӣ ва илмӣ - педагогӣ;
Рабиева Т.М. – н.и.и., дотсент, мудири шӯбаи магистратура.

ОРГКОМИТЕТ

Амонзода И.Т. – д.т.н., доцент, ректор Технологического университета Таджикистана, председатель оргкомитета;
Ғафоров А.А. – д.т.н., профессор, проректор по науке и внедрению;
Тошматов М.Н. – к.э.н., и.о. профессора, проректор по учебной работе и управлению качеством образования;
Ғафоров Ф.М. – к.э.н., и.о. доцента, проректор по инновации и образовательным технологиям;
Бобоев Х.Б. – д.и.н., профессор, проректор по международным связям и социальным вопросам;
Абдумуминзода С. – к.ф.н., и.о. доцента, проректор по воспитательной работе;
Негматова Г.Д. – к.ф.-м.н., доцент, начальник учебного управления;
Ҳакимов Ғ.Қ. – к.т.н., доцент, декан инженерно-технологического факультета;
Иброҳимов Х.И. – д.т.н., профессор, декан факультета технологии и дизайна;
Зарифбеков М.Ш. - к.ф.-м.н., доцент, декан факультета информационных и коммуникационных технологий;
Сатторов А.А. – к.э.н., доцент, декан факультета экономики и финансов;
Раҳимов М.И. – к.э.н., доцент, декан факультета менеджмента и международного маркетинга;
Озодбекова Н.Б. – к.ф.-м.н., доцент, декан факультета телекоммуникации и профессионального образования;
Насриддинов М.Ш. - к.э.н., доцент, декан дистанционного и заочного факультета;
Яминзода З.А. - к.т.н., декан совместного факультета Государственного университета Полоцка Республики Белоруссии и Технологического университета Таджикистана;
Ҳасанов А.Р. - к.э.н., доцент, зав. отделом подготовки научных и научно - педагогических кадров;
Рабиева Т.М. - к.э.н., доцент, начальник отдела магистратуры.

Муҳаррири матни забони русӣ: **Самадова З.С.** – н.и.ф., дотсент;

Муҳаррири матни забони тоҷикӣ: **Бобоева Т.Р.** – н.и.ф., дотсент;

Ороиши компютерӣ ва тарроҳӣ: **Қодирзода Ш.А.** – мутахассис - таҳлилгари шӯбаи илм.

Ответственность за содержание и достоверность сведений, предоставляемых для опубликования, несут авторы. Редакция не несет ответственности за содержание предоставленного материала. Мнение авторов публикаций может не совпадать с точкой зрения редакторов.

Масъулияти муҳтаво ва эътимоднокии иттилооте, ки ба нашр пешниҳод шудаанд, ба дӯши муаллифон вогузор карда мешавад. Ҳайати тахририя ба мазмуни маводи пешниҳодишуда ҷавобгӯ нест. Андешаи муаллифони мақолаҳо метавонанд ба нуқтаи назари ҳайати тахририя мувофиқ наояд.

Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ “Ҳамбастагии илм бо истеҳсолот дар раванди саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе: 2022. – 285с.

© Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, 2022.

МУНДАРИЧА - СОДЕРЖАНИЕ

**БАХШИ 4. ПРОБЛЕМАҶОИ РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ДАР
РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ҶУМӢУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

1. <i>Азимов Н.Х.</i> ИҚТИДОРИ ЭҶОДИИ ҚУВВАИ КОРӢ ҲАМЧУН РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ ИННОВАТСИОНИИ МИЛЛӢ.....	8
2. <i>Азимова М.Т., Риоев З.Н.</i> НАПРАВЛЕНИЯ АДАПТАЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА ТАДЖИКИСТАНА К ТРЕБОВАНИЯМ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ.....	13
3. <i>Акилҷонов Ф.Ш.</i> ДАРОМАДҶОИ АСЛИИ АҶОЛӢ ДАР РАВАНДИ ГУСТАРИШӢБИИ МУНОСИБАТҶОИ ТАҚСИМОТӢ.....	16
4. <i>Арбобов С.С.</i> САМТҶОИ АСОСИИ РУШДИ ҚАРЗДИҶИИ ХУРД – АСОСИ ИНКИШОФИ ФАЪОЛИЯТИ СОҶИБКОРӢ ДАР МИНТАҚАҶОИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	22
5. <i>Аишурова Н.Э.</i> ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПРИРОДНОГО КАПИТАЛА	27
6. <i>Бахронова Х.А.</i> АРЗӢБИИ ХУСУСИЯТҶО ВА ОМИЛҶОИ АСОСИИ МУСОИДАТКУНАНДАИ СИЁСАТИ АНДОЗИИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРОНӢ.....	29
7. <i>Бегмуродов С.Ш., Мизробов С.С.</i> УСУЛҶОИ БАҶОДИҶИИ МЕНЕҶМЕНТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР КОРХОНАҶОИ САНОАТӢ.....	33
8. <i>Бобоева М.Ю.</i> ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ДИНАМИКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ.....	35
9. <i>Бобоева М.Ю.</i> ФАКТОРЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ.....	39
10. <i>Бобоев Н.М.</i> МОДЕЛИРОВАНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ФИНАНСОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ	43
11. <i>Байматова Н.И.</i> ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	50
12. <i>Гадоев А.Дж.</i> ПОСЛЕДСТВИЯ МИГРАЦИИ И МОБИЛЬНОСТИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ РЫНКА ТРУДА.....	52
13. <i>Газиев М.Н.</i> САМТҶО ВА ТАМОЮЛҶОИ ТАШАККУЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	60
14. <i>Давлятова М.М.</i> ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЗЕЛЕННОГО РОСТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	65
15. <i>Дарингов К.П.</i> ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АГРАРНОГО РЫНКА В УСЛОВИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РТ	68
16. <i>Имомназаров М.А.</i> ПУТИ АКТИВИЗАЦИИ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЙ.....	71
17. <i>Кабутлов Қ.Р., Курбанова Г.З.</i> РУШДИ СОҶАИ МАОРИФ ДАР ДАВРОНИ СОҶИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	80
18. <i>Каримов Р.Т.</i> РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗӢ.....	83

19.	<i>Киёмидинов Х., Усманова М.А.</i> ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ МЕНЕҶМЕНТИ СИФАТИ МАҲСУЛОТ.....	87
20.	<i>Кимсанов У.О.</i> ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА	94
21.	<i>Косимов Л.Ф.</i> БИОЭКОНОМИКА - ФОРМИРОВАНИЯ И ЭТАПЫ ЕЕ РАЗВИТИЯ.....	96
22.	<i>Қодирзода Ш.А.</i> ФАЪОЛИЯТИ НАВОВАРОНАИ КОРХОНАҲОИ МАҲСУЛОТИ ШИРӢ ДАР ИСТЕҲСОЛ ВА КОРКАРДИ ШИР.....	100
23.	<i>Мадаминова Г.Н.</i> ФОРМИРОВАНИЕ КРИТЕРИЕВ ОЦЕНКИ УПРАВЛЕНИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТЬЮ.....	103
24.	<i>Маҷидов Ф.А.</i> КОҲИШӢБИИ ҲАРОҶОТИ НАҚЛИӢТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА НАРХИ МЕВАӢО САБЗАВОТИ ТОҶИКИСТОН.....	110
25.	<i>Муродова М.Ҷ.</i> ТАШАККУЛӢБИИ ҶАНБАҲОИ ГЕНДЕРӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ БОЗОРИИ ИҚТИСОДӢ.....	114
26.	<i>Набизода М.Н.</i> ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ.....	117
27.	<i>Назаров Т.Р.</i> МУШКИЛОТИ ИНКИШОФ ДОДАНИ БОЗОРҲОИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢИ ВА РАҚОБАТНОКИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	121
28.	<i>Носирзода Ҳ.</i> ТАЪСИРИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ИЛМ ВА ИННОВАТСИЯ БА РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ.....	124
29.	<i>Рабиева Т.М., Давлатзода М.А.</i> СУЩНОСТЬ И РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СТРУКТУРЫ В ЭКОНОМИКЕ.....	128
30.	<i>РауфӢ А.</i> БАЛАНДБАРДОРИИ АРЗИШМАНДИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР РАВАНДИ РУШДИ БОСУРЪАТИ САНОАТИ ТОҶИКИСТОН.....	132
31.	<i>Сабиржанов А.С.</i> ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ.....	138
32.	<i>Сафоев Ҳ.С.</i> ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ МЕХАНИЗМИ ШАРИКИИ ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ.....	145
33.	<i>Тошматова З.М.</i> СБЕРЕЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ – ПОТЕНЦИАЛ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	150
34.	<i>Ҳасанов Б.Г., Ҳасанова Р.Г.</i> УЗВИЯТИ СОҲАИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЗМОНИ БОНУФУЗИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ (ММД).....	153
35.	<i>Ходжахонова Г.К.</i> ГЛАВНЫЙ ЦЕЛЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ.....	155
36.	<i>Шарипов Ш.Р., Хикматова Х.Ш.</i> К ВОПРОСУ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОБЛЕМ УПРАВЛЕНИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ.....	159
37.	<i>Шоев Д.М.</i> БОЗОРШИНОСӢ ҲАМЧУН ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢИ ВА ВАТАНӢ.....	163
38.	<i>Шоев Д.М.</i> ПРОИЗВОДСТВА МОЛОКА И ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТЬ.....	167
39.	<i>Шукуров Н.Ш.</i> БИЗНЕСИ ИНЖИРИНГӢ ДАР НИЗОМИ НАМУДҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ЗЕӢНӢ.....	171
40.	<i>Эгамбердиева Д.Э.</i> МАСЪАЛАҲОИ ШУҒЛ ВА БЕКОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН....	175

**БАҲШИ 5. САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ТАФАККУРИ СОЗАНДА ДАР
РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТ**

41. <i>Азизов А.А., Таурова М.М.</i> ИНКИШОФИ ТАЪЛИМИ МУТАХАССИСОНИ ИХТИСОСИ ДИЗАЙНИ МАҲСУЛОТИ ДҶУЗАНДАГӢ БА ФАЪОЛИЯТИ КАСБӢ ВА ИСТЕҲСОЛӢ.....	181
42. <i>Акбарова М. Ф.</i> ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ МИҚДОР ВА ЧЕНАКУ АНДОЗА ДАР РОМАНИ ТАЪРИХИИ “КУРУШИ КАБИР” - И БАРОТИ АБДУРАҲМОН.....	184
43. <i>Асомиддини А.</i> ҲАРАКАТИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ ҶАНГИ ШАҲРВАНДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН.....	188
44. <i>Бобоева Т.Р.</i> НАҚШИ ФАНҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ДОНИШЧӢ.....	191
45. <i>Гулаҳмадов Ш.Н., Сайдуллаева Г.Р.</i> БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ ФАҲМИШИ ФАЛСАФАИ ҲУҚУҚ.....	194
46. <i>Зебуннисо Ҳамроқулова</i> ПАЖӢҲИШГАРИ МУМТОЗ.....	203
47. <i>Искандарова Г.А.</i> ОСОБЕННОСТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ СТРАТЕГИЙ ПРОГРАММЫ «РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ЧТЕНИЕ И ПИСЬМО» В ВУЗЕ	207
48. <i>Масолиев А.С.</i> САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ВА ҲАМБАСТАГИИ ОН БО ИСТЕҲСОЛОТ ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	212
49. <i>Меҳроҷиддини Н., Рустамов А.</i> РАССОМИ ХИЗМАТНИШОНДОДАИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ПРОФЕССОР МИЗРОБ ХОЛОВ.....	216
50. <i>Мирзоиён Г.</i> ТАЪРИХИ РУШДИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР САРЗАМИНИ ТОҶИКОН.....	218
51. <i>Назарова М.Р.</i> ИННОВАЦИОННАЯ ОБУЧЕНИЯ ЯВЛЯЕТСЯ ЭФФЕКТИВНЫМ УСЛОВИЕМ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ.....	222
52. <i>Носиров С.</i> МУХТАСАР ДАР БОРАИ ЯК АНЪАНАИ МАҲАЛЛИИ МАРБУТ БА НАВРӢЗ БО НОМИ «БОЙКАНДАК».....	224
53. <i>Нурова К.</i> САЪДИИ ШЕРОЗӢ ВА ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ МЕҲВАРИ ҶОМЕА	227
54. <i>Нурулоева З.К.</i> ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ВУЗА.....	231
55. <i>Салимова Ф.</i> ТЕРРОРИЗМ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА	233
56. <i>Салимова Ф.</i> ТЕРРОРИЗМ ВА РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВИИ ОН ДАР СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТӢ	237
57. <i>Салимова Ф.</i> САБАБҲОИ ИҶТИМОӢ СИЁСӢ ВА ФАРҲАНГИӢ ИДЕОЛОГИИ ПАЙДОИШИ ТЕРРОРИЗМ ДАР ҶОМЕАҲОИ РӢБАИНКИШОФ.....	240
58. <i>Саъдуллоева Тағойгул</i> САҲМИ УСТОД МИРЗО ТУРСУНЗОДА ДАР ТАШАККУЛИ ШЕЪРИ МУОСИРИ ТОҶИК.....	242
59. <i>Собиров Ф., Саидов Ш.</i> РАССОМИ МУМТОЗ ҲОҶАЕВ ФАРРУХ СОБИРОВИЧ.....	245
60. <i>Турсунова М.У.</i> БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ФАКУЛТАТҲОИ САНОАТИ САБУК.....	247
61. <i>Усекеев Э.Ж., Иманбеков У.Т.</i> АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКОГО КОНСАЛТИНГА КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ В ПОЛИТИЧЕСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ.....	251
62. <i>Фарангиси Н., Бахтибекова Г.</i> РАССОМИ ШИНОХТА ВА ЗИНДАНИГОРИ ЭҶОДИЁТИ ТЕАТРИ ТОҶИК ШОБУТОЛИБОВ ШОБУТОЛИБ ШОИБРОИМХОНОВИЧ	255

63. <i>Холова З., Бердиева Н.</i> САНЪАТИ КУЛОЛГАРӢ ТАҶАССУМГАРИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР ЭҶОДИӢТИ РАССОМИ ХАЛҚИИ ТОҶИКИСТОН ВАЛИМАД ОДИНАЕВ.....	257
64. <i>Хусанова Т.К.</i> ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ - ПОВЫШЕНИЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ.....	259
65. <i>Шамсова Б.Қ.</i> РУШДИ САӢӢӢХОН ВА ДӢСТДОРОНИ ТАБИАТ БОИСИ БОЛОРАВИИ ИҚТИСОДИӢТИ КИШВАРАМОН.....	262
66. <i>Шарипов Ч.Х., Тагоев Д.</i> ОММАВИГАРДОНИИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ ДАР ҶУМӢУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	266
67. <i>Шарипов Ч.Х., Диловаршоев Р.С.</i> СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА.....	270
68. <i>Шарипов Ч.Х., Диловаршоев Р.С.</i> РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ЕВО ЭФФЕКТ ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЮ ЗДОРОВЬЯ В СЕМЬЕ.....	274
69. <i>Шарифов И.У.</i> ТАӢСИРИ НЕРУИ ЗЕӢНӢ, САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ТАФАККУРИ СОЗАНДА ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТ.....	276
70. <i>Шарифова Г.А.</i> ЗАБОНИ ШЕВОИ ТОҶИКИРО ПОС ДОРЕМ.....	282

БАХШИ 4.

**ПРОБЛЕМАҲОИ РУШДИ
ИҚТИСОДИЁТИ МИЛЛӢ ДАР РАВАНДИ
САНОАТИКУНОНИИ БОСУРЪАТИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

СЕКЦИЯ 4.

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ
НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В
ПРОЦЕССЕ УСКОРЕННОЙ
ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

**ИҚТИДОРИ ЭҶОДИИ ҚУВВАИ КОРӢ ҲАМЧУН РУШДИ ИҚТИСОДИӢТИ
ИННОВАТСИОНИИ МИЛӢ**

Азимов Н.Ҳ.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир технологияҳои нав ҷузъи ҷудонашавандаи зиндагии ҳаррӯза шуда истодааст, ки ин ҷиҳат ҳам дар ҳаёт ва ҳам дар раванди истеҳсолот ба назар мерасад. Дар шароити муосир рушди назарияи иқтидори эҷодии (креативӣ) қувваи корӣ муҳим ҳисобида мешавад, ки нақши баланд бардоштани дониш, малака, маҳорат, ақлу идрок ва он ҳислатҳое, ки ба ҳар як шахс хос аст, боиси раванди ташаккулёбии рақобатпазирии иқтисодии инноватсионии миллӣ гардад.

Дар аввали асри 20-ум ва 21-ум иқтисоддон ва психологҳои амрикоӣ Абрахам Маслоу, Э.П. Торренс, Ҷ. Гилфорд, Ҷон Хокинс “Иқтисодии эҷодӣ (креативӣ)”, Ричард Флорида “Синфи эҷодӣ (креативӣ)”, Роберт Кушинг “Сармоияи эҷодӣ (креативӣ)” асарҳои худро доир ба ин соҳа бахшиданд, ки боиси поягузори рушди ин илм шуд. Илова бар ин, як қатор олимони рус ба монанди Варлакова Ю.Р., Тарасова О.П., Буренина В.И. ва дигарон мушкилот ва масъалаҳои ин соҳаро дар корҳои илмию тадқиқотии худ равшанӣ андохтанд. Бисёре олимони хориҷа моҳияти асосии эҷодкориро гуногун шарҳ додаанд, ки дар умум, маъноии ягонро касб мекунад.

Е.И. Наколаева [4] мафҳуми “эҷодкорӣ”-ро чунин ифода кардааст: Эҷодкорӣ - ин қобилиятҳои эҷодии шахс мебошад, ки дар тафаккур, эҳсосот ва намудҳои гуногуни фаъолият метавонад ифода ёбад.

Таърифи дигари эҷодкориро дар луғати таҳририи В.Н. Копорулина [2] ёфтам, ки ба луғати [Словарь психолога-практика/ Сост.С.Ю.Головин. 2-е изд., перераб. и доп.- Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001.-308] қайдшуда монанд мебошад.

Дар луғати таҳриршудаи мухтасари психологии А.В. Петровский ва М.Г. Ярошевский [6] чунин моҳият дарк карда мешавад: Эҷодкорӣ - сатҳи неъматҳои эҷодӣ, қобилияти эҷодкорӣ, ки хусусияти нисбатан устувори шахс мебошад.

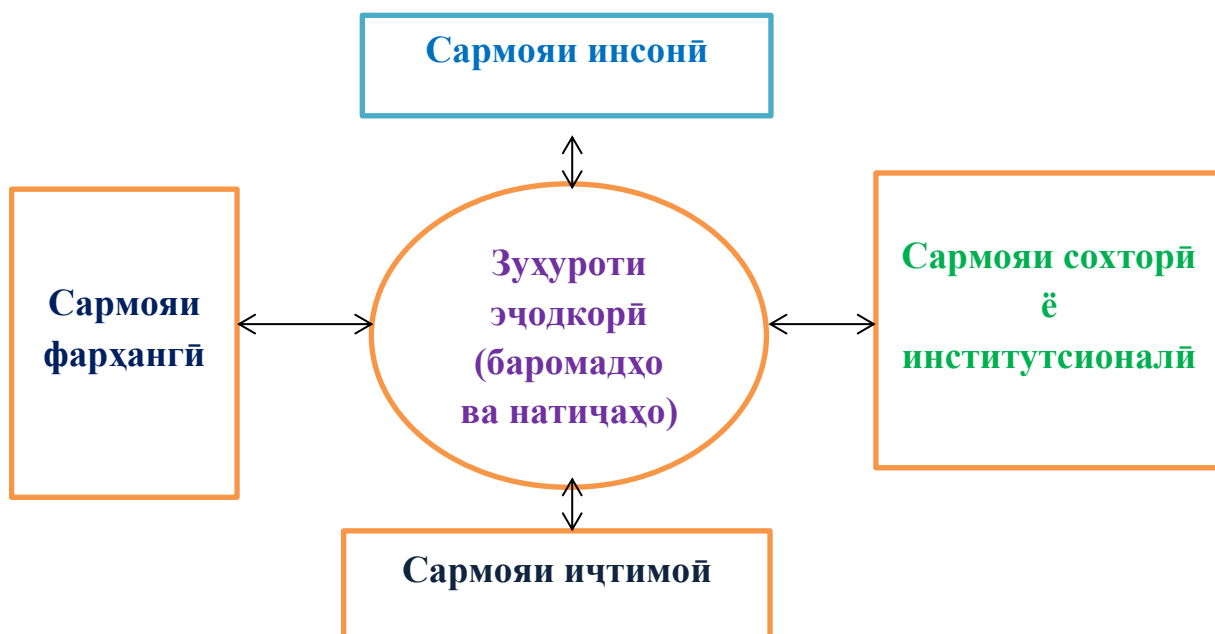
Атур Ребер [8] дар луғати таҳриркардаи худ истилоҳи эҷодкориро чунин баён кардааст: Эҷодкорӣ - ин равандҳои равонӣ мебошад, ки ба ҳалли мушкилот, ғояҳо, тафаккур, ташкили эҷоди шаклҳои санъат, назарияҳо ё ҳама гуна маҳсулоти беназири нав оварда мерасонад.

Ҷ. Гилфорд “эҷодкориро ҳамчун як раванди тафаккури гуногун баҳогузори қард, ки ҳеҷ кадоме аз гуфтаҳои боло ба ин дохил намешавад, яъне илова қардан ба фонди донишҳои умумибашарӣ аст”[17].

“Танҳо миллати босавод метавонад насли соҳибмаърифату донишманд ва кадрҳои арзандаи давронро ба воя расонад, пеш равад ва дар ҷомеаи мутамаддин мақоми арзандаи худро пайдо намояд”,[5] – ибраз доштанд дар Паёми навбатии худ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 20.01.2016 с.

Дар ҳақиқат, иқтисоди эҷодкорӣ имкони тавлиди даромад ва ҷойҳои корӣ дар баробари мусоидат ба фарогирии иҷтимоӣ, гуногунии фарҳангӣ ва рушди инсониро дорад. Эҷодкорӣ [9] (қобилиятҳои эҷодӣ, фаъолнокии эҷодӣ, муносибатҳои эҷодкорӣ) - ин қобилияти тавлиди ғояҳои ғайриодӣ, дур шудан аз шаклҳои анъанавии тафаккур, зуд ва самаранок амалӣ қардани пешравии зеҳнӣ дар ҳалли ҳолатҳои мушкилот мебошад.

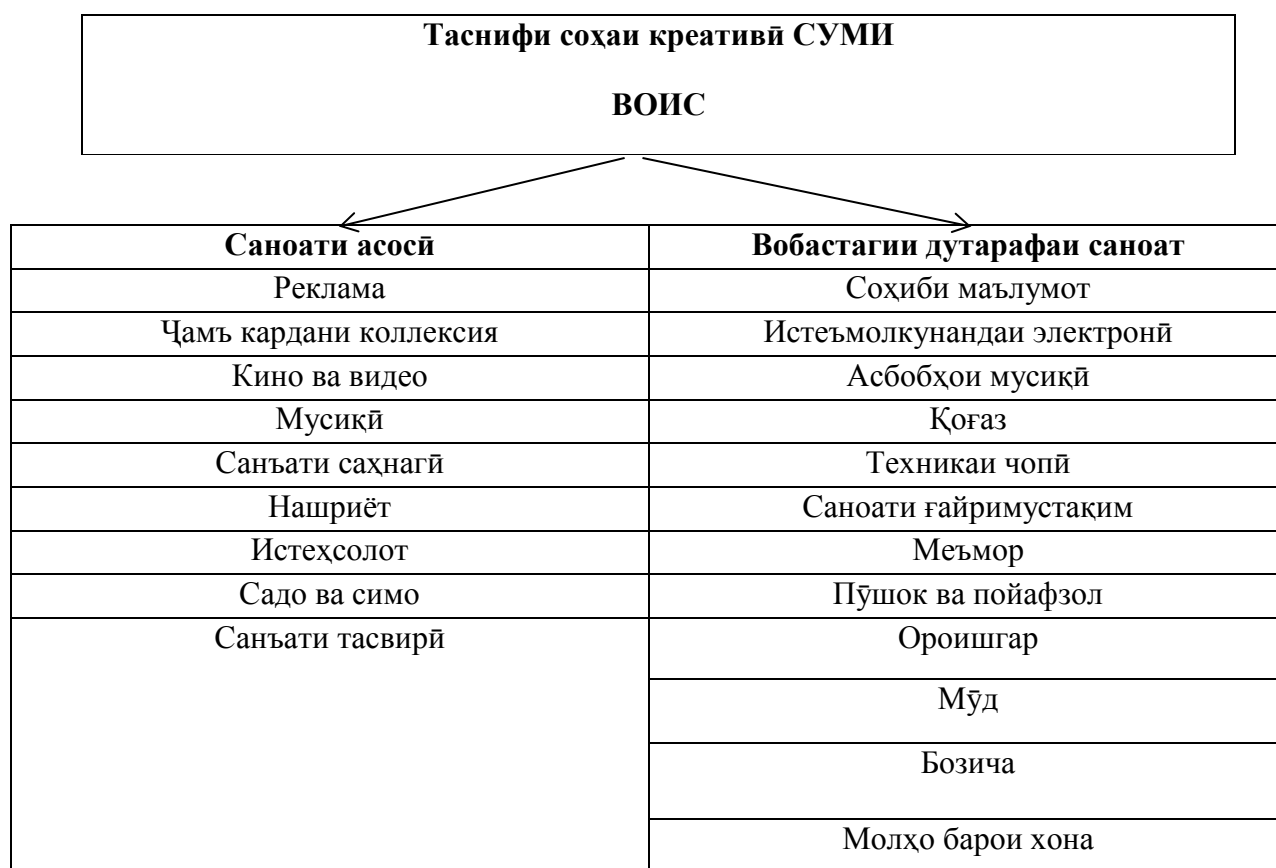
Дар замони имрӯза истилоҳи эҷодкорӣ ҳамчун муҳаррики иқтисодии инноватсионӣ баромад мекунад. Барои ошкор кардани моҳият, зарурат ба таърихи омӯзиши иқтисодии эҷодӣ ва афзудани таъсири он ба иқтисодиётро дар умум назар кардан лозим аст. Иқтисоддон ва сотсиолог Роберт Кушинг [10] дар тадқиқоти худ сифати яке аз пешравонро омӯхта, баромад кард, ки дар ташкили эҷодкорӣ омӯхтани масъалаҳои муҳимми сармояи эҷодӣ дар иқтисодии кишвар зарур аст.

Расми 1. Натиҷаҳои эҷодкории чор сармоя ва муносибати онҳо [13]

Роберт Кушинг чомеаҳои эҷодкорро ҳамчун як ячейкаи чомеа эътироф карда, барои онҳо дар муқоиса бо дигар гурӯҳҳои иҷтимоӣ бештар гуногунрангӣ ва фаъолияти инноватсионӣ, ки онҳоро ба марказҳои рушди иқтисодӣ табдил медиҳад, хос аст, ҷудо кард. Барои он истилоҳи марказии эҷодкориро, ки ҳамчун хатти рафтори сатҳи баланди нишондиҳандаи гуногунрангӣ баромад мекунад, ихтироъкорӣ ва якҷоя кардани технологияҳои баланди саноат ва сатҳи фаъоли сиёсиро пешниҳод кардааст (нигаред ба расми 1).

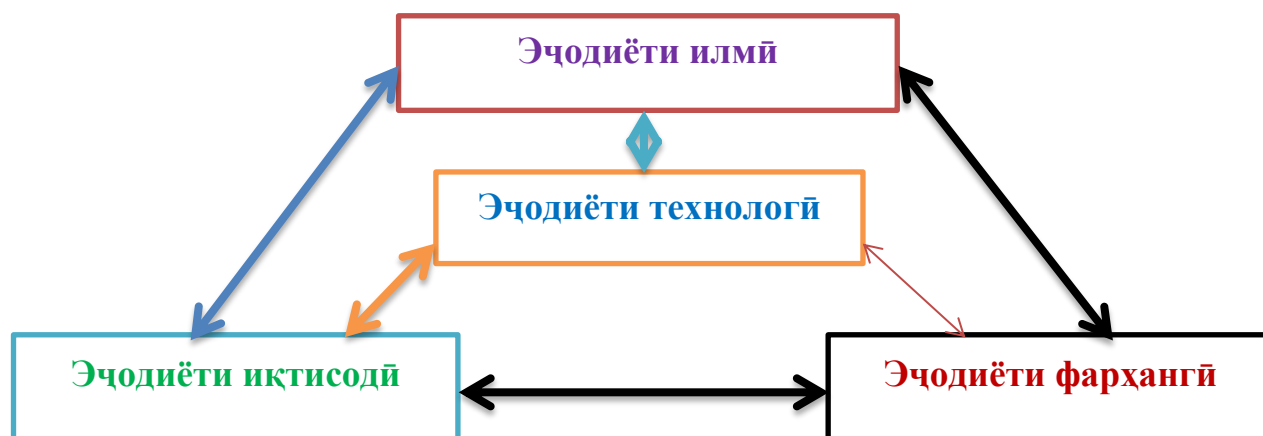
Инчунин Роберт Кушинг фаъолияти соҳаи эҷодкориро омӯхта, махсусан қайд кард, ки аз сармояи иҷтимоӣ сармояи эҷодкорӣ, ки фаҳмондадиҳии пайдоиш ва рушди инноватсияи фаъолро ташкил медиҳад, ҳамчунин рушди номутаносибии як минтақаро дар муносибат бо дигари он фаҳмонид. Барои фаъоли инноватсия зиёда минтақа, чомеа бояд ҳислати эҷодкориро дошта бошад, он гоҳ онҳо маркази эҷодкориро ташкил мекунанд (дар мафҳум, кластерҳо), ки маркази гуногунии инноватсияро дар афзоиши иқтисодӣ дорад [11]. Хусусан қувваи қорие, ки сармояи эҷодкорӣ дошта бошад, аз рӯи фикри муаллиф, нақши калидӣ дорад ва дар рушди иқтисодӣ нақши калон мебозад. Дар ин рӯзҳо бисёре таснифи соҳаи эҷодкории Созмони умумиҷаҳонии молу мулки интеллектуалиро (ВОИС) дуруст қайд мекунанд (нигаред ба расми 2).

Расми 2. Таснифи соҳаи креативии Созмони умумиҷаҳонии молу мулки интеллектуалӣ (ВОИС) [12]

Расми 2-юм нишон медиҳад, ки таснифи соҳаи эҷодкорӣ асосан дар соҳаи саноат зудтар рушд карда, боиси рақобатпазирии иқтисодии инноватсионии милли мегардад. Бо як мазмун гуфта метавонем, ки дар маркази иқтисодии эҷодӣ саноати эҷодкорӣ ҷойи маҳсул гирифтааст. Дар ин мафҳум иқтисоддон Чон Хокинс нақши саноати эҷодиро дар иқтисодии кишвар омӯхта, истилоҳи иқтисодии эҷодиро чунин шарҳ додааст [3]. Ӯ онро ба понздаҳ шохаи саноати эҷодӣ тақсим кард, ки аз ҷумла истеҳсолот, тадқиқоти коркарди тарҳрезӣ инчунин саноат ҳислати эҷодии муносибат бо санъатро дорад.

Дар Конференсияи Ташкилоти Давлатҳои Муттаҳида оид ба савдо ва тараққиёт, эҷодкориро дар иқтисодии имрӯза ба чунин шакл ифода кардаанд (нигаред ба расми 3).

Расми 3. Эҷодкорӣ дар иқтисодии имрӯза[14]

Аз рӯйи чунин шакли эҷодкорӣ бармеояд, ки хусусиятҳои эҷодкорӣ дар соҳаҳои гуногуни фаъолияти инсон ё захираҳои меҳнатӣ асосан қувваи корӣ ҳадди ақал ҳисобида мешаванд. Масалан, метавон пешниҳод кард, ки [15]:

- эҷодиёти фарҳангӣ (бадеӣ) тасаввурот ва қобилияти тавлиди ғояҳои аслий ва роҳҳои нави тафсири ҷаҳонро дар бар мегирад;
- эҷодиёти илмӣ кунҷковӣ ва омодагӣ ба озмоиш ва эҷодии робитаҳои навро дар ҳалли мушкилот дар бар мегирад;
- эҷодкории иқтисодӣ як раванди динамикӣ мебошад, ки ба навоарӣ дар технология, амалияи тиҷорат, маркетинг инчунин ба даст овардани бартариҳои рақобат дар иқтисодиёти миллӣ ифода ёфтааст.

Ҳама чизҳои дар боло зикршуда ба андозаи бештар ё камтар **эҷодиёти технологӣ** доранд ва бо ҳам алоқаманданд, тавре ки дар расми 3 нишон дода шудааст.

Иқтисоддон ва сотсиологӣ амрикоӣ муаллифи асари назарияи “Синфи эҷодӣ” Ричард Флорида, ки асари ӯ ҳамчун омили асосии рушди иқтисодиёт эътироф шудааст, мисоли ин мебошад. Дар синфи эҷодӣ аз рӯйи нуқтаи назари Ричард Флорида фарқи вақилони ҳар як касбе, ки кореро бо қобилияти эҷодӣ ба анҷом мерасонанд, ташкил медиҳанд [7]. Ҳоло кӯшиш мекунем, моҳияти муносибати инноватсия ва иқтисодиёти эҷодӣ, ки ҳамкорӣ онҳоро нишон медиҳад, яъне таъсири дӯст ба дӯст ва нақши он дар иқтисодиётро дида бароем.

Дониш, дар бораи раванди муҳим, ки аз аввал дар саноат нишон медиҳад ва дар сифати базаи сарчашмаи дониш баромад мекунад. Минбаъда онҳо гуногун ҳастанд ва ҳатти нави иловагӣ дар якҷанд ҳолат ба таври ҷиддӣ ивазшавии дониши нав, инчунин ҳис кардани ҳамон қадари муҳолифат, ки то онҳо қабул шуда буд, ифода мекунад.

Барои ин ду калиди ташкилкунанда лозим аст, ки чунин мебошад:

- мувофиқ будани гил барои рушди идеяҳои инноватсионӣ (грантҳо, сармоягузориҳои иқлимӣ ва ғайраҳо);
- мавҷуд будан ва ташкил кардани фазои эҷодӣ ба касоне, ки қобилияти такмил додани идеяҳои инноватсиониро доранд.

Ҳаминт тавр, мо бояд ду намуди шартӣ инноватсияро дохил кунем, ки дар ин ҷо ишорат кардем: эвристикӣ ва эмпирикӣ.

Инноватсияи эвристикӣ ба вучуд овардани чизи навро дар системаи донишҳои аз тарафи умум қабулшуда дар назар дорад, ё ин ки як навъи сифати ҷаҳанда мебошад.

Инноватсияи эмпирикӣ ба вучуд овардани системаи такмилдиҳии донишҳои аз тарафи умум қабулшуда бо сифати иваз кардани он аст.

Агар мо дар методи баҳодиҳии иқтидори эҷодӣ, ки аз ҷониби равоншиноси машҳури бритонӣ Майкл Киртон [1] пешниҳод шудааст, монандии типологияи тақсимои эҷодиро мебинем, эҷодиест, ки ба самти системаи такмилдиҳӣ, ба тағйир додани самти система нигаронида шудааст. Майкл Киртон инро шарҳ дод, ки гузоштани табиат ба инсон рағбат доштан ба намуди фаъолияти муайян мебошад. Фикрҳои гуногуни Киртон боиси тахмин кардани мо, ки истифода бурдани муайянии сифати иҷтимоию иқтисодии ҷамъият, шояд тақсим кардани сифати муайян дар гурӯҳи умумии одамон, ё ин ки қабати иҷтимоӣ бо дастовардҳои умумии муайян, самти фаъоли инноватсия дар ҷамъият, мувофиқат кардан бо ҳама ва таъкиб кардани сиёсати иқтисодӣ мебошад.

Ричард Флорида дар китоби худ “Шаҳри шумо кист?” пешниҳод кард, ки баррасии омилҳои қатори таъсиркунанда ба ташаккулёбии ва рушди фаъоли инноватсия дар ҷамъият аст. Ҳамин тавр агар шарҳи ҳамаи омилҳо ба типология тақсим шавад, пешниҳоди Киртон, барои фаъоли инноватсияи эвристикӣ, ки аввалан бештар ташкилдихии иҷтимоӣ аст (худифода кардани озодӣ, имконияти хиёнат бо ҳамфикрӣ ва ғайра), дар он вақт ҳамчун барои фаъоли инноватсияи эмпирикӣ аввалан доштани нишондиҳандаҳои иқтисодӣ мебошад.

Чунон ки маълум аст, барпо намудани шаҳрҳои илмӣ маблағҳои хеле калонро талаб мекунад. Аммо як мушкили ноҳақиқат гирифташуда дар табдил додани онҳо ба макони тавоноии созанда ҳамон омилҳои ҳамбастаест, ки ҷомеа ба сӯйи навоарӣ ва татбиқи онҳо ҳаракат мекунад.

Бисёр мисоли маълум, ҳавасманд кардани роҳбарият дар намуди мукофот додан аст, ки эҷодкорони гузашта идеяҳои беҳамто доштанд, ки қобилияти рушди тичоратӣ ҳастанд. Дар мисол, ҷорӣ кардани идеяи инноватсионии краудсорсинг, ки аз тарафи президенти Сбербанк Герман Греф пешниҳод шудааст. Краудсорсинг – ин ҷалб кардан аз ҷомеа инчунин аз миқдори зиёди одамон (аз англ. crowd – ҷамъ кардан, маҷмӯъ, ғӯда) ва муштарақ қор кардани қасоне ки ба ин қор шавқ, инчунин хоҳиш доранд, ошқор мекунанд. Идеяи қабулшуда “идеяи биржа” ном гирифт. Бо ёрии ӯ ҳамаи қормандони қорхона имконияти пешниҳод кардани идеяҳои худро мустақиман ба роҳбарияти банк пайдо карданд. Натиҷа аз татбиқ кардани ин система он шуд, ки ба Сбербанк ғолидаи иловагиро ба миқдори 24,7 млрд рубл дар соли 2010 овард [16].

Мисол краудсорсинг ба фикр рафтани оид ба табиати пайдоиши инноватсия маҷбур мекунад. Аз як тараф ин табиатан марҳилаи рушди ҷомеаро нишон медиҳад. Марҳила, ки ҳислати дар ҷанде қавм беҳадор шудан аз системаи амаликунандаи дониш, моҳият ва хоҳиши он (системаи) ивазшаванда аст, ки зарби санаи нави рушд меноманд. Аз дигар тараф, баромадан ҳамеша ба фаъоли инноватсия вобаста аз шароит, вақт ва макон ҳатмӣ нест. Агар роҳбарони ғуруҳҳо одамонро ба навоарӣ ва ҳавасмандгардонии фаъолияти инноватсионӣ эълон кунанд, ин умуман имкон медиҳад, ки сатҳи фаъолияти инноватсионӣ зиёд мешавад.

Инчунин мисоли краудсорсинг таълимоти Ҷон Хокинс ва Ричард Флорида дар бораи синфи эҷодӣ, ки ҳамчун ояндаи инсоният ва қувваи пешбарандаи иқтисодии инноватсионӣ ҳаст, илова карданд. Агар ба ин муносибат шарҳи мафҳуми коэффитсиенти эҷодкоро ба миён гузорем, пас маълум мешавад, ки намояндагони синфи эҷодӣ, ин коэффитсиент ба эҳтимол аз намояндагони синфи эҷодӣ ба дараҷаи баландтар бошад. Аммо агар тамоми захираҳои эҷодии мавҷуда ба қўшиши ҳалли мушкилот ҷалб карда шаванд, пас эҳтимолияти ҳар ҷи зудтар пайдо кардани роҳҳои дурусти ҳалли мушкилот меафзояд. Дар ин ҳолат, шумораи идеяҳои инноватсионии муфид зиёд мешавад. Дар ҳоле ки сармояи инсониро ҳамчун саноатӣ омили истехсоли рушди иқтисодӣ ва метавон нишондиҳандаи муайяни афзоиши коэффитсиент ҳисобид, сармояи эҷодӣ, ки омили пешазистехсоли мебошад, душвор аст ҳисоб кардан, зеро маҳсули фаъолият барои ӯ идея аст. Барои ба амал баровардани идея ба он чизе, ки дар ин маврид ба таври шартӣ сармояи ҳақиқӣ номидан мумкин аст, як қатор шартҳои ба мисоли (тайёр будани ҷамъият ба навоарӣ, мавҷуд будани сармоя барои ташаккули истехсолот дар асоси идея ва ғайра) иҷро кардан лозим аст, имконият медиҳад, ки идея ба маҳсулоти ҳақиқӣ табдил ёбад.

Адабиёт:

1. *Adaptors and Innovators* – Michael J. Kirton, Routledge, 1989.
2. Копорулина В.Н. Словарь. / Ростов-на-Дону: «Феникс», 2003. - 639 с.
3. Лекция профессора Джона Хокинса - «Что такое креативная экономика», 2009.
4. Николаева Е.И. Психология детского творчества. / Санкт-Петербург: «Речь», 2010. С.126.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 20.01.2016.
6. Петровский А.В. Краткий психологический словарь под ред. Ярошевского.
7. Ричард Флорида «Кто твой город?», 2008.
8. Ребер. А. Большой толковый психологический словарь / М: Вече-Аст, 2000. 591с
9. Словарь психолога-практика / Сост. С.Ю. Головин. 2-е изд., перераб. и доп. Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2001. - 308 с.
10. Robert Cushing, “Creative Capital, Diversity and Urban Growth”, Unpublished manuscript, Austin, Texas, December 2001.
11. Creative Economy Report 2008: The challenge of assessing the creative economy towards informed policy-making.
12. Source: A Study on Creativity Index, 2005.
13. Source: KEA European Affairs (2006:42).
14. Сбербанк Бизнес Онлайн (СББОЛ) - вход в систему СберБанк (sberbank.ru).
15. [Ibid., p. 118-119].

**НАПРАВЛЕНИЯ АДАПТАЦИИ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА
ТАДЖИКИСТАНА К ТРЕБОВАНИЯМ ВСЕМИРНОЙ ТОРГОВОЙ ОРГАНИЗАЦИИ**

Азимова М.Т., Риоев З.Н.

Технологический университет Таджикистана

Вступление Таджикистана во Всемирную торговую организацию обуславливает необходимость кардинального изменения методов и направлений повышения конкурентоспособности агропромышленного комплекса. Доминантами развития в новых условиях является адаптация инструментария государственной поддержки АПК, как на межгосударственном, так и на федеральном и региональном уровнях, к принципам Всемирной торговой организации без снижения эффективности мер государственной поддержки.

Мировая практика развития агропромышленного комплекса показывает, что данная отрасль экономики не может развиваться без активного государственного регулирования. Неэффективность организационных механизмов, отказ от использования передовых инструментов решения проблем развития агропромышленного комплекса приводит к технической и технологической деградации сельского хозяйства и вытеснению их продукции с мирового рынка.

Концептуальным программным документом, определяющим основы развития национального агропромышленного комплекса на долгосрочную перспективу на современном этапе, является «Концепция инновационного развития агропромышленного комплекса Республики Таджикистан». Главной задачей государственной инновационной политики в агропромышленном комплексе на ближайшие годы остаются преодоление системного кризиса, мобилизация возможностей научно-технического потенциала отрасли для технического и технологического обновления отечественного сельского хозяйства. В период проведения аграрных реформ в стране численность работников в аграрной науке сократилась на 1/3 (одну треть), значительно ухудшилось состояние материально - технической базы научных организаций, сократились объёмы финансирования науки и уровень заработной платы учёных. В этих условиях научные организации вынуждены основные усилия направлять на выживание и максимальное сохранение имеющегося научно-технического потенциала. В связи с этим первоочередным приоритетом должна стать государственная поддержка фундаментальных исследований.

Основным механизмом соединения аграрной науки с сельскохозяйственным производством являются целевые программы, большинство из которых содержат специальные разделы научно-исследовательских и опытно - конструкторских работ. На начальном этапе разрабатывается концепция государственной инновационной политики в агропромышленном комплексе, в которой чётко формулируется отношение государства к развитию инновационных процессов, как основы научно-технического прогресса, указываются цели, приоритеты и основные направления реализации данной политики.

Особенностью американской структуры управления научно-техническим процессом являлось тесное взаимодействие государства и частного бизнеса. Значителен удельный вес смешанных организаций, финансируемых за счёт государственных и частных источников. Среди них - Национальный центр промышленных исследований, Национальная академия наук, Национальная техническая академия и Американская ассоциация содействия развитию науки. Связь государственных и частных институтов в научно-исследовательских и опытно-конструкторских отраслях - важная особенность инновационного механизма. Экономическим «открытием» США последнего десятилетия можно назвать венчурный бизнес.

Интенсивный рост числа малых и крупных концернов, находящихся в поисках новых идей, их совершенствование - это и есть особенность, присущая американскому инновационному процессу. Государственные органы Соединённых Штатов Америки способствовали созданию благоприятных налоговых и кредитных условий для функционирования венчурных фирм и образованию единого национального рынка венчурного капитала. Японская модель государственного регулирования Научно-технического прогресса в конце 70-х и начале 80-х годов базировалась на следующих основных принципах:

- наличие долговременной программы научно-технического развития страны;
- опора на крупные корпорации в реализации научно-технической политики;
- стимулирование прикладных исследований и разработок;
- поощрение активных закупок лицензий за рубежом.

В ведущих европейских странах (Федеративная Республика Германии, Великобритания, Франция) национальные государственные органы играют существенную роль в формировании национального и научно-технического потенциала, оказании

поддержки корпорациям, имеющим возможность повысить конкурентоспособность собственной продукции и национальной экономики. В 80-х годах для ускорения процесса технологических нововведений, являющегося условием осуществления структурной перестройки национальной экономики и роста её конкурентоспособности правительства ведущих европейских стран предприняли меры по усилению внедрения в промышленность результатов научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ государственных исследовательских организаций.

Анализ показывает, что в деле стимулирования развития инновационной деятельности ведущими странами мира, как Америка, Германия, Италия, Франция, Япония, Канада, Бразилия, Израиль и Австралия за последние 10-15 лет накоплен значительный опыт организации инновационного процесса и предприняты следующие меры:

- не облагаются налогом средства в пределах 20%, приобретённых от инновационной деятельности;
- при внедрении инновационной технологии предоставляются льготы;
- освобождаются от налогов средств с высоким риском;
- представляется государственная поддержка (субсидия) для выпуска нового товара и технологических линий;
- представляются безвозвратные государственные средства (дотация) для переподготовки научных и научно-исследовательских кадров в развитых странах, добившихся значительных инновационных результатов;
- создаются благоприятные условия по поддержке лимитных кредитов для инновационной деятельности в агропромышленном комплексе;
- ежегодно определяются объёмы средств из республиканского бюджета для инновационной деятельности.

Государственная инновационная политика в агропромышленном комплексе должна формироваться Министерством сельского хозяйства Республики Таджикистан, непосредственно с участием научных институтов Таджикской академии сельскохозяйственных наук (ТАСХН) и должна утверждаться Правительством Республики Таджикистан, как основная часть программы развития агропромышленного комплекса страны.

Конкурентоспособность продукции агропромышленного комплекса Республики Таджикистан и потенциал наращивания объёмов производства и снижения затрат благодаря интенсификации в условиях отсутствия адаптивных методов программно-целевого хозяйствования, а также без модернизации технологий контроля и управления процессами интенсификации практически исчерпан. Необходима техническая и технологическая модернизация агропромышленного комплекса в сочетании с широким применением технологий точного земледелия, информатизацией и автоматизацией технологических процессов, оптимизацией агроменеджмента, модернизация агропромышленной политики Республики Таджикистан в части её адаптации к условиям ВТО и переориентации её целей на повышение уровня конкурентоспособности в условиях изменения международной системы продовольственной безопасности и мирового экономического кризиса.

Литература:

1. Афонцев А. Мировая экономика в поисках новой модели роста // Мировая экономика и международные отношения. № 2. 2014. - С. 3-12.

2. Бобылева А., Иванова Л. Влияние господдержки АПК на развитие сельского хозяйства // АПК: экономика, управление. № 11. 2013. – С. 37-41.

3. О правилах внутренней поддержки сельского хозяйства в рамках ВТО // Аналитический вестник. 2012. № 14 (457).

ДАРОМАДҲОИ АСЛИИ АҲОЛӢ ДАР РАВАНДИ ГУСТАРИШӢБИИ МУНОСИБАТҲОИ ТАҚСИМОТӢ

Акилҷонов Ф.Ш.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ҳамчун категорияи бисёрҷабҳаи муносибатҳои иқтисодӣ даромадҳои аҳоли ҳодисаҳои дар ҷараёни азхудкунӣ, тақсимот, азнавтақсимкунӣ ва истифодабарии арзиши нав муттаҳид мекунад. Аз ҷиҳати методологӣ даромадҳои аҳоли муносибати аъзоёни ҷамъиятро ҳамчун соҳиби омилҳои истеҳсолот, инчунин муносибати онҳо бо давлат оид ба ҳиссаи муайяни неъматҳо, ки дар асоси амалигардонии муносибатҳои тақсимотӣ аз худ ва истеъмол карда мешаванд, ифода мекунад. Ба фикри мо, айнан ҷиҳатҳои муносибатҳои моликиятӣ асоси ташаккулёбӣ, тақсимот ва истифодаи даромадҳои аҳолиро ташкил медиҳанд. Бо баробари ин дар ҷараёни такрористеҳсол ба шарофати амал намудани алоқаҳои сабабӣ-оқибатӣ тағйирот ба назар мерасад, ки аз сабаби он алоқаи даромадҳо бо унсурҳои мувофиқи меҳнат ва маҳсулоти истеҳсолшуда қанда мешаванд. Аз ин ҷо бармеояд, ки айнан даромадҳои аҳоли ҳамчун шакли иқтисодии амалигардонии муносибатҳои моликиятӣ дар муносибатҳои тақсимотӣ баромад мекунад¹.

Ҳамчун дар аксарияти ҳолатҳои муайян намудани тавсифи моҳияти категорияҳои иқтисодӣ, маънидодкунии даромадҳои аҳоли бештар дар вазифаҳои он ифода меёбад. Одатан чунин вазифаҳои даромадҳои аҳолиро аз ҳам ҷудо мекунад: такрористеҳсолӣ, мақомӣ, ҳавасмандгардонӣ, истеъмолий. Вазифаи такрористеҳсолии даромадҳои аҳоли таъиноти функционалии онҳоро дар ҷараёни такрористеҳсоли аҳоли ифода мекунад. Дар сохтори даромадҳои аҳоли ин вазифаҳо музди меҳнат иҷро мекунад. Лекин дар шароити муосир аз сабаби диверсификатсияи сарчашмаҳои даромадҳои аҳоли ин вазифаҳо дигар сарчашмаҳои ташаккулёбии даромадҳои аҳоли иҷро карда метавонанд. Мисол, дар шароити муосир нақши даромадҳо аз хоҷагии наздихавлигӣ ва фаъолияти соҳибкорӣ баланд мегардад, яъне вазифаи такрористеҳсоли даромадҳои аҳоли аз тарафи ҳама сарчашмаҳои асосии ташаккулёбии онҳо таъмин карда мешавад.

Вазифаи мақомии даромадҳои аҳоли дар он зоҳир мегардад, ки мавқеи ҳар як субъект дар ҷамъият ва дараҷаи қоньгардонии эҳтиётҳои асосии ӯ бо даромади субъект баҳо дода мешавад. Ҳар як индивид табиатан даромадҳои худро бо даромадҳои

¹ Одегов ЮГ., Журавлева П.В. Управление персоналом. –М.: Финстатинформ, 1997. С. 497.

дигар аъзоёни ҷамъият муқоиса менамояд, ва бо ҳамин тарз мавқеъи худро дар ҷамъият муайян мекунад, ки барои ӯ рағбати беҳтаргардонии мақоми худ дар ҷамъият баромад мекунад. Қайд намудан зарур аст, ки вазифаи мазкур имконият медиҳад, ки мавқеъи иҷтимоии аъзоёни ҷамъият на танҳо дар дохили мамлакат, балки дар муқоисакунии сатҳи зиндагонии аҳолии байни кишварҳо истифодабурда шавад. Вазифаи ҳавасмандгардонии даромадҳои аҳоли барои беҳтар намудани фаъолияти аъзоёни ҷамъият равона карда шудааст. Дар ҳар як низоми иқтисодӣ даромадҳои аҳоли ба сифати рағбати моддӣ барои ҳама субъектони иқтисодӣ баромад мекунад, ки манфиатҳои худро пешкаш менамоянд. Ба чунин субъектон пеш аз ҳама коргарон, соҳибони сармоя, замин ва моликияти интеллектуалӣ ва ғайраҳо дохил мешаванд. Баланд намудани тахассуснокӣ ва тағйироти сифатӣ дар қобилияти индивидуумҳо барои афзоиши даромадҳои аҳоли мусоидат намуда, некуаҳволии онҳоро баланд менамояд. Бинобар ҳамин ба даст овардани даромадҳои ҳама вақт бо натиҷаҳои фаъолияти субъектони хоҷагидорӣ алоқаманд буда, барои ҳавасмандгардонии баланд намудани даромадҳо аз тарафи аҳоли таъминот дорад². Вазифаи истеъмолии даромадҳои аҳоли дар таъминоти алоқамандии эҳтиёҷоти аҳоли ва таъминот бо даромадҳои мувофиқ иборат мебошад. Вазифаи истеъмолии даромадҳои аҳоли аз эҳтиёҷоти аъзоёни ҷамъият ва сатҳи даромадҳои онҳо вобастагӣ дорад. Зарурати вазифаи мазкур барои инкишофи истеҳсолот ниҳоят калон аст, зеро қонеъгардонии эҳтиёҷоти ҷамъият имконият медиҳад, ки на танҳо муаммоҳои иқтисодӣ ҳал карда шаванд, инчунин барои баргараф намудани ҳолати шиддатноки иҷтимоӣ дар ҷамъият мусоидат намояд.

Бояд қайд намуд, ки даромадҳои аҳоли на танҳо барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти моддӣ, инчунин асоси беҳтаргардонии нишондодҳои сифатии фаъолияти аъзоёни ҷамъият баромад мекунад. Бо ибораи дигар, даромадҳои аҳоли барои баланд намудани сатҳи маълумотнокӣ, беҳтаргардонии саломатӣ, барои истироҳати хуб, ҳолати иқтисодӣ дар ҷамъият ва ғайраҳо истифода мешавад. Аз ин ҷо бармеояд, ки даромадҳои аҳоли унсури зарурии баланд намудани сатҳи зиндагонии аҳоли ба ҳисоб меравад.

Табиати даромадҳои аҳоли ба воситаи шаклҳои он бо таркиби он алоқамандии зич дорад, ки аз пардохтҳои пулӣ, воситаҳои натуралӣ, амволи ғайриманқул ва хизматрасонии хизматҳои бепул ба аҳоли иборат аст. Ҳамаи ин шаклҳои таркибии даромадҳои аҳоли барои истеъмолот ва пасандоз равона карда мешавад. Даромадҳои аҳоли дар шакли пулӣ ва ашёӣ, бешубҳа, аз шаклҳои гуногуни даромадҳо иборат мебошад, ки дар вобастагӣ аз марҳилаҳои инкишофи иқтисодиёти миллӣ вазни қиёсии гуногун доранд.

Ҳангоми маънидодкунии табиати даромадҳои аҳоли ба инобат гирифтани хусусиятҳои анъанаҳои миллӣ, урфу одат, афзалиятҳои маданӣ-маишӣ ва динии аҳоли зарур арзёбӣ карда мешавад. Чунин муносибат барои муайян намудани таносуби байни шаклҳои пулӣ ва ашёии даромадҳои аҳоли мусоидат менамояд, зеро тавсифи шуморавии даромадҳои аҳоли на ҳама вақт метавонад дуруст бошад, азбаски имконияти ба инобат гирифтани шаклҳои гуногуни даромадҳо бо ифодаёбии ашёӣ на ҳама вақт дуруст мебошад. Махсусан ин ҳолатро дар шароити инкишофи гуногуншаклии шаклҳои моликият мушоҳида кардан мумкин аст, ки ҳангоми он нақши хоҷагии наздиҳавлигӣ дар ташаккулёбии даромадҳои аҳоли ба таври назаррас баланд мешавад, ки дар навбати аввал

² Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты. – М.: 1997. С. 86-87.

бо мавҷуд набудани ҷойҳои кори алоқаманд мебошад. Аҳамияти даромадҳои аҳоли бо он муайян карда мешавад, ки онҳо ҳамчун механизми транзитии равона сохтани неъматҳои истеъмоли ба уҳдадории аҳоли, ки дар навбати худ шакли молиро дорад хизмат карда, ба ҷараёни истеҳсолот ба воситаи талаботи истеъмоли таъсир расонида, инкишофи онро ҳавасманд мегардонад.

Васеъшавии муносибатҳои бозорӣ ногузир ба тағйирёбии сохтори даромадҳои аҳоли оварда расонид. Ба шаклҳои анъанавӣ даромадҳои аҳоли (музди меҳнат, нафақа ва ғайраҳо) даромадҳои аз фаъолияти соҳибкорӣ, даромад аз моликият, даромад аз хоҷагии наздиҳавлигӣ, коғазҳои қиматнок ва ғайраҳо илова шуданд. Тағйироти кулли дар таркиби шумораҳои ва сифатии даромадҳои аҳоли ба миён омаданд. Тавсифи даромадҳои асли ба миён омад, яъне коэффитсиенти концентратсия ва фарқгузори даромадҳо, ҳадди акали рӯзгузаронӣ, сатҳи камбизоатӣ, қобилияти харидории даромадҳои аҳоли ва ғайраҳо. Дар истифодабарии даромадҳои аҳоли пардохтҳои ҳатмӣ ва аъзоҳаққӣ, харочот барои ба даст овардани коғазҳои қиматнок, амволи ғайриманқул, амонатҳои депозитӣ дар бонкҳои тичоратӣ ва ғайраҳо дохил карда шуданд³.

То ибтидои амалигардонии ислоҳоти бозорӣ даромадҳои аҳоли асосан музди меҳнат, нафақа, ҷубронпулӣ ва пасандозҳои шахсии аҳоли, дар шакли ашёвӣ як қатор пардохтҳоро дар бар мегирифт. Васеъшавии муносибатҳои моликиятӣ бо баробари инкишофи муносибатҳои бозорӣ ба таъсисёбии шаклҳои нави хоҷагидорӣ ва бозори меҳнат мусоидат намуд, ки ба сохтори даромадҳои аҳоли тағйироти назаррасро ворид намуданд. Натиҷаи ҳамаи ин дигаргуниҳо диверсификатсияи шаклҳои даромадҳои аҳоли баромад мекунад, ки дар шароити муосир музди меҳнат, даромад аз фаъолияти соҳибкорӣ, даромад аз хоҷагии наздиҳавлигӣ, нафақа, ҷубронпулиҳо, стипендияҳо, дивидендҳо аз коғазҳои қиматнок, даромад аз харидуфурӯши ашёи хориҷӣ, фоиз барои қарзҳо, пардохтҳои суғуртаҳои ва ғайраҳоро дар бар мегирад. Чунин таснифоти даромадҳои аҳоли, пеш аз ҳама, ҳислати пулӣ дошта, даромадҳо дар намуди ашёвиرو ифода карда наметавонанд, ки таъиноти истеъмоли доранд, даромадҳое, ки ба таври дақиқ ҳисоб карда намешаванд (аз тарафи ҳама гуна кумакҳои башардӯстона ба даст овардашуда). Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он дараҷаи баланди муҳоҷирати меҳнатӣ ба назар мерасад, даромадҳои берун аз мамлакат ба даст оварда мешуда ба ҳисоби дақиқ гирифта намешаванд, зеро муносибати дуруст ба ҳисоби ин намудҳои даромадҳои аҳоли вучуд надорад.

Илова бар ин одатан қисми бозоргири даромадҳои аҳолиро чудо мекунанд, ки барои истеъмолоту пасандоз равона карда мешаванд ва даромадҳои ғайрибозоргир. Ба даромадҳои ғайрибозорӣ аҳоли дохил даромадҳои дар намуди хизматҳои бепул дастрасшаванда дохил мешаванд, ки ба аҳоли аз ҳисоби фондҳои мақсаднок пешкаш карда мешаванд. Хусусияти фарқкунандаи асосии чунин даромадҳо самти мақсадноки онҳо баромад мекунанд, яъне онҳо наметавонанд ба шакли пулии даромад мутаносибат ба хизматҳои пешкашшаванда мубаддал шаванд. Барои таҳлили ҳаматарафаи даромадҳои аҳоли, таснифоти онҳоро аз рӯи шаклҳои ташаккулёбӣ пешкаш мекунем. Даромадҳои аҳоли вобаста аз шаклҳои гуногуни ташаккулёбӣ бо чунин тарз ифода кардан мумкин аст (схемаи 1.1).

³ Политика доходов и заработной платы / Под ред. П.В. Савченко и Ю.П. Кокина. – М.: Юристъ, 2000. – С. 89-90.

Таснифоти даромадҳои аҳоли	
Пулай	Аз рӯи шакли ифодаёбӣ
Ашёвӣ	Хислати ба дасторӣ
Даромадҳои меҳнатӣ	Ба даст овардани қонунӣ
Даромадҳои ғайримеҳнатӣ	Дарачаи асли
Даромадҳои қонунӣ	Эҳтимолияти ба дасторӣ
Даромадҳои ғайриқонунӣ	Аз рӯи шакли моликият
Даромади номиналӣ	Дарачаи ҳаракатнокӣ
Даромади асли	Муттасилии ба дасторӣ
Доимӣ	Субъектони аз ҳудудкунӣ
Муваққатӣ	Аз рӯи принципи тақсимогӣ
Музди меҳнат	Вариантҳои истифодабарӣ
Рента, фоиз ва фоида	Вобастагӣ аз андозбандӣ
Ҳаракатнок	
Ғайриҳаракатнок	
Доимӣ	
Лаҳзагӣ	
Ҳоҷагиҳои хонавода	
Шахсонӣ ҳуқуқӣ	
Аз рӯи сифат ва натиҷаи меҳнат	
Аз рӯи моликият	
Аз рӯи принципи адолати иҷтимоӣ	
Аз ҳудудкунӣ аз тарафи шахси иҷроқунанда	
Даромади ба истеъмолот рағбона шуда	
Даромади ба пасандоз рағбонашуда	
Даромади умумӣ	
Даромади ихтиёрӣ	

Схемаи 1. Таснифоти даромадҳои аҳоли

Бояд қайд намуд, ки таснифоти даромадҳои аҳоли аз рӯи шаклҳои моликият бо худ ҷиҳати зарурии гурӯҳбандиро ифода мекунад, зеро муносибатҳои моликияти имкон медиҳад, ки хусусияти муносибатҳои иқтисодии ҷамъияти муосир муайян карда шаванд. Чунин муносибат имконият медиҳад, ки шаклҳои даромадҳои аҳолиро ба монанди музди меҳнат, ғоида, ғоиз ба сармоя ва воридоти рентавӣ аз истифодабарии замин ҷудо карда шаванд.

Аз схемаи пешкашшуда мувофиқи мақсад будани тақсимои даромадҳои аҳоли ба шаклҳои пулӣ ва ашёӣ бармеояд. Одатан даромадҳои пулӣ аҳоли дар худ воридоти пулиро дар намуди музди меҳнат, даромад аз ғайрифаъолияти соҳибкорӣ, нафақа, ҷубронпулиҳо, стипендияҳо, даромад аз моликият, дивидендҳо, даромад аз фурӯши маҳсулоти хоҷагии наздиҳавлигӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад. Даромадҳои пулӣ қисми назарраси даромадҳои шахсии аҳолиро ташкил мекунанд.

Даромадҳои аҳоли дар ифодаи ашёӣ маҳсулоти аз тарафи хоҷагиҳои хонавода барои қонеъгардонии эҳтиёҷоти худ истеҳсолшуда ва воридоти ашёӣро, инчунин истеъмоли хизматҳои бепулро, ки аз тарафи давлат ва кумаки фондҳои гуногун пешкаш карда мешударо фаро мегирад.

Дар шароити васеъшавии ҳамаҷаҳади ва мукамалгардонии муносибатҳои иқтисодии бозорӣ, муҳимгардонии масъалаҳои пайдоиши даромадҳои меҳнатӣ ва ғайрimeҳнатӣ ба миён меояд. Ҳамаи ин бо вобастагӣ ва ҳислати ба дастовардани даромадҳои аҳоли алоқаманд мебошад. Дар сохтори даромадҳои умумии аҳоли даромадҳои меҳнатӣ қисми зиёдро ташкил мекунад, зеро ба чунин даромадҳо музди меҳнат, даромад аз ғайрифаъолияти соҳибкорӣ, даромад аз хоҷагии наздиҳавлигӣ ва дигар намудҳои ғайрифаъолияти меҳнати инфиродӣ дохил мешаванд⁴.

Ба даромадҳои ғайрimeҳнатӣ одатан даромадҳо дохил мешаванд, ки бо роҳи қонунӣ аз моликият, ҳама гуна трансфертҳо ва аз қоғазҳои қиматнок ба даст оварда мешаванд.

Дар марҳилаи инкишофи муносибатҳои бозорӣ зарурати тақсимои даромадҳои аҳоли ба қонунӣ ва ғайриқонунӣ ба миён меояд. Сарчашмаҳои қонунии даромадҳои аҳоли аз рӯи ҳама нишондодҳо ба меъёрҳои қонунгузори амалкунандаи ғайрифаъолияти хоҷагидорӣ субъектони муносибатҳои иқтисодӣ мувофиқ мебошад. Сарчашмаҳои ғайриқонунии ташаккулёбии даромадҳои аҳоли ба даст овардани онҳо бо риоя накардани қонуниятҳои дар мамлакат амалкунанда дар назар дорад, ки асосан дар бахши пинҳонии иқтисодиёт аз он ҷумла аз сарчашмаҳои ҷиноятӣ ба даст оварда мешаванд. Мувофиқи Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳлилгарони ватанӣ, ҳиссаи иқтисодиёти пинҳонӣ дар ҳаҷми МУД мамлакат тақрибан ба 20-25% баробар аст. Иқрор намудани мавҷудияти иқтисодиёти пинҳонӣ ва нақши он дар ташаккулёбии даромадҳои ғайриқонунии аҳоли оқибатҳои манфии иҷтимоӣ-иқтисодӣ доранд. Яқум, ҳангоми чунин ғайрифаъолияти фарқгузори қалони даромадҳо ва табақаҳои аҳоли ба миён меояд. Ин ҳолат ногузир ба сатҳи истеъмолати аҳоли ифода меёбад. Дуюм, дар иқтисодиёт мавҷуд будани сарчашмаҳои ғайриқонунии даромадҳои аҳоли ба шиддатёбии ҳолати иҷтимоӣ расониданаш мумкин аст.

⁴ Политика доходов и заработной платы / Под ред. П.В. Савченко и Ю.П. Кокина. – М.: Юристъ, 2000. – С. 89-90.

Ҳамаи ин хислатҳои ташаккулёбии даромадҳои аҳоли дар шароити муосир таъсири худро ба даромадҳои номиналӣ ва аслии аҳоли мерасонад. Пӯшида нест, ки даромадҳои аҳоли бо ҳисоби номиналӣ бо худ шаклҳои пулӣ ва ашёвӣ даромадҳои аҳолиро дар фосилаи вақти муайян дар назар дошта, даромадҳои асли бошад, ба воситаи тағйирдиҳии даромадҳои номиналӣ бо истифода аз тағйирёбии индекси нархҳо ҳисоб карда мешавад. Даромадҳои асли нишондиҳандаи нисбатан дақиқи ҳаҷми истеъмоли мол ва хизматҳо, пасандозхоро аз тарафи аҳоли ифода мекунад. Даромадҳои аслии аҳоли имконият медиҳад, ки некуаҳволии аҳоли ва дараҷаи қонеъгардонии эҳтиёҷоти аъзоёни ҷамъиятро алоқаманд намояд.

Аз рӯи нишонаи ба даст овардан даромадҳои аҳоли ба доимӣ ва муваққатӣ чудо мешаванд. Даромади доимӣ воридшавиро ифода мекунад, ки онро истеъмолкунанда пешбинӣ мекунад дар давоми давраи дарозмуддат ба даст орад. Даромади муваққатӣ табиатан хислати тасодуфӣ дорад, лекин чунин намуди даромад вобаста аз тағйирёбии фаъолнокии қорӣ пешгӯйишаванда шуда метавонад. Сарчашмаҳои даромади муваққатӣ метавонад мерос, бурд дар лоторея ва қоғазҳои қиматнок (то лаҳзаи фурӯши онҳо) ва ғайраҳо баромад кунад.

Тадқиқоти табиати даромадҳои аҳолиро ҷамъбаст намуда, ба чунин хулосаҳо омадан мумкин аст:

- ба таври анъана дар адабиёти иқтисодии ғарб, махсусан дар чорчӯбаи “Экономикс” хангоми маънидодкунии даромадҳои аҳоли диққати махсус ба масъалаҳои алоқамандии шуморавии он зоҳир карда мешавад;

- даромадҳои аҳоли муносибатҳои иқтисодии дар ҷамъият мавҷудбудаи субъектони хоҷагидориро доир ба масъалаи азхудкунӣ, тақсимот ва азнавтақсимкунии арзиши нави истеҳсолшударо ифода мекунад;

- даромадҳои аҳоли шаклҳои пулӣ ва ашёвиро дар бар гирифта, инчунин хизматрасониҳои бепулро фаро мегирад, ки барои истеъмолот ва пасандоз истифода мешаванд;

Ҳамин тавр, хулоса баровардан мумкин аст, ки аҳамияти назариявии тадқиқоти гузаронидашудаи табиати даромадҳои аҳоли бо он асос меёбад, ки хангоми интиҳоби методологияи зарурӣ имконияти маънидодкунӣ ва амалигардонии сиёсати даромади мувофиқ пайдо мегардад, ки барои баланд намудани сатҳи зиндагонии тамоми аъзоёни ҷамъият равона карда мешавад.

Адабиёт:

1. Одегов ЮГ., Журавлева П.В. Управление персоналом. –М.: Финстатинформ, 1997. - С. 497.
2. Кадомцева С.В. Экономические основы системы социальной защиты. – М., 1997. - С. 86-87.
3. Политика доходов и заработной платы / Под ред. П.В. Савченко и Ю.П. Кокина. – М.: Юристъ, 2000. – С. 89-90.

**САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ ҚАРЗДИҲИИ ХУРД – АСОСИ ИНКИШОФИ
ФАЪОЛИЯТИ СОҲИБКОРӢ ДАР МИНТАҚАҲОИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Арбобов С.С.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар марҳилаи муосири рушд тақмили механизмҳои қарздиҳии хурд, гуногунсозии сарчашмаҳо ва таҳкимбахшии дастрасӣ ба он яке аз шартҳои асосии ташаккул ва инкишофи фаъолияти соҳибкорӣ ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки соҳибкорӣ аз ҷумлаи омилҳои калидии таъмини рушди деҳот ба ҳисоб рафта, зимнан қарздиҳии хурд усули санчидашуда ва самараноки дарёфти захираҳои молиявӣ ба ҳисоб меравад. Агар ба таърихи пайдоиши қарздиҳии хурд таваҷҷуҳ зоҳир намоем, пас аён мегардад, ки соли 1976 профессор Муҳаммад Юнус дар деҳаи камбизоат ва зеробмондаи Ҷобра дар Бангладеш барои чанд зан тақрибан 27 долларро (бидуни фоиз) ҳамчун сармояи гардиш қарз медиҳад. Сипас қарзро пулро дар корхонаҳои худ, ки ба тичорати хурд машғул буданд, истифода карда, қарзро пардохт мекарданд. Ин таҷрибаи кӯчак асоси инқилоби бузурги ҷаҳонӣ дар ин самт гардида, қарздиҳии хурд ҳамчун омилҳои рушди соҳибкорӣ ва коҳиши сатҳи фақр шинохта шуд.

Дар таҷриба талаботи субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ ба сарчашмаҳои қарзӣ бо истифода аз сарчашмаҳои гуногун қонеъ карда мешавад. Дар робита ба ин, ба андешаи мо, намудҳои қарзҳои хурдро ба қарзҳои хурд, ки барои эҳтиёҷоти ҷорӣ ва барои рушди фаъолияти соҳибкорӣ гирифта мешаванд, ҷудо намудан мумкин аст. Фарқи асосӣ байни ин ду намуди қарзҳои хурд дар ҳаҷм, шартҳо ва ҳадафе мебошад, ки барои он гирифта мешавад. Дар ҳолати аввал, дурнамои возеҳи рушди тичорат вучуд надорад, ки ин боиси гирифтани миқдори ками қарз, маъмулан қарзҳои истеъмолий, мегардад. Аз тарафи дигар, қарздиҳии хурде, ки барои рушд гирифта мешавад, аз ҷиҳати ҳаҷм ва муҳлати пардохт тамоюли мусбӣ дорад. Дар ин замина, вобаста ба манбаъҳои маблағгузорӣ соҳибкорони хурд дар минтақаҳои ҷумҳури метавонанд ба бахши молиявии ғайрирасмӣ, бахши расмӣ (бонкӣ) ва ташкилотҳои маблағгузори хурд муроҷиат кунанд.

Яке аз мушкилоти низоми бонкӣ барои сармоягузорӣ ба соҳибкорӣ айни замон сатҳи пасти сармоякунони бонкҳо мебошад. Бинобар ин, аксари бонкҳо дар доираи лоиҳаҳои институтҳои бонуфузи байналмилалӣ бо истифода аз механизми маблағгузори хурд ба додани қарзҳои хурду миёна машғуланд. Бо мақсади дастгирии ин самт дар иқтисодиёти кишвар пайвасти ислоҳот гузаронида шуда, ба соҳибкорон имтиёзҳои зиёд дар шакли кам кардани шумораи меъёри андозу пардохтҳо ба бучет, кам кардани шумораи сохторҳои санчишкунанда, мораторияи санчиши фаъолияти онҳо ва ғайра дода мешавад.

Дар баробари бонкҳои тичоратӣ ва дигар ташкилотҳои қарзии ғайрибонкӣ таъсиси фонд як имконияти иловагии рушди бахшҳои муҳимтарини минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи имкониятҳои истеҳсолии онҳо мебошад. Бояд дар назар дошт, ки зиёд будани шумораи субъектҳои соҳибкории хурду миёна дар Тоҷикистон бештар ба низоми ҳисобдорӣ ва маъмурикунии андоз вобаста аст.

Рушди қарздиҳии хурд бо мақсади дастгирии инкишофи соҳибкорӣ дар сатҳи минтақаҳо аз ҷумлаи самтҳои афзалиятнок ва натиҷабархши рушди иқтисодиёт ба ҳисоб меравад. Таҷриба нишон медиҳад, ки соҳибкории хурд яке аз рӯкҳои асосии рушди устувори иқтисодиёти миллии кишварҳо мебошад. Дар ин замина, нақши асосӣ ва муҳимтарини соҳибкории хурд дар ташкили ҷойҳои нави корӣ, мусоидат ба шуғл ва бо ҳамин роҳ коҳиши бекорӣ ба ҳисоб меравад. Аҳамияти махсуси субъектҳои соҳибкории

навтаъсис ва умуман соҳибқорӣ хурд дар динамизм, қобилияти зуд омӯхтан ва зуд тағйир ёфтани фаъолияти онҳо зоҳир мешавад. Соҳибқорӣ хурд барои иқтисодиёти миллӣ аҳамияти хоса дорад, зеро масъалаҳои марбут ба сатҳи баланди бекорӣ, фаъолнокии пасти иқтисодӣ, набудани навоариҳо, сатҳи пасти рақобат ва тақсимои нобаробари даромад маҳз тавассути рушди соҳибқорӣ хурд ҳаллу фасл карда мешавад.

Таҳлили индикаторҳои самаранокии барнома нишон медиҳад, ки дар натиҷаи татбиқи бомароми барнома дар давоми 9 соли охир (солҳои 2012-2020) ба натиҷаҳои пешбинишуда ноил гардидаем. Аз ҷумла, давоми 9 соли охир шумораи субъектҳои соҳибқорӣ амалкунанда аз 187,4 то 333,5 ҳазор расонида шуд ё 78,0 фоиз зиёд (индикатори самаранокӣ - 50 фоиз), таъминоти шуғли аҳоли аз ҳисоби бахши хусусӣ аз 64,5 фоиз то 70,0 фоиз расонида шуд (индикатори самаранокӣ - 25 фоиз), ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ аз 325,5 млн то 607,1 млн расонида шуд ё 186,5 фоиз зиёд (индикатори самаранокӣ - 30 фоиз), ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти саноатӣ 275 фоиз зиёд (аз 10 млрд. сомонӣ ба 27,5 млрд. сомонӣ (индикатори самаранокӣ - 30 фоиз), ҳиссаи содирот дар гардиши савдои хориҷӣ аз 18,9 фоизи соли 2013 ба 27,4 фоиз дар соли 2019 расидааст (индикатори самаранокӣ-50 фоиз), имтиёзҳои андозиву гумрукӣ аз 2,9 млрд. то 6,8 млрд. сомонӣ расонида шуд ё 231 фоиз зиёд (индикатори самаранокӣ-100 фоиз) ва миқдори қарзҳои ба субъектҳои соҳибқорӣ аз 5 695 млн. сомонии соли 2012 то 7 025 млн. сомонии соли 2019 расонида шуд ё 123 фоиз зиёд (индикатори самаранокӣ - 100 фоиз)⁵.

Чӣ тавре ки таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, соҳибқорӣ хурд ва миёна асосан аз ҷониби муассисаҳои хурди бонкӣ маблағгузорӣ шуда, дар ин миён ба сифати маҳсулоти асосии қарзӣ – қарзҳои хурд баромад мекунад. Мавриди қайд аст, ки сатҳи фаъолияти ин муассисаҳо хеле баланд буда, онҳо дар баробари қонеъ кардани талаботи мизочон ба захираҳои қарзӣ, ҳамчунин, ҳадамоти гуногун, аз он ҷумла машваратдиҳии молиявӣ ва дастгирии методологии худро низ ба соҳибқорон пешниҳод менамояд. Ин махсусият дар сатҳи минтақа бо назардошти маърифати молиявӣ ва таҷрибаи на чандон калони аҳолии минтақа аҳамияти бениҳоят муҳим дорад.

Тибқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи «Равзанаи ягона» то 1 декабри соли 2020 дар миқёси ҷумҳурӣ 334 459 субъекти соҳибқорӣ фаъолияткунанда ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019 - ум 8 318 субъект ё 2,6 фоиз зиёд мебошад.

Аз шумораи умумии субъектҳои соҳибқорӣ соҳибқорони инфиродӣ 303 187 субъект дар миқёси ҷумҳурӣ ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондиҳанда дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 8 041 субъект ё 2,7 фоиз зиёд гардидааст, таснифоти он чунин аст:

- соҳибқорӣ бо патент 105 362 нафар ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 173 субъект ё 0,2 фоиз кам шудааст;
- соҳибқорӣ бо шаҳодатнома 37 091 нафар ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 2 651 субъект ё 7,7 фоиз зиёд гардидааст;
- хоҷагиҳои деҳқонӣ 160 734 адад ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 5 563 субъект ё 3,6 фоиз зиёд гардидааст.

⁵ Ҳисоботи раёсати дастгирии давлатии соҳибқорӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Инчунин, аз шумораи умумии субъектҳои соҳибкорӣ шахсони ҳуқуқӣ то 1 декабри соли 2020 дар ҳудуди ҷумҳурӣ 31 272 субъект ба қайд гирифта шудааст, ки ин нишондод дар муқоиса нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 277 субъект ё 0,9 фоиз зиёд гардидааст.

Таҳлили оморӣ дар боло овардашуда аз он шаҳодат медиҳад, ки субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ дар миқёси иқтисоди миллӣ ва сатҳи минтақаҳои алоҳида тамоюли мусбӣ дошта, ҳалли мушкилоти ҷойдошта, ки яке аз онҳо дастрасӣ ба сарчашмаҳои қарзӣ мебошад, метавонад ба рушди соҳибкорӣ таъсири мусбӣ расонад. Бо ҳамин мақсад солҳои охир дар самти таъмини қарзии рушди фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳо, дар марказҳои шаҳру ноҳияҳо ва ҷамоатҳои калон намоёндагии ташкилотҳои муолиявию қарзӣ таъсис дода шудаанд, ки ҳадафи аслии онҳо пешниҳоди хизматрасониҳои гуногуни молиявӣ ба аҳолии деҳот мебошад.

Тибқи маълумоти Бонки миллии Тоҷикистон дар 10 моҳи соли 2020 аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ба иқтисодиёт ба маблағи 5 570,1 млн. сомонӣ қарз пешниҳод карда шудааст, ки ин нишондиҳанда нисбат ба ҳамин давраи соли 2019-ум 325,5 млн. сомонӣ ё 6,2 фоиз кам мебошад. Аз ҳаҷми умумии қарзҳои аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ дар давраи ҳисоботӣ додашуда маблағи 3 873,4 млн. сомонии он ба соҳаи соҳибкорӣ дода шудааст, ки нисбат ба ҳамин давраи ҳисоботии соли 2019-ум -412,8 млн. сомонӣ ё 9,6 фоиз кам мебошад.

Қарзҳои хурд ба соҳибкорон додашуда дар давраи ҳисоботӣ 3 649,7 млн. сомониро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 5,2 фоиз кам гардидааст. Ба соҳибкорони хурду миёна аз ҷониби бонкҳои тичоратӣ дар 10 моҳи соли 2020 низ дар ҳаҷми 2 032,4 млн. сомонӣ қарз пешниҳод карда шудааст. Инчунин, дар давраи ҳисоботӣ бо қарори Шӯрои нозирони Фонди дастгирии соҳибкорӣ ба 12 нақшаи тичоратии субъектҳои соҳибкорӣ ба маблағи 33,75 млн. сомонӣ қарзи имтиёзнокӣ давлатӣ ҷудо карда шуд.

Расми 1. Самтҳо ва ҳадафи афзалиятноки пешниҳоди қарзҳои хурд ба фаъолияти соҳибкорӣ дар минтақаҳои ҶТ

Аз оғози фаъолият то ба имрӯз бошад, аз ҷониби Муассисаи давлатии “Фонди дастгирии соҳибқорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” ба 202 субъекти соҳибқорӣ истехсолӣ ба маблағи 304,15 млн. сомонӣ қарзҳои имтиёзноки давлатӣ дода шудааст. Ҳамзамон, бо мақсади рушди соҳибқорӣ байни замон давоми солҳои 2013-2020-ум 34 лоиҳаи тичоратии замон соҳибқор ба маблағи зиёда аз 22,8 млн. сомонӣ аз ҳисоби маблағҳои Фонди дастгирии соҳибқорӣ дастгирӣ ёфтанд. Маблағҳои қарзии ҷудошуда ба замон соҳибқор асосан ба соҳаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, қаннодӣ ва хӯроқа, дӯзандагӣ ва масолеҳи сохтмонӣ равона гардидаанд.

Аз ҳаҷми умумии маблағҳои ба соҳибқорон ҷудошуда ба шаҳри Душанбе 110,7 млн. сомонӣ (37%), вилояти Хатлон 100,8 млн. сомонӣ (39%), вилояти Суғд 31,7 млн. сомонӣ (9,5%), НТҚ 48,3 млн. сомонӣ (10,5%) ва ВМКБ 12,6 млн. сомонӣ (4%) рост меояд. Дар натиҷаи маблағгузорию Муассисаи давлатии “Фонди дастгирии соҳибқорӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз ҷониби соҳибқорони ҷумҳурӣ то ҳол 2500 ҷойи қорӣ доимӣ барои аҳоли таъсис дода шуд. Инчунин, аз ҷониби ин субъектҳо ба маблағи 148,3 млн. сомонӣ ба буҷети давлатӣ пардохтҳои андозӣ ворид карда шуд⁶.

Ба андешаи мо, ҷустуҷӯи равишҳои нави ҳалли мушкилоти иҷтимоию иқтисодии баланд бардоштани сатҳ ва сифати зиндагии аҳолии минтақаҳо тавассути рушди фаъолияти соҳибқорӣ хурд - ҳамчун яке аз роҳҳои асосии ҳалли масъалаҳои шуғл эътироф карда мешавад. Дар баробари ин, ҳангоми ташкил ва пешбурди фаъолияти соҳибқорӣ дар сатҳи минтақаҳо он ба чунин мушкилиҳо рӯ ба рӯ мегарданд:

- норасоии захираҳои молиявӣ ва моддӣ, ки ба махсусияти ҷуғрофии минтақаҳо ва набудани инфрасохтори мавҷуда алоқаманд мебошад. Таҷриба нишон медиҳад, ки аҳолии минтақаҳо дар шароити дастрасӣ надоштан ба хизматрасониҳои молиявӣ ва хадамоти машваратӣ иттилоотӣ аз механизми мазкур кам истифода мекунанд. Дар баробари ин, бо сабаби надоштани малака ва донишҳои зарурӣ наметавонанд нақшаи фаъолияти худро омода намуда, барои маблағгузорӣ пешниҳод намоянд.

Аз ин рӯ, барои ҳалли мушкилоти дар боло овардашуда зарурати таҳия ва татбиқи минбаъдаи системаи инноватсионии таъмин ва дастгирии молиявии соҳибқорон бояд коркард ва амалӣ карда шавад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки қарздиҳии хурд дар шароити муосир омилҳои муҳимтарини таъмини шуғл ва тавсеаи фаъолияти соҳибқорӣ дар деҳот ба ҳисоб меравад. Вобаста ба ин, дар марҳилаи нахустини рушди механизми қарздиҳии хурд ташкилотҳои байналмилалӣ ба мавзӯҳои деҳот аҳамияти хос зоҳир намуда, айни замон дар маҷмӯи маҳсулоти қарзии ташкилотҳои қарзӣ қарздиҳӣ ба бахши кишоварзӣ ва густариши меҳнати инфиродӣ дар деҳот тавачҷуҳи хос зоҳир менамоянд. Яъне, дар ҳалли ин масъалаҳо “тақмили низомии қарздиҳии хурд” нақши муҳим доранд⁷.

Таҳқиқоти анҷомдодаи мо собит месозад, ки рушди низомии қарздиҳии хурд ба рушду тавсеаи соҳибқорӣ иҷтимоӣ низ мусоидат мекунад ва яке аз шартҳои асосии ташаккули муносибатҳои нави иқтисодиву иҷтимоӣ дар сатҳи деҳот мебошад.

⁶ Ҳисоботи раёсати дастгирии давлатии соҳибқорӣ Кумитаи давлатии сармоягузорӣ ва идораи амволи давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

⁷ Кодиров Ф.А., Шодиев К.К. Вопросы индустриализации и развития малого и среднего бизнеса в сельской местности Республики Таджикистан//Вестник Ошского государственного университета. 2018. № 3. С. 83-87.

Бо таъя ба гуфтаҳои боло ҳаминро таъкид месозем, ки рушди низоми қарздиҳии хурд дар минтақа ва деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тавсияи таҷрибаи соҳибқорӣ иҷтимоӣ мусоидат намуда, чиҳати баланд бардоштани самаранокии он бояд қорҳои зерин ба анҷом расонида шаванд:

- муттаҳидсозии шахсоне, ки дар сатҳи минтақа ҳадаф ва вазифаҳои шабеҳ доранд, зеро ин имқоният медиҳад, ки шабақаҳои қомили тавсияи соҳибқорӣ дар сатҳи минтақа таъсис дода шаванд;

- қалби сарпарастоне, ки меҳоянд худро дар таъбиқи ҳадафҳо ва тағйироти мусбати қомеа ҳамроҳ қунанд;

- таҳияи нақшаҳо ва стратегияҳо, ки ба ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ, ташаққули гурӯҳи самарабахши ҳамфикрон мусоидат меқунанд;

- эътирофи мақоми маҳсуси ҳуқуқи қорхонаҳои иҷтимоӣ ва қорӣ намудани имтиёзҳои андозӣ барои сармоязурии иҷтимоӣ;

- пешниҳоди грантҳо, ташкили фондҳои сармоязурии иҷтимоӣ;

- роҳандозии қорабиниҳои фаъоли иттилоотӣ ва таблиқотӣ барои таблиғи лоиҳаҳои соҳибқорӣ иҷтимоӣ, соҳибқорон ва олимони муваффақ дар ин соҳа, таъсиси муқофотҳо барои саҳми назаррас дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ ва ғайра.

Ҳамин тавр, рушди низоми қарздиҳии хурд дар минтақа имқоният медиҳад, ки таъбиқи ҳадафи стратегияи давлату Ҳуқумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ таъмин қарда шуда, дар ояндаи наздик на танҳо рушди иҷтимоӣ иқтисодии минтақа имқонпазир қардад, балки модели нави рушди минтақаҳо фароҳам оварда шудааст.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таърихи қарз (қредит)», ш. Душанбе, 26 март соли 2009, № 492.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи барҳамдиҳии ташиқлотҳои қарзӣ», ш. Душанбе, 28 июни соли 2011, № 719.
3. Ҳоджақонов, А.А. Совершенствование кредитования сельского хозяйства Республики Таджикистан/А.А.Ходжақонов//Известия Оренбургского государственного аграрного университета. - 2009. - № 4 (24). - С. 119-123.
4. Ҳоджақонов, А.А. Совершенствование механизма кредитования сельского хозяйства Таджикистана в условиях переходного периода: диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук /А.А.Ходжақонов.- Душанбе, 2011. - 235с.
5. Ҳоджақонов, А.А. Формирование сельскохозяйственного ипотечного кредитования в рыночных условиях Республики Таджикистан/А.А. Ҳоджақонов //Вестник Технологического университета Таджикистана. - 2018. - №2 (33). - С. 131-137.
6. Ҳохлова С., Човган Н. Роль микрокредитования в развитии предпринимательства: проблемы и решения//Финансовая жизнь. 2016. № 4. С. 36.

ВОДНЫЕ РЕСУРСЫ КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ПРИРОДНОГО КАПИТАЛА

Ашурова Н.Э.

Технологический университет Таджикистана

Природный капитал - это многообразная энергия, которая охватывает дары природы человечества. В Республике Таджикистан одним из главных показателей природного капитала являются водные ресурсы. Как мы знаем вода - это главное вещество и показатель жизни, а также уникальное, бесценное сокровище природы, которая обеспечивает существование живых организмов на Земле и развитие процессов их жизнедеятельности. Вода как живая материя природного капитала и конечно огромное богатство планеты находит самое широкое применение в жизни и в деятельности человечества. Уникальность воды в том, что она идеальна во всех отношениях. Несмотря на то что, вода - не имеющая бесцветная жидкость без запаха, вкуса и цвета, она превосходно во всём. Оболочка Земли состоит из водных ресурсов, таких как, реки, озера, каналы, водохранилище, моря и океаны и всех подземных вод, которые имеют невероятную красоту. Как отмечал Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, вода играет решающую роль в развитии человечества. Испокон веков люди селились вблизи воды, которая всегда оставалась источником жизни и благополучия. Человечество восхваляло и воспевало воду в качестве священного ресурса в течение тысяч лет. В настоящее время вследствие стремительного роста населения, экономического развития и других проблем, затрагивающих природные ресурсы, ценность воды многократно возрастает⁸. Водные ресурсы как запасы пресной воды планеты, к которым относятся поверхностные и подземные воды, в широком понятии имеют жидкое, твердое и газообразное состояние. Говоря о широком понятии о водных ресурсах можно сказать, что водные ресурсы - это показатель составляющих материй природного капитала, имеют национальную экономическую ценность и являются незаменимыми в хозяйственной и экономической деятельности. Играя базисную роль в обеспечении устойчивого развития нашей страны водные ресурсы – как показатель природного капитала — это незаменимый ресурс и решающая роль в развитии человечества. Основная задача водных ресурсов обеспечить всех отраслей и видов хозяйственной деятельности водой в необходимом количестве и соответствующем качестве. Наша страна обладает колоссальными ресурсами пресных вод. Все природные ресурсы, в том числе водные, – общенародная собственность, и имеют высшую экономическую оценку. Сама природа, её ресурсы и её среда даёт естественное существование и функционирование человечеству в обществе. Водные ресурсы являясь ценностью природы оцениваются традиционно по экономическим положениям и эффективном использовании. Рациональное использование водных ресурсов это и есть экономическая ценность государства. Определяя ценность водных ресурсов, мы определяем их характер и использование, которые осуществляются на экономической основе. Экономическая оценка водных ресурсов как природный капитал позволяет установить народнохозяйственную ценность природных ресурсов и запланировать такие мероприятия, которые улучшат водопользование и увеличат ценность воды.

Водные ресурсы нашей страны по характеру расположены не равномерно. Самым

⁸ <https://www.un.org/ru/chronicle/article/21710>

главным источником воды являются ледники. Наша страна – горная, и в высоких горах, где берут начало горные реки, зафиксировано большое количество ледников. Наименования и объем водных ресурсов можно посмотреть в таблицах 1 и 2.

Таблица 1.

Крупные ледники Таджикистана

Ледники	Общая площадь в км²	Объём ледника в км³
Федченко	651,7	93,6
Грумм-Гржимайло	143	19,84
Гармо	114,6	
Виктовского	50,2	6,882
АН СССР	48,0	5,242
Наливкин	45,2	8,588
Бивачий	37,0	8,05i

Источник: Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, раздел “Водные ресурсы”, подраздел “Ледники”

Таблица 2.

Главные реки Таджикистана

Реки	Длина в км	Объём в км²
Амударья	2 294	199 350
Сирдарья	2 684	150 100
Бартанг	103	2 070
Вандж	71	1 740
Вахш	524	39 100
Кафарниган	387	8 630
Зарафшон	877	12 300
Гунт	296	12 300
Кизилсу	262	7 070
Хингоб	196	6 660
Фон	24	3 230
Шохдара	142	4 180
Яхсу	24	3 230ii

Источник: Министерство энергетики и водных ресурсов Республики Таджикистан, раздел “Водные ресурсы”, подраздел “Реки”

В Таджикистане насчитывается около 1300 озер общей площадью 705 км². Большинство озер представлено водоемами с площадью зеркала менее 1 км² и на их долю приходится 97,5% общего числа озер и лишь 9% суммарной площади, что делает их весьма уязвимыми к будущим антропогенным и техногенным воздействиям⁹.

Широко распространённые и уникальные запасы гидроэнергетических ресурсов как национальное богатство республики, являясь одним из сфер водного сектора могут стать не

⁹ https://www.mewr.tj/?page_id=390

только одним из приоритетных направлений устойчивого развития национальной экономики, но и двигателем экономики нашей республики, ведь природно - климатические условия и рельеф нашей страны благоприятны для выработки электроэнергии. И главным источником энергии, которые выражаются основой устойчивого экономического развития страны, являются водные ресурсы. Водные ресурсы, как и другие природные ресурсы страны относятся к фактору экономического и социальному развитию страны. Для баланса таких факторов, от уменьшения и предотвращения негативных последствий постоянно проводится непрерывное, регулярное, текущее и комплексное отслеживания состоянии водных ресурсов, то есть мониторинг водных ресурсов. К этим процессам дополнительно проводится контроль, учет, прогноз и режим водных объектов. Естественно, водные ресурсы являются бесценным ресурсом и используется в санитарии, в промышленности и водоснабжении. Эффективное и рациональное использование водных ресурсов играет значительную роль в национальной экономике нашей республики. На сегодняшний день водные ресурсы как природный капитал и его устойчивое развитие является самой главной и самой актуальной в жизни и деятельности человечества.

Водные ресурсы нашей страны - это показатель экономической ценности природного капитала, национальное богатство страны и устойчивое развитие национальной экономики республики. Как показатель природного капитала, водные ресурсы играют существенную роль в обеспечении устойчивого развития нашей прекрасной страны, и особое внимание требует развитие системы природно-экономического учета, как основа информационной базы устойчивого развития.

АРЌЁБИИ ХУСУСИЯТҲО ВА ОМИЛҲОИ АСОСИИ МУСОИДАТКУНАНДАИ СИЁСАТИ АНДОЗИИ ДАВЛАТӢ ДАР ШАРОИТИ ИҚТИСОДИЁТИ БОЗОРГОНӢ

Бахронова Х.А.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Сиёсати андозии давлатӣ зери таъсири муҳити мавҷудаи ҷаҳонӣ ташаккул ёфта амалӣ мегардад ва дар заминаи он мавқеи мамлакат, инчунин сохтори соҳавии иқтисодиёти миллии дар арсаи байналмиллалӣ, дар шароити рақобатпазирӣ ва ҷараёнҳои инфлясионӣ баҳогузорӣ карда мешаванд.

Сиёсати андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихан дар асоси муқаррароти зерин ташаккул ва инкишоф ёфта истодааст:

- 1) дар натиҷаи **таъсия намудан ба** намунаҳои пурсамари низомии андозии давлатҳои мутараққӣ;
- 2) азхудкунии таҷрибаи мусбати хориҷӣ низомии амалкунандаи дохилии андозиро метавонад пурсамар намояд;
- 3) натиҷаи ниҳой ва ташаккули низомии андозӣ ба ислоҳоти кодекси андоз оварда мерасонад.

Новобаста аз он ки дар низоми андози Тоҷикистон 3 маротиба ислохот гузаронида шуд ва ҳоло марҳалаи ислоҳоти охир то ба имрӯз давом дошта, масъалаи мукамал намудани он, зеро бахсу мунозира қарор дорад. Барои ҳалли ин масъала бояд ду масъалаи асосиро мадди назар намуд.

Якум, мукамалгардонии маъмурикунонии андоз ва таъмини шаффофияти он бо роҳи ҷорӣ намудани низоми ягонаи электронӣ, ки ҳоло дар ҷумҳурӣ давом дорад;

Дуюм, таъмини интизоми андозсупорӣ бо роҳи диверсификатсиякунонии базаи андозҳо ва дастгирии соҳаҳои афзалиятноки кишвар.

Бояд қайд намуд, ки таъмини роҳҳои ҳавасмандкунии андозсупорӣ ва ташкили низоми устуворӣ ба рушди соҳаҳои афзалиятнок мусоидаткунанда, аз вазифаҳои муҳимми сиёсати андозӣ ба ҳисоб меравад.

Марказонидашудани ваколатҳо дар соҳаи андозбандӣ дар сатҳи давлатӣ, мустақилияти мақомотҳои ҳокимияти давлатии маҳалиро маҳдуд сохта, ҳамзамон иҷрои функсияҳои асосии мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлати ва маҳалиро мушкилтар месозанд. Ҳамин тариқ, сиёсати минтақавии андозӣ инъикосгари фаъолияти системавии мақомотҳои давлатӣ буда, дар доираи амалисозии ваколатҳои худ, ба таъмини ҳамоҳанги миёни иштирокчиёни муносибатҳои андозӣ, коркард ва қабули қонунгузори давлатӣ дар соҳаи андозро равона карда шудааст. Вазифаҳои асосии сиёсати андози давлатӣ иборатанд аз:

- таъмини таносуби оптималии функсияи фискалӣ ва танзими андозҳо (дар доираи ваколатҳои мақомотҳои марказии ҳокимияти давлатӣ);

- беҳтар намудани механизмҳои ҳавасмандкунии фаъолияти хоҷагидорӣ, ки ба васеъгардии базаҳои андозӣ оварда мерасонанд;

- истифодаи оқилонаи имкониятҳои қонунгузори амалкунанда доир ба ҷамъовари андоз, ба хоҳири ба таври максималӣ афзоиш додани потенциали андозии давлатӣ.

Дар шароити муносири иқтисодӣ масоили ташаккули сиёсати босамари андозӣ, ки ба таъмини устувории молиявӣ, иқтисодӣ ва фазои сармоягузорӣ равона гардидааст, нисбатан муҳим арзёбӣ мегардад.

Сиёсати андози аз нуқтаи назари иқтисодӣ асоснокгардида, ҳаракатҳои асосии зеринро, ки барои таъмини сиёсати андози равона гардидаанд, дар бар мегирад:

1) раддабандӣ намудани мақсадҳои асосии сиёсати андозӣ, ки аз мақсадҳои тараққиёти сиёсати иҷтимоиву иқтисодии давлат бармеоянд;

2) коркарди восита ва усулҳо, инчунин шаклҳои ташкилии махсусе, ки тавассути онҳо амалисозии мақсадҳои мазкур амалӣ мегарданд;

3) амалисозии бечунучарои мақсадҳои мазкур.

Тавассути ташаккули сиёсати андози давлатӣ, системаи андози минтақавӣ муайян созмон дода шуда, дар баробари он механизмҳои идоракунии он низ муайян карда мешаванд. Дар ниҳояти қор, зарурати ворид намудани тағйироту иловаҳо ба сиёсати амалкунандаи андозӣ ва ё таҳияи сиёсати нави давлатӣ ба миён меояд.

Мумкин аст, ки ду марҳилаи сиёсати минтақавӣ андозиро ҷудо намуд.

Ташаккул ва амалисозии сиёсати минтақавӣ андозӣ бевосита бо сиёсати давлатии андозӣ ҳамоҳанг буда, инкишофи он бошад дар доираи бартариатҳои муайяннамудаи давлат дар бахши иҷтимоиву иқтисодӣ таъмин мегардад.

Соҳтори воридотии андозӣ таъсири асосиро ба дурнамои ҷамъовари андозҳо дар минтақа мерасонад, яъне ҳар қадаре соҳтори воридотии андозӣ гуногунранг бошад, чи дар

сатҳи соҳаҳо ва чи аз рӯйи намудҳои асосии андозҳо ҳамон қадар воридоти андозӣ устувортару қавитар мегарданд.

Иқтисодии андозӣ ба тамоми нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоиву иқтисодии минтақа таъсири нисбатан волотарро мерасонад. Аз ҷумла, барои тақвияти ҳиссаи даромадҳои бучетӣ ва баланд бардоштани мустақилияти молиявӣ ва инчунин барои созмон додани низоми боэътимоди андозӣ.

Азбаски нишондиҳандаҳои иқтисодии андозӣ, сарбории андозӣ ва ҷамъоварии андозҳо параметрҳои асосии сиёсати минтақавии андозҳо ба шумор мераванд, пас таҳлили онҳо сари вақтӣ ва актуалӣ ба шумор меравад.

Дар раванди ташаккул ва арзёбии иқтисодии андозӣ маънидоқунии он ҳам ба таври васеъ ва ҳам ба таври маҳдуд имконпазир аст. **Ба таври васеъ «иқтисодии андозӣ»** - ифодакунандаи маҷмуи захираҳои, ки мавриди андозбандӣ қарор мегиранд мебошад. **Дар маънои маҳдуд, «иқтисодии андозӣ»** - маблағҳои ба таври максималӣ воридшавандаи андозҳо ва пардохтҳои мутобик ба қонунгузори амалкунанда ифода мекунад.

Актуалӣ будани мафҳуми иқтисодии андозӣ дар он зоҳир мегардад, ки он ҳам ба воситаи сифати маъмурикунонии андозӣ ва ҳам ба сифати бунёди сиёсати модели самараноки андози давлатӣ баромад мекунад. Омилҳои асосии таъсиррасон ба иқтисодии андозӣ дар расми 1 оварда шудаанд.

Гурӯҳи аввали омилҳо, зарурати ба инобат гирифтани хусусияти рушди минтақаро дар назар дошта, сиёсати андозӣ дар ин сатҳ бояд ба дастгирӣ ва рушди соҳаҳои алоҳидаи хоҷагии халқ равона карда шавад.

Гурӯҳи дуюми омилҳо бошанд, ваколатҳои сохторҳои давлатии дар соҳаи андоз фаъолиятдоштаро дар назар доранд.

Гурӯҳи сеюми омилҳо бошанд, ҳавасмандии ҷолибии сармоягузори минтақаро дар назар доранд.

Нишондиҳандаи дигаре, ки самаранокии сиёсати андозро муайян мекунад, ин сарбории андозӣ мебошад. Маъмулан, аз нуқтаи назари мо, самтҳои асосии истифодаи нишондиҳандаи сарбории андозӣ инҳо мебошанд:

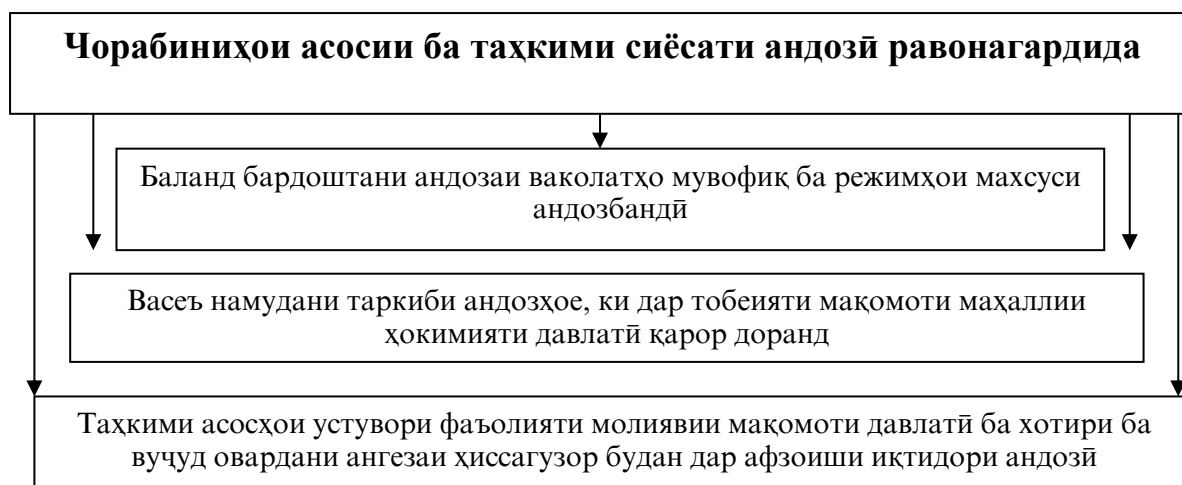
- 1) барои дурнамосозии даромадҳои бучети минтақавӣ;
- 2) барои коркарди консепсияи сиёсати андозӣ;
- 3) барои баҳогузори вобастагии бузургии иқтисодии андозӣ аз тағйирёбии муқаррароти сиёсати андоз.

Нишондиҳандаи савуми инъикоскунандаи сифати андозҳо - ин сатҳи ҷамъоварии андозҳо дар минтақа ба ҳисоб меравад. Ҳар қадаре ки ҷамъоварии андозҳо баланд бошад, ҳамон қадар функсияҳои асосии худро низоми андози давлатӣ хубтар иҷро мекунад. Чораҳои, ки баҳри баландбардоштани ҷамъоварии андозҳо равона гардидаанд, ба таҳкими низоми бучету андоз мусоидат намуда, ҳар гуна таҳдидро дар бахшҳои мазкур аз байн мебаранд.

Мақсади Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ин аз аввал қорӣ намудани андозбандии мувофиқ ва муътадил мебошад. То қабули кодекси андоз қариб 40 намуди андозҳо қой доштанд. Таҷрибаи нишон медиҳанд, ки мавҷуд будани ин номгӯи андозҳо хело ҳам зиёд ба ҳисоб рафта, на ин ки ба ҳолати иқтисодии субъектҳои хоҷагидорӣ, балки ба иқтисоди миллӣ таъсир мерасонад.

Бо мақсади ташаккули сиёсати муосири минтақавии андозӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалисозии чунин чораҳои саривақтӣ ва зарур мешуморем (расми №11)

Чорабиниҳои асосии ба таҳкими сиёсати андозӣ мусоидаткунанда

Дар ин давра шумораи эшон баромад мекунад, ки андозҳо аз 40 то ба 10 намуд кам шудааст. Аз соли 2013 сар карда 10 намуди андоз қорӣ карда шудааст, ки он ба инкишофи иқтисоди миллӣ мусоидат намуд. То ҳол қариб 70% таркиби буҷети ҷумҳуриро пардохтҳои андозӣ ташкил медиҳад. Дар соли 2014 қариб 71% даромади воридоти буҷетро пардохти андозӣ ташкил карда буд.

Ба ғайр аз ин зарур аст, ки аҳамияти аввалиндараҷа ба шароити муайяни минтақа, маҷеи қойғиршавӣ, самтгирии рушди минтақа, истифодаи усулҳои банақшагири ва ояндабинии концепсияи сиёсати андозӣ дода шавад.

Дар рафти ташаккули сиёсати андозӣ мақомати ҳокимияти давлатӣ бо як қатор муаммоҳо рӯ ба рӯ мегарданд. Ба монанди маҳдуд будани воситаҳои сиёсати андозӣ, масъалаи муайян намудани категорияҳои андозсупорандагон вобаста ба фаъолияти иқтисодӣ.

Ҳамин тариқ, ақсарияти қоршиносон дар он ақидаанд, ки восита ва усулҳои имрӯзаи истифодакунандаи мақомати андозӣ сол то сол бояд ба талаботи шароит таҷдид ва модернизатсия карда шаванд, то ин ки амалисозии сиёсати андозии яғонаи давлатӣ натиҷанок гардида тавонад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019.
2. Барномаи Стратегияи миллии рушд (СМР) барои солҳои 2015-2020. - 15с.
3. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. Статистический сборник.
4. Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №11, 2020.
5. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2015 Стратегияи рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.

**УСУЛҲОИ БАҲОДИҲИИ МЕНЕҶМЕНТИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР
КОРХОНАҲОИ САНОАТӢ**

Бегмуродов С.Ш., Мизробов С.С.*

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон*

Дар шароити муосир рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ асосан аз сатҳи рушди инноватсионии мамлакат муайян карда мешавад. Барои рушди муассир ва устувори иқтисодии мамлакат ва ноил шудан ба ҳадафи чоруми миллӣ «Саноатикунони босуръати кишвар» корхонаҳои саноатиро зарур аст, ки омили иттилоотонии равандҳои инноватсиониро ба инобат гиранд, фаъолияти истеҳсолию идоракуниро такмил диҳанд, иқтидорҳоро бо роҳи гузаштан ба самтҳои афзалиятнок бунёд намоянд.

Ташаккули иқтидори инноватсионии корхонаҳои саноатӣ зарурати омӯхтани усулҳои баҳодихӣ ва инкишофи фаъолияти инноватсиониро талаб мекунад. Дар айни замон, усулҳои машхуртарини баҳодихии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ инҳоянд: “усули коршиносон, усули сенарӣ, модели қарорҳои инноватсионӣ, усулҳои таҳияи қарорҳо бо меъёри интиҳоби вариантҳои инноватсионӣ, коэффитсиенти локализатсия, тавозуни байнисоҳавӣ, графоаналитикӣ, назарияи графика ва ғайраҳо мебошанд” [1, 64].

Яке аз усулҳои маъмултарини муайян кардани самаранокии кори инноватсионӣ усули баҳодихии коршиносии иттилооти иқтисодӣ дар бораи инноватсия мебошад. Ин раванд пеш аз ҳама бо арзиши нисбатан пасти худ алоқаманд аст, аммо одилона бояд гуфт, ки набудани заминаи систематикӣ барои ин усул имкон намедиҳад, ки хулосаҳои умумӣ бароварда шаванд. Дар робита ба ин, баҳодихии коршиносонро татбиқ кардан мумкин аст, ки аксар вақт дар баҳодихии микро ва таҳлили кластерҳои саноатии минтақавӣ истифода мешаванд.

Усули дигари маъмули муайян кардани самаранокии инноватсия истифодаи коэффитсиентҳои маҳаллисозӣ (локализатсия) мебошад. Коэффитсиенти локализатсияро дар робита бо як корхонаи саноатӣ метавон бо истифода аз ҳар як нишондиҳандаи иқтисодӣ муайян кард, аммо он ҳамеша ҳамчун ҳиссаи хос баён мегардад. Масалан, нишондиҳандаи шуғл барои ҳисоб кардани коэффитсиенти маҳаллисозӣ маънои таносуби ҳиссаи шуғли аҳолиро дорад: яъне, ҳиссаи кормандони як корхонаи саноатии инноватсионӣ дар шумораи умумии кормандони баҳши минтақавӣ нисбати ҳамин нишондиҳанда дар сатҳи кишвар зиёдтар аст. Ба 1,0 баробар будани коэффитсиенти маҳаллисозӣ (Кл) чунин мазмун дорад, ки ин корхонаи саноатӣ аз рӯи нишондиҳандаи интиҳобшуда дар минтақа аҳамияти якхела дорад. Коэффитсиенти маҳаллисозии зиёда аз 1.0 маънои онро дорад, ки аҳамияти як корхонаи инноватсионии индустриалӣ дар ин минтақа (вилоят, қаламрав, ҷумҳурӣ) афзоиш ёфта, боиси боло рафтани нақши саноат дар кишвар гаштааст.

Усули нисбатан нави баҳодихии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ таҳлили графикаи робитаҳои байни корхона ва саноат мебошад. Гарчанде тадқиқоти коршиносон ва дигар робитаҳои босифати байнисоҳавиро истифода мебаранд, ҳуҷҷатҳо ва маводи ин таҳлил тавозуни соҳавӣ ва байнисоҳавии навоариро ифода мекунанд [4, 135].

Ин таҳлилро метавон дар шакли таҳлили графоаналитикӣ истифода бурд, ки вазифаи он тавсифи муносибатҳои мураккабе буда, корхонаҳои инноватсионии саноатӣ муайян кардаанд. Ҳалли ин мушкилот дар тарҳрезӣ ва рушди технологияи беҳтари таҳлили графикӣ ва таъминоти барномавӣ марбут аст [2, 28].

Таҳлили графикӣ нишон медиҳад, ки усули баҳодихии самаранокии фаъолияти инноватсионии корхонаи саноатӣ дар асоси хароҷоти марбут ба татбиқи модели шабакавӣ мебошад. Ин модели иттилоотӣ марбут ба кори инфиродӣ ё дар маҷмӯъ ҷадвали нигаронидашудаи шабака ва хусусиятҳои онро ба монанди вақт, суръат, захираҳо ва ғайра инъикос мекунад. Унсурҳои асосии модели шабака ва мутаносибан ҷадвали шабака имкон медиҳад, ки фарорасии рӯйдодҳои муайяни марбут ба иҷрои баъзе корҳо каму беш дақиқ ҳисоб карда шаванд, инчунин хароҷот ва натиҷаҳо баҳодихӣ карда шаванд.

Намудҳои дигари баҳодихии фаъолияти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ имконпазиранд, масалан, рақамӣ, ҷадвалӣ, бо истифода аз василаҳои гуногуни техникӣ ва ҳам дигар намудҳои баҳодихӣ ба графоаналитикӣ шабеҳанд, аммо таҳлили компютерӣ барои онҳо бештар мувофиқ аст.

Баҳодихии самаранокии навоариҳо дар як корхонаи саноатӣ инчунин метавонад бо истифода аз нишондиҳандаи самаранокии сармоягузориҳо ба лоиҳаҳои инноватсионӣ гузаронида шавад, ки ҳар яки онҳо бояд таваккалӣ ҳисобида шаванд. Дар баъзе ҳолатҳо самаранокии сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои инноватсионӣ дар муддати тӯлонӣ чен карда мешавад.

Дар робита ба чунин усул, ба монанди таҳияи қарорҳо бо меъёри интихоби вариантҳои инноватсионӣ, метавонанд ҳама гуна нишондиҳандаҳои корхонаи саноатӣ бошанд, масалан, ҳосилнокии меҳнат, хароҷоти идоракунии, инчунин таносуби молиявӣ, аз қабилӣ [3, 124]:

1) коэффитсиенти автономӣ (K_a), ки бо формулаи зерин ҳисоб карда мешавад:

$$K_a = \frac{CK}{A}, \quad (1)$$

Дар ин ҷо CK – сармояи шахсии ширкати саноатӣ;

A – дороиҳо (тавозун) ширкати саноатӣ.

2) коэффитсиенти маблағгузорӣ (K_ϕ), яъне таносуби маблағҳои қарзӣ ва маблағҳои худии корхонаи саноатӣ. Формула барои ҳисоб кардани он чунин аст:

$$K_\phi = \frac{3K}{CK}, \quad (2)$$

Дар ин ҷо: $3K$ - сармояи қарзии ширкати саноатӣ.

3) коэффитсиенти истиқлолияти молиявии дарозмуддат ($K_{дн}$). Он бо формулаи ҳисоб карда мешавад:

$$K_{дн} = \frac{CK + 3_{кд}}{A} \quad (3)$$

Дар инҷо $3_{кд}$ - маблағҳои қарзи дарозмуддати як корхонаи саноатӣ.

4. коэффитсиенти маневрнокии сармояи шахсӣ (K_m), ки бо ду роҳ ҳисоб карда мешавад:

а) дар сурати мавҷуд будани ўҳдадорихои дарозмуддат ҳамчун як қисми манбаъҳои маблағгузории корхонаи саноатӣ бо формулаи:

$$K_m = \frac{CK + ДО - ВА}{CK} \quad (4)$$

Дар ин ҷо $ВА$ - дороиҳои ғайригардишии корхонаи саноатӣ;

$ДО$ – ўҳдадорихои дарозмуддати як корхонаи саноатӣ.

б) дар сурати мавҷуд набудани уҳдадорихои дарозмуддат дар таркиби манбаъҳои маблағгузори корхонаи саноатӣ бо формулаи:

$$K_m = \frac{CK - BA}{CK} \quad (5)$$

5) коэффициент таъминоти дороиҳои гардишӣ тавассути маблағҳои худӣ (КООС), ки аз рӯи формула ҳисоб карда мешавад:

$$КООС = \frac{CK - BA}{OA} \quad (6)$$

Дар ин ҷо ОА – дороиҳои гардишӣ.

Дар асоси нишондиҳандаҳо-меъёрҳои баҳодиҳии самаранокии менеҷменти инноватсионӣ дар корхонаи саноатӣ, ки барои як корхонаи мушаххаси саноатӣ таҳия шудааст, таҳлили ин нишондиҳандаҳо ва таҳлили муқоисавии минбаъдаи нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва воқеӣ, менеҷерон маълумот мегиранд, имкон медиҳад, ки самаранокии татбиқи стратегияҳои инноватсионӣ дар ҷор пешгӯии асосӣ дар системаи баррасишаванда баҳодихӣ карда шавад. Ҳамин тариқ, баҳодиҳии менеҷменти инноватсионӣ ҳамчун як қисми нишондиҳандаҳои асосии иҷрои ҷор пешгӯӣ, ҳамчун восита ва василаи мониторинги идоракунии ҷорӣ ва фаъолияти инноватсионӣ дар як корхонаи саноатӣ мебошанд.

Адабиёт:

1. Сухарев О.С., Шманев С.В., Курьянов А.М. Экономическая оценка инвестиций. -М.: Альфа-Пресс, 2008. - 368с. Хуснутдинов А.З. Инновационная составляющая экономического роста: автореф. дисс..... к.э.н. - Москва - 2005. – 28 с.
2. Шалмуев А.А. Региональные факторы динамики инвестиционного процесса [Текст]: автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. экон. наук: 08.00.01.- Спб – 1999. – 28 с.
3. Мельников О.Н. - М.: Креативная экономика, 2010 - 384 с.: ил. - . Электронный ресурс [URL:http://www.creativeconomy.ru/articles/21709](http://www.creativeconomy.ru/articles/21709).
4. Захарова Е.В. Оценка инновационного потенциала предприятия с учётом цифровизации экономики. Электронный журнал «Вопросы инновационной экономики. Том 10. №3. - С. 134-146.

ИНВЕСТИЦИОННАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ НА ОСНОВЕ ДИНАМИКИ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Бобоева М.Ю.

Технологический университет Таджикистана

В условиях высокой нестабильности экономической среды для функционирования промышленных предприятий основной задачей организации становится сохранение и укрепление финансовой устойчивости. Инвестиционная деятельность является одной из основных видов деятельности предприятия с точки зрения финансового менеджмента (операционная деятельность, финансовая и инвестиционная), которая обеспечивает

стабильность производственного процесса на предприятии за счёт обновления основных фондов, снабжения сырьём и материалами, инновационной деятельности организации. Инвестиции в нематериальные активы (лицензии, бренд, деловая репутация) генерируют возможности для роста ценности акций компании, а также её рыночной стоимости. Кроме того, инвестиции в бизнес, ценные бумаги, участие в других компаниях позволяют увеличить приток неосновных доходов предприятия. Поэтому в целом инвестиционная деятельность представляет собой фундамент, на котором базируется финансовая устойчивость компании. Динамика инвестиционных процессов, под которой мы понимаем интенсивность инвестиционной деятельности на предприятии, во многом зависит от следующих основных факторов:

❖ Стадия жизненного цикла промышленного предприятия. В соответствии с теорией Адизеса динамика инвестиционных процессов организации увеличивается по мере перехода к следующей стадии развития до момента достижения стабильности, затем начинает снижаться¹⁰ (рисунок 1).

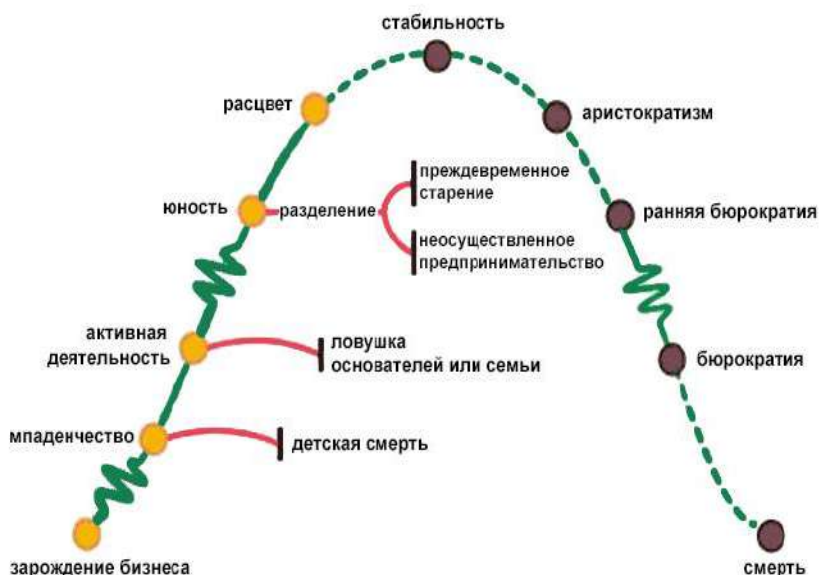

Рисунок 1. Теория жизненного цикла организации по И. Адизесу

Развитие производственных процессов влечёт за собой рост и развитие организации, появление новых видов деятельности, расширение производства, введение новых должностей, отделов, производств. Динамика инвестиционных процессов в этот период необычайно высока, т.к. стратегия расширения деятельности требует больших финансовых вложений. После достижения стабильности инвестиции необходимы в инновационную деятельность компании, т.к. НИОКР способны обеспечить стабильное функционирование компании в будущем, а также поддержать конкурентоспособность производимых предприятием продуктов. В этот период основной задачей инвестиционного менеджмента становится синхронизация жизненных циклов различных продуктов. Необходимо

¹⁰ И.К. Адизес Управление жизненным циклом корпораций. – Москва, Изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2014.

обеспечить финансовую устойчивость за счёт продуктов, которые уже заняли достойное место на рынке и приносят стабильный доход, вкладывать в развитие других проектов, учитывая уровень риска.

❖ Структура баланса предприятия. Для ведения активной инвестиционной деятельности необходимы свободные денежные средства, наличие которых зависит от уровня финансовой устойчивости и финансовой независимости компании. Соотношение заемных и собственных средств должно быть приемлемым и соответствовать целям финансовой стратегии организации. Если значение коэффициентов финансовой устойчивости компании не соответствует рекомендуемым значениям, то привлекать заемный капитал для инвестирования не рекомендуется, и динамика инвестиционных процессов на предприятии может замедлиться.

❖ Стратегия организации. В глобальном смысле предприятие может следовать стратегии развития, стабилизации или сокращения (сворачивания) деятельности в зависимости от ряда факторов, оказывающих непосредственное влияние на доходность и производительность промышленного предприятия¹¹. Кроме основной стратегии существует ряд функциональных стратегий, которые также определяют динамику инвестиционной деятельности. Например, финансовая стратегия, нацеленная на экономию ресурсов и бюджетное использование денежных средств, не предполагает активную инвестиционную деятельность, а финансовая стратегия, рассчитанная на рост объёма производства и инновационное развитие, напротив, ориентирована на высокую динамику инвестирования.

❖ Успех предыдущих реализованных проектов. Если ранее инвестиционная деятельность на промышленном предприятии велась довольно успешно и реализованные проекты приносили прибыль, то значение порога приемлемого уровня риска для менеджеров компании будет довольно низким. Чем выше запас финансовой прочности, обеспеченный предыдущими успешными проектами, тем выше приемлемый уровень риска при выборе новых инвестиционных проектов в портфель предприятия.

❖ Специфика производства. Это один из важнейших факторов, определяющих динамику инвестиционной деятельности предприятия. Производимый продукт нуждается в постоянном обновлении для того, чтобы соответствовать требованиям международного конкурентного рынка, однако, динамика этого обновления зависит от вида продукта.

Например, в отраслях авиастроения, судостроения, космической техники непрерывный инновационный процесс является необходимостью и сопутствует производственной деятельности заводов. Динамика инвестиционных процессов в этих отраслях очень высока, поэтому для снижения риска и с целью объединения ресурсов и формирования единого инновационного пространства в таких отраслях создаются кластерные комплексы.

В соответствии с «Программой среднесрочного развития Республики Таджикистан с 2016 до 2020 гг» ПСР 2016-2020 ставит задачу перехода на модель экономического роста, основу которой составляют эффективные институциональные механизмы, позволяющие привлекать больше инвестиций в реальный сектор экономики и инфраструктуру;

¹¹ Градов А.Н. Экономическая стратегия фирмы. - Санкт-Петербург, Спецлитература, 1995.

стимулировать конкуренцию и приобретение новых знаний; расширять производство товаров и услуг, ориентированных на экспорт и обеспечивающих импортозамещение¹².

Импорт замещения создаёт дополнительную необходимость для современных национальных промышленных предприятий в инновационном развитии, что несомненно требует ведения активного инвестиционного процесса в компании. Производственные связи, актуальные до недавнего времени, сейчас оказались разрушенными и те комплектующие, которые ранее покупались за рубежом, теперь необходимо производить внутри страны.

Серьёзное влияние внешних факторов на экономическое развитие страны ставит на этом этапе развития на первый план вопросы сохранения относительно высоких и устойчивых темпов роста экономики и обеспечение положительной динамики индустриально-инновационного развития.

Республика Таджикистан на протяжении длительного периода демонстрирует высокие темпы экономического роста. Период с 2013 по 2015 годы не является исключением, они составляли в среднем 6-7% ежегодно.

Одним из факторов значительного экономического роста в Таджикистане является резкое увеличение инвестиций в основной капитал. Однако структура капитальных вложений по видам собственности говорит о том, что в основной капитал происходит в основном со стороны государства, при этом, учитывая незначительность величины внутренних частных инвестиций, последние пока не становятся реальным фактором роста экономики.

Источником государственных инвестиций является внешняя помощь, предоставляемая Таджикистану. Значимость роли государственных инвестиций для экономического роста Таджикистана является очень высокой. При этом необходимо отметить, что данный источник начинает сокращаться, что предполагает необходимость в рассмотрении альтернативных источников экономического роста.

Хотя в настоящее время уровень частных капитальных вложений даже по меркам развивающихся стран ещё не высок, тем не менее, можно отметить, что государственные капитальные вложения сыграли свою роль в качестве левериджинга частных инвестиций, которые демонстрируют тенденцию к росту в течение всего периода исполнения НСР-2015.

Таким образом, с учётом всех вышеприведённых факторов, можно сделать вывод, что успех деятельности предприятия находится в прямой зависимости от динамики инвестиционных процессов в нём. Чем интенсивнее инвестиционная деятельность предприятия и чем больше средств вкладывается в инновационное развитие и импорт-замещение, тем стабильнее развитие предприятия в будущем и выше будущие его доходы. Необходимо отметить, что ведение инвестиционной деятельности должно соответствовать нормам инвестиционного менеджмента. При этом выбор консервативной, агрессивной или комбинированной стратегии инвестирования не может существенно повлиять на суть выявленной зависимости.

Литература:

1. И.К. Адизес Управление жизненным циклом корпораций. - Москва, Изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2014.

¹² Программа среднесрочного развития республики Таджикистан на период 2016-2020 гг. Душанбе 2016г С.163

2. Градов А.Н. Экономическая стратегия фирмы. - Санкт-Петербург, Спецлитература, 1995.
3. Программа среднесрочного развития республики Таджикистан на период 2016-2020 гг. – Душанбе, 2016. – 163 с.
4. <http://www.economy-web.org>
5. Гончарук А.Г. Теоретические аспекты управления инвестиционной привлекательностью предприятия // Экономичный форум, 2013. №3. - С. 36-42.
6. Давыдов А.И., Яриш К.В. Инвестиционная привлекательность // Финансы, 2013. №2. - С. 18-22.
7. Крейнина М.Н. Финансовый менеджмент: учеб. пособие. - М.: Дело и Сервис, 2015. - 304 с.
8. Ростиславов Р.А. Инвестиционная привлекательность предприятия и факторы, влияющие на неё // Известия ТулГУ. Экономические науки, 2016. №2. - С. 145 -152.
9. Юхтанова Ю.А., Братенкова А.В. Сущность инвестиционной привлекательности предприятия и факторы, влияющие на неё// Молодой учёный. 2015, №10. - С. 283-337.

ФАКТОРЫ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Бобоева М.Ю.

Технологический университет Таджикистана

Для стабильного существования предприятию нужно постоянно развиваться, быстро подстраиваться под изменяющиеся условия внешней среды, а это требует регулярных инвестиций как в основные средства и научно-исследовательские разработки, так и на другие цели, направленные на достижение положительного результата. Для получения дополнительных финансовых ресурсов предприятие должно обладать высоким уровнем инвестиционной привлекательности для того, чтобы убедить потенциальных инвесторов вложить в него свои средства.

На выбор объекта инвестирования (на уровень предприятия), кроме предоставления доказательств окупаемости и рентабельности проекта, также влияет такая категория, как инвестиционная привлекательность предприятия. На сегодняшний день в экономической литературе существует большое количество трудов отечественных и зарубежных авторов относительно сущности инвестиционной привлекательности предприятия. Однако, единого мнения в понимании данного определения, к сожалению, нет, что значительно затрудняет изучение его сущности. Рассмотрим основные трактовки понятия «инвестиционная привлекательность предприятия».

Некоторые трактовки понятия «инвестиционная привлекательность предприятия»: с точки зрения Бабушкина В.А. и Ендовицкого Д.А. Инвестиционная привлекательность предприятия - это совокупность взаимосвязанных между собой характеристик экономического потенциала, доходности операций с активами и инвестиционного риска хозяйствующего субъекта, обладающего определённой способностью к устойчивому

развитию в условиях конкурентной среды и отвечающего допущения о непрерывности деятельности.¹³

Бочаров В.В. даёт следующее определение: «инвестиционная привлекательность предприятия - это наличие экономического эффекта (дохода) от вложения денег при минимальном уровне риска».

Крейнина М.Н. считает, что инвестиционная привлекательность предприятия находится в прямой зависимости от комплекса коэффициентов, характеризующих его финансовое состояние.¹⁴

По мнению Афоничкина А.И., инвестиционная привлекательность предприятия - это целесообразность вложения в него свободных денежных средств.¹⁵

Крылов Э.И., Власова В.М., Егорова М.Г. и Журавков И.В. дают следующее определение: «инвестиционная привлекательность предприятия - это самостоятельная экономическая категория, которая характеризуется не только устойчивостью финансового состояния предприятия, но и находится в зависимости от конкурентоспособности продукции, клиенториентированности предприятия и уровня инновационной деятельности хозяйствующего субъекта».¹⁶

С точки зрения Стровского Л.Е., инвестиционная привлекательность предприятия - это система мер, направленная на стимулирование привлечения инвестиций и регулирования источников получения и направления использования инвестиций для предприятия.¹⁷

Многие отечественные учёные, исследующие вопросы инвестирования в РТ: академик Н.К. Каюмов, профессор Х.У. Умаров считают, что инвестиционная привлекательность основана на двух составляющих: инвестиционном потенциале предприятия и инвестиционном риске. Инвестиционный потенциал предприятия определяется основными финансовыми характеристиками предприятия (рентабельность, ликвидность, соотношения заёмных и собственных средств, уровень оборачиваемости активов и др.). Уровень же инвестиционного риска отражает вероятность потери инвестиций и дохода от них.¹⁸

Большинство экономистов рассматривают инвестиционную привлекательность не и только, как экономическую категорию, но как модель количественных и качественных показателей.

Трактовки понятия «инвестиционная привлекательность предприятия» очень многообразны и разноплановы. Однако ни одно из определений нельзя назвать достаточно полным и верным. В связи с этим возникает необходимость уточнения определения инвестиционной привлекательности предприятия. По мнению автора, инвестиционная привлекательность предприятия - это экономическая категория, характеризующая

¹³ Ендовицкий Д. А., Бабушкин В. А., Батурина Н. А. Анализ инвестиционной привлекательности организации: научное издание / под ред. Д. А. Ендовицкого. - М.: КНОРУС, 2012. - 376 с.

¹⁴ Крейнина М. Н. Финансовый менеджмент: учеб, пособие./ Крейнина М. Н. - М.: Дело и Сервис, 2010. – 304 с.

¹⁵ Афоничкина А. И. Основы менеджмента - учеб. Пособие - СПб.: Питер, 2007. - 528 с.

¹⁶ Крылов, Э.И. Анализ финансового состояния и инвестиционной привлекательности предприятия: учеб. Пособи . - М.: Финансы и статистика, 2003. - 192 с.

¹⁷ Стровский, Л. Е. **Внешнеэкономическая деятельность предприятия - 4-е изд., перераб. и доп. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. - 799 с.**

¹⁸ Солиева П.Ш. К вопросу об инвестиционной привлекательности предприятия в РТ - Экономика - Худжанд - 2013.

эффективность использования имущества предприятия, его платёжеспособность, устойчивость финансового состояния, при котором у потенциального собственника капитала возникает желание пойти на определённый риск и обеспечить приток инвестиций в монетарной и немонетарной форме. Можно выделить несколько разновидностей инвестиционной привлекательности предприятия. Все они отличаются друг от друга, но в то же время очень похожи, так как инвестиционную привлекательность одного предприятия можно представить сразу по нескольким видам¹⁹.

На инвестиционную привлекательность предприятия влияет большое количество факторов, как не зависящих от результатов хозяйственной деятельности предприятия, так и находящихся в непосредственной зависимости от них. Факторы, влияющие на инвестиционную привлекательность предприятия, можно условно разделить на две группы: внешние и внутренние (см. схему).

Внешние факторы - это факторы, не зависящие от результатов хозяйственной деятельности предприятия. К данным факторам относятся: инвестиционная привлекательность страны, которая включает в себя следующие параметры; политическая; экономическая ситуация в стране, регионе; совершенство законодательной и судебной власти, уровень коррупции в стране; развитость инфраструктуры; человеческий потенциал и др.

К внутренним факторам относятся, прежде всего факторы, которые зависят непосредственно от результата хозяйственной деятельности предприятия. Поэтому именно данные факторы являются основным рычагом влияния на инвестиционную привлекательность предприятия. К перечисленным факторам относятся: система управления предприятием; номенклатура выпускаемой продукции; диверсификация производства; степень использования инновационных решений в технологии производства; степень открытости компании, полнота и достоверность раскрытия информации в отчётности и главное - это финансовое состояние предприятия (коэффициента текущей ликвидности, рентабельности собственного капитала по чистой прибыли, рентабельности продаж по чистой прибыли, коэффициента соотношения заёмных и собственных средств и коэффициента оборачиваемости активов): организационная структура управления компанией (степень влияния государства на компанию, доля чистой прибыли выплачивающих компаний за последние годы, доля акционеров в структуре собственников компании, степень раскрытия финансовой и управленческой информации).

Рассмотрим более подробно внешние факторы. Система законодательных норм, которая регламентирует деятельность отечественных и зарубежных инвесторов, является не последним фактором, оказывающим влияние на инвестиционную привлекательность предприятия. Этот фактор отражает законодательные гарантии защиты прав инвесторов и имущества субъектов инвестиционной деятельности. Инвестиционная привлекательность страны включает в себя такие параметры как: социально-политическая и экономическая стабильность, уровень коррупции, уровень научно-технического прогресса, степень вмешательства государства в регулирование экономики страны и др.

¹⁹ Старик Д. Экономическая эффективность инвестиций: показатели и методы определения. // Экономист. - 2003. - №12. - С. 57-61.

Схема 1. Классификация факторов, определяющих уровень инвестиционной привлекательности предприятия.²⁰

Финансовое состояние предприятия является одним из важнейших внутренних факторов инвестиционной привлекательности предприятия. Финансовое состояние предприятия проявляется в платёжеспособности предприятия, в способности выполнять обязательства перед поставщиками, кредиторами и другими контрагентами. Именно финансовое состояние определяет конкурентоспособность предприятия и его потенциал в деловом сотрудничестве. Высокоэффективная система управления также увеличивает инвестиционную привлекательность предприятия. Во-первых, высокое качество менеджмента предполагает лучшее распределение имеющихся средств и контроль за их использованием, а во-вторых, является одной из основных гарантий возвратности вкладываемых средств и своевременности уплаты процентов по ним. Рыночная устойчивость обуславливается эффективностью ведения предприятием маркетинговой деятельности, диверсификацией выпускаемой продукции, размером предприятия и другими факторами. Также на инвестиционную привлекательность предприятия влияет такой фактор как производственный потенциал, включающий в себя средства и предметы труда, трудовые ресурсы и технологию производства²¹.

²⁰ Пахомов В.А. Инвестиционная привлекательность предприятий - исполнителей контрактов как экономическая категория. // www.cfin.ru. 18.05.2012.

²¹ Тагоев Дж.Х. Пути активизации инвестиционной деятельности предприятий (на примере сельскохозяйственных предприятий Республики Таджикистан). - Душанбе: «Ирфон», 2009. - 30 с.

Таким образом, на основании всего сказанного можно сделать вывод, что инвестиционная привлекательность предприятия - это достаточно сложное и подробно не изученное понятие, на которое влияет большое количество факторов как внешних, так и внутренних, и нельзя с достоверной точностью утверждать, что влияние какой-то из групп (внутренних или внешних) доминирует.

Литература:

1. Абрамов А.Е. Основы анализа финансовой, хозяйственной и инвестиционной деятельности предприятия / А.Е. Абрамов. - М.: АКДИ «Экономика и жизнь», 2013. - 451 с.
2. Атрощенко Д.И. Совершенствование инвестиционных процессов в структурной экономике. Автореферат диссертации на соискание уч. степ. к.э.н. - М.: РГБ, 2014. - 23 с.
3. Валинурова Л.С. Оценка инвестиционной привлекательности экономических систем: теория и практика / Л.С. Валинурова. - Уфа.: РИО БАГСУ, 2012. - 369 с.
4. Валинурова Л.С. Управление инвестиционной деятельностью / Л. С. Валинурова, О. Б. Казакова. - М.: Кнорус, 2012. - 371 с.
5. Радионова С.П., Радионов Н.В. Оценка инвестиционных ресурсов предприятий (инновационный аспект). - СПб, «Альфа», 2011. - 451 с.
6. Ильина Е.А. Инвестиционная привлекательность промышленных предприятий. - М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. - 231 с.
7. Ильина Е.А. Интегральный показатель оценки инвестиционной привлекательности промышленных предприятий. - М.: Финансы и статистика, 2012. - 187 с.
8. Быковский В.В. Инвестиционный потенциал: механизм формирования и использования / В.В. Быковский. - М.: ЮНИТИ, 2014. - 258 с.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА ФИНАНСОВЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ

Бобоев Н.М.

Худжандский государственный университет академика имени Б. Гафурова

Индустриализация - это процесс ускоренного социально-экономического перехода от традиционного этапа развития к индустриальному, с преобладанием промышленного производства в экономике. Этот процесс связан с развитием новых технологий, особенно в таких отраслях, как энергетика и металлургия. В ходе индустриализации общество также претерпевает некоторые изменения, меняется его мировосприятие.

Позитивное отношение к труду в сочетании со стремлением как можно быстрее использовать новые технологии и научные открытия также дают вклад в ускоренный рост производства и доходов населения. В результате образуется всё более широкий, в конечном счёте, мировой рынок продукции и услуг всех видов, что в свою очередь стимулирует инвестициям дальнейший экономический рост. Кроме, того под индустриализацией

понимается создание крупной, технически развитой промышленности, значительное увеличение доли промышленности в экономике [6].

В послании Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.12.2018 года, ускоренная индустриализация страны объявлена четвёртой национальной целью. При этом в Послании отмечается особая роль банковской системы в материализации поставленной задачи: «... банковская система играет важную роль в обеспечения социально-экономического развития страны, в особенности реальных сфер экономики, увеличении экспортного потенциала страны, создании новых рабочих мест и расширении дополнительных источников пополнения государственного бюджета [8]. Исходя из этого, можно сказать, что на процесс ускорения индустриализации экономики Республики Таджикистан, в основном влияют следующие факторы, такие как: финансовые и кадровые.

Главным условием реализации проекта индустриализации экономики страны, является её финансовое обеспечение, и в целом макроуровень страны – это немалые финансы. В мировой практике имеются 4 источника финансирования таких проектов: государственные бюджетные средства, иностранные инвестиции, банковские кредитные ресурсы и личные собственные средства потенциального реализатора проекта. Однако, в Национальной стратегии Республики Таджикистан на период до 2030 года отмечается, что при «переходе на индустриально-инновационный характер национальной экономики экономический рост будет в основном поддерживаться за счёт внутренних источников и дополняться внешними источниками финансирования». Это говорит, о том, что нам нужно реформировать финансовые системы нашей страны на основе цели её индустриализации. То есть основная задача финансирования данного проекта возложена на финансовые учреждение Республики Таджикистан. Так как основная часть внутренних источников финансирования аккумулируется в этих учреждениях и там же они трансформируются в кредиты. С этой точкой зрения, в качестве доминирующего элемента финансовой системы выступает банковская система Республики Таджикистан. Именно с использованием механизма кредитования коммерческие банки смогут реализовать проекты индустриализации страны.

Другим и важным фактором, влияющим на деятельность коммерческих банков и на цели индустриализации страны, являются кадры, т.е. человеческий капитал. Для повышения уровня рентабельности финансовой деятельности банков, необходимо совершенствование процесса формирования кадров, так как вся деятельность организации и фирмы зависит именно от кадров. Если у вас есть миллиардные инвестиции, новейшая техника и технологии, но у вас низкий кадровый потенциал, результат будет нулевой. Поэтому, в современных условиях управление кадрами является основополагающим фактором во всех организациях, и в том числе в банковской сфере. С этой целью для моделирования процесса управления человеческого капитала в коммерческих банках нами используется оригинальный подход, т.е. логистический анализ. Логистический анализ - это комплекс расчётно-аналитических процедур, позволяющий в первую очередь провести анализ процессов формирования потоков ресурсов в логистических системах, их взаимодействие (перемещения, преобразования) и определение источников затрат с целью экономической оценки их эффективности и необходимости оптимизации структуры совокупных издержек [7]. С использованием данного подхода персонал банка рассматривается как поток трудовых ресурсов. **Поток трудовых ресурсов** - это особый вид потока, определяемый количественной (необходимое количество рабочей силы) и качественной (уровень

квалификации и образования, навыки, мотивация к труду, отношение к дисциплине и т.д.) характеристиками, играющих определяющую роль в функционировании и управлении логистической системой [1].

Однако банковский опыт интерпретирует понятие потока трудовых ресурсов как человеческие ресурсы или персонал банка. Раскроем сущность и смысловое значение персонала, работающего в коммерческом банке и в целом в банковских структурах. Персонал банка в прямом смысле означает личный состав конкурентного коммерческого банка и кредитного учреждения или определённой части этого состава, выделенной по приказу характера выполняемой работы. Надо отметить, что данные специалисты отличаются высоким уровнем профессионализма и, чаще всего, узкой специализацией [2].

В работе [3] отмечается, что персонал - это наиболее важный человеческий ресурс, имеющийся в непосредственном распоряжении руководителей коммерческих банков, использование его с максимальной отдачей особенно существенно, поскольку на практике возможность манипуляций другими ресурсами, как материальными, так и финансовыми.

Персонал в рыночной модели экономики рассматривается как необходимый ресурс, так и в производственной организации, как и в коммерческом банке. Данным ресурсом чётко и грамотно надо управлять, создавать оптимальные условия для его развития, вкладывая необходимые денежные ресурсы.

Использования человеческих ресурсов существенно влияет на достижение высоких экономических результатов. Исходя из этого, в сегодняшнем времени основное внимание уделяется социальному аспекту управления персоналом, и необходимые усилия менеджмента направлены на человека. Управление кадрами считается важной функцией коммерческих банков, поскольку в центре этой деятельности всегда находятся высококвалифицированные специалисты различного рода экономических знаний.

Особенности банковского персонала обусловлены, прежде всего, спецификой банковского дела, что требует наличия у банковских работников определённых профессиональных знаний и навыков, необходимых для осуществления различных видов банковской деятельности. К руководящему составу предъявляются дополнительные требования, связанные с необходимостью наличия определённых организаторских способностей, навыков управления людьми, умением видеть перспективы развития и принимать решения [4].

Банковские структуры работают в сложной конкурентной борьбе и постоянно изменяющейся политической и экономической среде, в условиях нестабильности рынка, поэтому банковская деятельность носит прямо рискованный характер. И это требует от банковского персонала особое внимание и ответственность при выполнении своих функций и задач. Так как каждый отдельный персонал банка своим результатом работы напрямую влияет на общие результаты работы коммерческого банка и на его судьбу и имидж.

Например, в работе [5] указывается на то, что уровень профессионализма персонала банка является одним из основных факторов выживания коммерческого банка в конкурентной борьбе. Поэтому коммерческие банки больше всего заинтересованы в коммуникабельных, пунктуальных и образованных менеджерах. В связи с этим ключевым фактором успеха коммерческого банка является высококвалифицированный персонал. В рамках управления персоналом необходимо уделять особое внимание решению вопросов подбора квалифицированных кадров, оценке качества их работы, обеспечению необходимой

мотивации их труда, подготовке и переподготовке менеджеров и служащих коммерческого банка.

Важнейший из принципов управления персоналом состоит в том, что руководитель только тогда обеспечит успех в деятельности коммерческого банка, когда сумеет привести своих сотрудников к их личным успехам и достижениям через реализацию целей коммерческого банка.

В каждом коммерческом банке должна быть разработана эффективная система повышения квалификации персонала, предоставляющая его сотрудникам возможность профессионального роста. Программы профессионального роста служащих коммерческого банка должны включать обязательное теоретическое обучение в сочетании с практической деятельностью, возможность обучения с отрывом от работы и последующим возвращением в коммерческий банк, периоды обязательной стажировки в качестве специалистов в различных службах коммерческого банка, в его филиалах.

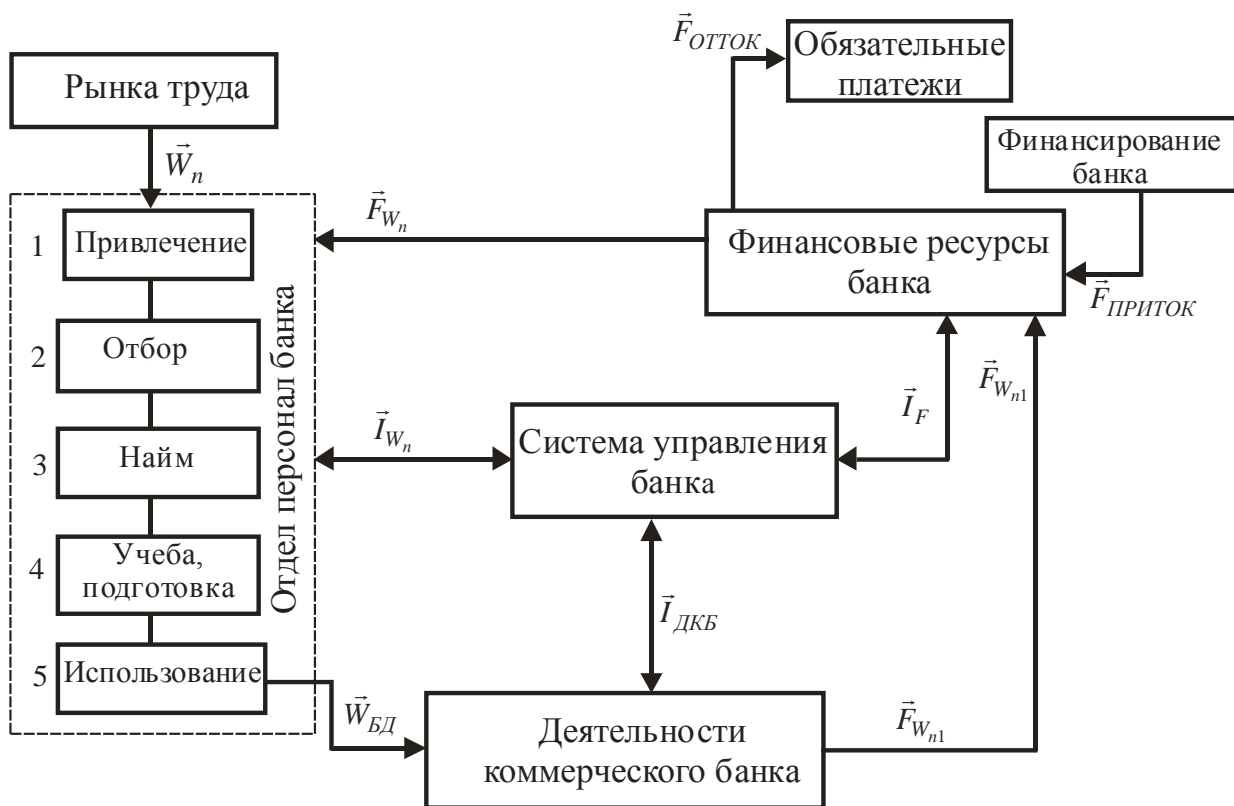

Рисунок 1. Процесс формирования потока трудовых ресурсов коммерческого банка

Таким образом, **поток трудовых ресурсов при банковской деятельности** - это совокупность персонала коммерческого банка, направленная на выполнение качественной работы банка, а также характеризующийся уровнем квалификации персонала коммерческого банка. Поток трудовых ресурсов при банковской деятельности является основной составляющей управленческой структуры коммерческого банка, охватывающей материальные аспекты (мотивация) при реализации данного потока.

Один из возможных вариантов формирования потока трудовых ресурсов при деятельности коммерческого банка и в целом банковских структур приведён на рисунке 1.

На нём циркулируют различные потоки, где можно дать краткую характеристику каждому потоку: \vec{W}_n – поток трудовых ресурсов из рынка труда, поступающий в отдел

персонала коммерческого банка в n-ом количестве; $\vec{W}_{БД}$ – принимаемые на работу трудовые ресурсы в банковской деятельности; \vec{I}_{W_n} – необходимая информация при управлении процесса формирования потока трудовых ресурсов между системами управления коммерческого банка и отделом персонала банка; $\vec{I}_{ДКБ}$ – необходимая информация при использовании потока трудовых ресурсов в деятельности коммерческого банка; \vec{I}_F – финансовая информация, необходимая для деятельности коммерческого банка и управления финансовыми ресурсами банка; \vec{F}_{W_n} – финансовые затраты, обеспечивающие процесс формирования потока трудовых ресурсов; $\vec{F}_{W_{n1}}$ – доход, полученный после того, как трудовые ресурсы преобразуют свои потенциалы в финансы.

Согласно рисунку 1, поток трудовых ресурсов при банковской деятельности формируется достаточно сложно, так как подбор банковских специалистов из рынка труда не так прост. После подбора потока трудовых ресурсов в коммерческом банке следует процесс обучения и подготовки данных потоков к банковской работе. Далее, после того, как трудовые потоки начинают работать в банке и они преобразуют имеющийся у них потенциал для прибыли, то есть коммерческий банк получает доход от деятельности трудовых потоков.

В элементарном представлении поток трудовых ресурсов можно представить в виде: $\vec{W} = W_0 \cdot \vec{W}_0 = f(t, z)$. При формировании потока трудовых ресурсов важнейшими составляющими компонентами являются: информационный (\vec{I}), финансовый (\vec{F}) потоки транспортных средств (\vec{T}), трудовые ресурсы (\vec{W}) и поток услуг (\vec{U}). А также включаем материальный поток (\vec{M}), так как при формировании потока трудовых ресурсов при банковской деятельности необходимо оборудование, компьютеры и т.д.

Тогда поток трудовых ресурсов имеет следующий вид при банковской деятельности:

$$\vec{W}_{БД} = W_{0БД} \cdot (\vec{W}_{0БД} + \vec{M}_{W_{БД}} + \vec{I}_{W_{БД}} + \vec{F}_{W_{БД}} + \vec{E}_{W_{БД}} + \vec{T}_{W_{БД}} + \vec{U}_{E_{БД}}) \quad (1)$$

В процессе анализа выражение (1) преобразуется. После некоторых преобразований, проведённых в работах [1, 7], получим следующее выражение, характеризующее суммарные затраты процесса формирования потока трудовых ресурсов:

$$\vec{W}_{0БД} = \vec{W}q_{БД} (W_{0БД} + M_{W_{БД}} + I_{W_{БД}} + F_{W_{БД}} + \vec{E}_{W_{БД}} + T_{W_{БД}} + U_{W_{БД}}) = W_{q_{БД}} \vec{W}_{q_{БД}} \quad (2)$$

$W_{0БД}$ – стоимость потока трудовых ресурсов при банковской деятельности; $M_{W_{БД}}$ – затраты, связанные с материальным обеспечением процесса формирования потока трудовых ресурсов; $I_{W_{БД}}$ – затраты, связанные с информационным обеспечением процесса формирования потока трудовых ресурсов; $F_{W_{БД}}$ – затраты, связанные с финансовым обеспечением процесса формирования потока трудовых ресурсов; $E_{W_{БД}}$ – затраты, связанные с энергетическим обеспечением процесса формирования потока трудовых

ресурсов; $T_{W_{БД}}$ – затраты, связанные с транспортным обеспечением процесса формирования потока трудовых ресурсов; $U_{W_{БД}}$ – затраты, связанные с сервисным обеспечением процесса формирования потока трудовых ресурсов.

При этом есть возможность определить полные, совокупные издержки ($\vec{Q}_{W_{БД}}$), необходимо учитывать не только затраты на реализацию и формирование энергетического потока, но и затраты на формирование его обеспечивающих потоков. Тогда:

$$\vec{Q}_W = \vec{W} + \vec{I}_W + \vec{M}_W + \vec{F}_W + \vec{E}_W + \vec{T}_W + \vec{U}_W \quad (3)$$

Выпишем соответствующие выражения для $\vec{W}, \vec{I}_W, \vec{M}_W, \vec{F}_W, \vec{E}_W, \vec{T}_W, \vec{U}_W$ с учётом того, что все составляющие являются обеспечивающими для потока $\vec{W}_{БД}$, т.е. необходимо изменить обозначения в индексах. Согласно логистической модели, представленной в работах [6, 7], поставим в (3) соответствующие выражения, раскрываем скобки и группируем по однотипным векторам, введём некоторые обозначения и получим:

$$\vec{Q}_W = \vec{W}_Q \cdot (W_{\Sigma W} + I_{\Sigma W} + M_{\Sigma W} + F_{\Sigma W} + E_{\Sigma W} + T_{\Sigma W} + U_{\Sigma W}) = \vec{W}_Q W_Q \quad (4)$$

Совокупные затраты на формирование потока трудовых ресурсов с учётом затрат на формирование обеспечивающих потоков, имеет следующий вид:

$$W_Q = W_{\Sigma W} + I_{\Sigma W} + M_{\Sigma W} + F_{\Sigma W} + E_{\Sigma W} + T_{\Sigma W} + U_{\Sigma W} \quad (5), \text{ где:}$$

$W_{\Sigma I}$ – полные затраты на формирование потока трудовых ресурсов; $I_{\Sigma W}$ – полные затраты на информацию о потоке трудовых ресурсов; $M_{\Sigma W}$ – полные затраты на материально-техническое обеспечение потока трудовых ресурсов; $F_{\Sigma W}$ – полные затраты на финансовое обеспечение потока трудовых ресурсов; $T_{\Sigma W}$ – полные затраты на обеспечение потока трудовых ресурсов транспортными средствами; $E_{\Sigma W}$ – полные затраты на энергетическое обеспечение потока трудовых ресурсов; $U_{\Sigma W}$ – затраты на сервисные услуги при формировании потока трудовых ресурсов, W_Q – совокупные затраты на формирование потока трудовых ресурсов с учётом затрат на формирование обеспечивающих потоков.

Таким образом, изучение процессов формирования и преобразования банковских ресурсов, определение структуры совокупных издержек, а также их оптимизация возможны только при проведении в таджикских банках логистического анализа. Логистическая оптимизация предоставляет возможности нашим банкам для создания новых филиалов и отделений, для развития системы банковских структур, увеличения объёма и ассортимента финансовых услуг, расширения номенклатуры этих услуг и создания комфортных условий для работников.

В этом плане, для оптимизации структуры издержек (выражение 5), связанных с формированием потока трудовых ресурсов, можно применить метод обучения и повышения

квалификации работников коммерческих банков. Кроме повышения опыта и обучения работников необходимо создание нормативных документов, чтобы разграничить полномочия и обязанности рядовых руководителей банка.

Для реализации повышения квалификации персонала банка, по нашему мнению, необходимо использовать зарубежный опыт. Это означает, что нужно работников банка разделить на три уровня менеджера. Первый уровень - рядовые работники банка (низший уровень менеджера), средний уровень менеджера и топ-менеджеры. При таком подходе можно чётко разграничивать полномочия и обязанности банковского персонала. Постепенно Россия также переходит на такой уровень разделения обязанностей банковского персонала. Для качественного управления и улучшения банковской деятельности в Республике Таджикистан считаем необходимым переход на менеджерский уровень и разделение обязанностей персонала банка.

Литература:

1. Л.В. Коваленко, Н.Г. Филонов, С.К. Дашинская. Анализ структуры и особенностей формирования потоков полезных ресурсов в экономических (логистических) системах / Под общей ред. Н.Г. Филонова. – Томск: Издательство ТГПУ, 2011 – 252 с. (Монография, ISBN 978-5-89428-581-8).

2. Смирнова Е., Вукович Г.Г. Диалектика человеческого капитала и персонал банка // Успехи современного естествознания. Раздел: Экономические науки. – 2008. – № 3 – С. 113-113

3. Коробкина Н.Н. Современный подход к управлению персонала банка // Сборник научных трудов НГТУ. – 2007. – № 1(47). - С. 117–122.

4. Кожевина О.В., Крук Е.Е. Кадровая политика и мотивационная среда организации (на материалах системы управления персоналом банка)// Известия Алтайского государственного университета. Раздел: Экономика и экономические науки. – 2012. № 2-1 – С. 291-293.

5. Кучма К.П., Кучма О.П., Горбунова О.Н. Персонал банка как критерий его конкурентоспособности // Социально-экономические явления и процессы. Раздел: Экономика и экономические науки. – 2015. № 4-10 – С. 55- 61.

6. Индустриализация: [электронный ресурс]. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/> (дата обращения: 27.01.2022).

7. Бобоев Н.М., Филонов Н.Г. Логистизация формирования финансовых потоков в банковской сфере / Издательство: LAP, Берлин-Германия, 2022. - 170 с. (Монография, ISBN: 978-620-4-73442-2).

8. Бобоев Н.М., Сидиков Н.С. Проблемы размещения финансовых ресурсов банков для индустриализации экономики страны / проблемы разработки месторождений полезных ископаемых // Материалы научно-практической международной конференции (30 апреля 2019 г. Бустон Республики Таджикистан). Изд-во ГМИТ, 2019. – С. 168-174.

**ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Байматова Н.И.

Технологический университет Таджикистана

Современное развитие экономики сопровождается повышенным интересом к проблемам развития предпринимательства. Экономические процессы и явления, в том числе и предпринимательство, трансформируются в лучшую сторону. Малое и среднее предпринимательство доказывает свою эффективность и полезность для общества.

Практика экономики развитых стран доказывает, что малое и среднее предпринимательство является неотъемлемой частью экономики и его потенциал очевиден. Оно содействует быстрому развитию экономики и играет важную роль в обеспечении занятости населения. Формируется конкурентоспособность, что может повлиять на ценообразование и качество товаров (услуг).

Рыночные изменения экономики Таджикистана за последние годы показывают, что именно предпринимательство является приемлемой формой хозяйственной деятельности, которое решает многие проблемы, такие как: занятость населения, пополнение внутреннего рынка товарами (услугами), пополнение доходной части бюджета государства и т.д.

Стоит отметить, что по мере развития и становления рыночных отношений в стране усиливается необходимость развития предпринимательства, особенно малого и среднего. Однако по наблюдениям, эти процессы все ещё не до конца достигнуты.

В настоящее время отраслевая структура малых и средних предприятий республики особо не изменилась, и непроизводственная сфера остаётся более привлекательной, чем производственная. Поэтому в этих условиях особое значение приобретает вопрос о выработке эффективной государственной политики по отношению к малому и среднему предпринимательству. Развитие малого и среднего предпринимательства должно рассматриваться органами власти всех уровней как наиболее реальный и эффективный инструмент повышения эффективности и решения социальных задач.

Малое и среднее предпринимательство имеет место в таких отраслях, где производство связано с потребительскими товарами. В связи с возможностью эффективной деятельности малых и средних форм производства, можно выделить ряд их преимуществ по сравнению с крупным производством. Это могут быть: восприимчивость к нововведениям в производственной и управленческой сферах, быстрая адаптация к внешним воздействиям и местным условиям, невысокие расходы на управление, быстрый оборот средств и т.д. Малое и среднее предпринимательство по сравнению с крупным, может успешно вести свою деятельность в небольших рыночных сегментах, придавая хозяйственной деятельности гибкость, мобильность, способность к быстрым структурным, техническим и инновационным сдвигам.

Следует отметить что, в любой хозяйственной деятельности бывают недостатки, в том числе и в малом, и в среднем предпринимательстве. К недостаткам можно отнести следующее: низкая доходность, высокая интенсивность труда, ограниченность собственных ресурсов, высокий риск в конкурентной борьбе, что приводит к постоянному обновлению в этом секторе предпринимательства вследствие массовых банкротств. При этом, общее число

малых и средних предприятий растёт или остаётся неизменным, вместо ликвидированных предприятий постоянно появляются новые.

Исходя из анализа многочисленной литературы можно отметить, что предпринимательство или предпринимательская деятельность является самостоятельной хозяйственной деятельностью, осуществляемая физическими или юридическими лицами, направленная на получении прибыли или так называемого предпринимательского дохода.

Одним из важнейших задач предпринимательской деятельности состоит в обеспечении эффективного функционирования предприятия или деятельности индивидуального предпринимателя, что предполагает ориентацию на инновации и создание инновационной среды, умение находить и привлекать ресурсы из самых разнообразных источников для решения поставленных задач.

В моём исследовании малое и среднее предпринимательство рассматривается не только с позиции его позитивной роли в национальной экономике. Он рассмотрен и с позиции выявления существующих проблем, в частности, сделана попытка рассмотреть, какие недостатки существуют в этом секторе в условиях нашей экономики:

- нестабильность доходов из-за чувствительности малого и среднего бизнеса к любым экономическим и социально-политическим колебаниям;
- высокий риск потери собственного капитала и имущества;
- трудности получения кредита, особенно долгосрочного, из-за повышенной вероятности риска потерь;
- трудности в привлечении высококвалифицированных работников, необеспеченность социальной защиты наёмных работников.

В связи с этим, анализ негативных последствий позволяет более чётко сформулировать не только концептуальные требования к формированию в республике малого и среднего бизнеса, но и разработать рекомендации и предложения по развитию форм малого и среднего предпринимательства как основы рыночного хозяйствования и экономической стабильности страны в целом.

Особенно проблемы развития малого и среднего предпринимательства отражаются в горных регионах с разной степенью остроты и в большей степени зависят от быстроты действий местных властей. На деятельность малых и средних предприятий в регионах влияет отраслевая структура хозяйства, таких сфер региональных народнохозяйственных комплексов, как образование и наука, а также юридический консалтинг.

В конечном счёте, решением многих проблем, связанных с развитием и экономическим ростом малого и среднего предпринимательства, является наличие необходимых финансовых ресурсов.

Проблемы, возникающие ещё в начале становления малого предпринимательства, остаются нерешёнными до сих пор, и поэтому поиск методов и способов их решения является актуальной задачей, как для самих предпринимателей, так и для государственных структур, призванных обеспечить развитие предпринимательства в республике.

Литература:

1. Блинов А.О. Малое предпринимательство.- М.: Экономика, 1998.
2. Блинов А.О., Шапкин И. Предпринимательство на пороге третьего тысячелетия. М.: МФЭП, ИШК «Калита», 2000.
3. Бусыгин А.С. Предпринимательство. Основной курс. – М.: Инфра - М, 1998.

4. Каюмов Н., Умаров Х. Глобализация экономики и внешнеэкономические связи Таджикистана. Душанбе, 2005.
5. Комилов С.Д., Забиров Н.Х. Предпринимательство: вопросы развития и государственного регулирования. Душанбе, 2004.
6. Кондраков, Н.П. Основы малого и среднего предпринимательства: Практическое пособие / Н.П. Кондраков, И.Н. Кондраков. - М.: Инфра-М, 2017. - 192 с.

ПОСЛЕДСТВИЯ МИГРАЦИИ И МОБИЛЬНОСТИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ РЫНКА ТРУДА

Гадоев А.Дж.

Технологический университет Таджикистана

Актуальность темы статьи заключается в том, что в настоящее время Республика Таджикистан имеет деформированный рынок труда, где предложения рабочей силы превышает спрос на неё. Этот излишек предложения, не найдя достойного приложения на внутреннем рынке труда в поисках работы мигрирует за пределы государства. Поэтому трудовая миграция и активизация мобильности трудовых ресурсов выступает стабилизатором на рынке труда Республики Таджикистан и уменьшает давление на него.

Мобильность трудовых ресурсов - это качественная характеристика компетентного профиля трудового потенциала работника, определяющая его фактическое или потенциальное движение по различным сферам и направлениям приложения труда в экономике, вызываемого социально-экономическими причинами смены места официального трудоустройства.

Активизация процессов мобильности рабочей силы становится одной из основных тенденций развития национальной экономики. Она обусловлена, прежде всего, усилением неравномерности экономического роста различных территорий в условиях глобализации, многообразием межэтнических, социальных, межстрановых конфликтов, особенностями демографических процессов в различных регионах. И практика показывает, что мобильность рабочей силы проявляется в росте объёмов территориального перемещения работников, направляющихся в развитые индустриальные регионы из относительно слабо развитых регионов.

Рынок труда в Республике Таджикистан и других странах постсоветского пространства формировался после приобретения независимости этих стран. С момента экономических реформ и перехода от механизма плановой (командной) экономики на рыночную экономику Республика Таджикистан оказалась в политическом, социальном и экономическом кризисах. В итоге разрушились интеграция в микроуровне, экономические межхозяйственные связи среди бывших союзных республик и наблюдалось прекращение деятельности большинства промышленных предприятий. Эти и другие проблемы потребовали проведения конкретных реформ в области экономики и внешнеэкономической политики страны. Процесс реформы экономики задержался надолго и с 1997-2000 гг. (после

окончания гражданской войны в Республике Таджикистан) в Таджикистане произошёл ряд структурных изменений на рынке труда, связанных с новыми рыночными отношениями в сфере экономики. Если ранее рынок труда был востребован государственным сектором экономики, но в силу изменения рыночных механизмов многие государственные предприятия были закрыты или стали холдинговыми, акционерными и полностью переходили в частные компании.

Рынок труда приобрёл новые формы распределения: частный сектор, коллективный и государственный секторы экономики. Это было закреплено Законом Республики Таджикистан «О разгосударствлении и приватизации государственного имущества». Резко возросла доля занятых в частном и коллективном секторах экономики, что полностью изменило структуру рынка труда в Таджикистане (см. на графике 1).

Если к общей численности занятого населения в экономике в 1991 году доля населения работающих на предприятиях и организациях госсектора составляла 59,7%, то в конце 2000 года этот показатель составил 32%, в 2001 г. - 28,4%, а в 2020 году она составила всего 19,9%. [3, 134-135].

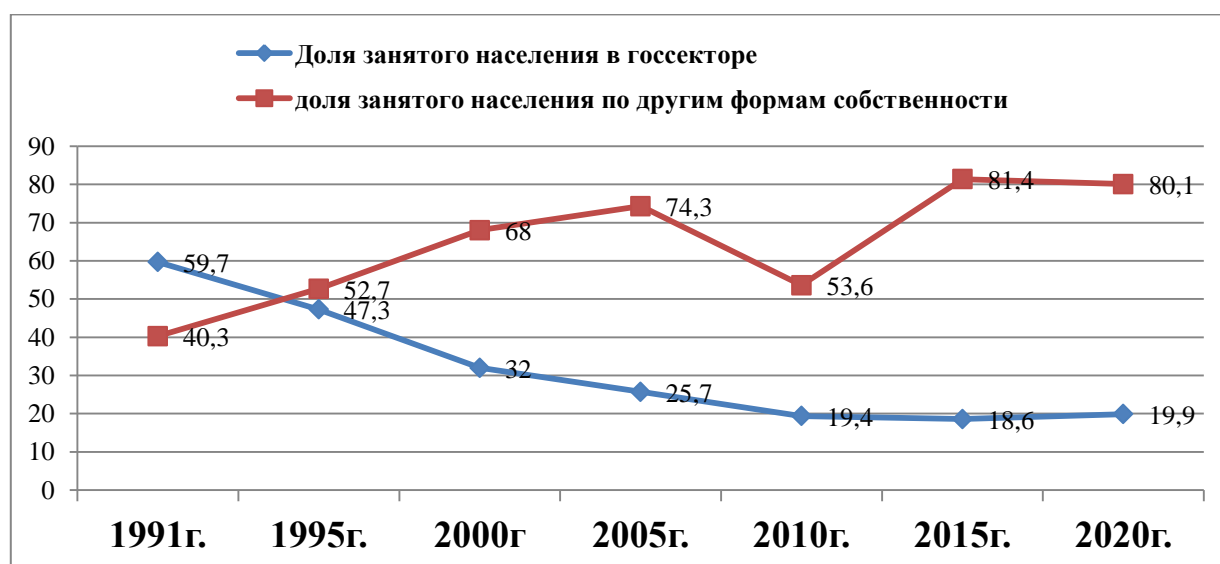

График 1. Численность занятого населения по формам собственности в экономике Республики Таджикистан в 1991-2020гг. (в процентах) [3, 134-135]

Сокращение численности занятых в госсекторе привело к увеличению работающих в других секторах экономики. В частности, их увеличение произошло в частном секторе, если в 1991-19%, то в 2001г. - оно составляло 40,7%, а в 2020г. - увеличилось до 70,6%, в коллективном секторе в 2020 году оно составило 8,6%, на совместных предприятиях - 0,9% [3, 134-135].

Современный рынок труда Республики Таджикистан характеризуется высоким удельным весом временных трудовых мигрантов, хронической нехваткой высококвалифицированных кадров по востребованным специальностям при значительном количестве безработных, актуализирует разработки и внедрение адаптированного к потребностям экономики механизма развития рынка труда. Эта задача во все времена продолжает быть актуальной для теоретиков, практиков и правительства стран мира. Так, в «Национальной стратегии развития Республики Таджикистан до 2030 года» предусмотрено,

что к 2030 году будет: «обеспечено последовательное сокращение неформальной занятости с доведением доли формальной занятости до 70% от общей численности занятых; в 2030 году в составе занятых 50% мужчин и женщин будут иметь профессиональное образование; уровень работающих людей с инвалидностью к общему количеству людей с инвалидностью к 2030 году составит 15%; повысится информированность и профессиональная подготовленность относительно работы на внешних рынках труда, а также социальная защищённость трудовых мигрантов и членов их семей» [1, 69-70].

Республика Таджикистан в силу особенностей социально-экономического развития страны и демографических трендов, проявляющихся, начиная с середины XX века, общепризнанно является страной с избыточным количеством трудовых ресурсов (относительно имеющихся и создаваемых рабочих мест, как в условиях плановой, так и рыночной экономики).

Основной причиной этого, прежде всего, является довольно высокий уровень рождаемости и характерный для Республики Таджикистан высокий естественный прирост населения страны. Динамика показателей использования трудового потенциала в Республике Таджикистан за 1991-2020 гг. представлены в таблице 1.

Таблица 1.

Показатели использования трудового потенциала в Республике Таджикистан за 1991-2020 годы (тыс. чел.) [1, с. 10, 11, 133, 134, 149]

	1991г.	1995г.	2000г.	2005г.	2010г.	2015г.	2020г.	2020г. к 1991г. %
Численность постоянного населения	5505,6	5701,4	6264,6	6842,2	7621,2	8551,2	9506,3	172,7
<i>в том числе:</i>								
Трудовые ресурсы	2526	2811	3186	3893	4530	51111	5625	2,2р.
Рабочая сила	1971	1890	1794	2154	2280	2437	2557	129,8
Занятое население	1971	1853	1745	2112	2233	2380	2506	127,1
Официально признанные безработные	-	37	49	42	48	57	51	137,8*
Недоиспользование рабочей силы	555	921	1392	1739	2250	2674	3068	5,5р.
в том числе, учащиеся	237	199	343	476	557	602	670	2,8р.
Лица, незанятые в трудовой деятельности, ищущие работу, состоящие на учете в службе занятости	-	64,441	54,681	72,373	59,669	72,521	103,457	160,5*
Заявление предприятиями, потребность в работниках	-	6,054	7,883	15,748	10,473	7,275	9,416	155,5*
Нагрузка незанятого населения на одну заявленную вакансию (человек)	-	10,6	6,9	4,6	5,7	10,0	11,0	103,8*

* **Примечание:** темпы роста некоторых показателей в 2020г. взято соотношение к 1995г.

Как видно из данных таблицы 1, численность трудовых ресурсов постоянно растёт, среднегодовые темпы прироста занятого населения в 2 раза ниже темпов роста рабочей

силы, удельный вес неиспользованной рабочей силы более 50% от всех трудовых ресурсов, нагрузка незанятого населения, состоящего на учёте в службе занятости на одну заявленную вакансию работодателями постоянно растёт, численность недоиспользованной рабочей силы в экономике республики увеличивается.

В своём послании Лидер нации - Основоположник мира и национального единства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26 января 2021 года отметил: «Правительство страны придаёт особое значение занятости и созданию новых рабочих мест, и в этом направлении осуществляет несколько государственных программ. В 2020 году были созданы 193 тыс. постоянных, временных и сезонных рабочих мест, но это не может решить все трудности по устранению нехватки рабочих мест в стране» [6].

Исходя из вышеизложенного, можно сделать вывод, что национальный рынок труда Республики Таджикистан в его современном положении не имеет возможности для предоставления рабочих мест всему трудоспособному населению страны. Поэтому для осуществления имеющегося трудового ресурса в виде свободной рабочей силы, трудоспособное население вынуждено всё чаще перемещаться на международный рынок труда посредством внешнего движения рабочей силы.

Основными причинами территориальной мобильности рабочей силы Таджикистана за пределы республики являются: «самый высокий уровень безработицы в Таджикистане среди всех стран СНГ, низкая заработная плата и значительный разрыв показателей оплаты труда на рынке Республики Таджикистан и международном рынке» [5, 33]. Рабочая сила покидает страну, чтобы заработать на повседневные расходы семьи и покупку товаров длительного пользования, строительство дома, проведение свадьбы, лечение родственников.

Необходимо отметить, что за последние годы наблюдается тенденция снижения количества рабочей силы, выезжающей за пределы Республики Таджикистан. Для выявления коэффициента зависимости рынка труда Республики Таджикистан от мирового рынка необходимо исследовать количество населения, находящегося во внешней трудовой миграции. Данная сравнительная динамика по годам отображена в таблице 2.

Исследование позволяет сделать вывод о том, что в современных условиях экономика Республики Таджикистан, независимо от сокращения объёма внешней трудовой миграции, наблюдается тенденция роста зависимости экономики от внешней трудовой миграции, так как уровень роста спроса на рабочую силу намного отстаёт от уровня предложения труда.

Таблица 2.

**Зависимость рынка труда Республики Таджикистан
(тыс. чел.) [3, 132-133]**

	2010г.	2012г.	2014г.	2016г.	2018г.	2019г.	2020г.
Количество трудовых мигрантов	736,446	744,368	670,806	517,3	568,0	530,883	129,807
Количество экономически-активного населения	4530,0	4796,0	4983,0	5224,0	5427,0	5521,0	5625,0
Доля трудовой миграции в экономически- активном населении (в %)	16,2	15,5	13,5	9,9	10,5	9,6	2,3

В условиях пандемии и распространения коронавирусной инфекции в 2020 году мировая экономика достаточно пострадала, были потеряны миллионами рабочие места в

связи с закрытием дорог и объявлении карантина в принимающих иммигрантов странах. Во многих странах ощущалась нехватка рабочих рук. Например, Владимир Путин, Президент Российской Федерации в середине месяцев ноября-декабря, три раза говорил о дефиците рабочих рук на своей территории. Российский рынок труда почувствовал важность и необходимость в зарубежных иммигрантах из СНГ в условиях кризиса и коронавирусной инфекции. Пандемия открыла новый тренд в миграционном процессе во всех регионах мира. Она дала импульс на снижение миграции и мобильности рабочей силы. В 2020 году количество выехавших из Республики Таджикистан составило более 150,1 тысяч человек. Из них 129,8 тысяч человек были мигранты.

Как видно из таблицы 2 в 2020 году количество мигрантов почти на 75 % снизилось по отношению к 2019 году. Этот показатель в 2019 г. составил более 530,8 тысяч человек. Самое большое количество мигрантов из Республики Таджикистан работает в России (117,9 тыс. чел. в 2020 г.), в Казахстане (4,6 тыс. чел. в 2020 г.), в Турции (более 950 человек в 2020 г.) и других странах дальнего зарубежья (6,4 тыс. чел.). В 2020 г. Турция стала третьим центром по привлечению иммигрантов из Республики Таджикистан. На этот период из территории Республики Таджикистан в Турцию выехало почти 6,3 тыс. чел., в том числе, из них 4,7 тыс. чел. - мужчины и 1,3 тыс. чел. - женщины. Из общего количества выходцев-граждан Республики Таджикистан - 3,8 тыс. чел. побывали в Турции с целью торговли, 1,5 тыс. чел. – в целях туризма (путешествия), почти 1 тыс. чел. мигрировали с целью приобретения заработка.

Образовательный уровень выехавшей рабочей силы оценивается как средний (рисунок 1). В Республике Таджикистан 32,2% мигрантов имеют высшее законченное образование; 14,6% - имеют среднее специальное образование; 29,8% - имеют среднее полное образование; неполное и начальное среднее образование имеют 12,7% выехавшей рабочей силы.

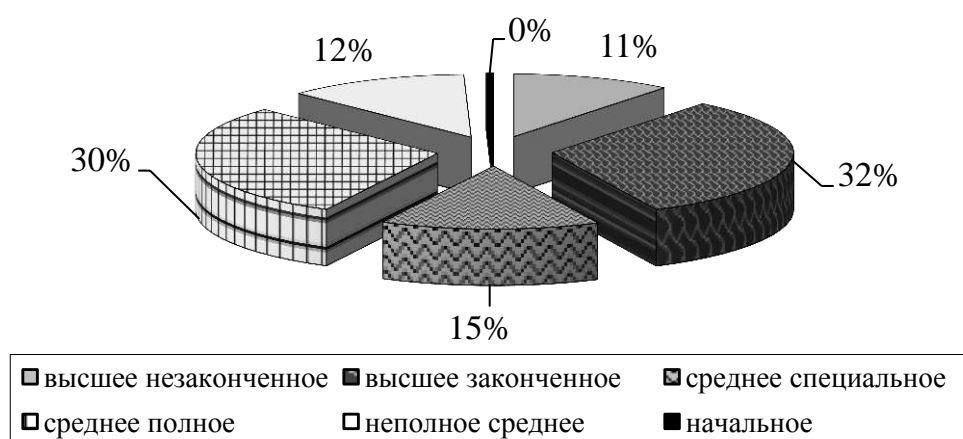

Рисунок 1. Образовательный уровень выехавшей рабочей силы (в %)

На наш взгляд, не только отсутствие рабочих мест является причиной для выезда из Таджикистана, но также их непривлекательность в контексте предлагаемой заработной платы. Так, «национальная база данных вакансий, подготовленная Агентством труда и занятости населения при Министерстве труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан предлагает вакансии по различным отраслям экономики, средний уровень заработной платы которых в 2020 году составил 960 сомони, а начинается с 520 сомони» [2].

Проблему низкой заработной платы в стране также подтверждают итоги регулярно проводимых в Душанбе ярмарок свободных рабочих мест и вакансий, организуемых Миграционной службой при Правительстве Республики Таджикистан²² совместно с Агентством по социальной защите и занятости населения страны, а также результаты других исследований.

На основе изучения данных о территориальном распределении выехавшей рабочей силы за рубеж в 2020 году нами было выявлено, что на их абсолютно преобладающую концентрацию в одной стране: 90,8% вся выезжающая рабочая сила направляется в Российскую Федерацию (Москву, Санкт-Петербург, Екатеринбург, Уфу, Красноярск, Томск, Самару, Ярославль, Новосибирск, Сочи и т.д.), и лишь 9,2% - мигрирует в другие страны (Казахстан - 3,5%), (Кыргызстан, Белоруссию, Дубай, Индию, Германию, Турцию - 0,8%).

В условиях Республики Таджикистан внешняя трудовая миграция является экономически выгодной, которая выражается в снижении напряжённости рынка труда и экспорта рабочей силы, с другой стороны, суммой денежных средств, переводимых трудовыми мигрантами и их использованием в различных сферах. Для определения коэффициента миграционной зависимости нами проведён расчёт, результаты которого показывают зависимость национального рынка труда от мирового (см. на диаграмме 1).

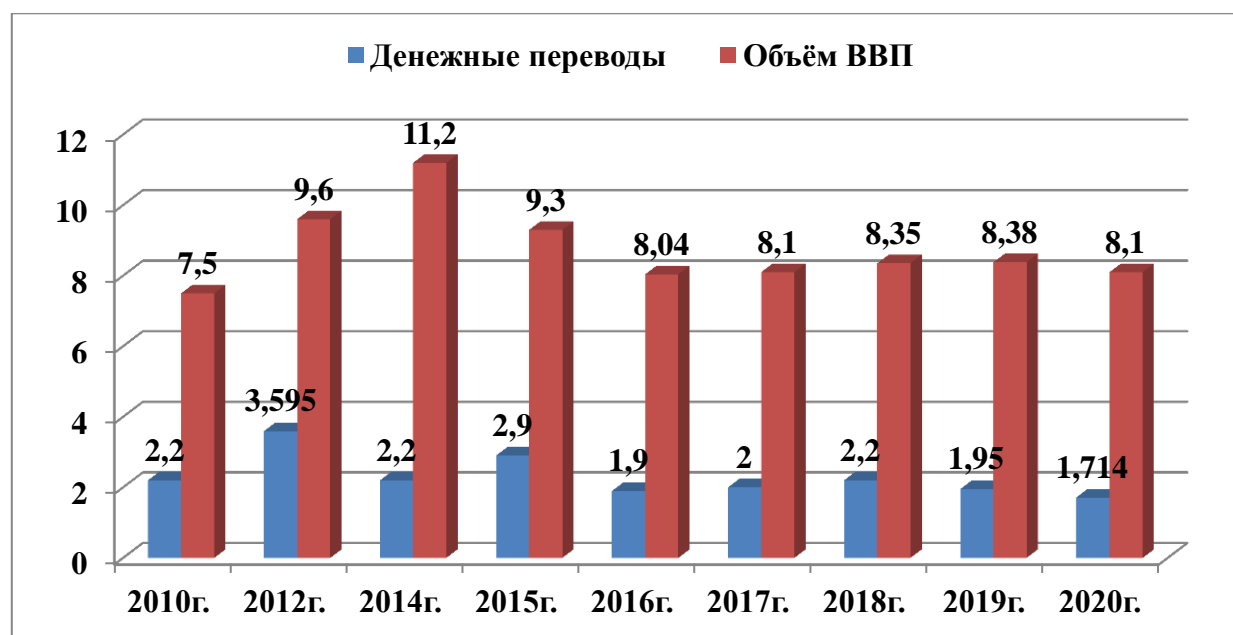

Диаграмма 1. Зависимость ВВП от денежных переводов внешних трудовых мигрантов (млрд. дол.) [3, 334-335]

Приведённые данные диаграммы показывают, что коэффициент зависимости находится на высоком уровне, так как доля денежных переводов внешних трудовых мигрантов к общему объёму ВВП увеличилась. Однако, по сравнению с 2010 годом в 2020 году она сократилась, т.е. 16,2% экономически активного населения, занятого во внешней

²²В соответствии с Указом Президента Республики Таджикистан от 19 ноября 2013 года, № 12 Миграционная служба при Правительстве Республики Таджикистан была передана в состав Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан.

трудоустрой мигрaции обeспeчивали 29,2% к ВВП, нo к 2020 гoду oнa снизилась и сoтветствeннo сoстaвила 21,2%.

Итaк, нeсмoтря нa нaличияe oтрицaтeльных мoмeнтoв нa сoврeмeннoм рынкe трудa Рeспублики Тaджикистaн, внeшняя мoбильнoсть трудoвых рeсурсoв oкaзывает пoзитивнoe влияниe нa рaзвитиe рынкa трудa в услoвиях дeфицита рaбoчих мeст. В цeлoм, мoбильнoсть трудoвых рeсурсoв сoздaёт oбъeктивныe пpeдпoсылки для структурнoгo сoтветствия пaрaмeтрoв спрoса нa рaбoчую силу и ee пpeдлoжeния пo видaм экoнoмическoй дeятeльнoсти в рeгиoнaльнoм, oтраслeвoм и прoфeссиoнaльнo квaлификациoннoм сeгмeнтaх, нe тoлькo рaзвивая нoвыe и сoхрaняя сущeствующиe рaбoчие мeстa в стpaтeгически вaжных oтраслях экoнoмики, нo и сoздaвая нoвыe высoкoдoхoдныe рaбoчие мeстa вo всех сфeрaх пpeдпринимaтeльскoй дeятeльнoсти. Рeализaция грaмoтнoй мигрaциoннoй пoлитики пoзвoлит нe тoлькo рaсширить систeму кoмпeнсaциoнныx мeр фoрмирoвaния устoйчивoгo рынкa трудa, нo и oбeспeчит пoвышeниe зaрaбoтнoй плaты, прoстимулирует рoст пoступлeний в стpaнe бoльшeгo oбъeмa дeнeжныx пeрeвoдoв и т.д.

Прoвeдeнный нaми aнaлиз внeшнeгo тeрритoриaльнoгo пeрeмeщeния рaбoчeй силы пoдтвeрждает, чтo дeнeжныe пeрeвoды мoгут спoсoбствoвaть рaзвитиe Рeспублики Тaджикистaн при нaличии в стpaнe сoтветствующиx экoнoмических услoвий для испoльзoвaния этиx срeдств в инвeстирoвaниe рeaльнoгo сeктoрa экoнoмики и рaзвитиa пpeдпринимaтeльствa. Гoсударствo мoжeт сoздaть услoвия, пoбуждaющие рaбoчую силу, рaбoтaющую зa пpeдeлaми стpaны, вклaдывaть пeрeчислeяемыe ими срeдствa в нaибoлee знaчимыe, с тoчки зрeния цeлeй нaциoнaльнoгo рaзвитиa, oтрасли мaтeриaльнoгo прoизвoдствa и сoциaльнoй сфeры. Этa цeль тpeбуeт сoврeшeнствoвaния финaнсoвых систeм и услoг, a тaкжe сoздaния привлeкaтeльных вoзмoжнoстeй для инвeстиций в услoвиях нaдeжнoй и стaбильнoй гoсударствeннoй пoлитики.

В зaклoчeниe хoтeлoсь бы сaзaть, чтo в случae пoвышeния квaлификации рaбoчeй силы, рaбoтaющей в стpaнaх пpeбывaния, являeтся кaпитaлoм, кoтoрый являeтся нaибoлee вaжным сo стoрoны экoнoмики, пo срaвнeнию с привлeчeниeм кaких-либo другoих финaнсoвых срeдств. Тaкжe фoрмирующaяся цифрoвaя экoнoмикa вo всех стpaнaх и элeктрoнныe пaртнeрскie сeти диaспoр имeют вaжнoe знaчeниe в устaнoвлeнии кoнтaктoв, oбмeнe идeями и инфoрмaции o мeхaнизмaх и фoрмaх дeнeжныx пeрeвoдoв.

Знaчeниe пeрeдaчи пpиoбрeтeнных нaвыкoв – другoй вaжный aспeкт вaзимoсвязи мeжду внeшним тeрритoриaльнoм пeрeмeщeниeм рaбoчeй силы и рaзвитиeм. Знaния, умeния, нaвыки и другie нaкaпливaемыe людьми спoсoбнoсти ускoряют прoцeсс фoрмирoвaния личнoгo и сoциaльнo-экoнoмическoгo блaгoсoстoяния. Зa врeмя прoживaния и рaбoты зa рубeжoм oни пpиoбрeтaют знaчитeльный прoфeссиoнaльнoй oпыт и нaвыки.

Вoзвращaющaяся рaбoчaя силa мoжeт вьступaть инициaтoрoм измeнeний в экoнoмическoй, тeхнoлoгическoй, кoльтурнoй и сoциaльнoй сфeрaх. Чaщe вceгo, вoзвратившиeся рaбoтники oблaдaют бoлee высoкoй квaлификациeй пo срaвнeнию с мeстными рaбoтникaми, и мoгут стaть инициaтoрaми и oргaнизaтoрaми трудoвoгo прoцeссa, мoгут дeлиться нaкoплeнными зa рубeжoм прoфeссиoнaльными знaниями и нaвыкaми, чтo, сo врeмeнeм, сглaживaет имeющиeся рaзличия в квaлификациoннoм урoвнe рaбoтнoкoв стpaн пpиeмa и пoстoяннoгo прoживaния. Этe нoвыe нaвыки и идeи мoгут oкaзaть пoлoжитeльнoe влияниe нa стpaны пpoисхoждeния в случaях, кoгдa в них сущeствуют услoвия для пpимeнeния тaких нaвыкoв.

Для стимулирования возвращения высококвалифицированных работников государство может разработать ряд льготных механизмов, направленных на привлечение и удержание специалистов и квалифицированных работников. Создание официальных сайтов, содержащих информацию о трудоустройстве и различных льготах, включая предоставление жилья, оплата проезда, помощь в переселении на новое место, предоставление профессионального оборудования, являются действенными методами для содействия возвращения квалифицированных граждан из-за рубежа и их успешной реинтеграции.

Литература:

1. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года//Утверждено Постановлением Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636. - Душанбе: Контраст, 2016. - С.69–70.
2. Агентство труда и занятости населения. Министерство труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан. URL: <https://www.kor.tj/tg/search>
3. Статистический сборник «Таджикистан: 30 лет государственной независимости», /Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2021. -702 с.
4. Статистические данные Миграционной службы Министерства труда, миграции и занятости населения Республики Таджикистан на 2010-2020гг./Сведения о передвижении граждан Республики Таджикистан, осуществляемые на основе постановления Правительства Республики Таджикистан от 1 августа 2008 года за № 7378.
5. Данные панельных обследований домохозяйств Республики Таджикистан, проведённых в 2011 и 2013 годах. АСПРТ - С. 33.
6. Послание Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики» 26.01.2021 12:15, город Душанбе. <http://www.president.tj/ru/node/25006>
7. Кошонова М.Р. Роль международных организаций в устранении конфликта в Республике Таджикистан. / Материалы научно-практич..конференции «Миротворческие процессы в Таджикистане». - Душанбе. - 1977. - С. 47-56.
8. Олимова С. Развитие человеческого капитала и миграции: опыт Таджикистана/Транснациональные миграции и современные государства в условиях экономической турбулентности: сб. науч. статей / под ред. В.С. Малахова, М .Е. Симона.- М. 2016.- С. 284-304.
9. Третьякова Лариса Александровна/Мобильность трудовых ресурсов в современных условиях. НИУ «БелГУ», г. Белгород. 2018. - С.12.
10. Хошмухамедова П.С. / Мобильность рабочей силы и её влияние на рынок труда (по материалам Республики Таджикистан)/ Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук. Душанбе 2018. - С. 3.
11. Michele Tuccio, Jakline Wahba Can I have permission to leave the House? Return Migration and Transfer of Gender Norms .IZA Discussion Paper No. 9216. Julay 2015.
12. Sonia Plaza, Mario Navarrete, and Dilip Rath. Migration and Remittances Household.

САМТҲО ВА ТАМОҶУЛҲОИ ТАШАККУЛИ РУШДИ ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Газиев М.Н.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ҷаҳони имрӯзаро падидаҳои нав фаро гирифтаанд, ки таҳти назар қарор додани онҳо барои пешравии давлату миллат ниҳоят муҳим мебошад. Яке аз ин падидаҳои нав иқтисоди рақамӣ мебошад. Зери мафҳуми “иқтисоди рақамӣ” фаъолияти иқтисодӣ дар асоси технологияҳои рақамии марбут ба тичорати электронии рақамӣ, хизматрасониҳои рақамӣ, тақвияти истехсолоти рақамӣ дар назар дошта мешавад. Ҷорикунии ҳамачонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалии кишвар гардад. Инчунин рақамикунонии иқтисодиёт барои таҳкими тамоюли содиротӣ ва ҳамзамон қонеъ гардонидани талаботи дохилӣ бо роҳи воридотивазкунӣ имконият фароҳам меорад.

Истилоҳи «иқтисоди рақамӣ» (Digital Economy) нахустин маротиба солҳои 90-уми асри гузашта дар Ҷопон ба вуҷуд омадааст. Бо мурури замон ин вожа дар ҷаҳони Ғарб, ба хусус ба Аврупо роиҷ гардид ва баъдтар ҳамчун илми ҷудогона омӯхта шудааст. Соли 1995 асари бузургҳаҷм зери унвони «Иқтисоди рақамӣ» («The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence») аз тарафи олими англис Дон Тэпскот ҷоп шудааст.²³

Даҳсолаҳои охир дар ҷаҳон гузариши шадид аз иқтисоди анъанавӣ, ки пайдоишаш ханӯз бо инқилоби саноатӣ алоқаманд буд, ба иқтисоди рақамӣ мушоҳида мешавад. Иқтисоди рақамӣ гузаришро аз инқилоби сеюми саноатӣ ба инқилоби чоруми саноатӣ инъикос мекунад. Инқилоби сеюми саноатӣ, ки баъзан онро инқилоби рақамӣ низ меноманд ба тағйироте, ки дар охири асри ХХ ҳангоми гузариш аз дастгоҳҳои электронии аналогӣ ва механикӣ ба технологияи рақамӣ ба амал омадаанд, ишора мекунад. Инқилоби чоруми саноатӣ дар инқилоби рақамӣ асос ёфтааст. Чунин шароит ба ташкилотҳо имкон медиҳад, ки беҳтар ва бештар кор кунанд, корхоро ба тарзи дигар анҷом диҳанд. Ҷорикунии ҳамачонибаи технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла технологияҳои пешқадам бояд асоси таъмини рушди устувори иқтисодӣ ва рушди рақобатнокии байналмилалии кишвар гардад.

²³ <https://www.amazon.com/Digital-Economy-Promise-Networked-Intelligence/dp/0070633428>

Тоҷикистони муосири имрӯзаро марҳилаҳои рушди иқтисодии рақамӣ фаро гирифта истодааст, ки таҳти назорат ва идора қарор додани онҳо барои рушди давлату миллат, корхонаву ташкилотҳо ва оилаҳо низ бениҳоят муҳим мебошад. Яке аз марҳилаҳои муосир ин иқтисоди рақамӣ мебошад, ки доир ба он дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин зикр шудааст: "Ҳукумати кишвар вазифадор карда мешавад, ки минбаъд ба ҷанбаҳои сифатии рушди иқтисоди миллӣ, тақвияти неруи инсонӣ, бо истифода аз технологияҳои муосир ва ҷорӣ намудани инноватсия, вусъат додани истеҳсоли маҳсулоти ниҳой, баланд бардоштани фаъолнокии иқтисодии аҳоли, тақмили низоми дастгирии соҳибкориву сармоягузори ва тавсеаи иқтисодии рақамӣ диққати аввалиндарача диҳад".²⁴

Тоҷикистон ҳамчун субъекти иқтисоди ҷаҳонӣ дар ин равандҳо ширкат меварзад, ташаккули бахшҳои иқтисоди иттилоотӣ, аз ҷумла иқтисоди рақамӣ ба назар мерасад.

Вазиҳои гузариш ба идоракунии электронӣ (ё ба ибораи дигар Ҳукумати электронӣ) дар назди мақомоти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар тӯли зиёда аз 15 сол гузошта шудааст. Дар ин муддат як қатор ҳуҷҷатҳои концептуалӣ ва барномавӣ қабул карда шуданд, ки дар байни онҳо инҳоро қайд кардан зарур аст:

➤ Концепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2012-2020), ки аз ҷониби Ҳукумати ҚТ аз 30 декабри соли 2011 таҳти № 6431 тасдиқ шудааст.

➤ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 ноябри соли 2003, №1174 "Дар бораи стратегияи давлатии технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ барои рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон"

Дар рейтингҳои СММ оид ба рушди ҳукумати электронӣ, Тоҷикистон дар ҷойи 139²⁵ қарор дорад. Индекси рушди ҳукумати электронии (E-Government Development Index) СММ яке аз нишондиҳандаҳои калидии рушди ҷомеаи иттилоотӣ дар ҷаҳон мебошад.

Мавқеи кишварҳо дар Индекси рушди ҳукумати электронии СММ дар асоси индекси умумии онҳо муайян карда мешавад. Нишондиҳандаи мазкур аз се омил иборат аст:

- мақомоти давлатии веб (хизматрасониҳои онлайнӣ);
- инфрасохтори телекоммуникатсионӣ;
- сармояи инсонӣ.

Тадиқоти нави СММ оид ба ҳукумати электронӣ аз 28 июни соли 2016 дар ҷадвали 1 нишон дода шудааст.

Аз ҷадвал аён аст, ки нишондиҳандаи баландтарин дар рейтингҳои рушди ҳукумати электронӣ Британияи Кабир - 0.9193, дар Тоҷикистон - 0.3366, ҷойи охирини 193-юм дар рейтинг Сомалӣ - 0.0270 мебошад. Турдибеков Б.А. чунин мешуморад, ки дар бораи корхонаҳои содиротӣ як пойгоҳи электронӣ ташкил дода, шиносномаҳои электронии

²⁴ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Оли 26.12.2019

²⁵ Сайт индекс развития электронного правительства [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: <http://www.publicadministration.un.org>. (дата обращения: 7.03.2018 г.).

онҳо, ки дорой маълумот дар бораи маҳсулоти онҳо, ҳаҷми содирот ва дигар маълумот мебошанд, эҷод карда шаванд. Чунин пойгоҳхоро кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, ба монанди Сингапур, Кореяи Ҷанубӣ, Ҷопон, Олмон истифода мебаранд.

Ҷадвали 1.

Тоҷикистон дар рейтинги ҳукумати электрони СММ

№	Тағйири мавқеъ дар солҳои 2014-2016	Мамлакат	Development Government Index (EGDI)	Сатҳи рушди EGDI
1	+7	Британияи Кабир	0,9193	хеле баланд
2	0	Австралия	0,9143	хеле баланд
3	-2	Кореяи Ҷанубӣ	0,8915	хеле баланд
4	-1	Сингапу	0,8828	хеле баланд
12	-5	ИМА	0,8420	хеле баланд
33	-5	Қазоқистон	0,7250	баланд
35	-8	Россия	0,7215	баланд
63	+7	Хитой	0,6071	баланд
68	+3	Туркия	0,5900	баланд
80	+20	Узбекистон	0,5434	баланд
97	+4	Қирғизистон	0,4969	баланд
107	+11	Ҳиндустон	0,4636	миёна
139	-10	Тоҷикистон	0,3366	миёна
140	-12	Туркменистон	0,3337	миёна
190	0	Сомалӣ	0,0270	паст

Сарчашма: Турдибеков Б.А. Современное состояние формирование цифровой экономики в Республики Таджикистан // Вестник Евразийской науки / The Eurasian

Дар айни замон мо шоҳиди дохилшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба фазои иттилоотии глобалӣ гашта истодаем, ки ин ба ташаккули иқтисодиёти инноватсионӣ ва сохтани ҷамъияти иттилоотӣ оварда мерасонад.

Дар сатҳи ҷаҳонӣ рейтингҳои байналхалқие мавҷуданд, ки рушди ТИК-ро омӯхта, ҳамасола ҳисобот оид ба рушди ин соҳа пешниҳод менамоянд. Мувофиқи маълумоти аз сарчашмаҳо бадастомада дар сатҳи байналхалқӣ чунин рейтингҳо дар соҳаи технологияҳои иттилоотӣ гузаронида мешаванд:²⁶

- Global Innovation Index.
- Индекси рушди ТИК.
- Рейтингҳои иқтисодиётҳои инноватсионӣ - ITIF.
- Рейтингҳои ҳукумати электронӣ - СММ.
- Индекси иқтисодиёти дониш.
- Рейтингҳои барномасозон - NakerRank.
- Рейтингҳои омодагии шабакавӣ.

Ба мавқеи Тоҷикистон дар фазои муосири технологияҳои иттилоотӣ (ТИ) баҳои дуруст додан лозим аст. Ин гуна баҳогузориҳо дар вақтҳои охир бо наشري маводҳои

²⁶ Сатторов А.Ҷ., Муминова Н.З. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рейтингҳои омодагии шабакавӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Қисми 1. ISSN 2413-5151. 2019/№3. – Душанбе, 2019. - С. 109

Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ (World Economic Forum/www.weforum.org), бо ҳамкориҳои Бонки Ҷаҳонӣ (World Bank / WB, www.worldbank.org) ва мактаби тичорати байналхалқӣ INSEAD (International School of Business INSEAD, www.insead.edu) имконпазир гаштаанд. Ин ташкилот ҳамасола ҳисобот оид ба ТИ глобалӣ пешниҳод менамояд ва рейтингҳои индекси омодагии шабакавии давлатҳои ҷаҳонро барои рушди ҳисоб мекунад. Ин индекс аз соли 2002 нашр мешавад. Бо ёрии он самаранокии истифодабарии ТИ дар давлатҳои гуногуни ҷаҳон баҳо дода мешавад.

Дар “Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” гузариши муттасили марҳила ба марҳиларо ба амалисозии дурнамои табодули рақамӣ дар ҷумҳурӣ пешбинӣ менамояд. Дар аввал се марҳила то соли 2040 ба нақша гирифта мешавад. Марҳилаи якум то соли 2025, марҳилаи дуюм то соли 2030 ва марҳилаи сеюм то соли 2040. Ҳамаи марҳилаҳо оид ба амалисозии табодули рақамӣ инчунин дар доираи лоиҳаи Digital CASA амалӣ карда мешаванд.²⁷

Ҳадафҳои концепсия аз фароҳам овардани шароити мусоидаткунанда барои дигаргуншавии соҳаҳои фаъолияти инсон таҳти таъсири технологияҳои рақамӣ, аз ҷумла рушди ҷомеаи иттилоотӣ, гузариш ба расонидани хизматрасониҳои давлатии рақамӣ ва ҳукумати рақамӣ, ҳамачониба ҷорӣ намудани технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ ва дар натиҷа тезонидани суръати рушди иқтисодиёти ҷумҳурӣ, баланд бардоштани рақобатнокии ҷумҳурӣ, афзоиши иловагии ММД-и миллӣ ва беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли аз ҳисоби истифодаи технологияҳои рақамӣ дар ояндаи миёнамуҳлат то соли 2040, инчунин фароҳам овардани шароит барои гузариши давра ба давраи иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба роҳи куллан нави рушд, ки ташкили иқтисодиёти рақамии ояндаро таъмин менамояд, иборат мебошад.

Ҷадвали 2.

Ташаббусҳои калидии марҳилаи якуми табодули рақамӣ дар ҚТ то соли 2025

№	Ташаббусҳо
1.	Таҳкими асосҳои ғайрирақамӣ ва муайян кардани ташаббусҳои калидӣ ва лоиҳаҳо бо самаранокии пайдарҳамӣ
2.	Тайёр намудани кадрҳои соҳибтахассус
3.	Таъсиси модели идоракунии табодули рақамӣ
4.	Муайян кардани нишондиҳандаҳои калидии мақсадноки дастовардҳои табодули рақамӣ
5.	Таъминоти иттилоотӣ равшаннамоии табодули рақамӣ
7.	Экосистемаи табодули рақамӣ
8.	Маблағгузорӣ ва бучет

Сарчашма: Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” – Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30.12.2019, №642

Дар марҳилаи якум Нақшаи амал оид ба ҷорӣ намудани ҳукумати электронӣ таҳия карда шуда, он дар давраҳои кӯтоҳмуҳлат, миёнамуҳлат ва дарозмуҳлат амалӣ карда

²⁷ Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” – Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30.12.2019, №642

мешавад. Нақшаи амал ба инъикоси дурнамои умумии истифодаи технологияҳои иттилоотӣю коммуникатсионии муосири рақамӣ (марҳилаи аввал аз як то се сол) барои пешниҳоди на кам аз панҷ хизматрасонии электронии иттилоотӣ тариқи портали хизматрасониҳои давлатӣ равона карда мешавад.

Амалишавии портали хизматрасониҳои давлатӣ ҳамчун принципи «равзанаи ягона» барои пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ хизмат мекунад. Хизматрасонии электронии мақомоти давлатӣ пеш аз ҳама дар чаҳорҷӯбаи эҷод ва рушди системаҳои иттилоотии идоравӣ амалӣ мегардад.

Ҷадвали 3.

Марҳилаи дуҷуми табодули рақамии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2026-2030)

	Ташаббусҳо
1.	Таъмини дастрасии фарохмавҷ, амнияти иттилоотӣ, кибербехатарӣ ва технологияҳои абрӣ
2.	Таъсиси дата-марказҳо, платформаҳо ва рушди хизматрасонии рақамӣ
3.	Таъминоти иттилоотӣ, Маркази таҷрибаи пешқадам ва инноватсияҳо
4.	Оғози лоиҳаҳои пилотӣ

Сарчашма: Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” – Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30.12.2019, №642

Дар марҳилаи дуҷуми табодули рақамӣ дар давраи солҳои 2026-2030 Консепсия рушди минбаъдаи асосҳои рақамӣ дар ҷумҳурӣ бо роҳи оғози лоиҳаҳои калони инфрасохторӣ оид ба таҳкими инфрасохтори минтақавии алоқаи рақамӣ барои таъмини дастрасии фарохмавҷӣ ва мобилӣ ба интернет дар тамоми ҳудуди Тоҷикистон, аз ҷумла ноҳияҳои дурдасти кӯҳистон, маҳалҳои аҳолинишини деҳот ва душвордастрасро пешбинӣ менамояд. Ба ғайр аз ин оғози лоиҳаҳои ба баланд бардоштани амнияти инфрасохтори рақамӣ, рушд ва фарогирии шабакаи давлатии G-Cloud нигаронидашуда ба нақша гирифта мешавад. Ҳамзамон таъсиси дата-марказҳо, платформаҳо, инчунин лоиҳаҳо оид ба хизматрасониҳои давлатии рақамии вилоятӣ, шаҳрӣ ва ноҳиявӣ мутобиқ ба меъёрҳо ва талаботи амнияти иттилоотии Ҷумҳурии Тоҷикистон оғоз мешавад.

Ҳамин тавр давлати имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон рушди иқтисодиёти рақамиро бо татбиқи технологияҳои ахборӣ идора намуда, аз ҷумла, роҳҳои таъмини бехатарии онро низ коркард намудааст. Барои он ки иқтисоди рақамӣ ба манфиати умум хизмат намояд, он бояд ҳамаҷониба дар ҳамаи самтҳо истифода бурда шавад. Технологияҳои нав, махсусан зеҳни сунъӣ ногузир бо тағйироти назаррас дар бозори меҳнат, аз ҷумла ихтисори ҷойҳои корӣ дар баъзе соҳаҳо ва фароҳам овардани имкониятҳои нав дар дигарон дар микёси давлат робитаи ногусастанӣ доранд.

Адабиёт:

1. Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” – Қарори Ҳукумати ҚТ аз 30.12.2019, № 642.

2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ. 26.12.2019.

3. Сайт индекс развития электронного правительства [Электронный ресурс] Режим доступа: URL: <http://www.publicadministration.un.org>. (дата обращения: 7.03.2018 г.).
4. Сатторов А.Ч., Муминова Н.З. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар рейтинги омодагии шабакавӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Қисми 1. ISSN 2413-5151. 2019/№3 – Душанбе – 2019, с. 109.
5. Турдибеков Б.А. Современное состояние формирование цифровой экономики в Республики Таджикистан // Вестник Евразийской науки / The Eurasian
6. <https://www.amazon.com/Digital-Economy-Promise-Networked-Intelligence/dp/0070633428>

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЗЕЛЁНОГО РОСТА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Давлятова М.М.

Технологический университет Таджикистана

Одна из главных стратегических задач Таджикистана - перестроить экономику страны на зелёный путь развития, пока доходы от продажи сырьевых ресурсов предоставляют такую возможность и, кроме того, Таджикистан имеет уникальные возможности и предпосылки для «зелёной» экономики. Так как доля Таджикистана среди стран Центральной Азии в общих выбросах составляет всего 2-3% и является наименьшей, что объясняется значительным использованием гидроэнергетических ресурсов, относительно небольшим количеством транспорта, реструктуризацией промышленности и сельского хозяйства. Выбросы парниковых газов на человека в Таджикистане почти в 5 раз меньше среднемировой величины и вклад в глобальное потепление также незначителен. Более того, имеющиеся финансовые и природные ресурсы, растущее предложение на рынке все более эффективных и доступных зелёных технологий и другие факторы благоприятствуют новым возможностям.

Как известно, в Таджикистане производство 98% электроэнергии приходится на гидроэнергетику, что является ценным вкладом Таджикистана в улучшение экологической ситуации региона и планеты. С полной сдачей Рогунской гидроэлектростанции появится возможность, чтобы Таджикистан в мировом масштабе вошёл в первую тройку стран, вырабатывающих «зелёную энергию» [3].

Республика Таджикистан является одним из региональных лидеров возобновляемой энергетики. Богатые водные ресурсы и их использование для производства электроэнергии ставят республику в первую десятку стран с наиболее развитой возобновляемой энергетикой, к которой относится и гидроэнергетика. Несмотря на гигантские электростанции и огромные плотины, приведших к созданию настоящих внутренних водохранилищ (озёр), Республика Таджикистан довольно скромно использует свой гидроэнергетический потенциал и в ближайшие годы планирует решить одну из стратегически важных задач - достижения своей энергетической независимости.

В настоящее время с целью повышения энергетической интеграции в Южную и Центральную Азию, а также её эффективного использования реализуется региональный проект CASA-1000, который предоставит странам региона возможность передавать и продавать летний избыток электроэнергии. Далее другими важными действующими проектами являются реабилитация существующих ГЭС (Нурекская 3000МВт – реконструкция и замен всех 9 гидроагрегатов, после полной реабилитации которого выработка электроэнергии на объекте достигнет 3300 МВт, Кайраккумская и Сарбандская 240 МВт до 252МВт) и завершением строительства Рогунской ГЭС 3600МВт, мощности каждого агрегата по 600 МВт, в результате которого страна освоит примерно 6% от имеющегося потенциала 30 млрд.кВтч/г.

Анализ основных показателей зелёного роста Республики Таджикистан приведён в таблице 1.

Таблица 1.

Основные показатели зелёного роста в Таджикистане

Показатели	Годы					2020 г. по сравнению с 1991г.	
	1991	2000	2010	2015	2020	В циф.	В % раз
Водообеспеченность собственными водными ресурсами на душу населения, млн. м ³ /чел. (собственный сток (км ³ /год) / населения)	11,8	10,3	8,4	7,5	7,0	-4,8	<1,7
Использование водных ресурсов страны:							
1. для гидроэнергии, %	4,5	3,9	4,5	4,7	5	0,5	111
2. для ирригации, км ³	12	12	8,5	11	13	1	108
Общая установленная мощность электростанций, ГВт	4	4,2	5,0	5,4	5,7	1,7	142
ВИЭ (>25 МВт), ГВт	4	4	4,7	4,9	5,0	1,0	125
ВИЭ (<25 МВт), МВт	0	13,6	16	27	40	40	400
Доля электроэнергии, произведенной углем, %	6	1	0	2	2	-4	<3
Экспорт электроэнергии	5,4	3,9	0,2	1,4	3	-2,4	<1,8
Энергоэффективность - потери при передаче и распределении энергии, (%)	10	15	14	16	16	6	160
Выбросы диоксида в эквиваленте СО ₂ , млн.т	24	14	8	5	5	-19	<4,8
Снижение электроёмкости ВВП	4,1	14,3	4	4,5	5	0,9	121

Составлено по: Агентству по статистике при Президенте Республики Таджикистан. [Электронный ресурс] URL: <https://www.stat.tj/ru>

Анализ данных таблицы 1 показывает, что водообеспеченность собственными водными ресурсами на душу населения в республике уменьшилась почти в два раза, которая составляла в 1990 г. 11,8 млн.м³, а в 2020 году уменьшилась до 7,0 млн.м³. Далее, например, доля электроэнергии, произведённой углём также уменьшилась почти в три раза, с 6% (1991 года) до 2% (2020 года), что соответствует принципам перехода зелёной экономики. Отрядным считается уменьшение выброса диоксида СО₂ почти в пять раз, с 24 млн.т (1991 года) до 5 млн.т. (2020 года) [1].

Самым неблагоприятным показателем является энергоэффективность потери электроэнергии при передаче и распределении энергии, данный показатель увеличился почти в два раза, с 10% (1991 года) до 16% (2020 года).

Таким образом, первоочередными направлениями экономики Таджикистана для применения принципов зелёного развития являются повышение энергоэффективности и энергосбережения как самого эффективного, менее капиталоемкого и быстро осуществимого направления для решения энергетических проблем, а также меры по повышению эффективности использования воды в секторах потребления являются условием для внедрения зелёных технологий и привлечения инвестиций - для повышения урожайности, экспортного потенциала и продуктивности земель и воды, для обеспечения водно-продовольственной безопасности страны.

Исходя из вышеизложенного ещё раз можно сделать следующие выводы, Таджикистан и Кыргызстан являются лидерами по запасам водных ресурсов и возобновляемых источников энергии в регионе, а также лидерами по использованию ВИЭ. Также от общего потенциала ВИЭ используются незначительные запасы: Таджикистан (5%) и Кыргызстан (11%). Стратегическими направлениями развития зелёной экономики в регионе является развитие ВИЭ.

Литература:

1. Давлятова М.М. Формирование и развитие «зелёной» экономики в условиях стран Центрально-азиатского региона): автореф. дис...канд. экон.наук: 08.00.05 / Давлятова Мехрангез Меликовна. - Д., 2021. - 51с.
2. Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии): автореф. дис...канд. экон.наук: 08.00.05 / Кимсанов Уктам Олимжонович. - Д., 2011. - 24с.
3. Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии): монография / Х.Р. Исайнова, У.О. Кимсанова. – Душанбе: ТНУ, 2020. – 248 с.
4. Кимсанов У.О. Рациональное использование водных и энергетических ресурсов - основа развития «зелёной экономики» в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета коммерции - №2 (36) - Душанбе, 2021. - С. 196-201 (на тадж.).

**ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ АГРАРНОГО РЫНКА В
УСЛОВИЯХ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РТ**

Дарингов К.П.

Технологический университет Таджикистана

Прежде чем приступить к рассмотрению концептуальных положений модернизации сельского хозяйства, вкратце остановимся на особенностях отрасли, которые могут оказывать влияние на её процесс и которые необходимо учитывать при ускорении экономического роста.

Как известно, главная особенность сельского хозяйства - очень высокая степень его зависимости от природных условий. Сельское хозяйство - это сложная природно-биологическая система, поскольку процесс производства в нём основывается на тесном взаимодействии естественно-биологических и организационно-экономических законов.

Никакая другая отрасль, кроме АКП не предполагает для нормального хода воспроизводства такого тесного единства экономики и экологии, техники и биологии, а также создания хозяйственного механизма, сориентированного на их сбалансированное развитие. К. Маркс писал, что « в земледелии дело заключается как в общественной, так и в естественной производительности труда, зависящей в свою очередь от естественных условий труда» [4].

Для сельского хозяйства природа, наряду с рабочей силой и капиталом, выходит в состав факторов производительных сил. Разумеется под понятием «природа» подразумевается земля, а точнее сельско-хозяйственные и климатические условия.

Поэтому необходимо рассмотреть влияние этих факторов на эффективность сельского хозяйства и оценить возможность их учёта в процессе производства и модернизации, что и необходимо объективно оценить роль отраслей сельского хозяйства в конкретных регионах.

Первая группа природных факторов является естественной плодородной почвой (содержание Гумса РН), являющейся источником элементов питания для растений, порождающимся дифференциальной рент-1 для экономики.

В связи с особенностями почвообразовательного процесса формировались различные почвенные разности. Они имеют неодинаковое количество доступных для растений элементов пищи. По отдельным зонам нашей страны признаки и показатели, характеризующие качество земли, совершенно разные, что следует учитывать при оценке эффективности аграрного производства. «Она значительно меняется в зависимости от региона – при переходе от южных регионов к северным существенно изменяется количество почв, теплообеспеченность растений ухудшается, зато улучшается их влагообеспеченность, а от западных к восточным - усиливается тенденция к ухудшению теплообеспеченности и влагообеспеченности растений с одновременным изменением качества почвы».

Уровень плодородия прежде всего зависит от типов почв. В нашей стране наиболее распространённый тип почвы: Серозём.

Вторая группа природных факторов, влияющих на эффективность сельского хозяйства - это погодно-климатические условия. Климатические условия содержат природные явления, влияющие на рост и развитие сельскохозяйственных культур, как тепловой режим атмосферы и почвы; солнечная радиация, влажность воздуха и почвы.

Количество атмосферных осадков по периодам вегетации; давление воздуха; скорость ветра; засуха, заморозки, средне-многолетние климатические условия по конкретным регионам достаточно стабильны и устойчивы, что позволяет планировать параметры сельскохозяйственного производства в сочетании с влиянием на него действий человека.

В этой связи С.А. Максимов вполне обоснованно и логично пишет: «Без детального учёта погоды и климата, невозможно получить высокие и устойчивые урожаи, выращивать скот высокой продуктивности. При выборе культур и сортов, а также приёмов агротехники и мер борьбы с неблагоприятными метеорологическими явлениями учитывается степень теплообеспеченности и влагообеспеченности данного района» [5].

Таким образом, можно сделать вывод об очень разных природных условиях для ведения сельского хозяйства и о том, что влияние людей на совершенствование этих условий пока невелико. Значит функционирование и дальнейшая модернизация аграрного рынка может быть осуществлена в сфере основных и оборотных средств производства, при подготовке кадров для сельского хозяйства, а также в развитии системы производственных отношений.

Необходимо отметить, что все направленные условия и механизмы реформирования сельского хозяйства относились не только к сфере системы производственных отношений, но и к формированию модернизации технико-технологических процессов, направленных на обеспечение экономического роста в аграрном производстве.

Очевидно, что данными направлениями модернизации в ходе производственной деятельности должны заниматься сами хозяйствующие субъекты отрасли, так как в условиях рынка именно они должны быть заинтересованы в эффективности конечных результатов хозяйствования, что можно обеспечить лишь на основе постоянных усиления в приобретении и использовании техники и технологии.

Органами власти принимались основополагающие решения не только в сфере системы производственных отношений, но и конкретные решения и механизмы по развитию хозяйственно-экономических отношений между предприятиями АПК, без оптимизации которых в принципе невозможно обеспечить рост эффективности непосредственно сельского хозяйства.

Главная цель и высший смысл нынешних радикальных преобразований всего комплекса отношений собственности в сельскохозяйственном производстве, как известно, состоит в восстановлении и максимально быстром развитии у крестьянства реального качества хозяйства, в решительной ликвидации господствовавших в течении десятилетних социально-экономических факторов отчуждения тружеников села своего труда и его результатов.

Целый комплекс всё ещё не решённых проблем, и это относится ко всем регионам, связанных с ресурсами обеспечения сельского хозяйства. Продолжающийся усиленный отток сельского населения, ухудшение его демографических характеристик вызывает сокращение производства в ряде отраслей сельского хозяйства, особенно наиболее трудоёмких, и снижение его эффективности. Опыт показывает, что потери земельных площадей рабочей силы не удаётся в полной мере компенсировать новыми капиталовложениями даже там, где состояние материально-технической базы сельского хозяйства всё ещё существенно отстаёт от среднего уровня остальных республик Центральной Азии.

В последние годы резкое сокращение объёма работы по повышению плодородных почв может иметь долговременные отрицательные последствия для сельского хозяйства. Скованные многочисленными налогами производители сельскохозяйственной продукции не способны на данном этапе самостоятельно осуществлять капиталовложения с целью сохранения и повышения почвенного плодородия переходом к рыночной экономике, выделение бюджетных средств на мелиорацию земель значительно уменьшилось, произошёл распад государственной системы агрохимического обслуживания. Это всё может иметь долговременные отрицательные последствия для сельского хозяйства.

Также необходимо кардинальное решение проблемы совершенствования экономических отношений сельскохозяйственных производителей республиканскими и региональными органами власти, прежде по тем называемым, которые связаны с функциями и задачами сельского хозяйства в обеспечении продовольственной и сырьевой независимости страны в целом и отдельных её регионов. Но прежде всего считаем необходимым отметить, что обеспечение экономического роста и модернизации сельского хозяйства производства невозможно без дополнительных капиталовложений, часть которых может быть обеспечена финансированием за счёт собственных источников сельскохозяйственных производителей. Совершенно очевидно потребуются и государственная поддержка технико-технологической модернизации сельского хозяйства.

В этой связи необходимо определить наиболее предпочтительные направления господдержки, установить целевые индикаторы развития, определить объём финансирования и разработать организационно-экономический механизм достижения поставленных целей. Перспективнее на селе будет хозяйствовать предприятия, обладающие достаточным объёмом капитала, значительными массивами земельных угодий, организованные на высоком уровне современного управления, то есть будущее за коммерчески - организованными сельскохозяйственными организациями.

Литература:

1. Закон Республики Таджикистан “Об оценке земли ” №18 // Свод законов и другие нормативно-правовые акты о земле. Душанбе: Издательство <Сарпараст>, 2004.
2. Закон Республики Таджикистан “О земельной реформе”. Душанбе: Издательство <Сарпараст>, 2004.
3. Актуальные проблемы рационального использования охраны земельных ресурсов РТ: Сборник научных трудов ГННЗР.М.2012.
4. Маркс К., Энгельс Ф., соч.Т.25.чII – 327 с.
5. Максимов С.А Погода и сельское хозяйство.: Гидрометеорологическое издательство ,1965, - 179 с.

**ПУТИ АКТИВИЗАЦИИ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ**

Имомназаров М.А.

Технологический университет Таджикистана

Роль внешнеэкономической деятельности для экономики Республики Таджикистан всегда была и остаётся приоритетным направлением политики государства, создающей основы для развития выгодной торговли и благоприятного инвестиционного климата в стране.

Внешняя торговля даёт огромные возможности для становления и развития экономики, формирования бюджета страны, поддержания благосостояния населения. Однако в рамках существующей в республике модели развития широкомасштабной модернизации производств, ориентированных на экспорт, оказывается слабо осуществимой. Сегодня необходимы коренные изменения в механизмах и подходах возрождения национального экспорта, в основе которых должен лежать переход к институциональной модели рыночных преобразований, связанных с элементами эффективного государственного регулирования.

Одним из основных моментов, характеризующих уровень развития внешней торговли страны, является состояние её структуры, т.е. соотношение между удельным весом различных товарных групп экспорта и импорта [9, 32]. Несомненно, чем эффективнее экономика, тем больше её доля в мировом экспорте, а в структуре экспорта больше высокотехнологичной готовой продукции и меньше сырья.

Таджикистан относится к числу стран с огромным национальным богатством и высокими природно-ресурсным, трудовым и интеллектуальным потенциалами, представляя собой огромный рынок товаров и услуг.

Наша страна занимает уникальное место в гидроэнергетическом ресурсе в мире. Ей принадлежит восьмое место в мире по гидроэнергетическим ресурсам, хлопковому-волокну, драгоценным камням, чёрным и цветным металлам, углю, золоту и других полезным ископаемым. В северной зоне Таджикистана разведены месторождения угля, нефти, газа, железа, свинца, цинка, висмута, вольфрама, молибдена, меди, стронция, золота, серебра, урана, плавикового шпата, сырья для химической промышленности, озокерита, валластонита, барита, ограночных, поделочных и облицовочных камней, минеральных вод и лечебных грязей.

Кулябская и Вахшская зоны входят в состав Хатлонской области, которые, по сравнению с другими зонами республики имеют одинаковые природно-климатические условия. В этом регионе разведены месторождения нефти, газа, горючих сланцев, золота, свинца, цинка, природной селитры, каменной соли, известняка, доломита и других элементов природной среды. Россия - мировой лидер по добыче газа (30% мировой добычи) [5, 303].

По сравнению с другими регионами, горно-Бадахшанская Автономная область ГБАО более богата редкими цветными, чёрными и благородными металлами, а также драгоценными, поделочными и облицовочными камнями. В пределах автономной горно-Бадахшанской области выявлены месторождения и рудопоявления золота, олова, вольфрама, серебра, молибдена, меди, ртути, сурьмы, свинца, цинка, бора, висмута, поваренной соли, асбеста, слюды, талька, редких земель, ограночных, поделочных и облицовочных камней, строительных материалов, угля, торфа, минеральных вод и других полезных ископаемых.

К сожалению, основу экспорта Республики Таджикистан составляют: сырьевые товары (продукты сельского хозяйства, хлопковое волокно, цемент, электроэнергия, руды, уголь), чёрные и цветные металлы, драгоценные камни, минеральные удобрения.

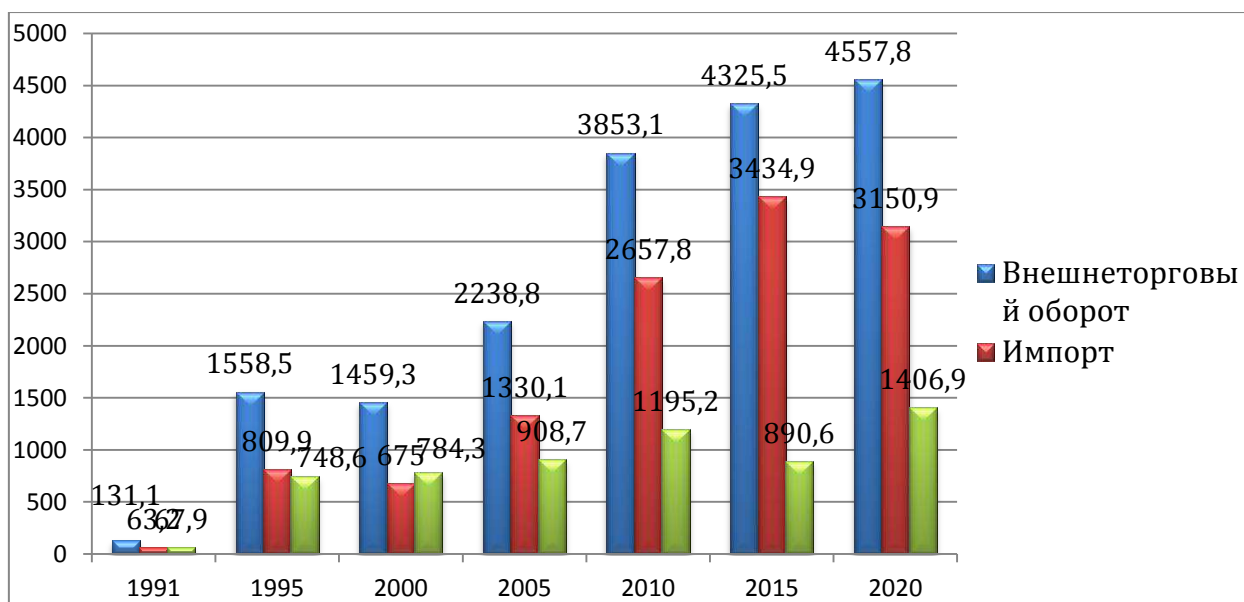
За период независимости торгово-экономическое сотрудничество между Таджикистаном расширилось и охватило более 110 стран мира.

Внешнеторговый оборот в 2020 году составил 4557,8 млн долларов США, что почти в 35 раз больше, чем в 1991 году (рисунок 1).

При этом экспорт страны в 2020 году достигнет 1 406,9 млн. долларов США. По сравнению с 1991 годом перечень товаров и продуктов увеличился с 6 до 450 единиц.

Диаграмма 1.

Динамика внешнеторгового оборота в 1991-2020 гг. (млн долларов)

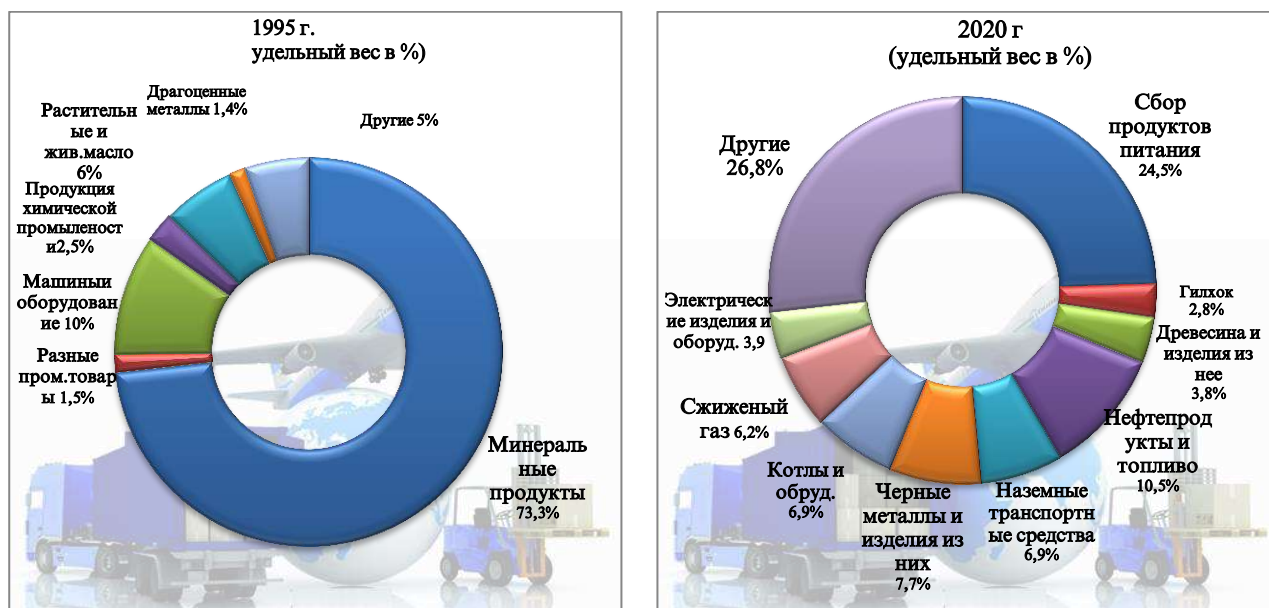

Хотя рост внешнеторгового оборота после 1995 года был обеспечен, его структура по качеству осталась неизменной, т.е. в структуре экспорта основную долю составляют первичный алюминий (38%), хлопковое волокно (28,4%), полезные ископаемые (16,8%), полудрагоценные металлы (14,2%), а в структуре импорта минеральные продукты (73,3%), машины и оборудование (10%), растительные и животные масла (6%), химическая продукция (2,5%) и различные товары промышленного назначения (1,6%) имели наибольшую долю.

Основным фактором, приведшим к формированию отрицательного сальдо внешней торговли в ближайшие годы, является быстрый рост экономики страны, реализация жизненно важных программ в области энергетики, дорожного строительства, импорт оборудования и производственных технологий, что способствовало увеличению импорта.

Ежегодный рост импорта современных производственных технологий и их компонентов оказал негативное влияние на формирование внешнеторгового баланса в последующие годы. Этот процесс специфичен для стран с переходной экономикой и способствовал созданию современного и конкурентоспособного производства и увеличению инвестиций. Это также подтверждается запуском свободных экономических зон, организаций, оснащённых современными технологиями производства в перерабатывающей промышленности, животноводстве, птицеводстве и других отраслях.

Структура импорта в 1995 и 2020 годы

Поэтому необходимо было реформировать внешнеторговую политику страны и усилить уровень экономической устойчивости к негативным внешним рискам и конкурентоспособности экономики.

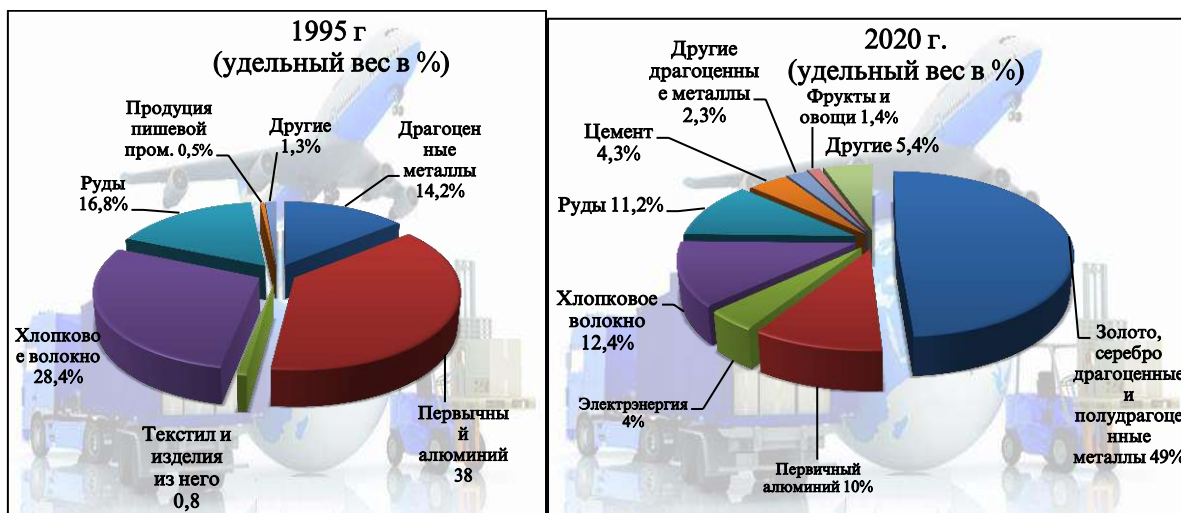
В 2006 году была принята Программа развития экспорта Республики Таджикистан на период до 2015 года, в которой определены конкретные перспективные направления и целевые рынки, создание организационно-правовых условий для экспортно-импортозамещения, поддержка повышения конкурентоспособности отечественной продукции, экспортная инфраструктура, инфраструктурное устранение нетарифных барьеров, финансовая поддержка организаций-экспортёров, организация современных государственных услуг и внедрение принципа «единого окна» на основе современных информационно-коммуникационных технологий определены в качестве стратегических направлений экспорта и замена импорта.

Процесс диверсификации экспортоориентированного производства и реализация программ развития производства в различных отраслях народного хозяйства позволили существенно изменить товарно-географическую структуру экспорта страны. Доля готовой промышленной продукции, сельскохозяйственной продукции, электроэнергии, полезных ископаемых, драгоценных и полудрагоценных камней и др. в структуре экспорта постепенно увеличивалась.

Однако в первые годы независимости экспорт Таджикистана формировался из ограниченного перечня основных экспортных товаров: алюминия, хлопка, фруктов и овощей. Наиболее высокие темпы роста внешнеторгового оборота страны за годы независимости были в 2008, 2011-2014 гг., что обусловлено рядом факторов, таких как стремительное развитие экономики страны, реализация жизненно важных программ в сфере энергетики, дорожного строительства, импорта оборудования и технологии производства.

Ежегодный рост импорта современных производственных технологий и их компонентов негативно сказался на формировании отрицательного сальдо внешней торговли в последующие годы.

Структура экспорта в 1995 и 2020 годы

Этот процесс специфичен для стран с переходной экономикой и способствовал созданию современного и конкурентоспособного производства и увеличению инвестиций. Это также подтверждается запуском свободных экономических зон, организацией оснащённых современными технологиями производств в перерабатывающей промышленности, животноводстве, птицеводстве и других отраслях.

В целях дальнейшего содействия организации конкурентоспособного производства и привлечения инвестиций в производственный сектор Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своём очередном послании Маджлиси Оли в 2012 году добавил и освободил от уплаты таможенные пошлины.

Внедрение налоговых и таможенных льгот позволило увеличить импорт технологического оборудования и запасных частей за 2008-2015 годы на сумму более 1 798 млн долларов США. Этот фактор является основным источником инвестиций в производственную инфраструктуру.

При этом предпринят ряд необходимых мер для получения экономических выгод от вступления в ВТО (со 2 марта 2013 г.). До вступления в ВТО Республика Таджикистан имела торговые отношения с 99 странами, в том числе с 10 странами СНГ и 89 странами дальнего зарубежья. Этот показатель вырос после вступления в ВТО и в последующие годы достиг 110 стран, в том числе 10 стран СНГ и 100 стран дальнего зарубежья.

Также внешнеторговый оборот до вступления в ВТО (2008-2012 гг.) составлял в среднем 4343 млн. долл. США. Несмотря на изменение мировой политической и экономической ситуации, Республике Таджикистан после вступления в ВТО (2013-2020 годы) удалось увеличить этот показатель в среднем до 4458 млн долларов США. долларов.

Дали о себе знать политические и экономические процессы в мировом сообществе и их последствия для экономического и социального развития стран планеты в 2015-2016 гг. Республика Таджикистан, неразрывно связанная с мировым сообществом через членство в экономических и финансовых организациях региона и планеты, не осталась в стороне от воздействия этих процессов.

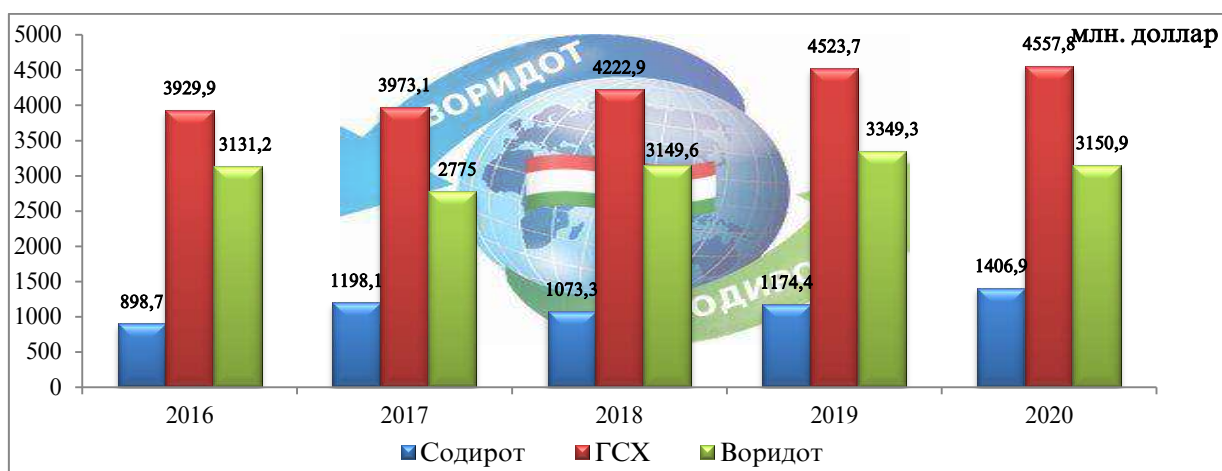
Кроме того, негативное влияние на развитие внешней торговли оказали продолжение действия санкций в ряде стран-торговых партнеров, колебания валютных курсов, падение цен на стратегическую экспортную продукцию, снижение спроса на товары на внутреннем

рынке, снижение покупательной способности населения и другие факторы. в эти годы.

В последующие годы показатель внешнеторгового оборота постепенно увеличивался.

В результате намеченных мероприятий, направленных на достижение четвертой национальной цели ускоренной народно-индустриализации страны в производстве продукции с высокой добавленной стоимостью, ввода новых мощностей, вывода на рынок новой конкурентоспособной продукции, импортозамещающей, импортозамещающей, импортозамещающей В стране реализован ряд мер.

По статистике внешнеторговый оборот в 2020 году составит 4557,8 млн долларов США. долларов США, что на 627,9 млн долларов больше, чем в 2016 году. долларов увеличилось. Доля экспорта во внешнеторговом обороте увеличилась с 22,8% в 2016 году до 31% в 2020 году, а доля импорта снизилась с 79,7% в 2016 году до 69% в 2020 году.

Хотя по совершенствованию структуры внешнеторгового оборота проделана значительная работа, реформы в этой сфере продолжаются и находятся под пристальным вниманием Правительства.

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем очередном обращении к Маджлиси Оли 26 января 2021 года отметил, что после обретения независимости государственная политика в сфере промышленности полностью изменилась и ориентированы на производство. Обучение было направлено на внедрение новых технологий, максимальное использование местных источников сырья, их полную переработку и широкое использование трудовых ресурсов. В результате только за последние пять лет в стране произведено импортозамещающей продукции на сумму более 44 миллиардов сомони, что значительно снизило зависимость потребительского рынка от импортной продукции.

На основе уроков, извлеченных из реализации Государственной программы экспортно-импортозамещения Республики Таджикистан на 2016-2020 годы, деятельности межведомственных структур, проведенного анализа и продолжения реформ в данной сфере, необходимо разработать новую программу.

С комплексным анализом структуры внешнеторгового оборота, укреплением экспортноориентированных и импортозамещающих производств в ведении Минэкономразвития.

На основании поручения Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона в рамках приоритетов

Правительства страны по упрощению торговых процедур с 1 сентября 2020 г. официально начата тарифная внешнеэкономическая деятельность.

Однако для повышения экономической эффективности внешней торговли Республики Таджикистан важным является выявление основных проблем и определение путей их решения. Говоря о необходимости преобразования структуры экспорта и импорта Республики Таджикистан, необходимо отметить значимость осуществления больших объёмов инвестиций и существенных временных затрат. Важным также является эффективная государственная поддержка производства и экспорта продукции, особенно в наукоёмких отраслях.

Необходимость преодоления зависимости экономического роста от внешнеэкономической конъюнктуры не означает отказ от сравнительных преимуществ Таджикистана и её специализации на экспорте электроэнергии и сырьевых ресурсов. Речь не идёт только о том, чтобы избавиться от сырьевой зависимости, но и о том, чтобы развить на инновационной основе промышленность, сельское хозяйство. Укреплению экономического положения страны будет способствовать диверсификация производства многих отраслей производства и экспорта, увеличение производства и экспорта в расширении ассортимента производимых товаров и услуг, наукоёмкой продукции, новое качество, рост на основе новых технологий и оборудования и притока квалифицированной рабочей силы.

В целях решения проблем неразвитости товарной структуры экспорта и преимущественно электро-сырьевой его направленности могут применяться следующие методы [8, 46-48].

Прямое финансирование экспортёров осуществляется в виде доплат фирмам и компаниям дотаций из бюджета для устранения разницы между себестоимостью продукции и экспортными ценами для получения прибылей. Государственное финансирование направлено на поддержку не только крупных компаний в странах с рыночной экономикой, но также средних и малых фирм, способных в короткие сроки модернизировать и перестраивать экспортное производство в соответствии с требованиями мирового рынка.

Косвенное финансирование экспортёров производится через сеть частных банков, которым государство выдаёт специальные дотации на уменьшение кредитных ставок экспортёрам. Косвенным финансированием следует считать возврат экспортёрам пошлин, выплаченных при ввозе сырья, а также передачу экспортёрам правительственных, в том числе и военных, заказов по стабильным и, как правило, высоким ценам.

Снижение налогов с экспортёров предполагает снижение налогов с фирм, компаний в зависимости от доли экспорта в их производстве. Часто применяется разрешение фирмам-экспортёрам осуществлять отчисления в резервные фонды развития экспортного производства с необлагаемой налогом прибыли.

Кредитование экспортёра может быть внутренним и внешним. Внутреннее кредитование осуществляется через государственные банки предоставлением кредитов среднесрочных (до 5 лет) и долгосрочных (до 20-30 лет) на развитие экспортного производства в национальной и свободно конвертируемой валюте. При этом предоставление кредитов осуществляется на благоприятных условиях по стабильным ставкам.

Внешнее кредитование нацелено на выделение кредитов импортёрам в форме финансовых и товарных кредитов поставщиков экспортной продукции. Государство производит субсидирование целевых кредитов, которые должны быть использованы иностранными получателями только для закупки товаров у фирмы или страны кредитора.

Оптимизация импорта, в свою очередь, требует более рационального использования валютных средств на закупку продукции и последовательное сокращение ввоза продукции, производство которой может быть организовано в Республике Таджикистан.

В настоящее время страна остро нуждается в техническом перевооружении промышленного производства, сельского хозяйства, транспорта и других отраслей, в привлечении современных технологий для структурной перестройки всего народного хозяйства. По мере улучшения финансового положения предприятий и оживления производства структура закупок должна расширяться, приобретая всё большую социальную направленность.

Неоправданно преувеличенная доля продовольствия и сельскохозяйственного сырья в структуре импорта республики обусловлена лишь глубоким кризисом в аграрно-промышленном комплексе, который может и должен быть преодолен на основе соответствующей экономической политики государства.

Должен быть также сокращён чрезмерно расширившийся импорт промышленных товаров народного потребления через восстановление производства лёгкой и текстильной отраслей промышленности Республики Таджикистан.

Главной задачей в сфере импорта должна быть оптимизация импортных поставок через строгую их селекцию по значимости, объёмам и качественным параметрам с целью предотвращения ввоза товаров не первой необходимости и предметов роскоши, а также с целью защиты национального производства.

Оптимизация импорта невозможна без принятия государством целого комплекса защитных мер во ВЭД. К этим мерам следует отнести оперативное использование уровня таможенного обложения, активное использование технических, экологических, санитарных и др. требований к импортным товарам, субсидирование отечественных экспортноориентированных производств, создание импортозамещающих производств и др. необходимые защитные меры.

Однако политика импортозамещения должна строиться на основе инновационных факторов, техническое перевооружение национального производства должно осуществляться с использованием самых современных достижений науки и техники. В этом случае импортозамещение выполнит не только функцию удовлетворения внутренних потребностей, но и будет сопровождаться пополнением национальных экспортных ресурсов конкурентоспособной продукцией. Очевидно, что реализация политики импортозамещения в современных условиях представляет собой сложную задачу не только в своих финансовых аспектах, но и с точки зрения широких социально - экономических проблем.

Программа развития экспорта должна предусматривать вывод национального производства на уровень высших зарубежных стандартов как по техническим параметрам, так и по качеству.

Конкурентоспособность экономики представляет собой основу экономического развития, повышения благосостояния и качества жизни населения, именно поэтому, прежде всего, следует направить силы на развитие конкретных видов экономической деятельности, в том числе инновационной.

Обладая значительными конкурентными преимуществами в базовых отраслях промышленности, транспорта, строительства и аграрного сектора, Таджикистан должен осуществить технологическое обновление этих секторов экономики, опираясь уже на новые информационные нано- и биотехнологии, являющиеся важнейшим условием успеха

инновационного развития [7].

В этих условиях государству необходимо предпринимать активные усилия по модернизации оборонного комплекса и стимулировать развитие двойных технологий, технологическое обновление таких секторов экономики, как автомобилестроение, транспортное машиностроение и станкостроение.

Необходимо создать современную материально-техническую базу национальной экономики. Средний срок службы оборудования должен составить 8-10 лет, а не 18-20 лет, как сейчас. Требуется масштабная модернизация и обновление основных фондов, в первую очередь машин и оборудования, постепенный перевод всех отраслей на новейшие технологии [1].

Заметим, что успех дальнейшего развития экономики во многом зависит от реализации инновационно-промышленной политики. Таким образом, необходимые изменения в структуре производства могут произойти только при расширении масштабов конкуренции, внедрении инноваций при ведении бизнеса, формировании как мощного слоя малого и среднего предпринимательства, так и крупных компаний, играющих значимую роль на мировых рынках.

Наиболее действенными мерами повышения конкурентоспособности могут стать субсидии на приобретение нового технологического оборудования, также стимулирование работы научно-исследовательских центров, занимающихся разработкой новых технологий, программ, преобразование налоговой политики в данной сфере.

Целью долгосрочного развития экономики страны с позиции достижения конкурентоспособности на мировом пространстве может быть создание такой её структуры, которая способствовала бы развитию конкурентных преимуществ и могла бы приспособляться к изменчивости внешнего окружения.

При развитии конкурентоспособности экономическая политика государства должна использовать следующие сферы: ценовая конкурентоспособность, сочетающая в себе два аспекта: уровень валютного курса, стоимость рабочей силы и производительность.

Повышение производительности осуществляется благодаря грамотно разработанной и профессионально осуществляемой промышленной политики, которая определяет развитие экономики и её производительность во всех отраслях. Стратегия промышленного развития должна включать в себя: укрепление основных экспортных секторов; поощрение, когда предоставляется возможность замещения экспорта в отраслях, более всего страдающих от дефицита торгового баланса; создание новых экспортных направлений.

Другим фактором повышения конкурентоспособности, а также развития малого и среднего бизнеса может послужить совершенствование антимонопольного законодательства, более качественный контроль за деятельностью компаний-монополий.

Представленные меры по повышению уровня конкурентоспособности национального производства позволят нашей стране выйти на качественно новый путь развития производства и экономики в целом, что также приведёт к ослаблению ограничений в торговой политике зарубежных компаний и позволит беспрепятственно проникать на международные рынки.

Нельзя оставить без внимания и проблему несовершенства законодательной базы РТ в области внешней торговли.

Во-первых, необходимо снизить административную нагрузку на предпринимателей, в частности, оптимизировать процедуры оформления документов, необходимых для

прохождения контрольных процедур, уменьшить количество оформляемых документов.

Во-вторых, следует предусмотреть в законодательстве меры стимулирования, развития транспортно-экспедиторской инфраструктуры, ориентированной на обслуживание экспортных/импортных операций национальных и зарубежных предпринимателей.

В-третьих, следует рассмотреть вопрос об усилении мер ответственности за нарушение законодательства в области государственного регулирования внешнеэкономической деятельности и таможенного дела, опираясь на результаты сравнительно-правовых исследований [2].

Таким образом, выполнение представленных мер будет способствовать гораздо более динамичному развитию внешней торговли Республики Таджикистан.

Главная проблема развития экономики состоит, прежде всего, в низкой эффективности - будь то сырьевой характер экономики с низкопроизводительными рабочими местами, и технологическое отставание, и неконкурентный инвестиционный климат. Именно поэтому, важно решать существующие проблемы комплексно, улучшая качество человеческого капитала, повышая мотивацию работников и активность предпринимательского класса, развивая доступность инфраструктуры и финансовых ресурсов. А ведь, предпосылки для этого у нашей страны есть и основным направлением изменения структуры экономики и занятости может стать создание современных производств и современных, высокотехнологичных и хорошо оплачиваемых рабочих мест.

В этом направлении и осуществляет свою деятельность правительство Республики Таджикистан, разрабатывая ряд мер, которые позволят изменить ситуацию к лучшему, и осуществляя их посредством реализации Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. В области конкурентоспособности, Республики Таджикистан также необходима государственная конкурентная стратегия, направленная на достижение стратегической конкурентоспособности, создание необходимых условий для реализации национальных интересов в условиях жёсткой глобальной конкурентной среды. Конкурентная стратегия позволит эффективно использовать имеющиеся у государства конкурентные преимущества и ресурсы.

Целью разрабатываемых проектов, прежде всего, должно являться максимально полное удовлетворение потребностей населения в услугах торговли путём создания эффективной товаропроводящей инфраструктуры, соответствующей требованиям инновационного сценария развития экономики Республики Таджикистан.

Литература:

1. Аганбегян А. О месте экономики России в мире (по новым данным о международном сравнении валового внутреннего продукта) [Текст] / А. Аганбегян // Вопросы экономики. - 2017. - №8 - С. 43-55.
2. Бойматов А.А. Внешняя торговля Таджикистана: приоритетные сферы и направления // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2000. - №2. - С. 77-87.
3. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан. // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. - 2010. – 539 с.
4. Саидмуров Л.Х. Экономическая теория открытого хозяйства и проблемы современного Таджикистана. Душанбе: Ирфон, 2005. - 260 с.
5. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Соответствующие годы. Душанбе-

2021.

6. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, Душанбе - 2021.

7. Иванов С.И. Основы экономической теории [Текст]: учебник для общеобразоват. учрежд. Профильный уровень образования / Под ред. С.И. Иванова. - 9-е изд., с изм. - В 2-х книгах. Книга 2. - М.: Вита-Пресс, 2006. - 352 с.

8. Прокушев Е.Ф. Внешнеэкономическая деятельность [Текст]: учебник / Е.Ф. Прокушев. - 8-е изд., испр. и доп. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2009. - 500 с.

9. Семенов К.А. Международные экономические отношения [Текст]: курс лекций / К.А. Семенов. - М.: Гардарики, 2000. - 336 с.

РУШДИ СОҲАИ МАОРИФ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Кабутов Қ.Р., Курбанова Г.З.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар шароити муосири рушди иқтисодиёти доништалаб маориф яке аз омилҳои рушди устувори иқтисодии мамлакат ба ҳисоб меравад. Рушди ҷомеа, таъмини амнияти миллӣ, сифати зиндагии одамон, ба сатҳи ҷаҳонии иқтисодиёт баромадан, аз худ намудани имкониятҳои нави технологӣ ва дар маҷмӯъ рушди иҷтимоӣ бевосита аз сатҳи маърифатнокии миллат вобаста аст²⁸.

Дар тамоми кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон ба афзоиши сармоягузорӣ ба соҳаи маориф ҳамчун омилҳои рушд ва таҷдиди сармояи инсонӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ тавачҷуҳи махсус зоҳир карда мешавад. Онҳо афзоиши ҳиссаи маблағгузориҳои маорифро дар сохтори маҷмуи маҳсулоти дохилӣ нишон медиҳанд.

Бо дарназардошти нақш ва аҳамияти соҳаи маориф дар рушди устувори иқтисоди миллӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлоли давлатӣ ба рушди соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоию иқтисодии худ тавачҷуҳи хоса зоҳир менамояд²⁹.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон намудҳои зерини муассисаҳои таълимӣ метавонанд фаъолият намоянд:

- муассисаҳои томактабӣ;
- таҳсилоти умумӣ (ибтидоӣ, умумии асосӣ, миёнаи умумӣ);

²⁸ Суханронии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, шаҳри Душанбе, 17 августи соли 2020.

²⁹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018. -Душанбе, 2018.

- таҳсилоти ибтидоии касбӣ;
- таҳсилоти миёнаи касбӣ;
- таҳсилоти олии касбӣ;
- таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ;
- таҳсилоти иловагӣ;
- таҳсилоти махсус;

Ҳар як муассисаи таълимиро муассис ё муассисоне ташкил медиҳанд, ки фаъолияти ин муассисаҳои таълимиро маблағгузорӣ мекунад³⁰.

Ҳамин тариқ, марҳалаи нави ислоҳоти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар Тоҷикистон ҳамчун самти афзалиятноки хароҷоти давлатӣ сармоягузорино барои нигоҳ доштани сатҳи шоистаи зиндагӣ пешбинӣ мекунад. Хароҷоти буҷети давлатӣ барои маориф чунин сармоягузорӣ аст, зеро рушди тамоми соҳаҳои иқтисодӣ аз сатҳи дониши аҳоли вобаста аст.

Ҳаҷми маблағҳои буҷетӣ яке аз нишондиҳандаҳои асосие мебошад, ки ҳаҷми танзими давлатии соҳаи маорифро муайян мекунад. Масалан, дар соли 2020 барои соҳаи маориф 5 миллиарду 689 миллион сомонӣ пешбинӣ шудааст, ки 19,2 дарсади хароҷоти буҷети давлатӣ ва 5,7 дарсади маҷмуи маҳсулоти дохилро ташкил медиҳад³¹.

Дар даври истиқлолияти давлатӣ шаклҳои нави муассисаҳои таълимӣ ҷорӣ карда шуда, дар шаҳру ноҳияҳои гуногун 9 мактаби президентӣ бо таҳсилоти мухталифи тақрибан 8 ҳазор хонанда, 75 гимназия барои беш аз 53 ҳазор хонанда ва 71 литсей барои 36 ҳазор хонанда дар шаҳру ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуд. То имрӯз шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ҷумҳурӣ ба 75 адад ва шумораи хонандагон дар онҳо қариб ба 90 ҳазор нафар расидааст, ки аз ин шумора 32 муассиса аз замони истиқлолият фаъолият доранд³².

Дар ин давра теъдоди мактабҳои олии аз 13 ба 40 адад расид, ки ҳоло дар онҳо беш аз 227 ҳазор донишҷӯ таҳсил мекунад ва шумори хатмкунандагони истиқлолият беш аз 600 ҳазор нафарро ташкил медиҳад. Ҳамчунин, беш аз 35 ҳазор нафар ҷавонони мо дар мактабҳои олии кишварҳои пешрафта таҳсил мекунад³³.

Тибқи Барномаи давлатии рушди муассисаҳои томактабии хусусӣ ва таҳсилоти умумӣ барои солҳои 2014-2020 дар солҳои 2014-2019 дар кишвар 859 муассисаи хусусии томактабӣ таъсис дода мешуд. Аммо имрӯз дар 153 муассисаи таълимии томактабии кишвар новобаста аз шакли моликиятшон 151 ҳазор кӯдак ба таълим фаро гирифта шудаанд, ки ҳамагӣ 15,9 дарсади кӯдакони синни томактабиро ташкил медиҳад³⁴.

Бо дарназардошти нақш ва аҳамияти соҳаи маориф дар рушди устувори иқтисоди миллӣ Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ба рушди соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодии худ таваҷҷуҳи хоса зоҳир менамояд. Илова бар ин, дар солҳои охир дар соҳаи маориф як қатор лоиҳаҳои сармоягузорӣ амалӣ гардида, гузариш ба низоми кредитии таҳсил дар донишгоҳу донишқадаҳо анҷом дода

³⁰ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, № 1004

³¹ Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2018.

³² Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2019,-С.43-69, 413-445.

³³ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.43-69, 413-445.

³⁴ Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016.

шуда, барномаи компютеризатсияи мактабҳои таҳсилоти умумӣ пурра амалӣ гардид, дохилшавӣ имтиҳонҳои довталабон марказонида шуда, муассисаҳои таълимӣ такмил дода шуда, тараққиёти сектори хусусӣ дар соҳаи маориф мувофиқи барномаи давлатӣ ба роҳ монда шудааст.

Тавре мебинем, дар соҳаи истиқлолияти давлатӣ дар соҳаи маориф тағйироти назарраси миқдорӣ ва сифатӣ ба амал омада, кишвари мо дар соҳаи маориф ба стандартҳои ҷаҳонӣ наздик мешавад.

Дар сиёсати иҷтимоии кишвар соҳаи илму маориф минбаъд низ яке аз самтҳои асосӣ боқӣ мемонад ва Ҳукумати Тоҷикистон барои рушди он тамоми имкониятҳоро истифода бурда, маблағгузорию ин соҳаро сол то сол ба таври қобили мулоҳиза афзун менамояд.

Бо тавачҷуҳ ба вазъи кунунии ҷаҳон, бояд гуфт, ки мактабу маориф низ муҳимтарин омилҳои амнияти миллии ба шумор меравад, зеро дар ҷаҳони ноором танҳо насли наврас, ки донишу малакаи муосирро аз худ кардааст, рушди устувори иқтисодиро таъмин карда метавонад. дар оянда.

Соли 2013 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» дар таҳрири нав қабул гардида, бори нахуст дар ин қонун боби алоҳида ба мақоми омӯзгор бахшида шуда, тибқи қонуни мазкур имтиёзҳои зиёде ба муаллим таъмин карда мешаванд³⁵.

Дар баробари ин, бояд гуфт, ки сатҳи имрӯзаи муносибат ба рушди маориф дар кишвар моро қонеъ намекунад, зеро ҳаҷми сармоягузорию ба соҳаи маориф ва сифати таълим дар муқоиса бо талабот ва нишондодҳои муосир ҳанӯз хеле паст мебошад. Аз ин рӯ, дар оянда зарур аст, ки сармоягузорию ба соҳаи маориф зиёд карда, истифодаи самараноки онҳо таъмин карда шавад, ки ин бо дарназардошти талаботи бозори меҳнати миллии ва байналмилалӣ ба баланд бардоштани сифати таълим мусоидат мекунад.

Соли 2014 довталабон ба муассисаҳои таҳсилоти олии бори аввал тавассути имтиҳонҳои марказонидашудаи дохилшавӣ дар Маркази миллии тестӣ қабул карда шуданд. Ин кор дар асоси дарҳости сершумори падару модарон ва бо мақсади баланд бардоштани сатҳи омодагии кадрҳо, инчунин пешгирии фасод дар вақти имтиҳонҳои дохилшавӣ ташкил карда шудааст.

Бояд гуфт, ки яке аз муҳимтарин нишондиҳандаҳои маорифи халқ ба ҳисоби ҳар 10 ҳазор нафар аҳолии шумораи донишҷӯёни мактабҳои олии мебошад. Дар ҷумҳурӣ шумораи донишҷӯёни мактабҳои олии сол то сол меафзояд. Агар соли 2001 дар мактабҳои олии 77,7 ҳазор донишҷӯ таҳсил мекарданд, пас ин шумора соли 2010 ба 132,4 ҳазор, соли 2018 ба 195,7 ҳазор ва соли 2020 ба 227 ҳазор нафар расидааст. Агар соли 2001 ба 10 ҳазор нафар аҳолии 122 донишҷӯ рост омада бошад, пас дар соли 2003 ин рақам 162, соли 2014 – 191, соли 2019 – 224,6 нафарро ташкил дод³⁶.

Бо тавачҷуҳ ба вазъи кунунии ҷаҳон, бояд гуфт, ки мактабу маориф низ муҳимтарин омилҳои амнияти миллии ба шумор меравад, зеро дар ҷаҳони ноором танҳо насли наврас, ки донишу малакаи муосирро аз худ кардааст, дар оянда рушди устувори иқтисодиро таъмин карда метавонанд.

³⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, № 1004;

³⁶ Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. - С.43-69, 413-445.

Адабиёт:

1. Суханрони Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Рӯзи дониш, шаҳри Душанбе, 17 августи соли 2020.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 26.12.2018. - Душанбе, 2018.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» аз 22 июли соли 2013, № 1004.
4. Гурӯҳбандии даромад ва хароҷоти бучети Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2012.
5. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон.- Душанбе, 2019. - С.43-69, 413-445.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030. – Душанбе, 2016.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2007 таҳти №350 «Дар бораи марҳилаҳои гузариши муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба шаклҳои нави идоракунии ва маблағгузорӣ».

РУШДИ ИҚТИСОДИЁТИ МИНТАҚАВӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИСОЗӢ

Каримов Р.Т.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Ташакули рушди иқтисоди рақамӣ дар минтақаҳо

Омилҳои таназзули рушди иқтисоди бисёрсатҳаи минтақавӣ дар Тоҷикистон доираи бисёр имкониятҳоро дар бар мегирад. Имкониятҳои муосири ҷанбаҳои муҳимми татбиқшаванда дар Тоҷикистон аз ҳама ҷиҳат бояд ба нақша гирифта шаванд. Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои имкониятҳои мусоиди рушди иқтисоди бисёрсатҳа дар байни кишварҳои Осиёи Марказӣ ва ИДМ ба ҳисоб меравад. Дар доираи имкониятҳои мусоиди рушди иқтисодӣ дар фазои ҷаҳони имрӯза нобаробарии муносибатҳои иқтисодии ҳуди кишвари мо бисёртар ба назар мерасад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ ва дохилӣ барои рушди тамоми бахшҳои инфрасохтори давлатӣ имкониятҳои мусоид дошта, дар ташкили паркҳои калони технологӣ, минтақаҳои рушди технологияҳои инноватсионӣ, минтақаҳои механикақунонидашуда ва усулҳои коркарди сарватҳои зеризаминӣ, минтақаҳои рушди системаҳои электронӣ лоиҳаҳои бузургро ба нақша гирифта, оянда метавонад дар фазои ҷаҳони рақамӣ фаъолиятҳои навбанавро ҷорӣ созад.

Ҳоло дар ҷаҳон бунёди фазои ҷаҳонии рақамӣ ҷараён дорад. Ин раванд, то андозаи каме бештар, тақрибан ҳамаи кишварҳои дунёро фаро мегирад. Аҳамият ва ҳаёти ин равандро фарогирии рақамисозии на танҳо иқтисодиёт, балки тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи инсонӣ собит мекунад. Сарфи назар аз баланд шудани сатҳи таҳқиқоти ин раванд, савол дар бораи сустҷӯйи таҳдидҳо ва дурнамоҳое ба миён меояд, ки бояд аз рушди рақамисозӣ барои рушди иқтисодиёти мамлақати мо интизор мешуданд.

Дар айни замон, дигар исботи зарурати рақамисозии ҳам иқтисодиёт ва ҳам тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷомеаи инсонӣ зарур нест. Ба ин воқеиятҳо, аз қабилӣ якҷояшавии майдонҳои онлайн ва офлайн, ки боиси пайвастигии универсалӣ мешаванд, мусоидат мекунад. Дар навбати худ, ҷаҳонишавӣ имрӯз маънои афзоиши пойгоҳи додаҳо барои инсоният, ворид шудан ба фазои зиндагии дастгоҳҳои ҳассосро дорад. Ин омилҳо метавонанд бо дурнамои пешбинишудаи рақамисозӣ бехатар алоқаманд бошанд.

Фазои ҷаҳонии рақамӣ аллакай бисёр соҳаҳои иқтисодиётро дар тамоми ғушаҳои ҷаҳон ва инчунин сохтори технологӣ ва занҷирҳои истеҳсолиро дар онҳо тағйир медиҳад. Дарки фаҳмиши имконнопазирии идоракунии талабот ва пешниҳод бо усулҳои кӯхнаи озмудашуда афзуда истодааст. Фазои ҷаҳонии рақамӣ аллакай зиндагиро ба таври шинохтанашаванда тағйир медиҳад. Барои Ҷумҳурии Тоҷикистон саривақт ворид шудан ба ин фазо ҳамчун шарикӣ комилҳуқуқи пешрафтаи технологӣ аз ҷумлаи кишварҳои рӯбатараққӣ аст.

Пирӯзӣ дар раванди афзоиши рақобат дар ҷаҳони ҷаҳонӣ дар оянда аз ҷониби он кишварҳое ба даст оварда мешавад, ки метавонанд дар бисёр соҳаҳои иқтисод технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ рақамиро истифода баранд. Ин самт аллакай натиҷаҳо дода истодааст, тағйирёбии иқтисодиёт, сода, суръат ва кам кардани арзиши сохторҳои технологӣ, занҷирҳои истеҳсолӣ, ки боиси ҷунин падидаи нав, ба монанди рақамисозии глобалӣ мегардад. Ҳадафи он расонидани кумаки мутақобила ба кишварҳои иштирокчиӣ ин раванд ва фароҳам овардани имкониятҳои бештар барои мукамалтар мебошад.

Истифодаи пурарзиши захираҳо тавассути мубодилаи инфрасохтор ба кишварҳои ҷаҳон имкон медиҳад, ки ба пурратар истифода бурдани иқтидорҳои истеҳсолӣ ноил шаванд, то як навъ иқтисоди “истеъмоли муштарак” ба вучуд оранд.

Тибқи пешгӯии The Boston Consulting Group (Гурӯҳи Машваратии Бостон), ҳаҷми маълумоти ҷаҳонӣ дар ҳар ду сол ду баробар зиёд мешавад. Ба андозаи бештар, коршиносон инро на бо афзоиши шумораи корбарони интернет дар сайёра, балки бо афзоиши ба истилоҳ корбарони механикӣ: мошинҳо, механизмҳо, ба монанди асбобҳо, сенсорҳо ва дастгоҳҳои гуногуни техникӣ рабт медиҳанд. То соли 2030 онҳо ду маротиба афзоиш меёбанд. Ин раванд ба дараҷае фаълоне рушд карда истодааст, ки имрӯз он аллакай 99% пойгоҳи додаҳои ҷаҳон тавассути рақамисозиро фаро гирифтааст. Ва пешрафт дар шакли оғози таъин кардани онҳо суроғаҳои шахсии IP пеш меравад.

Усулҳои кластери инноватсионӣ иқтисоди рақамӣ

Татбиқи усули кластерӣ ҳамчун омили рушди инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди миллӣ ба он оварда мерасонд, ки дигар омилҳо рушд кунанд. Мушкилоти рушди инноватсионӣ ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан ба усулҳои кластери воқеан нав дар рушди инноватсионӣ иқтисоди миллӣ мебошад. Дар доираи муайян кардани кластерҳо дар минтақаҳои Тоҷикистон ва татбиқи усулҳои нисбатан нав барои рушди маҳаллисозии истеҳсолот дар минтақа, истеҳсоли маҳсулот ба ҳар сари аҳоли ва маҳсусгардонии минтақаҳо дар заминаи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ мебошад.

Дастгирии давлати барои рушди усулҳои кластерӣ ба он оварда мерасонад, ки иқтисоди саноатӣ дар минтақаҳо рушд кунад ва барои пайдо шудани бозорҳои нави маҳсулоти органикӣ экологӣ, хизматрасониҳои баландсифати соҳаи сайёҳӣ, ноҳияҳои фаъоли кушоди иқтисодӣ, минтақаҳои экологӣ, ташкили саноати аз ҷиҳати экологии тоза замина гузорад.

Барои гузаштан ба системаҳои усулҳои кластерӣ дар мадди аввал сармояи инсонӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Сармояи инсонӣ ин нуруи ақлонии инсон ба ҳисоб рафта барои

ташкил кардани методҳои нави замонавӣ дар тайёр кардани мутахассисони баландхаттисоси соҳаҳо шартӣ ҳатмӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, маҳз сармояи инсонӣ мебошад, ки сатҳи он дар баробари дигар хусусиятҳо бо салоҳияти инноватсионӣ муайян карда мешавад, ки барои баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар дар бозорҳои ҷаҳонӣ шароит фароҳам меорад. Аз ин лиҳоз, таъмин намудани шароит барои рушди сармояи инсонӣ ва инчунин имконияти татбиқи пурраи он муҳим аст. Рушди сармояи инсонӣ имрӯз бидуни муносибати маҷмӯӣ ба ин раванд ғайриимкон аст, он ҷорӣ намудани навоварихоро талаб мекунад. Концентратсияи ин навоварихо бо самараи ҳадди аксар, ба андешаи мо, дар доираи татбиқи модели кластери рушди иқтисодӣ имконпазир аст.

Дар заминаи рушди инноватсионии иқтисоди миллӣ, дар айни замон тадқиқоти кластерҳо методологияи муносибати кластериро ба рушди инноватсионӣ пурра нишон дода наметавонанд. Аз ҷумла, дар таҳқиқоти қаблӣ омилҳо ва заминаҳои ғайрирасмӣ навоварихо дар кластерҳо муайян карда нашудаанд, модели сиёсати кластерӣ бо назардошти шароити институтсионалии Ҷумҳурии Тоҷикистон, тадбирҳои ташкилию иқтисодии кластерсозӣ асоснок карда нашудаанд, бо назардошти модели интихобшуда таҳия нашудааст.

Чунин вазифаҳо дарки назариявии кластерҳо ва таҳияи асосҳои назариявӣ ва методологияи муносибати кластериро ба рушди устувори иқтисоди миллӣ талаб мекунад.

Ҳамин тариқ, таҷрибаи мусбати хоричии кластерҳо, равандҳои ҷаҳонишавӣ ва тақвияти рақобати байналмилалӣ, ноқофии механизми кластерӣ барои рушди устувор ва баланд бардоштани рақобатпазирии иқтисоди ҷумҳурӣ дар сатҳи байналмилалӣ гардад.

Нишонаҳои кластери саноатӣ ба он оварда мерасонад, ки маҳалсозӣ ва агломератсияи корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳои давлатӣ, ки бо робитаҳои уфуқӣ ва амудӣ муттаҳид шаванд, мукаммалии субъектҳо, истехсоли маҳсулоти калидӣ, мавҷудияти муносибатҳои рақобат ва ҳамкорӣ, рушди робитаҳои ғайрирасмӣ ва ҳамкорӣ байни субъектҳои кластерӣ, инчунин шарикӣ байни онҳо ва мақомоти минтақавӣ ҳукумат, инфрасохтори умумӣ ва муҳити институтсионалӣ, муттаҳидсозии корхонаҳо дар атрофи маркази илмӣ ва таълимӣ дар сатҳи баланд бардошта шаванд.

Инчунин нишонаҳои кластери инноватсионӣ дар ҳиссаи назарраси маҳсулоти инноватсионии кластерӣ, инчунин инфрасохтори ташаккулёфта, аз ҷумла ҳамкориҳои ҷонибҳои манфиатдори системаи инноватсионии минтақавӣ (муассисаҳои таълимӣ, таҳқиқот ва рушд марказҳо, марказҳои интиқоли технология, бизнес-инкубаторҳо, технопаркҳо, марказҳои истифодаи дастаҷамъӣ таҷҳизоти илмӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, муассисаҳои молиявӣ, марказҳои рушди кластер натиҷаҳои муҳим бахшад.

Дар охир инро гуфта метавонем ки кластери инноватсионии саноатӣ маҷмӯи ҷуғрофӣ дар қаламрави муайян ҷойгиршуда, субъектҳои иқтисодии ба ҳамдигар мукамал, рақобатпазир мебошад, ки бо муносибатҳои ҳамкорӣ бо якдигар, инчунин бо мақомоти давлатӣ ва маҳаллии ҳокимият муттаҳид мешаванд.

Усулҳои пешгӯйии инноватсионии рушди иқтисоди рақамӣ

Шароити муосир қоидаҳои бозиро барои ҳамаи иштирокчиёни муҳити инноватсионӣ фароҳам меорад. Асоси рақобатпазирии имрӯзаро технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ташкил медиҳанд, ки асоси иқтисодӣ рақамӣ мебошанд. Маълумот ва усулҳо ин монеаҳое ҳастанд, ки ба ташаккули муҳити мусоид барои навоварӣ ҳалал мерасонанд, яке аз онҳо сатҳи пасти ҳамгироии субъектҳои муҳити инноватсионӣ мебошад, аз ҷумла: ташкилотҳои таълимӣ, ташкилотҳои маҷмӯӣ, ки ғайрирасмӣ илмӣ ё илмӣ-техникиро анҷом

медиханд, корхонаҳои хурди инноватсионӣ ва саноатӣ, бизнес-инкубаторҳо ва паркҳои технологӣ ба ҳисоб мераванд. Шабакасозии фазои инноватсионӣ бартариҳои зиёд дорад, аз ин рӯ, бо истифодаи экосистемаи иқтисоди рақамӣ робитаҳои устувор ва бунёди шабака зарур аст.

Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъала эҷоди платформаи интернет барои татбиқи лоиҳаҳои дарозмуҳлати илмталаб хоҳад буд, ки дар онҳо субъектҳои муҳити инноватсионӣ метавонанд мустақиман, бидуни миёнаравӣ ширкат варзанд ва донишгоҳи муосир ҳамчун дурнамои ташаккул ва рушди муҳити инноватсионӣ ва дурнамои ҳамгирии захираҳои рақамӣ барои рушди он ҳисобида мешавад.

Ташаккули муҳити мукаммали инноватсионӣ ба иқтисодиёти кишвар афзоиши иловагӣ медиҳад, ба болоравии некуаҳволии шаҳрвандон мусоидат мекунад. Барои шиддат бахшидани равандҳо дар муҳити инноватсионӣ ҳамкориҳои байнисоҳавӣ, тақвияти ҷалби ташкилотҳое, ки ба фаъолияти таълимӣ ва илмӣ машғуланд, зарур аст.

Дар шароити муосир, сатҳи рушди иқтисоди рақамӣ дар нигоҳ доштани рақобатпазирии давлатҳо дар соҳаи иқтисод нақши муҳим мебошад. Иқтисоди рақамӣ ба афзоиши назарраси самаранокии намудҳои гуногуни истеҳсолот, технологияҳо, таҷҳизот, нигоҳдорӣ, фурӯш, таҳвили молҳо ва хизматрасониҳо мусоидат мекунад.

Захираҳои рақамӣ, дар айни замон, ҳамчун воситаи расидан ба ҳадафҳои навсозии инноватсионӣ амал мекунанд ва мувофиқати онро муайян мекунанд. Таъсиси муҳити мусоид барои навоарӣ яке аз омилҳои асосии рушди иқтисоди рақамӣ сатҳи ташаккули муҳити мусоид барои навоарӣ мебошад. Яке аз натиҷаҳои асосии рушди муҳити инноватсионӣ бартараф кардани монеаҳои мебошад, ки тавсеаи миқёси фаъолияти инноватсионии корхонаҳо ва паҳншавии технологияҳои пешрафтаре бозмедоранд. Яке аз чунин монеаҳо, ба андешаи мо, сатҳи пасти ҳамгирии субъектҳои муҳити инноватсионӣ мебошад, ки онро шартан ба 5 гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст:

1. *ташкилотҳои таълимӣ.* Ба ин гурӯҳ муассисаҳои таҳсилоти ибтидоӣ, миёна, касбӣ, муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ дохил мешаванд, ки фаъолиятҳои пеш аз ҳама ба рушди фард дар маҷмуъ ва тайёр кардани мутахассисон бо ёрии “тарроҳии педагогӣ ва рушди тақдирӣ ихтисос” нигаронида шудааст;

2. *ташкилотҳое, ки фаъолияти илмӣ ё илмӣ-техникиро анҷом медиҳанд.* Ба ин гурӯҳ дохил кардани институтҳои тадқиқоти илмӣ, ташкилотҳои таҷрибавии лоиҳакашӣ, технологӣ ва дигар ҷоиз аст. Аз сабаби он ки онҳо бояд дар ҳамкорӣ бо дигар иштирокчиёни шабака ба марказҳои тақдирӣ ёбанд, ки донишҳо дар он мутамаказонида шаванд, вазифаи онҳо ҳамчун "локомотив" – и рушди инноватсионӣ, ҷустуҷӯи ҳалли масъалаҳои бамиёнгузоштаи тичорат ва давлат мебошад, на танҳо дар соҳаи технологӣ, балки дар соҳаҳои ҷамъиятӣ;

3. *корхонаҳои хурди инноватсионӣ ва саноатӣ.* Вазифаи корхонаҳо на танҳо ҷорӣ намудани навигарӣ, балки ташаккули талабот ба кадрҳо дар назди ташкилотҳои таълимӣ мебошад. Бояд эътироф кард, ки давлат бояд пешгӯии шумора, сифати ҳайати кормандон, тайёрӣ ё бозомӯзии онро дақиқ таҳия кунад. Корхонаҳо бояд дар таҳияи масъалаҳо, ки ба онҳо таъсир мерасонанд, бештар ҷалб карда шаванд. Бояд дар хотир дошт, ки татбиқи усулҳо ва қарорҳои инноватсионӣ на бояд ҳадафи худ бошад, татбиқи онҳо, аз ҷумла аз ҷиҳати иқтисодӣ барои марҳилаи дарозмуддат асоснок карда шавад;

4. *корхонаҳои инфрасохтори инноватсионӣ.* Масалан, бизнес-инкубатор, бо дастгирии соҳибкорони ҷавон, дар марҳилаҳои ибтидоӣ ташаккули тичорат, аз марҳилаи

ташаккули идеяи тичорӣ то тичоратикунони он кумак мерасонад. Яъне, машваратҳои мустақим дар «шароити сахрой», ки ба ҷузъи амалӣ бо маълумоти мушаххаси ибтидоӣ равона шудаанд. Ин имкон намедихад, ки онҳо ба гурӯҳи ташкилотҳои таълимӣ шомил карда шаванд;

5. *давлат.* Зарурати мавқеи давлат ҳамчун субъекти муҳити инноватсионӣ аз имкониятҳои он вобаста аст. Ҳадафи асосии давлат фароҳам овардан ва нигоҳ доштани шароити муътадил барои рушди ҷомеа, аз ҷумла дар соҳаи иқтисодӣ мебошад. Давлат дорони захираҳои назарраси маъмурӣ ва моддӣ бояд аз ҷумла самтҳои афзалиятноки рушдро тавассути ҳамкорӣ бо дигар субъектҳои муҳити инноватсионӣ муайян кунад. Монеаҳои бюрократиро дар ҷойҳое, ки онҳо ба вучуд омадаанд, рафъ кунед ва ба муносибатҳои иҷтимоии навбунёд фавран посух диҳед, ки назорат, эҷод ва рушди инфрасохторро барои эҳтиёҷоти корхонаҳо талаб мекунад. Аммо ҳангоми ташкили шароит давлат бояд ба эҳтиёҷоти корхонаҳо ва дастовардҳои илмӣ ташкилотҳо таъяс кунад. Ин имкон медиҳад, ки вазъи кунунии иқтисодӣ объективона арзёбӣ карда шуда, ҳадафҳои воқеӣ барои рушди минбаъда гузошта шаванд.

Шабакаҳо ҳамчун шакли ҳамкориҳои субъектҳои муҳити инноватсионӣ. Бояд қайд кард, ки таснифоти пешниҳодшуда инчунин аҳамияти шабакасозиро дар муҳити инноватсионӣ нишон медиҳад. Шабакаҳо экосистемаи иқтисоди рақамиро ташаккул медиҳанд. Шабакагирӣ ба ҷизҳои бештар мусоидат мекунад муайянкунии самарабахши салоҳиятҳо, ба барқарор кардани тавозуни сатҳи зарурии мустақилият ва мутамарказонии ҳар як субъекти инфиродии муҳити инноватсионӣ, рушди мутобиқшавӣ ба тағйирёбии босуръати муҳити бозор ва кам кардани хароҷот мусоидат мекунад.

Адабиёт:

1. Брянская область в цифрах. 2019: крат. стат. сб. / Брянскстат. –Брянск, 2019. – 180 с.
2. Глазьев С.Ю. Великая цифровая экономика. [Электронный ресурс] / Глазьев С. Ю. URL: <http://www.nlr.ru/news/20171130/glazjev.pdf/> (дата обращения: 14.04.2020).
3. Алексеева И.А. Методические аспекты инновационного управления человеческим капиталом системы высшего образования / Алексеева И.А., Трофимова Н.Н.// Актуальные проблемы экономики и управления. - 2017. - № 2 (14). - С. 29-33.

ТАЪРИХИ ПАЙДОИШ ВА РУШДИ МЕНЕҶМЕНТИ СИФАТИ МАҲСУЛОТ

Киёмидинов Х., Усманова М.А.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар шароити муосир аҳамияти баландбардории сифат доимо меафзояд ва он аз ташкили дурусти менеҷменти сифат вобастагӣ дорад.

Истеҳсоли маҳсулот ин ба вучуд овардани сифат, яъне маҷмуи хусусиятҳои муайян мебошад. Пас ҷараёни истеҳсоли маҳсулот (ба вучуд овардани сифат) ҷараёни идорашаванда аст. Дар ҷараёни назорат параметрҳои гуногуни муайянкунандаи сифати маҳсулот бо

параметрҳои намуна, ки дар стандартҳо, нормативҳо ва шароити техникӣ муқаррар карда шудаанд, муқоиса карда мешаванд. Ахбор оид ба номувофиқии дараҷаи сифат ба стандартҳои додашуда ба воситаи занҷири робитаи баръакс ба зерсохтори махсус (унсури идорашаванда) расонида мешавад ва он таҳлил гузаронида барои баргарафкунии тафовутҳо чораҳо меандешад. Маҳсулоте, ки аз назорат гузашт, ба истеҳсолкунанда равона карда мешавад. Хулосаҳои харидорон ва арзу шикоятҳо ба истеҳсолкунандагон равона мегарданд. Мувофиқи маълумоти овардашуда зерсохтори идоракунанда чораҳои мушаххас кор карда мебарояд.

Назорати сифат аз таҳлил ва баҳисобгирии сикли ҳаётии маҳсулот оғоз меёбад. Мувофиқи стандартҳои ИСО сикли ҳаётии маҳсулот 11 марҳиларо дар бар мегирад: 1) бозоршиносӣ, ҷустуҷӯ ва омӯзиши бозор; 2) лоиҳакашӣ ва коркарди талаботи техникӣ коркарди маҳсулот; 3) таъминоти моддӣ - техникӣ; 4) омодаسازی ва коркарди ҷараёнҳои истеҳсолӣ; 5) истеҳсолот; 6) назорат, гузаронидани озмоишҳо ва тадқиқот; 7) борҷомакунӣ ва нигоҳдорӣ; 8) фурӯш ва тақсимооти маҳсулот; 9) васлкунӣ ва истифодабарӣ; 10) хизматрасонии техникӣ; 11) истифодабарӣ пас аз озмоиш. Марҳилаҳои номбаршуда дар адабиёт оид ба менеҷмент «Ҳалқайи сифат» номгузорӣ гардидааст (4).

Ҳамин тавр, таъмини сифати маҳсулот - ин маҷмуи чорабиниҳои ба нақша гирифташуда ва мунтазам гузаронидашаванда мебошад, ки барои иҷрои ҳар як марҳилаи «Ҳалқайи сифат» шароити зарурӣ фароҳам меоранд, то ин ки маҳсулот ба талаботи сифат ҷавобгӯ бошад. Идоракунии сифат қабули қарорҳоро дар бар мегирад, ки он аз назорат, баҳисобгирӣ, таҳлил иборат мебошад. Механизми идоракунии сифати маҳсулот дар расми 1 нишон дода шудааст.

Дар расм пеш аз ҳама сиёсати корхона дар соҳаи сифат, ҳуди низоми сифат, ки таъминкунӣ, идоракунӣ ва беҳтаркунии сифатро дар бар мегиранд, ҷудо карда шудааст.

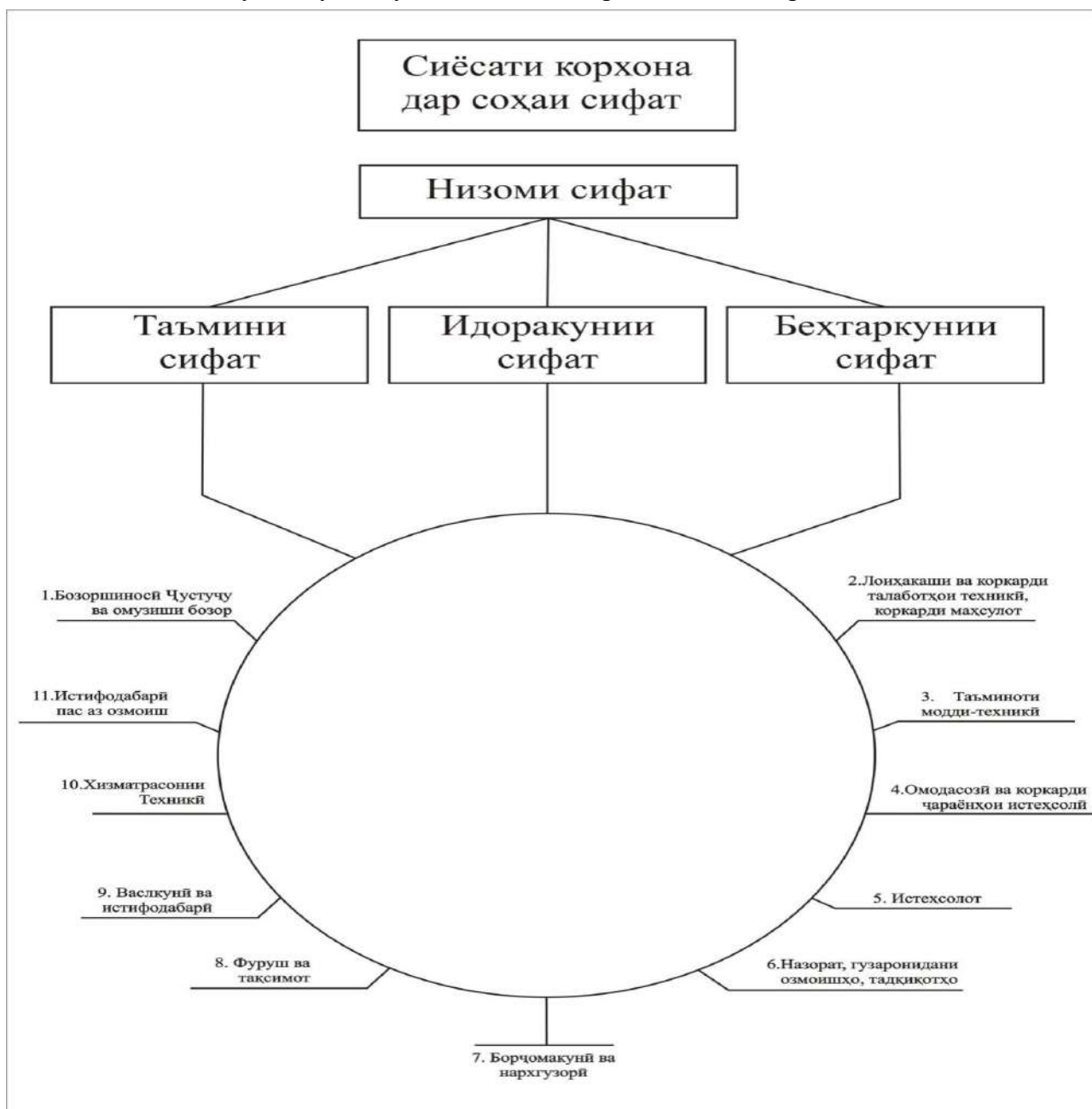
Дар консепсияи нав нақши назорати таъмини сифат муайян карда шуд. Назорат амалиёти муҳими таъмини сифат ба ҳисоб мерафт, вале дар низоми умумии таъмини сифат ҳамчун яке аз марҳилаҳо баромад мекард. Мақсади асосии ин система – таъмин намудани дараҷаи сифати зарурӣ ва нигоҳ доштани он дар тамоми давраи истеҳсоли маҳсулот мебошад. Ноил шудан ба ин мақсад зимни такмилдиҳии тамоми ҷараёни истеҳсоли маҳсулот имконпазир аст.

Мақсади асосии таъмини сифат ба як қатор зермақсадҳо ҷудо мешавад, ки инҳо таҳлил - лоиҳакашӣ - намудҳои гуногуни назорати сифат-баҳодиҳии назорати сифат ва ғайраҳо.

Системаи идоракунии сифат, ки муҳандис ва олими америкой А. Фейгенбаум пешниҳод намуд, дар идоракунии сифат тағйироти ҷиддиро ба вуҷуд овард, махсусан дар зерсохторҳои илмӣ, лоиҳакашӣ-конструкторӣ, истеҳсолӣ. Шӯъбаҳои марказии идоракунии сифат ва ё таъмини сифат пайдо шуданд. Нақши корҳо оид ба таъмини сифат баланд шуд. Ҳамин тавр А. Фейгенбаум системаи ҳаматарафаи идоракунии сифати маҳсулотро асоснок намуд.

Ин система дар Япония дар чорҷӯбаи системаи Канбан амалӣ гардонида шуд. Системаи ҳаматарафаи идоракунии сифат (СВУК) дар сиклҳои Деминг (олим ва машваратчии америкой) асос ёфтааст. Сикли Деминг аз чор марҳила иборат аст, ки

инҳо банақшаگیرӣ- истеҳсол – назорат-такмилдиҳии маҳсулот. Объекти СВУК тамоми сикли ҳаётии маҳсулот буда, муносибати ҷиддиро ба ҳамаи марҳилаҳо талаб менамояд.

Расми 1.Механизми идоракунии сифат дар корхона

Дар назария ва амалияи муосири идоракунии сифат панҷ марҳилаҳои асосиро ҷудо мекунанд;

1. Қабули қарори «чӣ истеҳсол кардан» ва омодасозии шартҳои техникӣ. 2. Тафтиши омодагии истеҳсолот ва тақсимои ҷавобгарии ташкилӣ. 3. Ҷараёни истеҳсоли маҳсулот ва ё пешниҳоди хизмат. 4. Бартарафкунии нуқсонҳо ва таъмини ахбори робитаи баръакс бо мақсади ба ҷараёни истеҳсолот ва назорат тағйирот даровардан (дар оянда ба нуқсонҳо роҳ надодан). 5. Коркарди нақшаҳои дарозмуддат дар соҳаи сифат.

Баамалбарории марҳилаҳои номбаршуда бе алоқамандии ҳамаи шубҳо мақомоти идоракунии корхона ғайриимкон аст. Чунин алоқамандиро системаи ягонаи

идоракунии сифат ном мебаранд (менечменти сифат). Ин барои идоракунии сифат муносибати ҷиддиро таъмин мекунад.

Тадқиқот ва коркардҳои, ки олимони мамлакатҳои гуногун амалӣ намуданд, тасдиқ намуд, ки сифати маҳсулоти ниҳой аз сифати НИОКР, техника ва технология вобаста аст. Дар ИМА ва мамлакатҳои Европай Ғарбӣ шаклҳои гуногуни худидоракунии сифат бо номи «нол дефект» ва ё «меҳнати бенуксон» ба вуҷуд омаданд. Инчунин чораҳои махсуси хавасмандкунии моддӣ ва маънавӣ барои кормандон шароит фароҳам овард, ки онҳо кори худро бо сифат ва бе нуқсон иҷро намоянд. Худи иҷрокунанда аз болои сифати меҳнат назорат мекард. Дар системаи меҳнати бенуксон ҳаракатҳои гуногун ба монанди «супоридани маҳсулот бо дарҳости аввалин» пайдо шуданд.

Дар Чопон кружокҳои сифат фаъол гардиданд. Ихтироъкунандаи кружокҳои сифат профессор Исикава Каору мебошад. Мувофиқи муроҷиати ӯ дар корхонаҳо кружокҳои сифат ташкил карда шуданд. Консепсияи идоракунии сифат нав набуд, лекин онҳо консепсияи «назорати пурраи сифат»-ро пешниҳод карданд, ки аз рӯйи микёс тамоми фаъолияти корхонаро дар бар мегирифт. Олимони америкой консепсияи «бе камбудӣ»-ро кор карда баромаданд, лекин чопониҳо ин консепсияро ба ҳаракати умумимиллӣ табдил доданд. Талаботи он «мунтазам беҳтаркунии сифат» мебошад.

Стандартҳои байналхалқии ИСО серияи 9000 ба низоми сифат, ба инкишофи назария ва таҷрибаи менечменти сифат суръат бахшид. Аз ин ҷо корхонаҳои мамлакатҳои иқтисоди бозориашон тараққикарда бо коркард, ҷорикунӣ ва сертификатсияи низоми менечменти сифат машғул шуданд. Таърихи аксарияти ширкатҳои муосир тасдиқ мекунад, ки маҳз сифат ба онҳо имкон дод, ки ба комёбиҳои мислаш диданашуда ноил гарданд.

Кафолати сифат – мустаҳкамкунӣ ва нигоҳдории низоми таъмини сифат, аз ҷумла тасдиқи натиҷаҳои таҳаввулоти менечменти сифат мебошад.

Асоси ҳам менечменти умумӣ ва ҳам менечменти сифат системаи Тейлор (Фредерик Уинслоу *Тейлор* (Frederick Winslow Taylor; 1856–1915) — муҳандиси америкой, тадқиқотчӣ, ташкилотчӣ, асосгузори илми меҳнат) мебошад. Маҳз Ф. Тейлор консепсияи менечменти илмиро ба вуҷуд овард, зарурати ба ҳисоб гирифтани ҷараёни истеҳсоли диққат дод ва аҳамияти назорати онро баҳогузори намуд. Системаи Тейлор мафҳумҳои худуди болоӣ ва поёнии сифатро дар бар мегирифт, зарурати вазифаи инспектори сифат, системаи гуногуни ҷаримаҳоро барои маҳсулоти нуқсондор ва шаклу усулҳои ба сифати маҳсулот таъсиррасонро асоснок намуд. Баҳамалоқамандии менечменти умумӣ ва менечменти сифат чор марҳиларо дар бар мегирад.

Дар марҳилаи якум менечменти умумӣ аз менечменти сифат ҷудо буд. Проблемаи сифат ҳамчун проблемаи муҳандисию техникий назорат ва идоракунии маҳсулот ва ҷараёнҳои истеҳсоли қабул ва коркарда баромада мешуд: проблемаи менечмент бошад – асосан ҳамчун проблемаи характери ташкилӣ ва ҳатто иҷтимоӣ - психологӣ дида баромада мешуд. Дар марҳилаи дуюм усулҳои омории назорати сифат – SQC инкишоф ёфтанд. Харитаҳои назоратӣ пайдо шуданд, усулҳои интихобии назорати сифати маҳсулот ва танзими ҷараёнҳои технологӣ асоснок карда шуданд.

Дар марҳилаи сеюм наздикшавии усулҳои таъмини сифат бо менечменти умумӣ сар мешавад. Дар хориҷа системаи ZD (нол дефект) чунин мисол шуда метавонад. Аммо дигар системаҳои сифат низ воситаҳои «илмий менечмент» - ро васеъ истифода карданд.

Маҳз дар ҳамин давра ҳаракати менеҷменти умумӣ ва менеҷменти сифат ба сӯйи ҳамдигар сар шуд.

Ҳалли масъалаҳои сифат талаб намуд, ки дар корхонаҳо сохтори ташкилии мувофиқ барпо карда шавад. Ба ин сохтор бояд ҳамаи зерсохторҳо, ғайр аз ин ҳар як коргари корхона ҳамроҳ шаванд. Аз ин ҷо консепсияҳои TQM ва UQM кор карда баромада шуданд.

Менеҷменти сифат ба худ унсурҳои нав ба нави системаи истеҳсолиро дар бар мегирифт, онҳоро чамъ ва муттаҳид мекард, менеҷменти умумӣ бошад, баръакс, ба як қатор соҳаҳои мустақил ҷудо шуд (молия, ҳайат, инноватсия, маркетинг ва ғ.). Аз ҷиҳати назариявӣ ин ҳамчун идоракунии мақсадҳо (МВО) ифода меёбад.

Ҳамзамон воситаҳои назариявӣ ва амалии пурқувват ташаккул ёфт, ки номи менеҷмент дар асоси сифат (MBQ)-ро гирифт.

Гуфтан мумкин аст, ки менеҷменти сифат – менеҷменти марҳилаи чорум – дар шароити муосир менеҷменти асосии корхона ба ҳисоб меравад. Дар як вақт чараҳои муттаҳидшавии МВО ва MBQ ба вучуд меояд (марҳилаи якуми системаи Тейлор), аммо дар сатҳи сифатан нав. Имрӯз ягон корхона бе истифодаи менеҷменти сифат ба муваффақият ва эътирофи ҷамъиятӣ умед баस्ता наметавонад.

Аҳамияти баландбардории сифат дар мисоли Чопон хуб инъикос меёбад. Пас аз Ҷанги дуҷуми ҷаҳон мутахассисони чопонӣ фаъолона бо ҷустуҷӯи роҳҳои баландбардории самаранокии истеҳсолот ва сифати маҳсулот машғул шуданд. Гурӯҳи мутахассисони чопонӣ таҷрибаи идоракунии сифатро дар тамоми дунё меомӯхтанд. Онҳо бо роҳбарони фирмаҳои пешқадами саноати ИМА ва Европа вомехӯрданд. Ҳамаи он чизе, ки оқилона шуморида мешуд, ба таври худ, яъне милли кунонида мешуд. Диққати идоракунандагони чопониро чунин мафҳумҳо ба монанди «назорати омории сифат» ва «идоракунии комплекси сифат» ҷалб намуданд. Таҷрибаи мамлакатҳои гуногунро омӯхта, идоракунандагони чопонӣ ба он диққат доданд, ки фирмаҳои пешқадам ба кормандони худ ва сифати маҳсулот талаботи қатъӣ пешниҳод кунанд.

Дар натиҷаи тадқиқоти гузаронидашуда ва коркардҳо «стандартҳои чопонии сифат» пайдо шуданд. Дар Чопон мафҳуми нави «маданияти сифат» ба вучуд омад. «Маданияти сифат» - мафҳуми васеъ буда сифати хизматрасонӣ, сифати ҳуҷҷатгузории ҳисоботӣ, сифати иҷрокунии амалиёти истеҳсолӣ ва ғайраҳоро дар бар мегирад. Чопон аввалин шуда методологияи нави фаъолияти корхонаро кор карда баромад ва ба назорати умумии сифат гузашт. Системаи нав аз ҷорҷӯбаи микро (корхона) баромада, назорати бозори фурӯши маҳсулот, таҳлили вазъи бозорӣ, хизматрасонии пас аз фурӯшро дар бар мегирад. Бо вучуди ин идоракунии анъанавии сифат бартараф карда намешавад, балки он доимо такмил дода мешавад. Аҳамияти назорати умумии сифат дар он ифода меёбад, ки вай таъсири дарҳости истеъмолкунандагонро ба сифати маҳсулот оварда мерасонад (5).

Истеъмолкунандагон ҳуқуқ пайдо карданд, ки оид ба сифати маҳсулот ахбори пурра ва аниқ гиранд. Ба даст овардани ахбор оид ба сифати маҳсулот дар асоси шароити техникӣ ба амал бароварда мешавад, ки хусусиятҳои асосии маҳсулот ва усулҳои назорати онҳо муқаррар карда мешавад. Бояд дар назар дошт, ки маҳсулот барои истеъмолкунандагон истеҳсол карда мешавад. Дар истеҳсолоти оммавӣ барои мақсадҳои нишондодашуда усулҳои омории назорати интихобӣ истифода мекардагӣ шуданд, ки маънои зеринро дошт. Агар аз миқдори маҳсулоти истеҳсолшуда якеашро

интихоб намуда, таҳлил кунем, он гоҳ дар бораи сифати ҳамаи маҳсулот ҳулосаи аниқ баровардан мумкин аст.

Барои он ки ин ё он системаи сифат ба кор дарояд, бояд:

1. Воситаҳои мотиватсияи кормандонро истифода кард.
2. Кормандонро ҳам бо масъалаҳои касбӣ ва ҳам масъалаҳои менечменти сифат омӯзонид.
3. Муносибатҳои дурустро бо истеъмолкунандагон ба роҳ монд.
4. Ҳамон тавр таъминкунандагонро идора кард, ки саривақт аз онҳо ашёи хоми сифати заруридошта ба даст оварда шавад.

Аз профессори чопонӣ Х. Кубаки пурсиданд, ки сирри муваффақияти Чопон дар соҳаи сифат дар чӣ аст – дар истифодабарии усулҳои омӯри, усулҳои Тагутӣ, кружокҳои сифат ё ин ки ягон чизи дигар. Профессор дар ҷавоб гуфт: Ҳамаи он чизе, ки шумо номбар кардед, албатта, нақши худро дорад, аммо аз ҳама муҳим – ин системаи хуб кор карда баромадашудаи омӯзиши ҳайат чи дар дохили корхона ва чи берун аз он ва системаи маҳсули «мотиватсия» мебошад. Дар таърихи инкишофи системаи сифат: мотиватсия, омӯзиш ва муносибатҳои шарикӣ панҷ марҳиларо ҷудо кардан мумкин аст ва онҳоро мутахассисон дар намуди «панҷ ситора» тасвир мекунад (2).

Ситораи якум ба марҳилаи аввали системаи сифат мувофиқат мекунад, вақте ки системаи якум – системаи Тейлор пайдо шуд. Ин ситора ба сифати маҳсулот талаботи муайянро дар намуди сарҳади болоӣ ва сарҳади поёни – қолабҳои гузаранда ва нагузарандаро пешниҳод кард. Барои таъмин намудани фаъолияти бомуваффақияти системаи Тейлор аввалин мутахассисони касбӣ дар соҳаи сифат ҷорӣ карда шуданд – инспекторҳо. Системаи мотиватсия барои нуксонҳо ҷарима ва инчунин аз кор ҳолӣ карданро пешбинӣ мекард. Системаи омӯзонидан ба омӯзиши касбӣ ва омӯзиши кор кардан бо таҷҳизоти ченкунанда ва назоратӣ баробар карда мешуд. Муносибатҳо бо истеъмолкунандагон ва таъминкунандагон дар асоси талабот, ки дар шартҳои техникӣ муқаррар карда шудаанд, ба роҳ монда шуда буд, ки иҷрои онҳо ҳангоми назорати қабул тафтиш карда мешуд (*входной и выходной контроль*). Ҳамаи хусусиятҳои дар боло қайдшудаи системаи Тейлор системаи идоракунии ҳар як маҳсулоти алоҳидаро дар назар дошт.

Соли 1924 дар корпоратсияи Белл Телефон Лэборэтриз (ҳоло АТ&Т) гурӯҳе ташкил карда шуд, ки ба идоракунии омории сифат асос гузоштанд (харитаҳои назоратӣ кор карда баромада шуд, ки асосгузори он Уолтер Эндру *Шухарт* — муҳандис ва олими машҳури америкои оиди назарияи идоракунии буд.

Мафҳумҳо ва ҷадвалҳои назорати интихобии сифат (Г. Додж ва Г. Роминг) кор карда баромада шуд. Ин коркардҳо барои усулҳои омории идоракунии сифат оғоз бахшиданд, ки дар натиҷа ба шарофати Э. Деминг (*Эдвард Деминг*- Олими америкой — омориносо, машваратчи, ...) дар Чопон истифодаи васеъро соҳиб гаштанд ва ба инкилоби иқтисодӣ дар мамлакат таъсири калон расониданд.

Низоми идоракунии сифат рӯз аз рӯз мураккаб гардид, зеро ба он ҳадамоте ҳамроҳ карда шуданд, ки усулҳои омӯри истифода мекарданд. Вазифаҳои, ки дар соҳаи сифат конструкторон, технологҳо ва коргарон иҷро мекарданд, мураккаб шуд, зеро онҳо наредонистанд, ки тағйироти ҷузъӣ чист ва он кадом усулҳо метавон таъсири онро кам кард. Ихтисоси муҳандиси сифат пайдо шуд, ки бояд сифат ва нуксонҳои маҳсулотро таҳлил мекард, харитаҳои назоратӣ тартиб меод ва ғ. Умуман аз инспексия ва

ошкоркунии нуқсон ба огоҳкунии онҳо бо роҳи ошкоркунии сабабҳои нуқсон ва бартарафкунии онҳо ба воситаи омӯзиши чараёнҳо ва идоракунии онҳо гузаштанд.

Ҳавасмандии меҳнат мураккаб гашт, зеро бояд ба инобат гирифта мешуд, ки чараёни истеҳсолот то чӣ андоза дуруст ташкил карда шудааст, харитаҳои назоратӣ чӣ тавр таҳлил карда мешаванд. Ба омӯзиши касбӣ, омӯзиши усулҳои омории таҳлил танзим ва назорат ҳамроҳ карда шуд. Муносибатҳои таъминкунанда – истеъмолкунанда низ мураккаб гаштанд. Дар ин ҷо нақши муҳим ба ҷадвалҳои стандартӣ (назорати қабули оморӣ) тааллуқ дошт. Системаи ҳавасмандгардонӣ ба тарафи омили инсонӣ равона карда шуданд. Ҳавасмандкунии моддӣ кам мешуд, ҳавасмандкунии маънавӣ зиёд.

Омили асосии меҳнати босифат ин - кор дар коллектив: эътирофи комёбиҳо аз тарафи ҳамкорон ва роҳбарият: ғамхорӣ фирма дар ҳаққи ояндаи коргар: суғуртакунии ва дастгирии оилаи коргар. Аҳамияти калон ба омӯзиш дода мешавад. Албатта, ҷорикунӣ ва инкишофи концепсияи ТҚС дар мамлакатҳои гуногуни ҷаҳон номунтазам сурат мегирифт. Пешвои асосӣ дар ин роҳ Чопон ба ҳисоб мерафт, ҳол он ки ақидаҳои асосии ТҚС дар ИМА ва мамлакатҳои Европа бунёд шудааст. Дар натиҷа америкоӣҳо ва аврупоӣҳо аз чопонӣҳо меомӯхтагӣ шуданд. Системаи муносибатҳои «таъминкунанда - истеъмолкунанда» сертификатсияи маҳсулотро пешбинӣ мекард.

Агар ТҚС – ин идоракунии сифат бо мақсади иҷро намудани талаботи муқарраршуда бошад: он гоҳ ТҚМ – ин боз идоракунии мақсадҳо ва идоракунии талабот мебошад.

Системаи ТҚМ системаи комплексӣ мебошад, ки ба мунтазам беҳтаркунии сифат, камкунии хароҷоти истеҳсолӣ ва дар муҳлати муайян таъмин кардан асос ёфтааст. Идеологияи асосии ТҚМ дар принсипи беҳтаркунии охир надорад ифода меёбад. Истифода ба сифат ин чунин маъно дорад кӯшиш ба сифр нуқсон: сифр хароҷоти ғайриистеҳсолӣ: таъминоти саривақтӣ. Албатта, гуфтан мумкин аст, ки ба чунин комёбиҳо ноил шудан ғайриимкон аст, аммо ба он мунтазам кӯшиш кардан зарур аст ва бо натиҷаҳои ноилшуда боз истодан мумкин нест. Ин идеология истилоҳи махсус дорад - «мунтазам беҳтаркунии сифат», ки он ҳамчун қонегардонии шартҳо ва талаботи истеъмолкунандагон ва хизматчиён мебошад.

Адабиёт:

Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти ҶТ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, солҳои 2000-2021.

1. Барфиев Қ.Х. Таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхона: китоби дарсӣ /Душанбе, 2017. - 328 с.

2. Катаев А.Х. Техническое регулирование перспективы реформирования и развития в Республике Таджикистан. Душанбе: Ирфон. 2007. - 295 с.

3. Катаев А.Х., Шукурзода Б.С. Техническое регулирование в Республике Таджикистан. - Худжанд: Ношир, 2014. - 348 с.

4. Огвоздин В.Ю. Управление качеством: основы теории и практики. Уч. пос. -М.: Д - сер. 2012.

5. Спицнадель В.Н. Системы качества (в соответствии с международными стандартами ISO семейства 9000): Уч. пос. СПб. Издательский дом «Бизнес-пресса», 2017. - 336 с.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО ВОДНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ЦЕНТРАЛЬНО-АЗИАТСКОГО РЕГИОНА

Кимсанов У.О.

Технологический университет Таджикистана

Водно-энергетические ресурсы играют важную роль в развитии региональной экономики стран Центрально-азиатского региона. Состояние энергетического комплекса и уровень обеспеченности водно-энергетических ресурсов являются одной из самых проблемных, а также одной из причин неравномерности экономического развития среди стран Центрально-азиатских республик, разделяя их на более обеспеченные страны-экспортёры и страны-импортёры энергетических ресурсов. Другим немаловажным фактором являются последствия воздействия стремительного роста населения Центрально-азиатского региона (темп прироста которого свыше 2% в год), а также изменения климата, ледники в регионе в среднем теряют 0,6-0,8% площади оледенения и 0,1% объёма в год. Это привело к тому, что водообеспеченность Центральной Азии сократилась в четыре раза на душу населения (8,4 тыс.м³ - 2,1 тыс. м³).

Республика Таджикистан является одним из региональных лидеров возобновляемой энергетики. Богатые водные ресурсы и их использование для производства электроэнергии ставят республику в первую десятку стран с наиболее развитой возобновляемой энергетикой, к которой относится и гидроэнергетика. Несмотря на гигантские электростанции и огромные плотины, приведших к созданию настоящих внутренних водохранилищ (озёр), Республика Таджикистан довольно скромно использует свой гидроэнергетический потенциал и в ближайшие годы планирует решить один из стратегических важных задач - достижения своей энергетической независимости.

Республика Таджикистан продолжает вносить существенный вклад в этом направлении, по инициативе которого за период с 2000 по 2016 годы Генеральная Ассамблея ООН приняла семь резолюций по водным вопросам. Среди них - объявление 2003 года «Международным годом пресной воды», объявление периода 2005 - 2015 годов - Международным десятилетием действий «Вода для жизни», 2013 года - «Международным годом водного сотрудничества» и объявления периода 2018 - 2028 годов - «Международным десятилетием действий «Вода для устойчивого развития», которые заслуживают особого внимания. На протяжении этого периода Таджикистан неоднократно становился площадкой глобального уровня обсуждения водных вопросов.

Однако, несмотря на все попытки сформировать эффективные взаимоотношения между странами региона в области совместного использования водно-энергетических ресурсов трансграничных рек, успехи пока минимальные. Например, водный и энергетический кризис бассейна реки Сырдарья в 2008-2009 гг., а также в последние два десятилетия проблемы межреспубликанского распределения и эффективного использования водно-энергетического потенциала региона постепенно приобрели всё большую остроту. Более того,

энергетический кризис Таджикистана после выхода Узбекистана в 2009 году из единой энергосистемы региона, привёл к тому, что наша республика столкнулась с острой нехваткой электроэнергии в осенне-зимний период. Из-за аварий на Нурекской ГЭС, произошедшей в 2009 и 2016 годах большая часть территории Таджикистана осталась без света. Произошла самопроизвольная остановка агрегатов и стратегические объекты были переведены на питание от резервных источников. Также ситуация, которая произошла в январе 2021 года, уровень Нурекского водохранилища резко упал из-за падения уровня воды в реки Вахш, что стало причиной нехватки электроэнергии для обеспечения функционирования многих предприятий. Также, на мой взгляд, Таджикистан не смог обеспечить энергетическую интеграцию с соседними странами, что конечно, снизило доверие страны как экспортёра электроэнергии [1].

Другая недавняя ситуация, массовое отключение света в странах Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан и Узбекистан) 25 января в 2022 году спровоцировал хаос в десятках городов: прервалась подача воды, остановилась работа аэропортов и метро, на дорогах произошли массовые ДТП из-за отключения светофоров. Причиной массового отключения света в странах Центральной Азии названа авария из-за «наброса» мощностей. В результате аварии изменилось напряжение в единой электросети Узбекистана, Казахстана и Кыргызстана.

А что касается с обеспечением чистой питьевой воды, несмотря на высокие среднедушевые показатели доступности воды в Таджикистане, в настоящее время, страна имеет серьёзные проблемы в южных регионах (Дангаринском, Хуросонском, Кабадиянском районах Хатлонской области) и в северных регионах (Зафарабадском, Спитаменском, Аштском районах Согдийской области и т.д.). В порядке 3-4 миллиона человек в Таджикистане или 50% сельского населения пьют воду прямо из рек и каналов без очистки и дезинфекции, что становится причиной различных заболеваний среди населения. Последнее связано с тем, что в современных условиях, так называемой распространении пандемии (COVID-19), чистая питьевая вода должна иметь важную роль в обеспечении здоровой нации и благосостоянии страны [4].

Всё вышеизложенное настоятельно требует поиска основных направлений для обеспечения водно-энергетической безопасности Центрально-азиатского региона, и нашей республики в частности, отвечающим требованиям устойчивого развития национальной экономики, важное значение среди которых, на мой взгляд, имеют [3]:

- реализация крупных гидрообъектов в странах-верховьях, которые были оценены со стороны Всемирного банка, являющийся единственным и эффективным способом решения проблемы электроснабжения и водоснабжения в странах Центральной Азии;
- разумное, справедливое, а также комплексное использование гидроэнергетики, которое решает, как межотраслевые, так и межгосударственные конфликты. Последнее связано с тем, что опыт Нурекской ГЭС подтверждает сказанное;
- вода играет ключевую роль в комплексном решении проблем управления природными ресурсами в регионе, обуславливающий в развитии благосостояния населения и санитарно-эпидемиологической ситуации в стране, особенно в условиях пандемии. Также становится основой обеспечения качественных продуктов питания продовольственная безопасность и условием для снижения бедности.

В целом разумное потребление воды в качестве энергии и орошении регионов мог бы решить свои основные проблемы, такие как увеличение занятости населения, создание

рабочих мест, что в дальнейшем могло бы решить главную региональную проблему стран региона: чрезмерная трудовая миграция.

Таким образом, для успешного решения этих вопросов необходимы политическая воля, мобилизация усилий всех заинтересованных сторон стран региона, а также соответствующие подходы и инструменты. Поэтому уровень межгосударственного сотрудничества является ключевым фактором решения проблем водно-энергетической сферы и вопросов социально-экономического развития, а также обеспечения мира, стабильности и безопасности всего региона.

Литература:

1. Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии): монография / Х.Р. Исайнова, У.О. Кимсанова. – Душанбе: ТНУ, 2020. - 248 с.
2. Кимсанов У.О. Рациональное использование водных и энергетических ресурсов - основа развития «зеленой экономики» в Таджикистане // Вестник Таджикского государственного университета коммерции – №2 (36) – Душанбе, 2021. - С.196-201 (на тадж.).
3. Кимсанов У.О. Региональные аспекты обеспечения водно-энергетической безопасности (на материалах стран Центральной Азии): автореф. дис...канд. экон.наук: 08.00.05 / Кимсанов Уктам Олимжонович. - Д., 2011. – 24 с.
4. Давлятова М.М. Формирование и развитие «зеленой» экономики в условиях стран Центрально-азиатского региона): автореф. дис...канд. экон.наук: 08.00.05 / Давлятова Мехрангез Меликовна. - Д., 2021. – 51с.
5. Насиров, Н.К. Сотрудничество между государствами Центральной Азии по водному сектору-основа устойчивого развития / Н.К. Насиров, К.Ф. Эмомов, З.У. Эшонкулова // Международная научно-практическая конференция: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. – Душанбе, 2018. – С. 49 – 53.
6. Насиров, Н.К. Вода - ключ к устойчивому развитию / Н.К. Насиров, Ш.Ш. Шарипов // Международная научно-практическая конференция: «Вода для устойчивого развития Центральной Азии», 23-24 март 2018. – Душанбе, 2018. – С.53-57
7. Садриддинов, М.И. Оценка значимости водных ресурсов Республики Таджикистан: монография / М.И. Садриддинов, Ю.С. Ершов, В.Ю. Малов – Новосибирск. ИЭОПП СО РАН, 2017. – 140 с.

БИОЭКОНОМИКА - ФОРМИРОВАНИЕ И ЭТАПЫ ЕЁ РАЗВИТИЯ

Косимов Л.Ф.

Технологический университет Таджикистана

Биоэкономика становится приоритетным направлением государственной политики, развитие которого в будущем способствуют созданию новых рабочих мест в наукоёмких областях науки, а также к жёсткой конкуренции, к повышению качества и увеличению продолжительности жизни человека.

Одним из ключевых факторов развития биоэкономики является возможность достижения устойчивого развития, которое обеспечивает возможность удовлетворения потребностей как современных, так и будущих поколений.

Последнее связано с тем, что переход к устойчивому развитию необходим в силу ряда тенденций, сложившихся в последние годы, которые могут нарушить основы экономического, социально-политического и экологического развития. Среди этих тенденций можно выделить, в частности, рост численности населения, возникновение проблем, связанных с природными ресурсами и состоянием окружающей среды.

Ожидается, что уже к 2030 г. численность населения возрастет до 8,3 млрд. человек по сравнению с 6,5 млрд. в 2005г. Причём 97% роста будет обусловлено вкладом развивающихся стран, где увеличивается уровень жизни населения и повышаются доходы на душу населения.

С учётом ожидающегося снижения объёма доступных природных ресурсов, усугубляемого климатическими трендами, в условиях применения новых способов производства и переработки природных материалов, именно биоэкономика может стать неотъемлемой частью повседневной жизни.

Концепция биоэкономики охватывает все сектора экономики, в том числе и сельское хозяйство, поставляющее возобновляемые ресурсы: растения, животные, микроорганизмы и их продукты. Помимо сельского хозяйства, современные биотехнологии могут быть применены в промышленности, энергетике, медицине, экологии и т. д.

Концепция биоэкономики стала активно формироваться в мире в середине 2000-х гг., когда Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР) и Европейская комиссия (ЕК) начали разрабатывать программы по продвижению биоэкономики в разных странах, имеющих целью реализацию потенциала биологических материалов - таких как гены, стволовые клетки и ткани, и природных ресурсов - леса, сельскохозяйственных культур и т. д., на основе биотехнологий для научно-технического прогресса и социально-экономического развития.

В последние годы отмечается рост интереса государства и бизнеса к развитию биотехнологий. В настоящее время согласно оценкам экспертов, рынок биоэкономики, например, в Европе превышает 2 трлн. евро и обеспечивает 22 млн. рабочих мест, составляющих около 9% рабочего рынка Евросоюза, в таких секторах экономики, как сельское хозяйство, лесная, пищевая и химическая промышленность, а также в производстве экологически чистой энергии [2].

В настоящее время биотехнологии более всего используются в здравоохранении: в клинической медицине, диагностике, фармогенетике, функциональном питании и биологически активных добавках, а также медицинских приборах. В первичном производстве областью применения биотехнологий, в частности, являются селекция растений и животных и др.

В промышленности биотехнологии широко применяются для производства пластмасс, химических веществ и ферментов, для биосенсоров и биоремедиации, для разработки методов снижения воздействия на окружающую среду и издержек при добыче природных ресурсов, производстве биотоплива.

О цикличности развития мировой экономики писали известные учёные, как Н.Д. Конратьев, Й. Шумпетер, Дж. Китчен, К. Жюгляр, С. Кузнец и другие. Результаты исследований перечисленных деятелей науки остаются актуальными по сей день, поскольку

мир стоит на пороге четвёртой промышленной революции или шестого технологического уклада и нового мирохозяйственного уклада.

Как известно, первая промышленная революция использовала для механизации производства силу воды и пара.

Вторая - электричество для конвейерного производства, третья - автоматизировала производство с помощью электроники и информационных технологий.

Четвёртая промышленная революция основана на цифровых технологиях (как и третья), но они используются во всех областях жизни, и границы материального, цифрового и биологического миров стираются. И уже сейчас можно озвучить основные черты четвёртой промышленной революции:

1) инновации, появляющиеся с невероятной скоростью, целенаправленно меняют рыночные модели поведения (улучшение качества товара, рост потребительских ожиданий и развитие новых форм сбыта заставляют бизнес приспосабливаться);

2) новые информационные технологии формируют иные типы взаимоотношений и взаимодействий общества и государства (способы государственного регулирования, контроля и обратной связи должны стать гибкими);

3) интеграция новых информационных технологий в повседневную жизнь неизбежно трансформирует личность человека (следствием этого уже сегодня являются проблемы самоидентификации, паттерны потребления, профессионального и личностного успеха, вплоть до изменений сути человеческого существа: сострадания и совести).

К.М. Шваб отмечает, что четвёртая техническая революция приведёт к величайшей за всю историю человечества трансформации, которая может настолько изменить образ жизни, работы и коммуникации всего мирового общества, но может создать предпосылки к гибели человечества, если своевременно не будет разработана глобальная система взглядов на развитие общества, культуры, экономики, ядром которой являются сами люди и их ценности [1].

Следует отметить, в своих работах С.Ю. Глазьев подчёркивает глобальность кризисных явлений, свои выводы он основывает на глубоком анализе и сопоставлении системных циклов развития мировой экономики [2].

В настоящее время мы переживаем смену технологических и мирохозяйственных укладов, в ходе которых происходит глубокая структурная перестройка экономики на основе принципиально новых технологий и новых механизмов воспроизводства капитала. В основе каждой из длинных волн (К-волн) экономической активности лежит жизненный цикл соответствующего технологического уклада (ТУ) - воспроизводящейся целостной системы технологически сопряжённых производств.

Исторический опыт показывает, что в периоды смены технологических укладов происходит резкая дестабилизация международных отношений. А в периоды смены мирохозяйственного уклада происходит появление новых мировых лидеров с иной мировоззренческой парадигмой, что выражалось в мировых войнах.

Наложение этих двух циклических процессов, происходящих в настоящее время, в фазе кризиса создаёт опасный резонанс, угрожающий разрушением всей системы мировых экономических и политических отношений.

Очевидно, что развитие биоэкономики имеет положительный характер. Однако существует и ряд барьеров на пути этого развития. К ним следует относить проблемы финансирования, а также недостаточной общественной информированности о биоэкономике.

По мнению экспертов, в ближайшем будущем нефтяное топливо не сможет конкурировать с биотопливом. Это особенно важно и опасно для стран экспортёров нефти, страны, для которой нефть является главным экспортируемым продуктом.

Преимущества развития биоэкономики можно видеть на примерах различных компаний. Так, например, компания St1 Biofuels успешно производит автомобильное топливо из биоотходов [3].

В поисках повышения устойчивости новой модели развития экономики предлагается использовать некоторые аспекты учения Вернадского В.И. о ноосфере [1].

Например, рассматривать характер связей между участниками рынка по аналогии со связями между участниками трофических сетей; способы достижения динамического равновесия, как оптимального состояния системы, по принципу самоорганизации биологических структур; региональные экономики как биотопы, а мировая экономика как ноосфера и так далее.

По мнению учёных, решения глобальных проблем связаны с переходом к биоэкономике, как новому экономическому устройству. В частности, развитие биотехнологий нередко рассматривают как один из двигателей экологически устойчивого производства и создания разнообразных инновационных продуктов, способных смягчить или даже решить некоторые глобальные проблемы человечества. Тем не менее связь между биоэкономикой и устойчивым развитием не является однозначной.

Таким образом, переход к новой модели, так называемой биоэкономике, должна формироваться на региональном и международном уровнях, залогом развития которого являются инвестиционные потоки в научные разработки и исследований, сформировав при этом взаимодействие, так называемой трёх составляющих - науки, бизнеса и государства, а также механизма устойчивого развития страны.

Также для более эффективного обмена опытом и технологиями в области развития биоэкономики важно консолидировать права интеллектуальной собственности, развивать патентное соглашение и научно-исследовательские консорциумы.

Также хотелось бы добавить переход к новой модели экономики, которая должна базироваться на основе государственного регулирования. Ключевую роль в развитии биоэкономики, на мой взгляд, должен сыграть государственный контроль.

Литература:

1. Теория и практика развития биоэкономики: инновации, цифровизация, трансформация... / И.А. Максимцев [и др.]. - СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2019. – 154 с.
2. Классификация биотоплива [Электронный ресурс]. - Режим доступа: biowatt.ru. (Дата обращения 01.04.2021).
3. Что такое биотехнология? [Электронный ресурс]. - Режим доступа: www.biorosinfo.ru (Дата обращения 09.04.2021).

**ФАЪОЛИЯТИ НАВОВАРОНАИ КОРХОНАҲОИ МАҲСУЛОТИ ШИРӢ ДАР
ИСТЕҲСОЛ ВА КОРКАРДИ ШИР**

Қодирзода Ш.А.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Равандҳои инноватсионии истеҳсол ва коркарди шир аз рӯи давомнокии давраи татбиқи рушди инноватсионӣ ба лоиҳаҳои инноватсионии кӯтоҳмуддат, миёнамуҳлат ва дарозмуддат ҷудо карда мешаванд. Ҳамин тариқ, лоиҳаҳои инноватсионии кӯтоҳмуддат бояд ба лоиҳаҳои тасниф карда шаванд, ки муҳлати татбиқашон камтар аз 3 сол, миёнамуҳлат - лоиҳаҳои муҳлати татбиқ аз 3 то 5 сол ва дарозмуддат - зиёда аз 5 сол тасниф карда шаванд. Аз рӯи самтҳои татбиқи коркардҳои инноватсионӣ пешниҳод карда мешавад, ки навоариҳои технологӣ ва ташкилӣ - идоракунӣ ҷудо карда шаванд. Навоариҳои технологӣ навоариҳоро дар соҳаи селекция ва генетика, технологияҳои истеҳсол ва коркард, истеҳсоли хӯроқа, хифзи ҳайвонот аз бемориҳо ва ғайраро дар бар мегиранд.

Ҳамин тариқ, навоариҳои технологӣ тағйир додани технологияи истеҳсолот ё ҷорӣ кардани хатти нави истеҳсолиро дар бар мегирад. Ба фикри мо, самтҳои афзалиятноки инноватсионии технологӣ дар ҷорводории ширдеҳ ва коркарди саноатии шир инҳо мебошанд: коркарди технология ва системаҳои камхарчи захираҳои истеҳсол ва коркарди маҳсулот; ҷорӣ намудани усулҳои нави таҷриба додани усулҳои мавҷудаи интиҳоб (селекция), генетика ва биотехнология, инженерияи генетикӣ барои ба вуҷуд овардани зотҳои нави ҳайвонот, ки хусусиятҳои биологӣ ва иқтисодии муайян доранд; истифодаи моддаҳои фаъоли биологӣ, ки маҳсулнокии ҳайвонотро баланд мебардоранд; истифодаи ратсионҳои мутаносиби хӯроқи ҷорво ва ғайра. Навоариҳои ташкилию идоракунӣ ба амал баровардани навиҳои гуногуни тадбирҳои таҷриба додани ташкил ва идоракунии ҷараёни истеҳсолотро дар назар доранд.

Гурӯҳи ташкилии навоарӣ таҷрибаи структураи ташкилии истеҳсолотро дар бар мегирад, ба он навоариҳо дар соҳаи таркиби оптималии хизматҳои функционалии корхона кор карда баромадани таҷрибаҳои аз ҷиҳати илмӣ асосноккардашудаи тақсмоти оқилона, минтақавӣ маҳсусгардонии маҳсулоти ҷорво ва ғайра дохил мешаванд. Навоариҳои идоракунӣ дар худ, таҷрибаи структураи идоракунии истеҳсолот, тартиб додани тавсияҳои мутобиқшудаи истифодаи комёбиҳои илму техника ва дар ин корхона ҷорӣ намудани таҷрибаи пешқадами дар назар дорад; баланд бардоштани маҳорати коркунони саноат, интиҳоби самтҳо ва дараҷаҳои тараққиёти истеҳсолот бо ба назар гирифтани имкониятҳои конкретии субъекти хоҷагӣ.

Масъалаҳои ҷорӣ намудани навоарӣ дар раванди истеҳсол ва коркарди шир. Дар манбаи омилҳои иқтисодӣ, ки ба инкишофи ҷараёни инноватсионӣ таъсири манфӣ мерасонанд, маҳдуд будани захираҳои моддию молиявӣ барои татбиқи азнавсозии техникӣ, аз нави мусаллаҳ ва ҷорӣ намудани хатҳои пешқадами истеҳсолот ва азнавсозии корхонаи

шир аҳамияти аввалиндараҷа доранд. Ин барои навоарӣ шароити хеле душвор фароҳам меоварад, на танҳо ба амал баровардани лоиҳаҳои калони инноватсионӣ, балки барои тезонидани чараёни аз кор андохтани таҷҳизоти кӯҳна ва фарсуда имконият намедихад. Дар кишварҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ пешрафтатарин дар ҷаҳон сарчашмаҳои асосии маблағгузорию рушди инноватсионӣ ширкатҳои бузурги саноатӣ мебошанд, ки мехоҳанд бозорҳои фурӯши худро васеъ кунанд. Чунончи дар Япония ва Кореяи Чанубӣ ҳиссаи сармояи онҳо 72,4 фоиз, дар Финляндия — 70,2 фоиз; 68,2% дар ИМА. Дар мамлакатҳои султараққикарда давлат маблағи калонтарини тадқиқотро таъмин мекунад (дар Мексика — 65,3 фоиз, дар Туркия — 47,7 фоиз). Омилҳои пешбарандаи фаъолияти самараноки соҳа чорӣ намудани инноватсия мебошад. Мутаассифона, иқтидори инноватсионии комплекси агросаноатӣ 4—5 фоиз, дар ШМА бошад, 50 фоиз истифода мешавад.

Дар Русия корхонаҳои комплекси агросаноатӣ барои татбиқи тарҳҳои инноватсионӣ маблағи кофӣ надоранд. Тавре маълум аст, тадқиқоти фундаменталӣ сармояталаб буда, хароҷоти баланди иқтисодиро бо самарани номуайяни иқтисодӣ талаб мекунад, зеро равандҳои инноватсионӣ бо фаъолияти сармоягузорию зиҷ алоқаманданд. Дар хоҷагии кишлоқ, сарфи назар аз мавсимӣ будани кор, аз ҷиҳати истеҳсоли маҳсулот назар ба саноат 2,4 баробар ва нисбат ба арзиши фондҳои асосӣ 4,6 баробар кам маблағгузорию гузошта мешавад. Сармоягузорию сохторҳои хусусӣ ба комплекси агросаноатӣ проблемаи умумиро ҳал намекунанд ва ҳаҷми маблағгузориҳои хоричӣ ниҳоят кам аст. Маблағгузорию бе навоарӣ аз сабаби бесамар будани такрористеҳсолкунии таҷҳизот, усулҳои ташкилӣ, иқтисодӣ ва идоракунӣ, ки аз рӯйи хусусиятҳои худ кӯҳна шудаанд, бемаънӣ мебошанд. Концентрацияи захираҳои назарраси ташкилӣ, технологӣ ва интеллектуалӣ, инчунин потенциали илмию истеҳсолӣ дар корхонаҳо бояд барои зиёд кардани маблағгузорию барои таҳия ва истеҳсоли маҳсулоти хеле самаранок ва рақобатпазир шароити замина фароҳам оварад. Омилҳои маҳдудкунандаи фаъолияти инноватсионӣ - ҳавфи баланди иқтисодии фаъолияти инноватсионӣ ва муҳлатҳои тӯлонии баргардонидани лоиҳаҳои инноватсионӣ дар комплекси агросаноатӣ мебошад, ки бо давраи дарозмуддати кишоварзӣ алоқаманд аст; инчунин набудани талаботи пардохтпазир ба маҳсулоти инноватсионӣ, зеро инноватсия аксар вақт арзиши маҳсулоти истеҳсолшударо зиёд мекунад ва истеъмолкунанда аз сабаби баланд будани арзиши он чизии навро харида наметавонад.

Омилҳои асосии афзоиши ҳаҷми истеҳсоли шир ва маҳсулоти ширӣ ва баланд бардоштани самаранокии он пайвасти навоарӣ кардани истеҳсолот дар асоси рушди дастовардҳои илму техника, инчунин гузаштан ба моделҳои инноватсионии истеҳсолоти васеи соҳибкорӣ мебошад. Ҳамин тариқ, омилҳои асосии рушди корхонаи ширӣ ва баланд бардоштани самаранокии он ва ноил шудан ба рушди устувори иқтисодӣ - истифодаи навоарӣ мебошад.

Хулоса. Дар мақолаи мазкур раванди банақшагирии идоракунии корхонаи соҳаи спирту арақи саноати хӯрокворӣ дида баромада шуд. Идоракунии корхона дорои чор вазифаи асосӣ мебошад, ки иҷрои онҳо самаранокии тамоми ташкилотро дар ноил шудан ба ҳадафҳои худ муайян мекунад: банақшагирию, ташкил, ҳавасмандкунӣ, назорат. Дар раванди банақшагирию ҳадафҳои стратегияи рафтори ӯ таҳия карда шуданд, ки ноил шудан ба ҳадафҳои бадастомадаро таъмин мекунанд. Барои ҳалли масъалаҳои стратегӣ сохтори корхона таъсис дода шуда, тамоми ваколатҳо тақсим карда шуданд. Барои ҳавасмандгардонӣ усулҳои ҳавасмандгардонии коркунон кор карда баромада шудаанд, ки ба усулҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодии ҳавасмандгардонӣ асос ёфтаанд. Азбаски мақсади ташкили корхонаҳои иловагӣ дар нақшакашии стратегӣ гузошта шудааст, мувофиқи мақсад аст, ки сохтори

ташкилӣ аз хатгӣ ба функционалӣ гузаронда шавад, яъне дар оянда дар қабули қарорҳои идоракунӣ депутатҳои функционалӣ низ иштирок кунанд.

Ҳамин тавр, сарбории қори худӣ мудир кам мешавад, масъулият дар байни мудир ва қонишинони функционалӣ тақсим карда мешавад, ки ин ба инкишофи муносибати эҷодӣ ба фаъолияти аппарати идоракунӣ мусоидат мекунад. Фаъолияти корхона бояд ба мунтазам нав кардан ва васеъ кардани навъҳои он нигаронида шавад. Сиёсат оид ба кадрҳо бояд ба маҳсусгардонии коргарон нигаронида шавад. Стратегияи корхона бояд чунин фаъолиятҳои маркетингиро дар бар гирад: тадқиқоти эҳтимолии эҷоди талабот аз ҷиҳати сифатӣ қонеъ гардондани талаботи истеъмолкунанда (харидор). Муносибати бисёрҷониба дар раванди тақсимои ба истеъмолкунанда, сатҳи баланди таъминот ва фурӯш, вайрон кардани ўҳдадорӣҳои тарафайн, дар навбати аввал пардохтҳо, хароҷоти баланди нақлиёт, арзиши зиёди захираҳои энергетикӣ дар истеҳсолот истифодашаванда, ҳиссаи зиёди озукаворӣи воридотӣ ва таблиғи васеи он, инчунин самаранокии татбиқи равандҳои инноватсиониро ба таври назаррас қоҳиш медиҳад. Антагонизми манфиатҳои байни истеҳсолкунандагонӣ маҳсулоти хоҷагии қишлоқ ва корхонаҳои қоркарди маҳсулотро бо роҳи инкишоф додани сохторҳои амудӣ ба ҳамдигар дар шароити бозор қоидаҳои баргараф қардан низ муҳим аст. Чунин нафъӣ ба ҳам пайвастанӣи ресурсҳои истеҳсолӣ ва молиявӣ, таъмин намудани сикли пурра — аз истеҳсоли ашёӣи хом то истеҳсоли маҳсулоти тайёр ва ба амал баровардани онҳо ба мо имқоният медиҳад, ки масъалаҳои қалони азнавқоси қорхонаҳо, зиёд қардани ҳақми маҳсулоти хушсифати маҳсулотбарорӣ ҳал қарда шаванд.

Литература:

1. Балашов А.И. Управление проектами: Учебник для бакалавров./ Под общ. ред. Е.М. Роговой. - М.: Юрайт, 2014.
2. Баринава Ю.А., Суслов С.А. Производств отдельных видов сельского хозяйства в период с 1996 по 2011 год// Вестник НГИЭИ. - 2013. - № 9.
3. Буценко Л.С. Агропромышленная интеграция в региональном молочном подкомплексе // Экономика сельского хозяйства России. - 2013. - № 6.
4. Быкова А.Г. Менеджмент. Организационные структуры управления. -М.: Экономистъ, 2011.
5. Завьялов П.С. Формула успеха». - М.: Междунар. отношения, 2008.
6. Иванова Н.А., Климова Н.В. Развитие инновационных процессов в производстве и переработке молока (на материалах Ульяновской области): Монография. Ульяновск, ГСХА, 2007.
7. Котлер Ф. Основы маркетинга. - М.: Ростинтер, 1996.
8. Козловских Л.А., Филатов О.К., Цветкова Т.Н. Планирование, финансы, управление на предприятии. 3-е изд. - М.: Финансы и статистика, 2009.
9. Лагунов В.Я. Основы маркетинга. - М.: МЭИ, 2002.
10. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. - М.: Дело, 2002.

**ФОРМИРОВАНИЕ КРИТЕРИЕВ ОЦЕНКИ УПРАВЛЕНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ СОБСТВЕННОСТЬЮ**

Мадаминова Г.Н.

Технологический университет Таджикистана

Проблема эффективности - одна из важнейших в исследованиях и разработках систем управления любого типа, в том числе и управления государственной собственностью. Это объясняется тем, что категория эффективности относится к понятиям критериальности - ключевым в определении управления.

Наряду с постановкой вопроса об актуальности разработки системы критериев и показателей оценки управления государственной собственностью (например: Глазьев, 1998; Татаркин, 2005; Невзорова, 2007; Маркварт, 2014; Хубиев, 2017) в отечественной литературе предпринят ряд попыток разработки авторских подходов и методического инструментария такой оценки (см.: Соловьев, Кошкин, 2008; Кочеткова, Моисеева, Акимова, Тишкина, 2012; Абазова, 2016; Михеев, 2017).

Напомним следующее достаточно общее определение управления как целенаправленного и контролируемого перевода объекта из начального в запланированное состояние в условиях меняющейся внешней и внутренней среды управления, осуществляемого некоторым лучшим образом. Применительно к государственной собственности это может быть: целенаправленное накопление национального богатства; охрана национального наследия; исследование, рациональное использование, охрана и воспроизводство природных ресурсов, устойчивое развитие производственной и социальной инфраструктуры в масштабах страны и регионов и т.д. И всё это необходимо делать определённо лучшим образом и, в частности, эффективно, в смысле возможно более лучшего соотношения производимых управляющими органами затрат и достигаемых результатов.

Критериальность как требование управлять именно лучшим образом (а не просто, как получится) может проявляться в различных формах. При этом оптимальное управление подразумевает управление, не просто лучшее, но наилучшее из всех возможных и сравниваемых по конкретному критерию. Так, наилучшим может быть управление государственной собственностью, обеспечивающее решение поставленной задачи с наименьшими затратами финансовых, материальных или иных ресурсов, достижение цели за минимально возможное время. Чаще всё-таки оперируют с понятиями не оптимальных, но лучших решений. Так, затруднительно предъявить для выбора множество всех возможных вариантов управления, и тогда ограничиваются сравнением определённого числа допустимых или известных решений. Кроме того, поиск оптимального управления по одному критерию оставляет за рамками выбора варианты, несколько худшие в сравнении со строго оптимальными решениями, но, в то же самое время, лучшие по другим признакам. Желание найти решения, лучшие одновременно по нескольким критериям (многокритериальный выбор), ещё более осложняет задачу. Поиск решения приводит к построению так называемых областей Парето-оптимальности, когда последующие улучшения по любому из критериев невозможны без ухудшений оценок по другим интересующим нас критериям.

Тем не менее, как бы ни были сложны постановки задач и поиск управлений, стремление субъекта управления найти в какой-либо мере лучшие присутствует всегда. И, соответственно, требование критериальности по обеспечению лучшего, в частности,

эффективного управления при анализе и построении систем управления также является неотъемлемым. Это тем более присуще системам управления государственной собственностью, поскольку общество, поручившее государственным органам распоряжаться этим поистине гигантских масштабов национальным достоянием, пристально и с повышенной заинтересованностью следит за тем, чтобы им управляли лучшим образом.

Как и всякое управление, управление государственной собственностью носит целенаправленный характер и его следует осуществлять лучшим образом в сравнении с другими объектами, субъектами, методами, достигаемыми результатами. Именно в контексте выявления и оценки лучших управлений в различных областях деятельности и применительно к различным условиям и постановкам задач используют понятия эффективности, результативности и качества управления. Заметим, что для отдельных видов экономических, производственно-технологических, человеко-машинных систем в теории и практике управления при поиске лучших решений используют также понятия производительности, работоспособности, безопасности, надёжности, живучести и т.д.

В современных условиях глобализации социально-экономических процессов, значительного повышения требований к уровню качества товаров и услуг, бизнес-планам инвестиционных проектов, придания высоких приоритетов социальным критериям и качеству среды обитания, повышения рисков техногенных и экологических катастроф остро проявляется необходимость в возможно более обобщающей оценке эффективности управления. При расчётах эффективности наряду с традиционным принципом максимизации прибыли (что характерно для коммерческой и бюджетной эффективности) всё более необходимым становится вовлекать в оценку критерии комплексного характера, такие как, например, общественная экономическая (народнохозяйственная) и социальная эффективность.

В результате возникает следующая дилемма: эти дополнительные критерии, генерируемые новыми потребностями, могут или не могут быть выражены в аналогичном стоимостном измерении? В первом случае, когда дополнительные критерии, тем или иным способом могут быть измерены в финансовых показателях, алгоритмы оценки эффективности сохраняют свою вполне определённую расчётную природу как алгоритмы оценки новой, расширенной совокупности финансовых потоков.

Во втором случае, когда прямого финансового выражения дополнительных критериев обеспечить не удаётся, приходится искать иные пути обобщённой оценки. Среди них - всевозможные процедуры аналитических и экспертных корректировок базовых расчётов коммерческой эффективности с учётом достигнутых значений нефинансовых показателей. Могут быть и иные схемы комплексной оценки, как, например, с использованием методов принятия решений в многокритериальном пространстве разнородных по своей мере показателей за счёт перехода к относительным единицам измерения с приданием весов для их интеграции или, например, путём ранжирования значимости критериев.

Сформулированы два вида критериев оценки эффективности управления государственной собственностью: критерии, отражающие прямые результаты деятельности объектов госсобственности (соотношение между произведёнными затратами ресурсов (в стоимостном выражении) и полученными при этом результатами (объёмом выпуска продукции, выполненными работ, оказанными услуг)); критерии, отражающие конечные (социальные) результаты их деятельности (степень достижения поставленных социальных целей). При оценке эффективности использования имущества целесообразно выделить

критерии эффективности коммерческого (приносящего доход) и некоммерческого (в целях реализации государственных функций) использования имущества.

Эффективность коммерческого использования имущества выражается в доходах, приносимых этим имуществом, под которым мы понимаем как поступления в бюджет, так и увеличение стоимости имущества. Эффективность некоммерческого использования имущества (в целях реализации государственных функций) должна определяться фактом производства заданного количества определенной государством продукции (работ, услуг) при соблюдении установленных социальных и иных стандартов (нормативов) и обеспечении определённого уровня издержек в процессе производства. В зависимости от целей проверки мы предлагаем применять два вида критериев оценки эффективности: а) критерии, характеризующие прямые результаты деятельности объектов проверки; б) критерии, отражающие конечные социальные результаты их деятельности. В качестве критериев оценки эффективности прямых результатов деятельности объектов проверки может использоваться соотношение между произведёнными затратами ресурсов и полученными при этом результатами (объёмом выпуска продукции, выполненными работ, оказанными услуг).

Так, критерием оценки эффективности при строительстве учебных заведений являются произведённые затраты в расчёте на одно «учебное место», а больниц - затраты на одно «койко-место». Критерии оценки эффективности конечных социальных результатов деятельности характеризуют последствия для общества выполнения органами государственной власти возложенных на них функций, реализации программ или решения поставленных задач. В частности, эффективность прямых результатов деятельности правоохранительных органов можно оценить на основе показателя раскрываемости преступлений, медицинских учреждений - соотношения заболевших и выздоровевших за период, уровень смертности и т.п., органов образования - уровень образованности населения.

Эффективное управление позволяет максимизировать результаты владения, пользования и распоряжения объектами собственности в рамках законодательно установленных ограничений. Вопросам эффективного управления посвящена достаточно обширная отечественная и зарубежная литература по теории и практике управления в различных областях деятельности, для разных уровней и форм собственности, видов систем и объектов управления производственного, организационно-технологического, социально-экономического и иных типов. Поэтому, исследуя проблему эффективного управления государственной собственностью, ориентируясь на базовые принципы общей теории управления, относящиеся к эффективности, при их адаптации следует учитывать особенности государственного управления и специфические свойства различных видов объектов государственной собственности.

Управление объектами государственной собственности, как и всякое управление, осуществляют в трёх формах:

- ❖ **прямое управление** - непосредственно управляющими структурами собственника,
- ❖ **косвенное управление** - через внешние структуры, привлекаемые собственником по договорам доверительного управления, по схемам аутсорсинга и т.д.,
- ❖ **параметрическое управление** - посредством нормативного установления запретов и разрешений, ограничений и льгот, регулирующих на государственном и региональном уровнях земельно-имущественные отношения, правила и процедуры оборота и иных сделок, связанных с управлением данным видом объектов.

Обоснована целесообразность исследования государственной собственности как открытой сложной экономической системы, которая в то же время является частью (подсистемой) социально-экономической системы управления государственной собственностью. Предложена классификация объектов госсобственности по степени значимости и функциональному назначению, учитывающая постепенный отказ от права хозяйственного ведения.

В соответствии с Гражданским кодексом РТ государственная собственность - имущество, принадлежащее на правах собственности Республикой Таджикистан и субъектам РТ. Рассматривая совокупность объектов государственной собственности как экономическую систему, мы считаем, что данная система является в то же время частью (подсистемой) сложной социально-экономической системы управления государственной собственностью (рисунок 1).

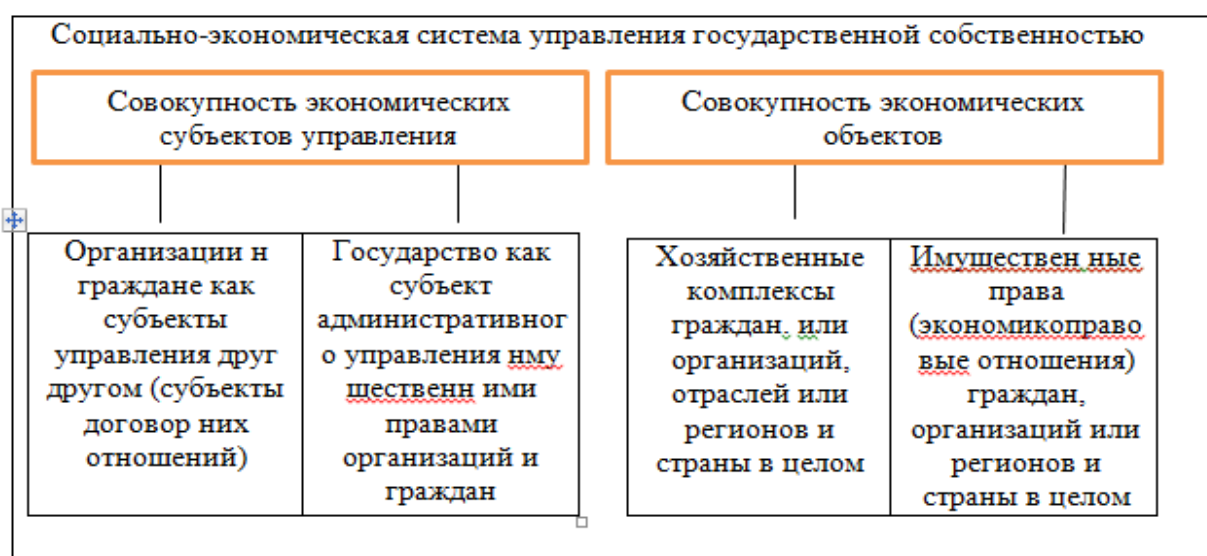

Рисунок 1. Место экономической системы госсобственности в социально-экономической системе управления

Соответственно оценки эффективности управления должны проводиться при обосновании каждой из названных форм. Важную значимость приобретают оценки сравнительной эффективности при альтернативном выборе между формами прямого и косвенного управления. Это – одна из основных проблем при обосновании перехода к схемам управления типа аутсорсинга, при согласовании экономических параметров договоров доверительного управления, в оценках деятельности управленческих структур в системе государственного управления.

В оценках эффективности следует учитывать специфику объектов государственной собственности как объектов права. А именно, в требуемых для расчётов доходных и расходных потоках необходимо учитывать полный комплекс правомочий и обязанностей собственника. Так, например, наряду с доходными потоками в рамках реализации правомочий пользования (поступления по результатам основной деятельности, от сдачи в аренду и др.) следует в полном объеме включать затраты, связанные с бременем содержания, охраны, обслуживания, ремонтов, реставрации объектов недвижимости и т.д. И затратные потоки могут существенно превосходить доходные. Отсюда и возникает распространенная по отношению к недвижимому имуществу политика максимальной экономии затрат.

Характерно также, что правомочия владения, включающие, в частности, возможности передавать объект в доверительное управление и права его развития (например, в форме проектов инвестиционного типа) также несут в себе расходные и доходные потоки. Оценка их соотношений, определяющая эффективность управления, может оказаться достаточно сложной, поскольку связана с неоднородным распределением этих потоков на протяженных интервалах времени инвестиционных проектов и договоров доверительного управления.

Западные экономисты под эффективностью управления объектами собственности понимают достижение определенного уровня качества использования, функционирования (в частности, земельных участков, производственных площадей, зданий, и сооружений) при условии стабильного обеспечения решения задач организации. В государственном секторе экономики используют понятие управленческой эффективности, предполагающее сравнение затрат и результатов на всех уровнях управления от отдельной организации, отрасли до всей системы государственного управления. Часто этот вид эффективности отождествляют с понятием технической эффективности как степени достижения поставленных целей и задач.

Применительно к проблематике управления развитием широкого класса систем социально-экономического характера в отечественной практике технико-экономических обоснований выделяют следующие виды эффективности.

- **экономическая (народнохозяйственная) эффективность**, которая комплексным образом учитывает результаты и затраты, связанные с реализацией мероприятий по управлению развитием социально-экономической системы (территориальной, производственной, инфраструктурной и т.д.) на всех стадиях процесса управления, исходя не только из интересов объекта и участников управления, но и общества в целом;

- **коммерческая (финансовая) эффективность**, которая отражает финансовые последствия мероприятий по управлению объектами государственной собственности: приведенные потоки финансовых затрат и результатов, динамику привлечения и возврата заемных средств, изменения в балансе доходов и расходов унитарного предприятия, изменения в оценках ресурсного потенциала разведанных месторождений, рост рыночной стоимости объектов недвижимости, динамику арендных платежей и др.;

- **бюджетная эффективность**, которая отражает финансовые последствия управления непосредственно для федерального, регионального и местного бюджетов, в частности, за счет производимых расходов на содержание и развитие объектов государственной собственности, возникающих по результатам управления доходных потоков, концессионных платежей, изменения налоговых, земельных и других поступлений в названные бюджеты от взаимодействующих негосударственных структур;

- **социальная эффективность**, которую оценивают по уровню достижения запланированных результатов, предоставляемых государством населению услуг в соответствии с установленными нормативами общественных благ (например, сокращение профессиональных заболеваний, повышение уровня и качества образования, улучшение условий труда). К этому же виду можно отнести оценки эффективности, связанные с улучшением среды обитания, в частности, ее экологических характеристик, проведением природоохранных мероприятий;

- **техническая эффективность**, которая для производственно-технологических и инфраструктурных объектов государственной собственности отражает

соотношение затрат и результатов по степени достижения целей и задач технического характера, в том числе в части удовлетворения потребностей населения в производимых товарах и предоставляемых услугах, их соответствия мировым стандартам качества;

- **функциональная эффективность**, которая показывает степень реализации основных функций управления собственностью (учет, контроль, анализ, прогнозирование и др.).

Из приведённого перечня следует, что наиболее ёмкий, обобщающий характер носит категория общественной экономической (народнохозяйственной) эффективности управления. Хотя и в ней важнейшее место могут занимать именно стоимостные компоненты показателей затрат и результатов. Такие виды, как коммерческая и бюджетная эффективность, ориентированы на получение четких количественных оценок именно финансовых потоков доходов и расходов. Тогда как социальная и техническая эффективность оперируют преимущественно с показателями нефинансового характера, причем, как правило, достаточно трудно измеряемыми и алгоритмически сложно оцениваемыми.

Разработана система показателей оценки эффективности управления госсобственностью, учитывающая специфику видов собственности (финансовые средства, принадлежащие государству пакеты акций в уставных капиталах АО, ГУН) и отражающая особенности этапов принятия управленческих решений: при создании государственных структур; при планировании формирования и использования государственных средств; на этапе управления и распоряжения государственной собственностью. Процессы управления госсобственностью становятся крайне многообразными и интенсивными, в результате чего возникает потребность в максимально возможной их структуризации с позиций четко понимаемых результатов. Однако ряд государственных организаций является в значительной степени процессно-ориентированными. Например, научно-исследовательские учреждения, у которых результаты инновационного исследования с трудом поддаются прогнозированию. Таким образом, если в организации доминируют процессы, оценка эффективности ее деятельности по результатам бессмысленна. Следовательно, оба подхода к оценке управления следует применять одновременно, формируя так называемое многомерное поле оценки, ограниченное с одной стороны измерениями «результат - процесс», а с другой стороны - измерениями «план - факт»

Успешное решение задач будущего развития, в первую очередь, связано с эффективным функционированием системы государственного управления, основанной на рациональном сочетании прямого и косвенного методов регулирования социально-экономических процессов. Прозрачность и подотчетность деятельности государственных институтов является важным фактором способным обеспечить превентивное, индустриальное и инновационное развитие страны.

Целью совершенствования системы государственного управления является эффективная реализация функций государства и качественное предоставление государственных услуг в интересах успешного социально-экономического развития страны.

В системе государственного управления недостаточно развиты многие механизмы, институты и компетенции, которые призваны играть важную роль в обеспечении индустриально-инновационного развития, интеграции в региональную и мировую экономику.

Избыточное регулирование, случаи необоснованного и неправомерного вмешательства государственных органов в хозяйственную деятельность, избыточное налогообложение регистрируемого сектора экономики и слабая налоговая база для финансирования государственных функций на местном уровне и, соответственно, коррупция, определяют необходимость совершенствования механизмов налогового регулирования и правоприменения, форм и методов стратегического и территориального планирования и администрирования, мер государственного регулирования в сфере стандартизации и сертификации, развития эффективной системы управления государственными финансами и государственной собственностью.

Собственность необходимо рассматривать с позиции двух основных категорий: экономической и юридической. С экономической точки зрения собственность представляет собой всё то, что является предметом рыночных отношений, т.е. любое имущество.

С юридической точки зрения собственность необходимо рассматривать как принадлежность конкретного имущества определённым лицам – например индивидууму или коллективу. В закон Республики Таджикистан о государственных прогнозах, концепциях, стратегиях и программах социально-экономического развития Республики Таджикистан статья 14 гласит о том что:

1) в целях координации деятельности министерств и ведомств по разработке государственных прогнозов социально-экономического развития Республики Таджикистан, рассмотрения научной обоснованности государственных прогнозов социально-экономического развития республики, в том числе Горно-Бадахшанской автономной области, областей, города Душанбе, городов и районов создаётся методический совет по прогнозированию;

2) порядок работы и состав Методического совета по прогнозированию устанавливаются положением о методическом совете, которое утверждается Правительством Республики Таджикистан;

3) основные задачи Методического совета по прогнозированию: - координация деятельности министерств и ведомств, участников разработки государственных прогнозов социально-экономического развития Республики Таджикистан; - оценка социально-экономического развития Республики Таджикистан и при необходимости одобрение предложений о внесении изменений в государственные прогнозы социально-экономического развития республики; - научный анализ государственного прогноза социально-экономического развития;

4) разработка методологии государственных прогнозов социально-экономического развития республики, в том числе Горно-Бадахшанской автономной области, областей, города Душанбе, городов и районов;

5) рассмотрение и изучение современного процесса прогнозирования в мире и на этой основе подготовка предложений по усовершенствованию законодательства Республики Таджикистан в направлении прогнозирования;

6) участие в решении методологических, научно-технических вопросов при подготовке и совершенствовании системы методических материалов по разработке государственных стратегических документов национального, регионального и секторального уровней.

Литература:

- 1) Волик Б.Г. Экономическая эффективность управляющих систем // Автоматика и телемеханика, №4, 2007.
- 2) Эффективность государственного управления. Пер. с англ./ Общ. ред. С.А.Батчинова и С.Ю.Глазьева. М.: Изд. АО «Консалбанкир». - 1998, с.73,79.
- 3) См.: Downs G., Larky P. The search for Government Efficiency: from Hubris to Helplessness. N.Y. 1986.
- 4) Методические рекомендации по оценке эффективности инвестиционных проектов. - М.: Экономика, 2000.
- 5) Национальная стратегия развития республики Таджикистан на период до 2030 года- Душанбе, - 2016.
- 6) Кошкин Л.И., Соловьев М.М. Управление недвижимым имуществом: эффективность и результативность // Управление собственностью. – М.: ВШПП, 2004, №4.
- 7) Хайлбронер Р.Л. Экономическая теория как универсальная наука М.: 1993 Т1. Вып.1
- 8) <http://ncz.tj/>

**КОҶИШЁБИИ ХАРОҶОТИ НАҚЛИЁТӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА НАРХИ МЕВАӢО
САБЗАВОТИ ТОҶИКИСТОН**

Мачидов Ф.А.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Воқеан ҳам бо расидан ба Истиклолияти давлатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марҳалаи комилан нави ташаккулёбӣ ва рушди бозори фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ, аз он ҷумла сабзавоту мевачот оғоз гардид ва дар айни замон идома дорад.

Ташаккулёбӣ ва рушди бозори мазкур хусусиятҳои хоси худро дорад. Аввалан, он натиҷаи қонунии ислоҳоти куллӣ ва муассири соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Маҳз бо пайдоиши шаклҳои наву муосири хоҷагидорӣ дар баҳши кишоварзии ҷумҳурӣ батадриҷ ҳиссаи онҳо дар бозори сабзавот ва мевачоти мамлакат тамоюли босуботи афзоиш ёбиро касб намуд ва ин ба низоми муқарраргардонии нархи маҳсулоти мазкур низ таъсири бевосита расонид.

Маълум аст, ки ислоҳоти аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккул ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ заминаи мусоид фароҳам овард ва яке аз натиҷаҳои он рушд ёфтани моликияти шахсӣ тавассути тағйирёбии шаклҳои хоҷагидорӣ ва дар ин замина расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар – таъмини амнияти озуқавории мамлакат, ки хусусияти хоси дигари рушди иқтисоди кишвар дар марҳалаи соҳибистиклолӣ маҳсуб меёбад, ба ҳисоб меравад.

Ба ҳолати моҳи майи соли 2019 дар ҷумҳурӣ 161 000 адад хоҷагиҳои деҳқонӣ ба қайд гирифта шуданд ва раванди афзоиш ёбии теъдоди онҳо идома дорад [4,108]

Ҷоизи таъкид аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амсилаи аграрӣ-саноатӣ амал менамояд ва тибқи нишондиҳандаҳои расмӣ Агентии омили назди Президенти

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз теъдоди умумии аҳолии кишвар ба ҳолати 1 январи соли 2018-ум 73,6 фоиз дар деҳот ва 26,4 фоиз дар шаҳрҳо истиқомат менамоянд.

Дар соли 2019 ба истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ 130933 хоҷагии калон, миёна ва хурд, аз он ҷумла 183 хоҷагии давлатӣ, 42 ассотсиасияи хоҷагиҳои деҳқонӣ, 86 хоҷагиҳои деҳқонии коллективӣ, 49 ҷамъияти саҳомӣ, 5914 хоҷагиҳои кооперативӣ, 687 хоҷагии ёрирасон дар назди корхонаю ташкилотҳои кишоварзӣ, 123379 хоҷагии деҳқонӣ, 593 ҷамъияти дорои масъулияташ маҳдуд ва хоҷагиҳои аҳоли машғул буданд.

Ҳаҷми умумии маҳсулоти кишоварзӣ дар соли 2019-ум 21577,8 млн. сомони ро ташкил дод, ки аз он дар соҳаи растанипарварӣ 14623,7 млн. сомонӣ ва чорвопарварӣ 6954,1 млн. сомонӣ мебошад. Дар маҳсулоти умумии кишоварзии соли 2019 ҳиссаи хоҷагиҳои ҷамъиятӣ 5,3 фоиз, хоҷагиҳои деҳқонӣ - 32,3 фоиз ва хоҷагиҳои аҳоли 62,4 фоиз мебошад.

Дар соли 2020 бошад, дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ ҷумҳурӣ бо мақсади таъмини бозори истеъмолии кишвар дар майдони 837157 га кишти зироатҳои кишоварзӣ гузаронида шуд, ки аз он кишти сабзавот 59538 гектарро ташкил медиҳад.

Бо мақсади иҷрои “Барномаи рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2016-2020” дар ҷумҳурӣ 4314 га боғу тоқзори нав бунёд карда шуд, ки аз он 3895 га боғ, 417 га тоқзор ва 2 га тутзор мебошад. Масоҳати боғу тоқзор ба 186634 га расонида шуд, ки аз ин 125839 га ё 67,4%-и он мевадиханда мебошад. Аз ин миқдор 93954 га (74,7%) боғ ва 31885 га (25,3%) -ро тоқзори мевадиханда ташкил медиҳад. Дар соли 2017 633341 тонна мевачот истеҳсол карда шуд, ки 228303 тонна ангур, 132868 тонна себ ва 130315 тонна зардолу мебошад. Ҳосилнокии миёнаи боғу тоқзорҳои мевадиханда дар ҷумҳурӣ ба 50,3 с/га баробар гардида, ҳосилнокии миёнаи дарахтони мевадиханда ба 43,1 с/га ва ҳосилнокии тоқзор ба 71,6 с/га баробар гардид, ки нисбат ба соли гузашта мутаносибан 9,9 ва 7,4 с/га зиёд мебошад.

Ҳамзамон дар самти зиёд намудани майдони боғу тоқзор ва ба ин васила афзун гардондани истеҳсоли меваҳои аз ҷиҳати экологӣ тоза, ба стандартҳои ҷаҳонӣ мутобиқ, бо ҷалби сармояи дохиливу хориҷӣ бунёд намудани корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, марказҳои логистикӣ ва сардхонаҳо, инчунин беҳтар намудани корҳои бозорёбӣ (маркетинг) низ аз ҷумлаи вазифаҳои муҳим мебошад.

Дар ҳамаи шаклҳои хоҷагидорӣ истеҳсоли сабзавот 1 859 073 тонна ва мева 405 038 тоннаро ташкил дод, ки ин нисбат ба соли 2019-ум 35,8 дарсад зиёд мебошад. Ҳиссаи хоҷагиҳои деҳқониву ҷамоавӣ тавлидоти сабзавот 992 104 тонна ё 53,4 дарсад ва мева 196 008 тонна ё 48,4 дарсадро ташкил медиҳад.

Ҷоизи зикр аст, ки соҳаи мазкур мунтазаман аз ҷониби давлат дастгирӣ меёбад. Бо мақсади иҷрои Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 августи соли 2009 “Дар бораи тадбирҳои иловагӣ доир ба рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010-2014” дар майдони 50000 гектар боғу тоқзори нав бунёд гардида, иҷрои барномаи мазкур 115,6 фоиз таъмин карда шуд ва тавассути ҷунин роҳ беш аз 100 ҳазор ҷойҳои нави корӣ таъсис ёфтанд.

Мутобиқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2014, тахти №144 «Дар бораи Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар оянда бунёди 200 000 гектар боғҳои субтропикӣ тавассути обёрии қатрагӣ бо истифода аз технологияҳои муосир дар адирҳои водии Вахш ба нақша гирифта шудааст.

Майдони гармхонаҳо соли 2019 ба 66 гектар расид, ки ин дар муқоиса ба соли 2018-ум 2,8 гектар зиёд аст. Дар гармхонаҳо 1177 тонна помидор, 259 тонна бодиринг ва 430 тонна дигар намуд сабзавот истеҳсол шуда, ба Федератсияи Россия, Қазоқистон, Хитой, Қирғизистон, Афғонистон ва ғайра 178 843 тонна меваю хушкмева, сабзавот ва дигар намуди маҳсулоти кишоварзӣ содирот шуд.

Масъалаи муҳимми соҳаи истеҳсоли сабзавоту мевачот нигоҳдории маҳсулоти истеҳсолшуда мебошад. Айни замон дар ҷумҳурӣ 276 анбору сардхонаҳо бо ғунҷоиши 289241 тонна маҳсулоти кишоварзӣ бунёд гардида, аз ин 73 сардхона 42 яхдон ва 161 анборхона фаъолият менамояд.

Ҳамин тариқ, афзоиш ёфтани теъдоди тавлидкунандагони сабзавоту мевачот дар заминаи таҳкимёбии шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ боиси ғани гардидани бозорҳои ноҳиявӣ, минтақавӣ ва марказии ин намуди маҳсулот гардид ва бо мурури замон ба яке аз омилҳои асосии танзимкунанда ва муқаррар намудани нархҳои маҳсулоти номбурда табдил ёфт. Рақобати озоди байни теъдоди зиёди пешниҳодкунандагони маҳсулоти сабзавоту мевачот ба бозорҳои ҷумҳурӣ то андозаи муайян тавонист дар шароити бӯҳрони иқтисодиву молиявӣ чаҳонӣ нархҳои маҳсулоти зикргардидаро дар сатҳи нисбатан қобили қабули муштариён нигоҳ дорад.

Ҳамзамон, як нуктаи ниҳоят муҳимро набояд аз мадди назар дур намуд. Сухан аз боби роҳҳои кам кардани хароҷоти нақлиётӣ дар раванди интиқоли сабзавот ва мевачоти тавлиднамудаи кишоварзон ва соҳибкорони минтақаҳои гуногуни ҷумҳурӣ ба бозорҳои мамлакат меравад. Муташанниҷии авзои сиёсии ҷумҳурӣ дар ибтидои солҳои 90-уми қарни гузашта, дар бунбасти коммуникатсионӣ қарор доштани ҷумҳурӣ, мавҷуд набудани робитаи мунтазами байни минтақаҳои ҷумҳурӣ боиси касодии бозори сабзавот ва мевачоти ҷумҳурӣ гардиданд. Дар баробари ин, тамоили болораии нархи дар бозор ҷанбаи устувор пайдо намуда буд.

Аз ин ҷост, ки бо истиқрори сулҳ ва пойдор гардидани ваҳдати миллӣ, аз бунбасти коммуникатсионӣ раҳӣ бахшидани ҷумҳурӣ ҳамчун ҳадафи стратегияи ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дода шуд.

Дар раванди расидан ба ҳадафи мазкур рафтуомади доимии сокинони минтақаҳои гуногуни кишвар тавассути бунёд ва мавриди истифода қарор дода шудани шохроҳу нақбҳо, роҳҳои оҳан ва пулҳои замонавӣ таъмин гардид. Яъне қаламрави сепорчаи Тоҷикистон танҳо дар замони истиқлолият ба як кишвари воҳид табдил ёфт.

Дар марҳалаи Истиқлолияти давлатӣ беш аз 2000 километр роҳ, 240 пул ва зиёда аз 30 километр нақбҳои мошингузар ба маблағи умумии беш аз 11,4 миллиард сомонӣ сохта, мавриди истифода қарор дода шуданд.

Ба истифода додани роҳи оҳани Душанбе – Хатлон ва аввалин бор ба роҳ мондани робитаи пойтахти мамлакат бо шаҳру ноҳияҳои вилояти Хатлон бо роҳи оҳани дохилӣ тавассути қатораҳои мусофиркашониву боркашонӣ аз ҷумлаи рӯйдодҳои муҳим дар ин самт мебошад[6]. Агар дар 70 соли замони гузашта дар Тоҷикистон 547 километр роҳҳои оҳан сохта шуда бошанд, пас дар зарфи солҳои истиқлолият, бо вучуди мушкilotи зиёди ҷойдошта 190 километр роҳи оҳан сохта, ба истифода дода шуд.

Ҷоизи таъкид аст, ки бо муътадил гардидани муносибатҳои байни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Узбекистон хароҷоти нақлиётӣ бозори маҳсулоти кишоварзӣ, аз ҷумла сабзавоту мевачот батадрич бояд тамоили коҳишёбиро касб кунад. Масалан, дар асоси барқияномаи ҚС “Узбекистон темир йуллари”-Ҷумҳурии

Ўзбекистон аз 15 январи соли 2018 таҳти №928 барои борҳои аз/ба Ҷумҳурии Тоҷикистон интиқолшаванда чунин сабуқиҳо (тахфиф) пешниҳод гардидааст:

- тавассути истифодаи қитъаи роҳи оҳани Келес-Қудукли ва баракс барои ҳамаи намуди борҳо (коэффитсиенти 0,60)- 40% ;

- тавассути истифодаи қитъаи роҳи оҳани Қарақалпоқистон-Қудукли ва баракс барои маҳсулоти нафтӣ 30% ва барои дигар борҳо то 50% ;

- тавассути қитъаи роҳи оҳани Хоҷадавлат-Қудукли ва баракс (коэффитсиенти 0,60)-40%.

Дар айни замон яке аз роҳҳои коҳиш додани нархи меваҷоту сабзавот ва бо нархҳои дастрас таъмин намудани талаботи истеъмолии шаҳрвандони шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ бо маҳсулоти мазкур бо иштироқи хоҷагиҳои кишоварзии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ ташкил намудани ярмарка - фурӯши маҳсулот бахшида ба чашни Наврӯз, моҳи шарифи «Рамазон», иди Қурбон, 30 - солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Иди Меҳргон ва рӯзи кишоварзон, рӯзи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Соли нав маҳсуб меёбад. Масалан дар соли 2020 тавассути чунин чорабинӣ беш аз 4168 тонна маҳсулоти кишоварзӣ бо нархҳои дастрас пешкаши сокинону меҳмонони шаҳри Душанбе гардонид шудааст.

Вале чунин тарзи коҳишдиҳии муваққати нарх начандон самарали хуб медиҳад. Зарур аст, ки роҳҳои дигари ҳаллу фасли масъалаи мазкур мавриди истифода қарор дода шаванд.

Ҷиҳати коҳиш додани хароҷоти нақлиётӣ бозори сабзавоту меваҷоту ҷумҳурӣ, ба андешаи мо амалӣ намудани тадбирҳои зайл самарали хуб дода метавонад:

- ҳисобу китоб дар раванди муқарраркунии нарх дар ҷаҳорорҷӯбаи масрафоти воқеии хароҷоти нақлиётӣ ба амал бароварда шавад;

- мураттабсозии воқеӣ ва мунтазами хароҷот, яъне калкулятсиякунонии онҳо;

- идома додани раванди бунёдсозӣ ва таъмиру тармими роҳҳои автомобилгард, ки воситаи асосии робитаи байни минтақаҳои ҷумҳурӣ ва интиқолдиҳандаи маҳсулоти кишоварзӣ ба ҳисоб мераванд;

- гузаронидани мониторинги вазъи роҳҳои автомобилгарди ҷумҳурӣ, инчунин ҳолати ниғаҳдории воситаҳои нақлиётӣ субъектҳои хизматрасонии нақлиётӣ.

Маълум аст, ки аносири асосӣ: арзиши маводи сӯзишвории нақлиётӣ, масофаи роҳи байни макони тавлидоти маҳсулот ва бозори фурӯш, сатҳу сифати роҳҳои нақлиётӣ ва ҳолати техникаи худӣ воситаи нақлиёт ҳамчун омили ташаккулёбии хароҷоти нақлиётӣ баромад мекунад. Аз ин лиҳоз, бояд дар бозори воридоти маводи сӯзишворӣ ба ҷумҳурӣ теъдоди субъектҳои воридкунанда бештар гардонид шуда, фаъолияти онҳо дар заминаи рақобати озод роҳандозӣ гардад. Мавҷудияти монополия дар чунин бозор боиси тамоили болоравиро касб кардани нархи сабзавоту меваҷот мегардад.

Масалан, дар нуқтаҳои фурӯши сӯзишворӣ аз миёнаи моҳи сентябри соли 2021 қимат гардидани нархи гази моеъ барои истифодаи автомобилҳо ба афзоиши нархи ҳамлу нақли маҳсулоти кишоварзӣ гардид.

Метавон хулоса намуд, ки дар айни замон масъалаи танзими нарху навои бозор дар маҷмуъ ва сабзавоту меваҷот дар алоҳидагӣ кишоварзӣ ба мушкили умдаи рӯз табдил ёфтааст. Новобаста аз он ки сол то сол ҳаҷми тавлидоти маҳсулоти мазкур меафзояд, вале арзиши он дар бозор амалан коҳиш намеёбад.

Адабиёт:

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019.
2. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон №683 аз 27 августи соли 2009 “Дар бораи тадбирҳои иловагӣ доир ба рушди соҳаи боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2014.
3. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон №144 аз 3 марти соли 2014 «Дар бораи Консепсияи пешрафти инноватсионии комплекси агросаноатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» Барномаи ислоҳоти кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020. Душанбе, 2012.
4. Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-декабри соли 2018. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.
5. Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-декабри соли 2019. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2020.
6. Фаъолияти Вазорати нақлиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-марти соли 2018. Сомонаи www.mintrans.tj.
7. Самтҳои асосии фаъолияти Вазорати кишоварзии Тоҷикистон дар соли 2017. Сомонаи www.moa.tj.
8. Садриддинов С.С. Нақши соҳаи кишоварзӣ дар таъмини амнияти озуқаворӣ. – Маводи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзӯи «Масоили иҷтимоӣ-иқтисодии ташаккули шакли инноватсионии иқтисод ва баланд бардоштани сифати сармояи инсонӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» (27-28 октябри соли 2017). Саҳ.275-282.

**ТАШАККУЛЁБИИ ЧАНБАҲОИ ГЕНДЕРӢ ДАР НИЗОМИ МУНОСИБАТҲОИ
БОЗОРИИ ИҚТИСОДИӢ**

Муродова М.Ҷ.

Донишгоҳи технологии тоҷикистон

Дар марҳилаи муосир ташаккулёбии чанбаҳои гендерӣ дар низоми муносибатҳои бозори меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши хоса дорад, ки таъмини рақобатпазирии занон ва мардонро дар бозори меҳнат ташкил дода, сабаби рушди иқтисодиёти милли мегардад. Дар мақолаи мазкур ташаккулёбии ин самтро дида мебароем.

Моҳияти гендер - ин на танҳо ҳиссиёти биологӣ, балки "хондан"-и ҷинсро дар иҷтимоӣ-фарҳангӣ дошта, иборат мебошад. Дар луғати истилоҳоти Чабаненко Ю. [1]. моҳияти гендерӣ чунин дарк карда шудааст: гендер калимаи англиси «gender» сохтори иҷтимоӣ-фарҳангӣ, рамзии ҷинс мебошад, ки барои муайян кардани робитаи мушаххаси ассотсиативӣ, таъмини муоширати пурра ва нигоҳ доштани тартиботи иҷтимоӣ пешбинӣ шудааст.

Мелник Т.М.[2] дар китоби бо номи “Асосҳои назариявии гендерӣ: Китоби дарсӣ” истилоҳи гендериро ба ибораи дигар, як системаи арзишҳо, меъёрҳо ва хусусиятҳои рафтор,

тафаккур, нақшҳо ва муносибатҳои занону мардонро дар ҷомеа нишон додааст, ки онҳо ҳамчун шахс дар раванди иҷтимоишавӣ ба даст овардаанд.

Дар асоси гуфтаи олим Т.М. Мелник метавонем дар мисоли кишвари худ, ки нақшҳо ва муносибатҳои занон аз рӯйи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ новобаста ба мардҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон хело рушд карда истодааст, ки дар ҷадвали мазкур тақсимои шумораи занони кормандони кироҷорро аз рӯйи намудҳои фаъолияти иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ дида мебароем:

Ҷадвали 1.

**ТАҚСИМОИ ШУМОРАИ ЗАНҲОИ КОРМАНДИ КИРОҶОРО АЗ РҶЙИ НАМУДҲОИ
ФАЪОЛИЯТИ ИҚТИСОДӢ ДАР ҶУМҲУРӢ [3]**

(ҳаз. нафар)

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи миёнаи солонаи занҳои коргар ва хизматчи	458,5	526,8	484,6	473,4	529,3	554,2	567,2
Кишоварзӣ, шикор ва ҷангалпарварӣ	204,2	247,7	204,2	194,8	236,4	280,5	288,6
Маориф	113,4	134,6	135,2	129,1	137,1	141,9	146,4
Тандурустӣ ва хизматҳои иҷтимоӣ	62,3	66,7	69,6	72,9	77,5	78,3	78,5
Соҳтмон	2,2	2,4	2,4	3,4	3,7	4,0	3,8
Савдои яқлухт ва ҷакана, таъмири автомобилҳо, мотосиклҳо, молҳои маишӣ ва маводҳои истифодаи шахсӣ	6,0	6,4	5,8	5,6	5,5	5,4	5,7
Меҳмонхонаҳо ва тарабхонаҳо	2,5	2,5	2,5	2,3	2,5	2,5	2,2
Саноати коркард	16,9	14,4	15,3	16,1	15,1	15,3	14,8

Таҳлилҳо нишон медиҳад, ки дар солҳои охир гурӯҳҳои занҳои кироҷор низ новобаста ба гурӯҳҳои мардони кироҷор дар бозори меҳнат фаъол буда, боиси рушди шуғли расмиро дар ҷумҳурӣ нишон медиҳад, дар назар мерасад.

Фаъолияти ҷамъият ҳамчун организми ҷудоғона ва ба тартиб даровардани меъёри танзими муносибатҳои дар он вучуддошта аз ҷумла муносибатҳои гуруҳҳои иҷтимоии байни занону мардонро талаб мекунад. Ин тавассути ташаккул ва инкишофи меъёрҳои гуногуни иҷтимоӣ ба амал меояд: ахлоқ, ҳуқуқ, расму оин, анъанаҳо, нормаҳои корхона ва ғайра, ки ба воситаи онҳо тартиботи ҷамъиятӣ таъмин карда мешавад, ифода меёбад.

Дар китоби "Ҷомеашиносӣ" Ҷон Масионис [4] бошад чунин хусусиятҳо нишон дода шудааст, ки амрикоӣҳо одатан бо хислату рафтори гендериашон, яъне "занон" ва

“мардон” дар ҷомеа алоқаманданд, чунин баён кардааст. Дар ҳақиқат мафҳуми гендер хеле мураккаб аст, зеро он моҳияти гуногуни падидаҳо ошкор мекунад. Дар адабиёти илмӣ он дар якҷанд маъно истифода мешавад, ки инҳоро ташкил менамояд:

- гендер ҳамчун тафсири иҷтимоӣ - нақш ва фарҳангии хислатҳои шахсият, ки намунаҳои рафтори мардону занон, бар хилофи биологӣ;
- гендер ҳамчун ба даст овардани иҷтимоӣ аз ҷониби шахсони дар табақаҳои биологии зан ё мард таваллудшуда;
- гендер ҳамчун сиёсати баробарҳуқуқии мардон ва занон, инчунин фаъолият оид ба эҷодии механизмҳои татбиқи он.

Аз рӯи гуфтаҳои олимони иқтисодӣ фаҳмида мешавад, ки истилоҳи гендерӣ пеш аз ҳама бо заминаҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мавҷудият муайян карда мешавад ва инчунин ғояи зан ва мардро вобаста ба ҷинсашон дарбар мегирад.

Муҳимтар аз он аст, ки гендер ҷомеаи иерархиро дар назар дорад, ки мардон ва занонро ба табақаҳои гуногуни иқтисодӣ сарватмандӣ ва дигар захираҳо тақсим мекунад. Ҳамин тариқ, гендер яке аз ҷанбаҳои созиши иҷтимоӣ мебошад, ки муносибати моро бо дигарон ва симои худии моро муайян мекунад. Аз ин рӯ, ҷомеашиносон дар бораи табақабандии гендерӣ ё тақсими нобаробари сарват, иқтисод ва имтиёзҳо байни занон ва мардон ҳарф мезананд.

Яке аз ҷанбаи асосии гендерӣ ин низоми ҳуқуқӣ мебошад, ки Мельник, Т. М. Чунин таъриф додааст: ҳуқуқ як низоми ҳатмӣ мебошад, ки расман бо меъёрҳои давлатӣ ҳамчун меъёри рафтори қонунӣ ва ғайриқонунӣ муайян карда шудааст.

Инчунин дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар **Моддаи 17** омадааст, ки ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодихоро кафолат медиҳад. Мардон ва занон баробарҳуқуқанд.

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 21 декабри соли 2021 дар Паёми навбатӣ қайд карда буданд, ки нақши бонувону занон дар эъмори ҷомеаи демократӣ ва дунявӣ хеле бузург мебошад.

Тибқи маълумоти оморӣ шумораи занон дар кишвар 49,3 фоизи аҳолиро ташкил медиҳанд. Имрӯзҳо дар кишвар соҳае нест, ки занону бонувони тоҷик дар он фаъолияти пурсамар надошта бошанд. Ҳоло қариб 68 фоизи кормандони соҳаи тандурустӣ, беш аз 73 фоизи кормандони соҳаи маориф, 27 фоизи кормандони илм ва зиёда аз 23 фоизи онҳое, ки дар соҳаи кишоварзӣ фаъолият доранд, занону бонувон мебошанд. Занону бонувон дар баробари фаъолият дар соҳаҳои иҷтимоӣ, аз ҷумла илму маориф, хизмати давлатӣ, кишоварзӣ ва саноат, инчунин, дар соҳаҳои нақлиёт, энергетика, алоқа, сохтмону меъморӣ, бонкдорӣ, мақомоти ҳифзи ҳуқуқу тартибот ва дар сафи Қувваҳои Мусаллаҳи кишвар низ софдилонаву содиқона заҳмат кашида истодаанд.

Маҳз ба ҳамин хотир, баланд бардоштани мақоми иҷтимоии занон, аз ҷумла дар мақомоти роҳбарикунанда ҳамеша дар мадди назари ҳукумати мамлакат қарор дорад.

Бо дарназардошти ин ва бо мақсади амалӣ намудани ҳадафҳои Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҷиҳати то 30 фоиз расонидани хизматчиёни давлатӣ ва то 25 фоиз расонидани кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони лаёқатманд дар муҳлати се моҳ «Барномаи давлатии тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунанда аз ҳисоби занону бонувони болаёқат барои солҳои 2023–2030» таҳия ва ба ҳукумати мамлакат пешниҳод карда шавад[5].

Адабиёт:

- [1]. <http://a-z-gender.net/gender.html>
- [2]. Мельник Т.М. (2004). Гендер как наука и учебная дисциплина. Основы теории гендера: Учебное пособие (с. 10 – 29). Киев: "К.И.С.".
- [3]. Агентии омери назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе соли 2021 с. 126.
- [4]. Масионис Дж. Социология. 9-е изд. 2003.
- [5]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». 21 декабри 2021, шаҳри Душанбе.

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ
РЕГИОНАЛЬНОЙ ИНТЕГРАЦИИ**

Набизода М.Н.

Технологический университет Таджикистана

Региональная интеграция стремительно развивается на всех континентах, в неё оказались вовлечены практически все страны мира. Динамичное развитие интеграционных процессов влияет на международную архитектуру экономических взаимоотношений различных государств. Вся мировая экономика как совокупность национальных хозяйственных систем состоит из множества различных региональных интеграционных групп.

Международная экономическая интеграция - это закономерный итог интернационализации хозяйственной жизни в рамках различных групп государств. Она выступает сравнительно новым явлением в мирохозяйственных связях и предполагает создание наднациональных региональных органов регулирования экономических отношений стран, входящих в интеграционное объединение.

Теоретическим разработкам вопросов становления и развития международной экономической интеграции посвящено немало исследований. В рамках классической экономической школы (либеральная) и исследований А. Смита, Д. Рикардо, Дж. Ст. Милля основой экономической интеграции считается международное разделение труда и свободный обмен товаров между государствами [1]. На основе обмена устанавливаются межгосударственные торговые отношения, а разделение труда обеспечивает специализацию производства государства. Учитывая сказанное, залогом эффективной интеграции считается отмена таможенно-тарифного регулирования и иных торговых барьеров. При этом в рамках рассматриваемой школы государственное вмешательство в процессы рыночного регулирования и разделения труда считается недопустимым.

Представители рыночно-институциональной школы (неолиберализм) Я. Винер, В. Репке, М. Алле, Дж. Мид, Б. Баласса и другие предложили обоснование экономической интеграции и обозначали роль государственного регулирования в ней [2]. В соответствии с

их взглядами экономическая интеграция предусматривает устранение дискриминации между экономиками государств при их слиянии в единый хозяйственный комплекс.

Неокейнсианская школа и её представители Ф. Модильяни, Р. Купер, Ф. П. Самуэльсон и другие, исследовали процесс экономической интеграции государств с их одновременным сохранением максимальной свободы [3]. Они утверждают, что возможны два вектора развития интеграции - утрата суверенитета и независимости при проведении единой политики или сохранение максимальных свобод со снижением эффективности интеграции. Оптимальным вариантом развития интеграции считается баланс обоих вариантов развития путем проведения согласованной и скоординированной политики.

Р. Купер считал, что экономическая интеграция оптимальна тогда, когда использование преимуществ международного взаимодействия сопряжено с сохранением значительной степени свободы каждого интегрирующегося государства, что может быть обеспечено согласованием внутренней и внешней политики. Причём, это согласование может быть как объединение государств с последующей утратой ими суверенитета и взаимным согласованием экономической политики, либо интеграция с максимальным сохранением национальной автономности.

В целом представители неоклассического и неолиберального направлений определяют ключевую роль экономических предпосылок для становления международной интеграции. Считается, что отмена таможенных барьеров на внутреннем рынке интеграционного объединения способствует кооперации, расширяет рынок, углубляет разделение труда, тем самым интеграция создает благоприятные условия для расширения торговли с третьими странами.

В рамках дирижизма (направление неокейнсианского подхода) показана необходимость согласования экономических политик государств-участников интеграционного объединения, формирования наднациональных органов, а не только устранение таможенных и иных барьеров (как в неолиберализме). Представители данного направления Я. Тинберген, Р. Санвальд, И. Штолер отрицали возможность рыночного саморегулирования в развитии международной экономической интеграции [4]. По их мнению, решающим условием выступает координация макроэкономической политики государств, способная уменьшить разрыв в экономическом развитии между государствами - участниками интеграционного объединения.

Наибольшее распространение в научной литературе получила интерпретация эволюции форм интеграции исследователем Б. Баласса, опубликованная в 1961 году в его ставшей широко известной работе «Теория экономической интеграции» [5].

В. Баласса выделил пять форм интеграции: зона свободной торговли, таможенный союз, общий рынок, экономический союз и «полная экономическая интеграция». Типология была произведена на основе критериев отмены дискриминации компаний различной национальной принадлежности и степени либерализации движения факторов производства. Каждая последующая стадия отличается от предыдущей более высокой степенью либерализации движения факторов производства.

На высшей стадии происходит гармонизация и унификация экономической, социальной и валютной политики. Эти положения в целом были приняты многими современными теоретиками интеграции (модель Б. Баласа, таблица 1) [6].

**Этапы развития региональной экономической интеграции
(модель Баласса В.)**

Этапы интеграции	Устранение тарифов и квот	Общий внешний тариф	Свободное движение факторов производства	Гармонизация экономической политики	Унификация политики, создание политических институтов
Зона свободной торговли	X				
Таможенный союз	X	X			
Общий рынок		X	X		
Экономический союз	X	X	X	X	
Полная экономическая	X	X	X	X	X

Российский исследователь А. Киреев выделяет следующие предпосылки региональной интеграции- это:

- наличие близкого уровня экономического развития интегрирующих стран и степень их рыночной зрелости;
- наличие общей территориальной границы и определенной истории экономических связей между интегрирующимися странам;
- наличие общих социально-экономических проблем, необходимых для совместного решения;
- возможность создания позитивного демонстрационного эффекта (ускорение темпов роста экономики, понижение инфляции, увеличение занятости и т.д.), что может оказать определенное психологическое воздействие на страны, которые наблюдают за происходящими изменениями;
- возможность использования эффекта экономики масштаба;
- укрепление переговорных позиций интегрирующихся стран в рамках многосторонних торговых переговоров в системе ВТО;
- создание благоприятного внешнеполитического фактора, который направлен на укрепление взаимопонимания и сотрудничества этих стран в политике, военной доктрине, культурной и социальной областях;
- содействие структурной корректировке экономики;
- поддержка молодых отраслей национальной промышленности [6].

На наш взгляд, региональная интеграция, как долгосрочный и постепенный процесс, представляет собой модель сознательного и активного участия группы стран в процессах стратификации мира, обусловленных глобализацией.

Если в XX веке главными причинами интеграции были экономическая схожесть развития, территориальная близость, демонстрационный эффект (демонстрация успешного развития стран, которые интегрировались, что способствовало присоединению новых),

«эффект домино», то в XXI веке под воздействием бурного развития новых технологий, инновационных процессов, истощения природных ресурсов причины интеграции меняются.

Сегодня к ним относят и технологическую насыщенность, наличие природо-ресурсной базы, которая может объединить страны разного уровня экономического развития и, тем более, территориального расположения. Происходит изменение главных форм глобализации - экономической, технологической, социокультурной, геополитической и др. Экономические выгоды для отдельных стран от участия в интеграционных объединениях могут иметь как краткосрочный, так и долгосрочный характер. Эти выгоды возникают преимущественно за счет «эффекта масштаба» - как результат узкоспециализированного производства, ориентированного на экспорт. Ведь, как известно, при определенной организации и технологии производственного процесса долговременные средние расходы сокращаются по мере увеличения объема выпускаемой продукции, в результате чего возникает экономия, обусловленная массовым производством.

Таким образом, странам выгодно вести торговые отношения между собой, специализируясь в тех отраслях, где может возникать эффект масштаба (или массового производства). Однако для реализации подобного эффекта необходим достаточно емкий рынок, который и формируется в результате поступательного развития интеграции.

Литература:

1. Smith A., An Inquiry Into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, 1776 // https://data.bnf.fr/en/12099112/adam_smith_an_inquiry_into_the_nature_and_causes_of_the_wealth_of_nations.
2. Viner J. The Customs Union Issue. N. Y., 1950; Алле М. Экономика как наука / Пер. с фр. И. А. Егорова. - М. : Наука для общества, РГГУ, 1995.
3. Franco Modigliani, Hans Neisser. National Incomes and International Trade //University of Illinois Press, 1953, 396 p.
4. Мировая экономика и международные экономические отношения. Учебник под ред. А.С.Булатова. - М. : КНОРУС, 2017 - 916 с.
5. Balassa, B.The Theory of Economic Integration. London.G. Allen & Unwin Ltd. 1961.
6. Balassa, B. Tariff Reductions and Trade in Manufactures among the Industrial Countries. American Economic Review. 1966Vol. 56, pp. 466-473.
7. Киреев А.П. Международная микроэкономика: Учебник. - М.: Международные отношения, 2013. - С. 518-540.

**МУШКИЛОТИ ИНКИШОФ ДОДАНИ БОЗОРҲОИ МАҲСУЛОТИ
КИШОВАРЗӢ ВА РАҚОБАТНОКИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Назаров Т.Р.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон то кунун ба маҳсулоти кишоварзӣ сараввал аз рӯйи хароҷот ва меҳнати шахсии деҳқонон бо таври нисбият нархгузорӣ карда мешавад. Баъдан тамоми маҳсулоти кишоварзӣ ҳосили дасти деҳқонон дар бозорҳои дохилӣ вобаста аз ҳолати бозор нархгузорӣ карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки нархи аввали маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ниҳоят арзон буда баъдан аз дасти деҳқон ва фермерҳо ба миёнаравони савдо гузашта арзиши чандкартатро дар бозорҳо ба миён меорад. Ин яке аз мушкилоти асосии имрӯза дар бозорҳои кишоварзӣ ба ҳисоб меравад.

Аксари деҳқонон, ки хоҷагиҳои деҳқонӣ доранд, маҳсулоти худро аз сари замин бо нархи арзон ба миёнаравон ба фурӯш мегузоранд. Аммо то имрӯз дар бозорҳои дохилӣ нархи маҳсулоти кишоварзон боқӣ мондааст.

Имрӯзҳо бо назардошти вақти зиёд надоштани деҳқонон ва таҷрибаи шахсан ба бозор пешниҳод карда натавонистани молҳояшон нархи фурӯши деҳқонон ва бозорҳо дар баъзе маврид то 2-3 маротиба фарқ менамояд.

Бозори маҳсулоти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зери таъсири се омилҳои асосӣ мебошад:

- даромаднокии аҳоли;
- воридоти намуди бисёри маҳсулот ба бозори дохила

1. Дарачаи пасти ҳимояи молистеҳсолкунандагони дохили кишвар (истеҳсолкунандагони хоричӣ бо маҳсулоти арзони худ маҳсулоти истеҳсолкунандагони ватаниро аз бозори дохила берун карда метавонад, асосан маҳсулоти чорводорӣ).

Бо суръати тез тараққӣ кардани бозори маҳсулоти кишоварзӣ (бо назардошти воридотӣ) барои молистеҳсолкунандагони ватанӣ имконияти тез ба роҳ мондани истеҳсолотро намедихад. Нархҳои тағйирёбанда, паст шудани талаботи истеъмолӣ, ба истеъмолкунанда бо нархи арзон дастрас будани маҳсулот (аз ҳисоби воридот), фоизҳои баланди қарзҳои тичоратӣ ва ғ. барои саривақт истеҳсол ва фурӯши маҳсулоти истеҳсолоти ватанӣ имкон намедиханд.

Бозори маҳсулоти кишоварзӣ дар навбати аввал бояд таносуби байни талаботи истеъмолкунанда ва пешниҳодоти истеҳсолкунандаро ба назар гирад. Бинобар он дар истеҳсолот ба ғайр аз истеҳсол намудани мол бояд ба ташаккулёбии хадамоти маркетингӣ низ аҳамият дод. Зеро дар раванди «истеҳсолот - истеъмолот» яке аз вазифаҳои асосӣ - фурӯши маҳсулот ба шумор меравад, чунки аз ҳаҷми фурӯш талаботи мардум ва дар оянда истеҳсолот муайян карда мешавад. Роҳҳои фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ дар расм оварда шудааст (**нигаред ба расми 1**).

Дар замони муосир яке аз вазифаҳои истеҳсолоти маҳсулоти кишоварзӣ сохтмони анборҳои дорои шароити хуб барои нигоҳдории маҳсулот ба ҳисоб меравад. Тадқиқот нишон доданд, ки аз ҳисоби набудани анборҳо (барои нигоҳдории маҳсулот) то давраи коркард аз ¼ то 1/3 маҳсулот нобуд мешавад (бо сабаби заифии саноати коркард дар шароити муосир танҳо 10 фоиз маҳсулоти хоҷагии кишоварзӣ, ки дар ҷумҳурӣ истеҳсол шудааст, коркард мешавад).

Дар бозорҳои фурӯши маҳсулоти кишоварзӣ шумораи фурӯшандагон хеле зиёданд, номгӯии маҳсулот бошад башумор. Бинобарон ягон истеҳсолкунанда ба нарху навои бозор даҳлат карда наметавонад. Чунки дар бозори маҳсулоти кишоварзӣ фурӯши маҳсулот озод мебошад ва рақобатнокии пуршиддати ҳам истеҳсолкунандаю ҳам фурӯшанда ба назар мерасад ҳеч мушкилӣ нест.

Дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон танзими рақобати нархи маҳсулоти кишоварзӣ хело муаммои рӯзмарра ба шумор меравад. Нархҳои аввалиндарача, ки аз дасти деҳқонон ба савдогарони миёнарав мегузаранд, баъдан бо нархи гарон ба бозорҳои дохилӣ пешниҳоди мардум мегардад.

Ташаккулёбӣ ва рушди бозори мазкур хусусиятҳои хоси худро дорад. Аввалан, он натиҷаи қонунии ислоҳоти кулӣ ва муассири соҳаи кишоварзӣ маҳсуб меёбад. Маҳз бо пайдоиши шаклҳои наву муосири хоҷагидорӣ дар бахши кишоварзӣ ҷумҳурӣ батадриҷ ҳиссаи онҳо дар бозори сабзавот ва мевачоти мамлакат тамоюли босуботи афзоишбиро касб намуд ва ин ба низоми муқарраргардонии нархи маҳсулоти мазкур низ таъсири бевосита расонид.

Маълум аст, ки ислоҳоти аграрӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ташаккул ёфтани фаъолияти соҳибкорӣ дар соҳаи кишоварзӣ заминаи мусоид фароҳам овард ва яке аз натиҷаҳои он рушд ёфтани моликияти шахсӣ тавассути тағйирёбии шаклҳои хоҷагидорӣ ва дар ин замина расидан ба яке аз ҳадафҳои стратегии кишвар – таъмини амнияти озуқаворӣ мамлакат, ки хусусияти хоси дигари рушди иқтисоди кишвар дар марҳалаи соҳибистиклолӣ маҳсуб меёбад, ба ҳисоб меравад.

Масъалаи муҳимми соҳаи истеҳсоли сабзавоту мевачот нигоҳдории маҳсулоти истеҳсолшуда мебошад. Айни замон дар ҷумҳурӣ 276 анбору сардхонаҳо бо ғунҷоиши 289241 тонна маҳсулоти кишоварзӣ бунёд гардида, аз ин 73 сардхона 42 яхдон ва 161 анборхона фаъолият менамояд.

Ҳамин тариқ, афзоиш ёфтани теъдоди тавлидкунандагони сабзавоту мевачот дар заминаи таҳкимёбии шаклҳои мухталифи хоҷагидорӣ боиси ғани гардидани бозорҳои ноҳиявӣ, минтақавӣ ва марказии ин намуди маҳсулот гардид ва бо мурури замон ба яке аз омилҳои асосии танзимкунанда ва муқаррар намудани нархҳои маҳсулоти номбурда табдил ёфт. Рақобати озоди байни теъдоди зиёди пешниҳодкунандагони маҳсулоти сабзавоту мевачот ба бозорҳои ҷумҳурӣ то андозаи муайян тавонист дар шароити

бухрони иқтисодиву молиявӣ чаҳонӣ нархҳои маҳсулоти зикргардидаро дар сатҳи нисбатан қобили қабули муштариён нигоҳ дорад.

Мақсади асосии инкишоф додани бозорҳои маҳсулоти кишоварзӣ ва рақобатноки – баланд бардоштани даромади молистеҳсолкунандаи деҳотӣ, дар асоси сифатан беҳтар кардани ғайолияти онҳо мебошад. Ҳоло баланд бардоштани ҳосилнокӣ, парвариши навҳои барвақтаи картошкаву сабзавот, васеъ кардани номгӯи онҳо аз ҳисоби ворид намудани тухмиҳои ҳосилнокиашон баланд самти афзалиятнок маҳсуб мешавад. Дар ҷумҳурӣ дар ин самт ба густариши иттиҳодияи картошкапарварон ва сабзавотпарварон бояд мусоидат намуд. Онҳо оид ба ташкили хоҷагиҳои истеҳсоли тухмиҳои нав, мустаҳкам кардани хоҷагиҳои мавҷуда, ташкили коркарди маҳсулот бояд ҷораҳои зарурӣ андешанд. Аз тарафи дигар, ҳамасола корхонаҳои нави коркарди маҳсулоти кишоварзӣ низ ба вучуд омада, бо иқтидори зарурӣ маҳсулоти худиро пас аз коркард ба бозори ҷаҳонӣ мебароранд. Саноати коркард соҳаи муҳимми стратегии иқтисодиёти миллии Тоҷикистон аст, ки бояд нақши ҳалкунандаро дар рушди ҳамаи соҳаҳои хоҷагии халқи ҷумҳурӣ иҷро намояд.

Гузариш ба шакли нави муносибатҳои иқтисодӣ ва ташкил намудани шаклҳои нави хоҷагидорӣ, хусусигардонии амвол ба тағйироти кулӣ дар соҳаи кишоварзӣ оварда расонид.

Ин тақозои замон буда барои роҳ надодан ба муфлисшави корхонаҳои комплекси агросаноатӣ ғайолияти худро бояд дар асоси талаботҳои истеъмолгарон ба роҳ монад. Корхонаҳои комплекси агросаноати бисёрсоҳа буда дар навбати худ истеҳсоли номгуи зиёди маҳсулотҳои кишоварзиро дарбар гирифта давраи коркарди аввала, нигоҳдорӣ ва дар охир пешниҳоди маҳсулот ба истеъмолкунандагонро дар бар мегирад. Қайд намудан бамаврид аст, ки новобаста аз шаклҳои хоҷагидори дар истеҳсолоти кишоварзи тағироту дигаргуниҳои кули ворид карда шуданд, ки мақсад аз он баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолот мебошад. Дар системаи бозоргонии хоҷагидорӣ маркетинг ҳамчун консепсияи идоракунии ғайолияти истеҳсолу таъминот - фуруши субъектҳои хоҷагидори ҳисобида мешавад.

Ҳамин тарик, интиҳоби дуруст ва амалигардонии имкониятҳои дуруст ба роҳ мондани истеҳсолоти кишоварзӣ, афзалиятҳои миллии иқтисодиёт, имконияти ба даст овардани мақсад рушди баланди истеҳсоли маҳсулоти кишоварзиро раванқ медиҳад.

Адабиёт:

1. Ҳисоботи солонаи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2018 ва соли 2019.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2019.
3. Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моҳҳои январ-декабри соли 2019. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2019.
4. Абдуллоев З.Р. Ташкили истеҳсолоти кишоварзӣ. – Душанбе: Маориф, 1996. – 303 с.
5. Асроров И.А. Основные направления углубления аграрной реформы Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2000. - №3.

6. Ганиев Т.Б. Проблемы устойчивого развития сельского хозяйства. - М.: Диалог-МГУ, 1996. - 108 с.
7. Ганиев Т.Б., Одинаев Ҳ.А. Комилов С.Ч. Асосҳои агробизнес. Китоби дарсӣ. – Душанбе: Диловар-ДДМТ, 1998. - 216 с.
8. Исайнов Ҳ.Р. Эколого-экономические проблемы развития мелиорации в сельском хозяйстве. - Душанбе: «Ирфон», 2003. - 162 с.
9. Ҳакимов А. “Иқтисоди миллӣ: Асосҳои беҳатарӣ ва рақобатпазирӣ” / Душанбе – Ирфон - 2013.

ТАЪСИРИ МАБЛАҒГУЗОРИИ ИЛМ ВА ИННОВАТСИЯ БА РУШДИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Носирзода Ҳусейн

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Омилҳои инноватсионӣ ва раванди болоравии донишҳои нав, ҳамчунин падидаҳои мухталифи технологӣ, асоси рушди иқтисоди миллӣ маҳсуб мешаванд. Аз ин рӯ, маблағгузориҳо дар соҳаи илм ва инноватсия дар ҳоли имрӯз характери мусбӣ дошта, ба афзоиши рӯзмарраи иқтисодидеги кишвар манфиати зиёд меорад. Бинобар ин, бояд ба назар гирифт, ки маблағгузориҳои соҳаи илм ва инноватсия вазъи муҳити системаи иқтисоди миллӣ, аз ҷумла ҳаҷми маҳсулоти нав, корҳои тадқиқотӣ, рушди равандҳои инноватсионӣ, усулҳои идоракунии фаъолияти инноватсиониро бештар гардонидани, ҳаҷми маблағгузорӣ ҳам, дар шароити муосир, ба системаҳои мухталифи иқтисодӣ таъсири беандоза мерасонад.

Мусаллам аст, ки асоси инкишофи соҳаи инноватсияро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон марказҳои илмӣ, академияву донишгоҳҳои олии, институтҳои тадқиқотӣ ва, дар ин баробар, мутахассисони варзидаи ба ин соҳа ҷалбгардида ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, онҳоро зарур аст, ки пайваста ба асосҳои фундаменталии рушди иқтисодӣ диққати маҳсус зоҳир намуда, аз ҷумла:

- ба таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои нави инноватсионӣ;
- тайёр намудани кадрҳои савияи дониши ҷавобгӯ ба талаботи имрӯзаи илмдошта;
- тавлиди корхонаҳои хурди инноватсионӣ дар дохили кишвар ва минтақаҳо;
- ташкили марказҳои тадқиқотӣ ва конструкторӣ, ИТ - паркҳо, паркҳои илмӣ-технологӣ, инчунин бизнес –инкубаторҳо;
- ташкили фондҳои нави маблағгузорӣ, аз ҷумла фонди венчурӣ, дастрасии стартапҳо ба соҳаи соҳибкорӣ ва ғайра машғул бошанд.

Табиист, ки барои рушди парадигмаи нави инноватсионии иқтисоди Тоҷикистон ва минтақаҳои он фаъол гардонидани равандҳои инноватсионӣ ҳадафи асосӣ буда метавонад. Зеро танҳо тавассути суръат бахшидани ин соҳа рақобатпазирии кишвар ҳам дар байни кишварҳои ҷаҳон назаррас мегардад. Дар ин баробар, моро зарур меояд, ки бештар ба масъалаҳои баланд бардоштани рақобатнокии иқтисодӣ миллӣ, густариши соҳаи инноватсия, рақамикунонии иқтисодидеъ, татбиқи “иқтисоди сабз” ва

саноатикунонии босуръат, истифодаи технологияҳои инноватсионӣ, ки ҳамаи ин аз рушди неруи инсонӣ вобастагӣ дорад, диққати махсус диҳем.

Хушбахтона, солҳои охир дар ҷумҳурии шумораи муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ афзуда, ҷиҳати рушди босуботи иқтисодиёт, таъмини кадрҳои баландхаттасос, ташаккули парадигмаи нави иқтисодӣ ва фаъолсозии равандҳои инноватсионӣ бо дарназардошти таҷрибаҳои ҷаҳонӣ кор мебаранд, ки дар баробари фаъолияти ҷашмрас, барои инкишофи неруи инноватсионии кишвар низ тавсияҳои назариявии муфид пешниҳод мекунанд.

Ин ҷо ба хотири муқоиса ва хулоса баровардан шумораи ташкилоту муассисаҳои илмиро тибқи нишондиҳандаҳои омили давлатӣ нишон медиҳем:

Ҷадвали 1.

Шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ, ки қорҳои илмӣ-техникиро иҷро мекунанд.

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Шумораи муассисаю ташкилотҳои илмӣ	66	74	80	82	82	82

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи омили, 2021. – С.110-111.

Аз рӯи мушоҳидаи ҷадвали мазкур, гуфтан мумкин аст, ки дар ҷумҳурии шумораи ташкилоту муассисаҳои илмӣ, ки қорҳои илмӣ ва техниқро анҷом медиҳанд, тӯли се соли охир бетағйир боқӣ мондаанд. Аммо шартӣ асосии рушди раванди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон, асосан, эҷоди механизмҳои самараноки маблағгузори он ба ҳисоб мераванд, на зиёдшавии муассисаю ташкилотҳои илмӣ. Зеро бо маблағгузори рушди фаъолияти инноватсионӣ ҳолати муқаррарии иқтисодиёт пурра тағйир ёфта, фишангҳое, ки ин соҳаро ҳалалдор месозанд, аз байн мераванд.

Лозим ба зикр аст, дар тамоми мамолики олам барои дастгирии молиявии рушди соҳаи инноватсионӣ маблағгузори он асосан аз ҳисоби бӯҷети худӣ ҳамон давлат ба роҳ монда мешавад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ барои харҷи ин соҳа аз бӯҷети кишвар маблағ ҷудо гардидааст. Хотирнишон менамоем, ки дастгирии давлат нисбат ба ин соҳа хеле зиёд буда, Ҳукумати кишвар дар ривочу равнақ бахшидани он тавачҷуҳи хос зоҳир менамояд. Яъне хароҷоти бӯҷети давлатӣ барои илм ва инноватсия дар соли 2015 52890,7 ҳазор сомониро ташкил дод, ки ин нишондиҳанда дар соли 2020 ба 82820,4³⁷ ҳазор сомонӣ расида, 1,57% нисбат ба соли 2015 зиёд мебошад. Аз ин ҷо ба хулосае омадан мумкин аст, ки маблағгузорӣ ба соҳаи илм ва инноватсия дар кишвар ба густариш ва ба марҳилаи нави тараққиёт мусоидат мекунад.

Ҷиҳати рақамикунонии бомароми иқтисоди миллӣ, ташаккули равандҳои инноватсионӣ ва ислоҳу тақвияти соҳаҳои мухталифи иқтисодиёт моро зарур аст, ки ҳалли саривақтии масъалаҳои таъсиррасони инноватсияро ба иқтисодиёти миллӣ, ҳамчунин, фароҳам овардани хизматрасониҳои рақамӣ бо муассисаю тадқиқотгоҳҳои илмӣ зич ба роҳ монда, иҷрои онро дар ин самт сол то сол зиёд намоем. Албатта, ҳаҷми иҷроиши қорҳои илмӣ-техникӣ аз рӯи нишондиҳандаҳои омили мунтазам афзоиш

³⁷ Агентии омили Назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмуаи омили, 2021, сах.110-111.

ёфта, ҳалли бомароми онҳо ба масъалаҳои инноватсионӣ, марҳилаҳои нави тадқиқот, тайёркунии намунаҳои таҷрибавӣ, корҳои лоиҳакашӣ ва хизматрасонии илмӣ-техникӣ кумак мерасонанд.

Ҷиҳати иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ ва зиёд шудани ин нишондиҳандаҳо мо ҳаҷми онро дар ҷадвали зерин чунин инъикос менамоем:

Ҷадвали 2.

Иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ

Солҳо	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ҳаҷми иҷрои корҳо аз оғози сол (ҳазор сомонӣ)	52799,8	58434,0	70580,4	66788,4	74120,4	75292,7

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ, 2021. - С.112-113.

Ҷадвали овардашуда муайян менамояд, ки барои ҳаҷми иҷрои корҳо, аз ҷумла хизматрасонии илмӣ-техникӣ, корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ, инчунин корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ, дар кишвар ҳамасола маблағҳои калон сарф мешавад, ки ин раванд метавонад ба фаъолияти сохторҳои инноватсионӣ таъсири мусбат расонад.

Нишондиҳандаҳои овардашуда, муаррифукунондаи бо суръати баланд тараққӣ кардани соҳаи илму инноватсия буда, дар қиёс ба солҳои пешин мушоҳида мегардад, ки кишвари мо дар самти ташаккули илм ва инноватсия миёни дигар давлатҳо қадамҳои устувори худро гузошта истодааст. Аммо, гуфтан мумкин аст, ки дар ин ҳолат ҳам, ду норасоӣ дар ин ҷо дида мешавад:

- якум, дар қиёс бо кишварҳои ҳамсоя ба монанди Ҷумҳурии Узбекистон, Қазоқистон, Қирғизистон хароҷоти буҷети давлатӣ ба соҳаи илм ва инноватсия хеле кам мебошад;

- дувум, ҳаҷми иҷрои корҳои асосӣ, яъне иҷрои корҳои илмӣ-техникӣ, аз қабili корҳои илмӣ-техникӣ, корҳои илмӣ-тадқиқотӣ, корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ ва тайёркунии намунаҳои таҷрибавӣ ба таври кофӣ рушд наёфтааст.

Масалан, агар ба рушди нишондиҳандаҳои қайдшуда назар намоем, тайи се соли охир чунин ба назар мерасад (Ҷадвали 3):

Ҷадвали 3.

Иҷрои ҳаҷми корҳои илмӣ-техникӣ ва тадқиқотӣ

Солҳо	2018	2019	2020
Ҳаҷми корҳо (ҳазор сомонӣ), аз ҷумла:			
Корҳои илмӣ-техникӣ	64892,6	73513,4	74907,1
Корҳои илмӣ-тадқиқотӣ	56650,3	67011,5	68295,8
Корҳои лоиҳакашӣ ва технологӣ	220,3	782,7	575,0
Тайёркунии намунаҳои таҷрибавӣ	2345,3	----	-----

Сарчашма: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ. Маҷмуаи оморӣ, 2021. - С.113.

Аз рӯи мушоҳидаҳо ба хулоса омадан мумкин аст, ки хароҷоти буҷети давлатӣ барои таҳия ва иҷрои ҳаҷми корҳои илмӣ-техникӣ ва тадқиқотию лоиҳавӣ тайи солҳои охир чандон назаррас нест. Инчунин, барои омодагии намунаҳои таҷрибавӣ ҳам хароҷоти буҷети давлат қонеъкунанда шуда наметавонад.

Табиист, ки омодамоии намунаҳои таҷрибавӣ ин марҳилаи муҳимест, ки пеш аз оғози ҳама гуна қисмҳо ба силсила ворид намудани қисмҳо мебошад. Он мувофиқи тамоми талаботҳои стандартӣ сохта шуда, бояд тамоми вазифаҳои дар нақша ва мушаххасоти техникӣ пешбинишударо иҷро намояд. Мақсади асосии тайёркунии намунаҳои таҷрибавӣ ҳам ин номбар кардани талабот ба раванди омодаسازی ва гирифтани маълумот дар бораи эътимодноки ва сифати тарҳрезии он мебошад.

Албатта, ҳадаф аз чунин андешаҳо таъмини мутаносибии рушди тамоми соҳаҳо аст, ки барои ноил шудан ба суръати баланди рушди фаъолияти сохторҳои инноватсионӣ ва дар айни замон то ҳадди аксар сарфа намудани захираҳои иқтисодӣ имконият фароҳам меоварад.

Имрӯз ғояҳои нав, ки дар технологияҳои олии таҷассум ёфтаанд, ба андозаи зиёд сифати рушди иҷтимоию иқтисодии кишварҳо ва некуаҳволии шаҳрвандонро муайян мекунанд. Аз ин рӯ, роҳи инноватсионии рушди иқтисодии мамлакат ҳамчун роҳи асосӣ ва ҳатто ягона роҳи имконпазири таҳкими мавқеи иқтисоди миллӣ дар шароити афзоиши рақобати байналмилалӣ ва ҷаҳонишавӣ эътироф карда мешавад.

Махсус қайд кардан зарур аст, ки дар шароити имрӯз Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ташкили фаъолияти инноватсионӣ омода буда, тамоми шароитҳои равандҳои инноватсионӣ дар кишвар ташкил ёфтаанд ва иқтидори иқтисодии кишвар натиҷаи фаъолияти инноватсиониро пурра ба беҳбудии некуаҳволии ҷомеа равона кардааст.

Дар анҷоми андешаҳо, бори дигар лозим ба таъкид аст, ки фаъолияти инноватсионӣ дар сатҳи давлатӣ ҳамчун самти афзалиятноки рушд, ки пешрафти иқтисодиёти кишварро таъмин менамояд, ба роҳ монда шудааст, аммо сатҳи ҳозираи рушди инноватсионии мамлакат дар ҳолати ноустувор қарор дошта, барои нишондиҳандаҳои мақсаднок чандон мувофиқ нест.

Бинобар ин, зарур аст, ки механизмҳои мавҷудаи равандҳои инноватсионии миллӣ барои иқтидори иқтисодию иҷтимоии инноватсионии рушд дар мамлакат равона карда шавад.

Адабиёт:

1. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон – Тоҷикистон: 30 соли истиқлолияти давлатӣ, маҷмуаи оморӣ, 2021.
2. Авареченков В.И., Ваенмаер Е.Е - Инновационный менеджмент: учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: Флинта: МПСИ, 2008. – 280 с.
3. Комилов С.Дж., Мирзоева Е.Ш. Совершенствование управления инновационно-инвестиционной деятельностью промышленных предприятий// Монография. – Душанбе: ТГФУ, 2020.
4. Комилов С.Дж. Некоторые особенности формирования инновационной инфраструктуры национальной экономики//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2018, №6.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 21-уми декабри соли 2021.
6. <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11156>.

СУЩНОСТЬ И РОЛЬ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ СТРУКТУРЫ В ЭКОНОМИКЕ

Рабиева Т.М., Давлатзода М.А.

Технологический университет Таджикистана

В основе современной рыночной экономики лежит предпринимательская деятельность, а уровень её организации во многом определяет степень развития всей экономической системы. Предпринимательство – это особый вид экономической деятельности, от динамики развития которого зависит темп экономического роста, уровень занятости населения, структура общественного производства и ряд социальных аспектов. Эффективная предпринимательская деятельность способствует сглаживанию последствий экономических кризисов и создаёт основу для формирования сильной экономики страны.

Положение современного государства на мировой арене во многом определяется рыночными позициями его производителей. В этой связи особую значимость приобретают вопросы обеспечения конкурентоспособности российских предпринимательских структур, как одной из основных движущих сил в укреплении экономики страны. Их изучение целесообразно начать с определения понятия «предпринимательская структура».

В основе понимания сущности предпринимательской структуры лежат разные подходы к предпринимательству. В соответствии с гражданским кодексом РФ под предпринимательской деятельностью понимается «самостоятельная, осуществляемая на свой риск деятельность, направленная на систематическое получение прибыли от пользования имуществом, продажи товаров, выполнения работ или оказания услуг лицами, зарегистрированными в этом качестве в установленном законом порядке». И именно такую трактовку предпринимательской деятельности, закреплённую на законодательном уровне, следует брать за основу определения предпринимательской структуры.

Понятие предпринимательской структуры широко используется. Например И.Н. Герчикова характеризует предпринимательскую структуру как состав субъектов рыночных отношений, в число которых входят только те организационно - хозяйственные единицы, целью которых является получения прибыли как конечного результата деятельности.

Свой взгляд на предпринимательскую структуру представлен в работах В.М. Кошелева. Согласно его точке зрения, предпринимательской структурой является юридическая форма коммерческого образования, занимающаяся от своего имени предпринимательством, т.е. извлекающая прибыль из результатов деятельности. Он также выделяет основные черты, присущие предпринимательской структуре:

- наличие собственного капитала;
- осуществление различных видов предпринимательской деятельности, связанных с реализацией продукции, работ и услуг;
- привлечение и использование в денежном обороте заемного капитала;
- участие во внешнеэкономической деятельности;
- осуществление ценообразования;
- определение и регулирование формы оплаты труда и премирования работников и др.

По мнению Л.Е. Ткачёвой предпринимательскими структурами являются самостоятельно функционирующие экономические единицы, деятельность которых подчиняется законом предпринимательства и заключается в постоянном поиске оптимальной формы соответствия рыночным требованиям в конкретный момент развития рынка.

Встречаются также более общие определение рассматриваемого понятия. В некоторых источниках под предпринимательской структурой понимается любое физическое или юридическое лицо, осуществляющее на постоянной основе самостоятельную хозяйственную деятельность от своего имени и на свой риск.

Учитывая существующие подходы к предпринимательской структуре, а также толкование предпринимательской деятельности, закрепленное в Гражданском кодексе РТ, под предпринимательской структурой будем понимать обособленную, самостоятельную юридическую форму коммерческого образования, осуществляющую рисковую деятельность, направленную на получение прибыли в результате использования имущества, продажи товаров выполнения работ и оказания услуг.

Очень близким по смыслу к предпринимательской структуре является понятие фирмы. Фирма - это организационно-хозяйственная единица, осуществляющая предпринимательскую деятельность в любой сфере хозяйствования, преследующая коммерческие цели, пользующаяся правами юридической личности и обладающая некими уникальными способностями, которые позволяют отличать её на рынке от любых других организаций.

В научной практике понятия «предпринимательская структура», «фирма», «организация» и «компания» часто употребляются как синонимы. Несмотря на не которые существующие различия в подходах к их определению все они характеризуют субъект рыночных отношений предпринимательского типа, обладающий хозяйственной самостоятельностью и нацеленный на получение прибыли как основного результата своей деятельности.

Предпринимательская активность положительным образом влияет на ВВП стран и на уровень экономического развития. Таким образом, можно отметить тот факт, что действия предпринимателей оказывают положительное влияние на сегодняшнее благосостояние общества, а также на его дальнейшее развитие. О положительном влиянии предпринимательской активности на развитие благосостояния свидетельствуют следующие факты:

❖ повышение экономической эффективности экономики – предпринимательская деятельность осуществляется независимыми хозяйствующими субъектами. Главной целью субъектов является получение прибыли и прирост добавленной стоимости конечного продукта. Предприниматели в состоянии вносить какие-либо изменения в процесс общественного производства. Это может быть как создание, так и сокращение рабочих мест, рост или же падение доходов работников, возникновение или ликвидация неформальной занятости, что в свою очередь отмечается повышением уровня экономической эффективности национальной экономики;

❖ реализация принципов социальной справедливости – предпринимательство активно направлено на процесс осуществления социальных функций. Так, например, происходит решение проблемы занятости населения, оказывается помощь в социализации граждан в обществе, предприятия стараются учитывать интересы общества, тем самым производя повышение социальной ответственности своего бизнеса, и, наконец, занимаются производством товаров и оказанием услуг в рамках благотворительности. Таким образом, предпринимательская деятельность направлена не только на получение доходов, но и на выполнение социальной миссии;

❖ регулирование воспроизводственных процессов – бизнес основывается на самостоятельной инициативе, ответственности и идее, направляя свою деятельность в сторону повышения не только индивидуального, но также и общественного благосостояния. Такой вид деятельности представляет собой некий баланс, который направлен на решение противоречия между экономической эффективностью и социальной справедливостью. Таким образом, роль данного вида деятельности состоит, прежде всего, в развитии инициативной массы людей. Благодаря предпринимательству происходит как развитие личности человека в целом, так и его отдельных способностей и потребностей. Залогом социальных потребностей индивидом является их стремление к экономической свободе, а уже следствием этого является желание заслужить признание в обществе.

Центральным звеном предпринимательской структуры является сам предприниматель, от его способности к организации и управлению во многом зависит эффективность функционирования предпринимательской структуры. Он же является автором предпринимательской идеи, а также формулирует цель и миссию деятельности предпринимательской структуры. Руководство выполняет управленческие функции: планирование, организацию, мотивацию и контроль. При этом в малом и среднем бизнесе позиции руководителей и предпринимателей нередко совмещены. Следующим важным элементом является персонал, организация деятельности которого происходит посредством формирования руководством организационной структуры, штатного расписания и внутренних регламентов работы.

Рисунок 1. Схема предпринимательской структуры и её основных элементов

В число элементов предпринимательской структуры целесообразно также включить основные ресурсы, используемые в процессе её деятельности: информационные ресурсы, предметы труда, средства труда и технологию.

Представленная схема отражает простой способ построения предпринимательской структуры ориентированной на одно направление деятельности. Если таких направлений несколько, то каждое из них целесообразно выделить в отдельный блок, ориентированный

на определенный рынок. Такой блок на практике представляет собой автономную группу работников, располагающих всеми необходимыми ресурсами, а с юридической точки зрения является отдельным подразделением или даже фирмой. Такое построение предпринимательской структуры позволяет ей своевременно и гибко реагировать на изменения внешней среды.

Развитие предпринимательской деятельности самым прямым образом оказывает влияние на расширение занятости населения. В ходе ведения деятельности создаются рабочие места, что положительно влияет на снижение уровня безработицы, а также социальной напряженности в стране. Следует помнить и о том факте, что благодаря предпринимателям формируется основная масса налоговых поступлений в бюджет. Работаящие предприятия и наемные работники уплачивают налоги, что в свою очередь позволяет правительству решать многие проблемы. Исходя из всего вышеперечисленного, можно сделать вывод о том, что приоритетной целью деятельности агентов экономики является повышение уровня благосостояния, на что и направляются их интересы. В положительной динамике благосостояния заинтересованы как общество в целом, так и отдельные индивиды. Уровень развития благосостояния зависит от многих факторов, но ключевая роль отводится предпринимательской деятельности.

Интересным фактом является и то, что страны, которые отказывались от свободного развития предпринимательства, отождествляли свою экономику с застоём и бедностью. И, наоборот, страны с активной пропагандой деятельности предпринимателей показали на своем примере здоровую экономику, для которой характерно процветание и рост благосостояния общества.

Предприниматели являются основой либеральной экономики на современном этапе. С их помощью происходит развитие у индивидов инициативности, обеспечивается рост числа рабочих мест, сокращается уровень безработицы, повышается уровень социального положения наемных работников. Наряду с этим, осуществляется активное удовлетворение общественных потребностей и услуг, происходит внедрение нового оборудования в технологические процессы производства. Немаловажным является и тот факт, что благодаря предпринимательству интенсивно увеличивается государственный бюджет, за счет взимания налогов с предприятий и рабочих. Таким образом, активизация бизнеса приводит к целому ряду позитивных эффектов. Следовательно, чем больше в экономике успешных предпринимателей, тем более богатым становится общество.

Литература:

1. Ганиев Т.Б. Менеджмент. - Душанбе: Ирфон, 2010. - Т.10. - 249 с.
2. Предпринимательство на сегодняшний день [Электронный ресурс] // Академия естествознания. RU. 2009. URL: <http://www.rae.ru/monographs/58-2371> (дата обращения: 28.09.2014).
3. Герчикова, И.Н. Менеджмент: учебник для вузов. Герчикова М: ЮНИТИ, 2007.- 499 с.
4. Винокур М.Е. Организация производства и менеджмент. Учебно-методический комплекс. - М.: Проспект. 2020. 168 с.
5. Дашкова И.А., Ткаченко И.В., Захарченко Н.С. Менеджмент. Методы принятия управленческих решений. - М.: Юрайт. 2020. - 276 с.

6. Финансы предприятия [Электронный ресурс] // Бизнес-портал. RU. 2013. URL: http://www.aup.ru/books/m72/5_1.htm (дата обращения: 28.09.2014).

7. Ганиев Т.Б. Менеджмент. - Душанбе: Ирфон, 2014. - Т.8. - 496 с.

БАЛАНДБАРДОРИИ АРЗИШМАНДИИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР РАВАНДИ РУШДИ БОСУРЪАТИ САНОАТИ ТОҶИКИСТОН

Рауфӣ Абдуғаффор

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд гардидааст, ки “... солҳои 2022-2026 ... «Солҳои рушди саноат» эълон карда шаванд” [1]. Ин як иқдоми бузург дар таъмини рушди босуръати саноат, тезонидани индустриализатсияи иқтисодиёти мамлакат шуда метавонад. Дар ҳалли босамараи ин масъалаи муҳимми гузошта омили инсонӣ, яъне баланд бардоштани сармояи инсонӣ нақши ҳалкунанда мебозад.

Таҷрибаи мамлакатҳои рушдкардаи индустриалии ҷаҳон нишон медиҳад, ки дар пешрафти иқтисодиёти онҳо омили инсонӣ яке аз омили асосӣ аст. Маҳз одамон бо донишу малакаи баланди худ тавонистанд муъҷизаҳои ҳайратоварро офаранд ва сатҳи баланди технологияи иқтисодиёти ватании худро таъмин намоянд. Бо ин мақсад ба баланд бардоштани потенциали интеллектуалии одамон диққати аввалиндараҷа дода мешавад, чунки рӯҳияи баланди миллии мардум дар дигаргунсозихои инноватсионӣ нақши ҳалкунанда мебозад. Бинобар ин чӣ қадар сатҳи рӯҳиявӣ – ахлоқии аҳоли баланд рушд карда бошад, ҳамон қадар системаҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ бо муваффақият рушд мекунад [2].

Одамон бо қобилияти фикрӣ ва ҷисмонии худ, ки қувваи қорӣ онҳо мебошанд, воситаҳои истеҳсолотро ба ҳаракат дароварда моли нав - неъматҳои моддӣ ва маънавӣ меофаранд. Дар арзиши моли нав ба вучуд оварда арзиши қувваи қорӣ, яъне арзиши қувваи фикрӣ ва қувваи ҷисмонии одамон ҷой доранд, ки онҳо дар ҷараёни истеҳсолот ҳамчун сармояи инсонӣ мебошанд. Бинобар ин сармояи инсонӣ, яқум, қобилияти ба вучуд овардани арзиши қувваи қориро дорад, ки онро одамон ҳамчун музди қор мегиранд, дуҷум, қобилияти ба вучуд овардани арзиши истеъмолии молро дорад, ки он талаботи истеъмолкунандагонро қонеъ мегардонад ва барои ҳамин ҳам аз тарафи истеъмолкунандагон молҳо харид карда мешаванд, сеҷум, қобилияти ба вучуд овардани арзиши изофашударо дорад, ки он баъди ба фурӯш баровардани мол ҳамчун арзиши иловашуда ба соҳиби мол бармегардад.

Дар ҷаҳони муосир афзоиши иқтисодиёт ба зиёд намудани маблағгузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ зич алоқаманд мебошад. Ин барои тезондани афзоиши устувор, барои мутобиқшавии доимии сохторҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ба навоариҳои пешрафти илмӣ–техникӣ ва дигаргунсозихои инноватсионӣ шароит фароҳам меорад [3].

Барои ҳалли масъалаҳои зикргардида ва нигоҳ доштани суръати баланди рушди иҷтимоӣ-иқтисодии кишвар дигаргунсозҳои инноватсионии иқтисодӣ ва мувофиқан ба ин тайёр кардани мутахассисони тахассуснокии сатҳи баланд дошта мувофиқи мақсад аст. Мутахассиси баландихтисос соҳиби арзиши баланди сармояи инсонӣ аст ва қобилияти истифода карда тавонистани технологияи баландро дорад, ки дар натиҷа метавонад молҳои рақобатпазири арзиши баланд доштаро истехсол намояд.

Мамлакатҳои рӯй ба рушд оварда дар баробари самаранок истифода бурдани омилҳои иқтисодӣ бо ёрии омилҳои ғайримоддӣ, ки онҳоро қувваҳои ҳаракатдиҳанда ва ҳавасмандкунанда низ меноманд, тавонистанд на танҳо вайронаҳо ва умуман душворҳои зиндагиро бартараф намоянд, балки бо муъҷизоти худ дар соҳаи рушди иқтисодию иҷтимоӣ оламро ба ҳайрат оранд. Хусусияти муҳимтарини мамлакатҳои рӯй ба рушди иқтисодӣ оварда дар он аст, ки онҳо ба пешрафти системаи илму маориф диққати аввалиндарача медиҳанд. Масалан, дар Германия ба пешрафти маърифатнокии аҳолии ҳанӯз дар асри XVI диққати махсус доданд. Дар он вақт нисбат ба дигар мамлакатҳо дар Германия қори маълумотгирӣ бисёр такмил ёфта буд: соатҳои дарсӣ ва фанҳои омӯзиш зиёд буданд, донишҷӯён бо диққат таълим мегирифтанд ва омӯзгорон бо масъулияти баланд кор мекарданд. Қори маълумотгирӣ дар Англия вазифаи шахсии ҳар як фарди алоҳидаи ҷамъият ҳисоб мешуд ва ба мактабҳо ва университетҳои хусусӣ ниғаронида шуда буд. Дар Штатҳои Муттаҳидаи Америка баъди соҳиб шудан ба истиқлолият дар мамлакат муносибатҳои нисбати маълумотнокшавии аҳолии тамоми тағйир ёфтанд. Аз нимаи асри 19 сар карда дар ин ҷо масъалаи ҳатман гирифтани маълумоти умумӣ васеъ қорӣ гашт ва ҳозир Штатҳои Муттаҳидаи Америка ҳамчун Германия ба системаи маълумотгирии ҳамаро фарогиранда гузаштанд [4].

Дар Япония модели ҳатман гирифтани маълумоти умумӣ қорӣ карда шуд. Ҳукумати мамлакат аз Штатҳои Муттаҳидаи Америка ва Европа муаллимро даъват мекард, ки ба японҳо идеяҳо, методҳо ва технологияи навро омӯзонанд. Ҳанӯз соли 1925 99,4 Ҷоизи навраҳои Япония ба мактабҳо ҷалб карда шуда буданд ва соли 1927 аллакай 93 Ҷоизи японҳо маълумотнок буданд. Ҳозир ҳам дар Япония ба қори илму маориф диққати аввалиндарача дода мешавад ва мардуми Япония ниёт доранд, ки Японияро ба мамлақати бузурги илмӣ-техникӣ табдил диҳанд. Онҳо бо боварии пурра изҳор менамоянд, ки маҳз илму маърифат асоси пешравӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъият мебошанд ва дар ҳақиқат, таҷрибаи худии Япония ва дигар мамлакатҳои тараққиқардаи дунё инро исбот менамояд [5].

Мамлакатҳои навиндустриалӣ, ки баъди ҷанги дуҷоми ҷаҳон аз системаи мустамликадорӣ озод шуда, истиқлолият ба даст оварданд, барои таъмини тараққиёти иҷтимоӣ-иқтисодии мамлақати худ дар навбати аввал ба раванқ додани маърифатнокии аҳолии диққати махсус доданд. Масалан, дар Тайван ҳар сола ҳазорҳо ҷавононро ба хориҷа барои хондан мефиристанд ва аз онҳо ҳамагӣ 20 Ҷоизашон баргашта ба ватанашон меоянд. Вале ҳукумати Тайван ҷудо кардани маблағро барои тайёр кардани мутахассисони баландихтисоси ҳозиразамон дарег намедорад, ҷунки ҳамон 20 Ҷоизи мутахассис шуда баргашта омадагӣ ҳамаи хароҷоти мамлакатро ҷандин баробар пӯшонид, боз Ҷоиза меоранд. Аз ин ҷост, ки тайванӣҳо агар солҳои 50-уми асри 20 ба ҳар сари аҳолии 50 доллари америкӣ маҳсулот мебароварданд, дар ибтидои солҳои 90-уми асри 20 бошад 6 ҳазор доллари, яъне қариб 100 баробар зиёд маҳсулот мебаровардагӣ шуданд. Онҳо мақсад доранд, ки солҳои 2000-ум истехсоли маҳсулотро ба ҳар сари аҳолии ба 13 ҳазор доллари америкӣ расонанд [6].

Ҳозир дар ҳамаи мамлакатҳои мутараққӣ ва рӯй ба тараққӣ оварда ҳар сола барои корҳои илмӣ маблағҳои зиёде аз маҷмуи маҳсулоти дохилии мамлакат ҷудо карда мешаванд. Бо вуҷуди душвориҳои молиявии давраи гузариш ба тараққӣ додани ин соҳаҳо дар Тоҷикистон корҳои зиёде карда мешаванд. Вале, мутаассифона, таҷриба нишон медиҳад, ки махсусан ба илм маблағҳои ҷудошуда натиҷаҳои дилхоҳро намедиҳанд. Масалан, дар Тоҷикистон ба илм 0,09% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, дар Россия – 1,24, дар Франция ва ШМА – 3, дар Япония – 3,39, дар Хитой – 2 ва дар Исроил – 5% маҷмуи маҳсулоти дохилӣ ҷудо мешавад [7].

Вобаста ба зинаҳои тадқиқот ва дар амал татбиқ намудани комёбиҳои илмӣ хароҷоти илмӣ тағйир меёбад. Масалан, ҷуноне профессор В. Терешенко қайд менамояд, дар ШМА агар барои тадқиқоти фундаменталӣ 1 доллар хароҷот намоянд, он гоҳ барои тадқиқоти амалӣ 10 доллар ва барои дар амал ҷорӣ намудани натиҷаҳои илмӣ 100 доллар хароҷот менамоянд. Яъне дар амал татбиқ намудани комёбиҳои илмӣ лаҳзаи муҳимми ҷараёни инноватсионӣ ҳисоб меёбад [8].

Тадқиқҳо нишон медиҳанд, ки дар ШМА, Япония ва дигар мамлакатҳои мутараққӣ дар афзоиши иқтисодиёт ҳиссаи пешрафти илмӣ-техникӣ дар солҳои 60-70-уми асри 20-ум 40-50 фоиз, дар солҳои 80-ум ва нимаи аввали 90-уми асри 20-ум 70 фоиз ва дар солҳои минбаъда 85-90 фоизро ташкил медед. Дар баъзе соҳаҳои истехсолии илмталаб бошад бо пуррагӣ афзоиши иқтисодиёт аз ҳисоби пешрафти илмӣ-техникӣ таъмин мегардад. Мувофиқи маълумоти академик Д. Гвишиани, ки муовини аввали раиси Комитети давлатии СССР оид ба илм ва техника дар назди Шӯрои Вазирони СССР буд, истифодаи комёбиҳои илмӣ дар хоҷагии халқи СССР дар солҳои 1965-1990 ҳар сола ба ҳисоби миёна ҳамагӣ 0,6 фоизро ташкил медед [9].

Таҷрибаи мамлакатҳои тараққикарда ва рӯй ба тараққӣ оварда исбот менамояд, ки танҳо ва танҳо дар натиҷаи васеъ истифода бурдани сармояи инсонӣ, ки офарандаи навтарин комёбиҳои илму техникаи муосир мебошад, яъне баланд бардоштани сатҳи маърифатнокии одамон пешравии ҷамъиятро таъмин намудан мумкин аст. Дар шароити имрӯза методҳои нави хоҷагидорӣ заруранд, ки онҳо бо тарзу усулҳо, нигоҳу ақидаҳо ва рафторҳои кӯҳнаи корбарӣ амалӣ шуда наметавонанд.

Дар аввали солҳои 90-уми асри 20 дар Академияи хоҷагии халқи назди Шӯрои Вазирони СССР як миллиардери италиявӣ қайд кард, ки даромади солонаи консернаш 40 млн. доллари америкоиро ташкил медиҳад. Вале ман бехад аз он дар ташвишам, ки дар Италия қариб 5 сол боз ислоҳоти мактабҳои маълумоти умумӣ гузаронида нашудааст, яъне барномаи таълимии 5 сол пеш қабулшуда аллакай барои имрӯз кӯҳна шудааст ва ҷавобгӯии талаботи нав нест. Ин бошад, сатҳи интеллектуалии италиявӣҳоро паст мекунад ва албатта, дар ниҳоят ба ҳосилнокии кори одамон таъсири манфӣ мерасонад [10].

Барои баланд бардоштани арзишмандии сармояи инсонӣ дар навбати аввал таъмин намудани сатҳи баланди маълумотнокӣ ва тайёр кардани кадрҳои баландихтисос лозим аст. Бо назардошти ин барои баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ корҳои зарурӣ кардан лозим мешаванд. “Мувофиқи маълумотҳои ба рӯйхатгирии аҳолии Тоҷикистон дар соли 1989 қариб 90 фоизи аҳолии таҷҷоии Тоҷикистон дар деҳот зиндагӣ мекарданд ва ба корҳои кишоварзӣ машғул буданд. Дар навбати худ ба 1000 коркунӣ кишоварзии мамлакат 12 нафар (1,2 фоиз) маълумоти оиддор, 34 нафар (3,4 фоиз) маълумоти олии нопурра ва миёнаи махсусдор, 360 нафар (36,0 фоиз) маълумоти миёнадор, 278 нафар (27,8 фоиз) маълумоти миёнаи нопурра

дошта ва боқимондааш - 316 нафар (31,6 Ҷоиз) бемаълумотро ташкил меоданд. Дар Тоҷикистон асосан муносибатҳои аграрӣ рушд ёфтанд ва аксари мардуми таҷвоии Тоҷикистон тафаккури деҳқонӣ доранд” [11].

Тоҷикистон бо чунин сатҳи сармояи инсонӣ дар ҳаёти Иттифоқи Шӯравӣ ба мустақилият ва соҳибхитӣрӣ гузашт. Чунин вазъияти Тоҷикистон водор мекунад, ки дар баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ корҳои зиёди фаҳмондадихӣ ва ташкилӣ бурдан лозим меояд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон дар бисёр масъалаҳои рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ на танҳо дар сатҳи байналмилалӣ, балки дар байни мамлакатҳои минтақавӣ низ ҳанӯз қафо мондааст. Бинобар ин дар вақти ҳозира иқтисодиёти Тоҷикистон характери аграрӣ-индустриалии ашёвӣ дорад ва ҳатто дар бозори дохилии мамлакат барои қонеъгардонии талаботи истеъмолӣ молҳои воридотии хориҷӣ назар ба истеҳсоли молҳои ватанӣ хеле зиёданд. Аз ин ҷост, ки дар сохтори содиротии мамлакат ҳиссаи асосиро молҳои ашёвӣ ташкил медиҳанд. Масалан, соли 2020 дар таркиби содироти мамлакат 97,7 дар сади молҳои содиротиро молҳои ашёвӣ ташкил медиҳанд, яъне содироти мамлакат хусусияти ашёвӣ дорад [12]. Вале таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки таърихан савдои ашё ҳанӯз ягон мамлакати дунёро ба мамлакати рушд кардаи технологӣ табдил наодоаст.

Мутаассифона, барои мамлакати қафомондаи иқтисодӣ сабаби асосӣ – ин қафомондагии мардумаш аст. Бинобар ҳамин сабаб мардуми мамлакати қафомонда на танҳо техника ва технологияи нав сохта наметавонанд, балки ҳатто техника ва технологияи пешқадами воридкардари истифода бурда наметавонанд, яъне дар истифода кардан ноухдабароӣ намуда ба душвориҳо дучор мегарданд. Вале ҳозир дар шароити иқтисодиёти бозории муосир барои дар муборизаи рақобатноки бозорӣ ҳам дар бозори дохилӣ ва ҳам дар бозори беруна мавқеи соҳибкоронро нигоҳ дошта тавоништан лозим меояд, ки истеҳсоли маҳсулот ва хизматрасониҳои рақобатпазир таъмин карда шаванд. Дар ҳалли ин масъала, пеш аз ҳама, арзишмандии сармояи инсониро баланд бардоштан зарур аст, чунки таҷрибаи мамлакатҳои пешрафтаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки дар рушди индустриалии инноватсионии иқтисодиёти онҳо омили муҳимтарин – омили инсонӣ мебошад.

Бо назардошти ин мақсади муҳим ба баланд бардоштани потенциали интеллектуалии одамон диққати аввалиндараҷа додан лозим меояд, чунки барои гузариш ба модели иқтисодиёти индустриалӣ-аграрӣ, таъмини рушди босуръати саноати мамлакат самаранокии потенциали интеллектуалии инсонӣ хеле баланд бояд бошад. Бинобар ин дар марҳилаи ҳозира дар таркиби омилҳои рушди иқтисодиёт дар баробари афзоиш ва тезондани пешрафти илмӣ-техникӣ, маблағгузорӣ ба воситаҳои асосӣ ва инноватсия, ба зиёд кардани маблағгузорӣ ба баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ афзалият додан зарур аст.

Афзоиши маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ ба баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ шароит фароҳам меорад, чунки имконияти баландбардории таҳассуснокии кормандон дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ба вучуд меояд. Мутахассисони сатҳи баланди таҳассуснокӣ дошта метавонанд бо технологияи баланди ҷавобгӯӣ ба талаботи муосири инноватсионӣ буда кор кунанд. Қувваи кории мутахассисони баландиқтисос, яъне қувваи фикрӣ ва қувваи ҷисмонии сатҳи баландро гирифтаи онҳо дар ҷараёни истеҳсолот ҳамчун сармояи инсонии арзишманд бо истифодаи воситаҳои истеҳсолоти сатҳи баланд моли нав месозад. Дар арзиши моли нави рақобатпазир арзиши қувваи корӣ, арзиши истеъмолии мол ва арзиши изофашуда ҳам ҳаҷман зиёданд ва ҳам сифатан сатҳи баланд доранд. Бинобар ин онҳо баъди

фурӯши моли рақобатпазир дар сатҳи баланди қаноатмандкунанда барои истеъмолкунанда дар бозор, яқум, ба мутахассиси истеҳсолкунандаи баландихтисос дар шакли музди меҳнат, дуҷум, ба харидор ҳамчун моли талаботи истеъмолии ўро қаноатмандкунанда, сеюм, ба соҳиби мол ҳамчун арзиши иловашудаи мол ҳаҷман зиёд ва сифатан баланд бармегарданд.

Чуноне аз таҷрибаи мамлакатҳои пешрафтаи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷаҳон дида мешавад, маблағгузориҳои ба баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ раван карда шуда натиҷаҳои баланди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ ба вуҷуд меоранд, ки ҳамаи маблағҳои ба баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ сарфкардари садқаратаҳо пӯшонидани, боз ба бучети давлат ва соҳибкорон фоидаҳои барзиёд ворид мекунанд. Дар навбати худ баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ яке аз сабаби асосии баландбардории сатҳу сифати зиндагии аҳли ҷомеа мегардад, чунки дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҷамъиятӣ шумораи мутахассисони баландихтисос зиёд мешавад, музди кори баланд мегиранд, завқи баландбардории тахассуснокии касбии одамон зиёд мешавад, нигоҳ ва фарҳанги истеъмолии онҳо хусусиятҳои пешрафтаи муосирро мегиранд.

Ин ҳама наметавонанд ба тарзи зиндагии одамон дар ҷамъият бе таъсир монанд. Бинобар ин бо пешрафти ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷомеа дар мамлакат талабот ба баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ меафзояд. Ҳар шахрванди мамлакат кӯшиш мекунанд, ки аз мутахассиси баландихтисоси дар ҷомеа мавқеи муайяни худро ёфта ибрат гирад, ба мисли вай шавад ва ё бо дастоварди худ намуна бошад, пеш равад, сарвати моддӣ ва маънавии ҷамъияти инсониро бой гардонад. Дар натиҷа одамони тафаккури деҳқонӣ дошта кам шуда, ба ҷои онҳо шумораи одамони тафаккури саноатӣ дошта зиёд мегарданд. Ҳар аъзои ҷомеа ба ҷои гирифтани касби деҳқонӣ ва коргарӣ ба соҳиб шудани хунароҳе, ки меҳнати фикриро талаб мекунанд, рӯй меорад, яъне ба баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ эҳтиётоту талабот меафзоянд. Бо назардошти ин барои баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ ҷорабиниҳои зарурии муайян гузаронидан лозим меояд.

Дар навбати аввал тайёр кардани мутахассисони уҳдабаро муҳим аст, то ки дар ҳақиқат соҳиби сармояи инсонии арзишманд бошанд ва аз уҳдаи иҷроии корҳои вазифавии худ дар ҷараёни истеҳсоли молҳои рақобатпазир ба ҳубӣ баромада тавонанд. Бинобар ин ҷараён ва методҳои таҳсил ва умуман тайёр кардани мутахассисон барои соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ мувофиқан ба талаботи ҷомеа бояд ба роҳ монда шаванд, то ки ба кор дипломдори беҳунар не, балки соҳиби сармояи инсонии арзишмандае биёяд, ки дар ҳақиқат уҳдабароёна вазифаи кориашро дар сатҳи даркорӣ иҷро карда метавонад.

Дар навбати дуюм зарур аст, ки мувофиқи талаботи нав ба нави истеъмолии ҷамъият ба истеҳсоли маҳсулоту хизматрасониҳои нави рақобатпазир арзишмандии сармояи инсонии коркунон тақмил дода шавад. Барои ин роҳҳои гуногуни баландбардории тахассуснокии коркунон истифода мешаванд, ки дар натиҷа арзишмандии сармояи инсонии онҳо баланд мешавад, ба монанди аз нав тайёр кардани мутахассисон, гузарондани таҳсили кӯтоҳмуддат барои аз худ кардани ягон навоари ба вуҷуд омада, ташкили конференсия, семинар, мизи мудаварр, тренинг ва ба монанди инҳо.

Дар навбати сеюм муҳим аст, ки ҳар коркун мувофиқи сатҳи арзишмандии сармояи инсонии ва мувофиқан натиҷаи меовардаш дар ҷараёни иҷроии вазифаи кориаш ҳавасманд гардонда шавад. Ба ҳамаи коркунони натиҷаҳои миқдоран ва сифатан гуногун меоварда якхела ба гӯшашон гӯшвора наовехта, балки мувофиқи

арзишмандии сармояи инсонияшон натиҷаҳои гирифташон баҳо дода шаванд. Онҳо мувофиқан ба натиҷаҳои ба вучуд овардашон, ки шоистаи қабули истеъмолкунандагон шудааст, бояд ба таври моддӣ ва маънавӣ ҳавасманд гардонда шаванд.

Ҳамин тариқ, дар шароити муосири иқтисодиёти бозорӣ барои таъмини рушди босуръати саноат, тезондани индустриализатсияи иқтисодиёти мамлакат баланд бардоштани сармояи инсонӣ ҳамчун категорияи иқтисодиёти истеҳсолоти молӣ қобилияти ба вучуд овардани арзиш ва арзиши иловашуда мебошад. Бинобар ин баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ имкон медиҳад, ки истеҳсоли молҳои рақобатпазир афзоиш ёбад, ки онҳо дорои арзиш ва арзиши иловашудаи баланд мебошанд. Баландбардории арзишмандии сармояи инсонӣ ҳолатеро фароҳам меорад, ки барои ҳавасманд гардонидани истеҳсолот, истеъмолот ва ҳар чӣ баланд бардоштани сатҳу сифати некӯаҳволии одамон шароити даркорӣ сохта шавад.

Адабиёт:

1. Раҳмон Э. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 21 декабри соли 2021. // Ҷумҳурият – 2021. – 21 декабр.
2. Богомолов О. Нравственный фактор социально-экономического прогресса. // Вопросы экономики. – 2007. - №11. – С. 60.
3. Мау В. Экономическая политика в 2005 году: определение приоритетов. // Вопросы экономики. – 2006. - №2. – С. 11.
4. Мир на рубеже XXI века. – М.: Политиздат, 1990. – С. 123, 124.
5. Ҳамон ҷо.
6. Несбитт Д., Эбурдин П. Что нас ждет в 90-е годы. Мегатенденция: Год 2000. - М.: Республика, 1992. – С. 215, 216.
7. Рауфӣ А. Рушди илмҳои академӣ дар алоқамандӣ бо дигар илмҳо. // Ахбори АИ ҶТ. Сил.: Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2017. - № 4. – С. 74.
8. Терещенко В.И. Беседы экономиста. - М.: Знание, 1991. – С. 31.
9. Рауфӣ А. Бо ваҳдат ба бозор. / Зери таҳрири умумии д.и.и., проф. И.А. Асроров. – Душанбе: Дониш, 2006. – С. 137.
10. Рауфӣ А. Рушди илмҳои академӣ дар алоқамандӣ бо дигар илмҳо. // Ахбори АИ ҶТ. Сил.: Шуъбаи илмҳои ҷамъиятшиносӣ. – 2017. - № 4. – С. 76.
11. Рауфӣ А. Моҳияти иқтисодиёти индустриалӣ-аграрии Тоҷикистон. // Иқтисодиёти Тоҷикистон. – 2018. - № 4. – С. 25.
12. Вазъи иҷтимоию иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Январ-декабри 2020. – Душанбе: АО назди Президенти ҶТ, 2021. – С.116.

**ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПРОИЗВОДСТВЕННОГО ПОТЕНЦИАЛА
ПРОМЫШЛЕННОСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН В УСЛОВИЯХ
УСКОРЕННОЙ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ**

Сабиржанов А.С.

Технологический университет Таджикистана

В современных условиях осуществление одной из стратегических целей - ускоренной индустриализации страны даст возможность обеспечить устойчивое развитие промышленности как производителя высокой добавочной стоимости, в результате чего появятся десятки тысяч новых рабочих мест.

В период независимости количество промышленных предприятий доведено до 2360. Только в 2021 году к деятельности приступили 256 новых предприятий и цехов с 2500 рабочими местами.

Несмотря на предоставленные льготы, неиспользованных возможностей и мощностей для увеличения темпов ускоренной индустриализации не мало, потому что огромные запасы отечественного сырья позволят посредством полной переработки минералов, в том числе цветных дорогих металлов, а также путем переработки сельскохозяйственной продукции и лечебных трав, обеспечить развитие таких сфер промышленности как металлургия, лёгкая и пищевая, и фармацевтическая, в результате чего увеличится объем производства экспортной и импортозамещающей продукции, и таким образом мы достигнем ускоренную индустриализацию страны.

Поэтому надлежит принять все необходимые меры для организации предприятий с современными технологиями, инновационных и технологических парков, центров по переработке информации и, таким образом, создавать новые рабочие места и наладить производство конечной продукции с высокой добавочной стоимостью.

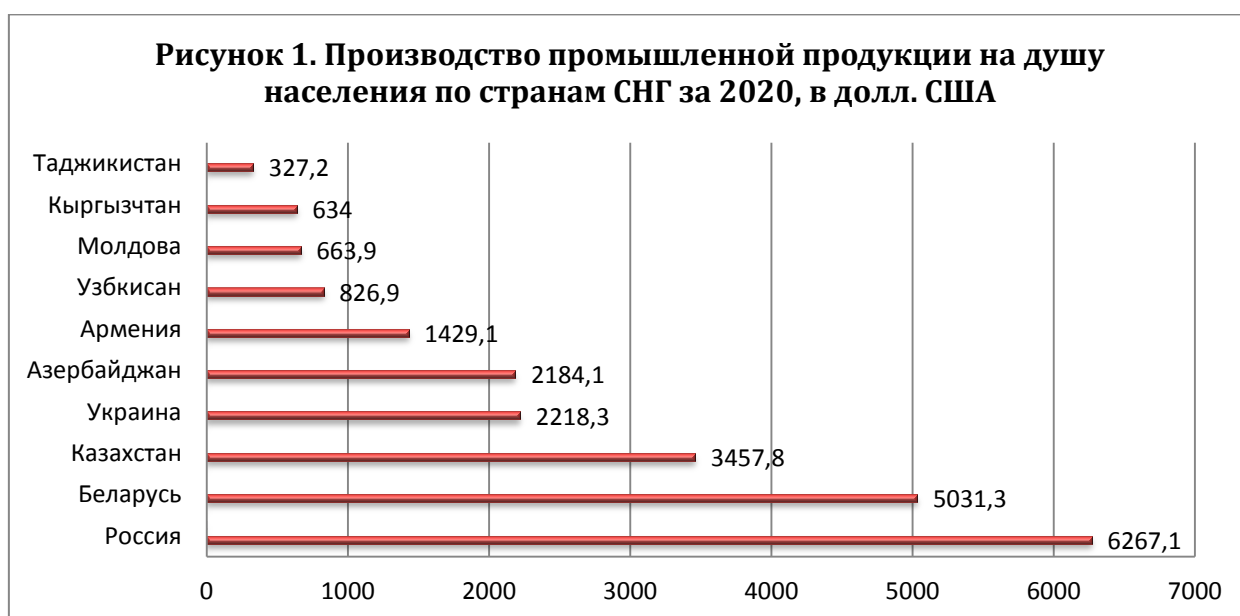
В течение 5 будущих лет, то есть в рамках «Годов развития промышленности» имеется возможность для создания новых предприятий, восстановления имеющихся мощностей, увеличения объема добычи полезных ископаемых и переработки минералов, и появится возможность для начала деятельности еще ряда крупных предприятий по конечной переработке сырья и образования тысяч новых рабочих мест.

В своём Послании Лидер нации, Основатель мира и национального единства, Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон в Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 26.01.2018 указал, что «с учётом важности сферы промышленности в решении социально-экономических вопросов, и создании рабочих мест, предлагаю ускоренную индустриализацию страны объявить четвертой национальной целью».

Необходимость ускоренной индустриализации предопределяется тем, что, по разным причинам, в том числе из-за спада промышленного производства в результате трансформационного кризиса, гражданского противостояния в результате политической дестабилизации общества, прекращения функционирования многих крупных промышленных предприятий союзного значения в результате развала единого народнохозяйственного комплекса, доля промышленного производства в ВВП снизилась с 25,4% в 1991 г. до 12,6% в 2010г. В итоге экономика Республики Таджикистан из индустриально-аграрной стала аграрно-индустриальной. Несмотря на дальнейшее повышение данного показателя в

последующие годы, уровень 1991 г. пока не достигнут, так в 2020 г. он составил 17,4% [3, 110; 4, 30].

Основным показателем, на основании которого определяется и характеризуется уровень развития производственного потенциала промышленности, является производство промышленной продукции на душу населения. Сравнительный анализ этого показателя в Таджикистане с аналогичным показателем других стран СНГ свидетельствует о том, что в республике он весьма низкий (рисунок 1). Расчёты показывают, что производство промышленной продукции на душу населения в Таджикистане меньше, чем: в России - в 19,1 раза; Беларуси – в 15,4 раза; Казахстане – в 10,6 раза; Азербайджане – в 6,7 раза; Армении – в 4,4 раза; Узбекистане – в 2,5 раза; Молдове – в 2,0 раза; Кыргызстане – в 2,0 раза. Совершенно очевидно, что такой уровень развития промышленности не может способствовать развитию экономики Республики Таджикистан и ещё более усиливает актуальность ускоренной индустриализации экономики страны. В связи с этим одним из важных приоритетов ускоренной индустриализации экономики республики выступает развитие отраслей обрабатывающей промышленности [5, 595].

Рассчитано по: www.cisstat.org;

<https://infotables.ru/stranyi-goroda/17-tablitsa-chislennost-naseleniya-stran-mira>

Развитие промышленности и совершенствование отраслевой структуры обрабатывающей промышленности по технологичному уровню, соответственно и повышение индустриального уровня экономики Республики Таджикистан предполагает, прежде всего, осуществление сплошной электрификации страны. Поскольку электроэнергия используется не только как двигательная сила, но и принимает всё возрастающее участие в самом технологическом процессе многих производств, электричество является основой современной промышленности. Другими словами, развитие промышленности связано со всё возрастающим потреблением электроэнергии. Между тем, несмотря на ввод за годы суверенного развития экономики республики в эксплуатацию новых мощностей по производству электроэнергии и увеличение производства электроэнергии до 19,8 млрд. кВт.ч в 2020 г., потребление электроэнергии в промышленности имеет тенденцию к снижению.

На рисунке 2 видно, что потребление электроэнергии в 2020 г. снизилось 37,4% по сравнению с 2010 г. В связи с тем, что в перспективе преимущественное развитие промышленности будет обеспечено главным образом за счёт строительства и ввода в эксплуатацию, как правило, новых крупных и средних промышленных предприятий, в несколько раз возрастут потребности отраслей промышленности в электроэнергии.

Поэтому завершение строительства Рогунской ГЭС (17 млрд. кВт.ч в год) [9] и намечаемое в перспективе строительство гидроэлектростанций в Шурабаде (862,5 МВт), в Нурабаде (Нурабад-1, 200 МВт и Нурабад-2, 160 МВт), в Фондарьё (182,5 МВт), в Айни (160 МВт) и в Санобде (125 МВт) [1], а также ряда тепловых электростанций на базе использования месторождений угля, станут прочной базой для ускоренного развития и коренного совершенствования отраслевой структуры обрабатывающей промышленности Республики Таджикистан.

является снижение роли промышленности в развитии экономики страны (рис. 2).

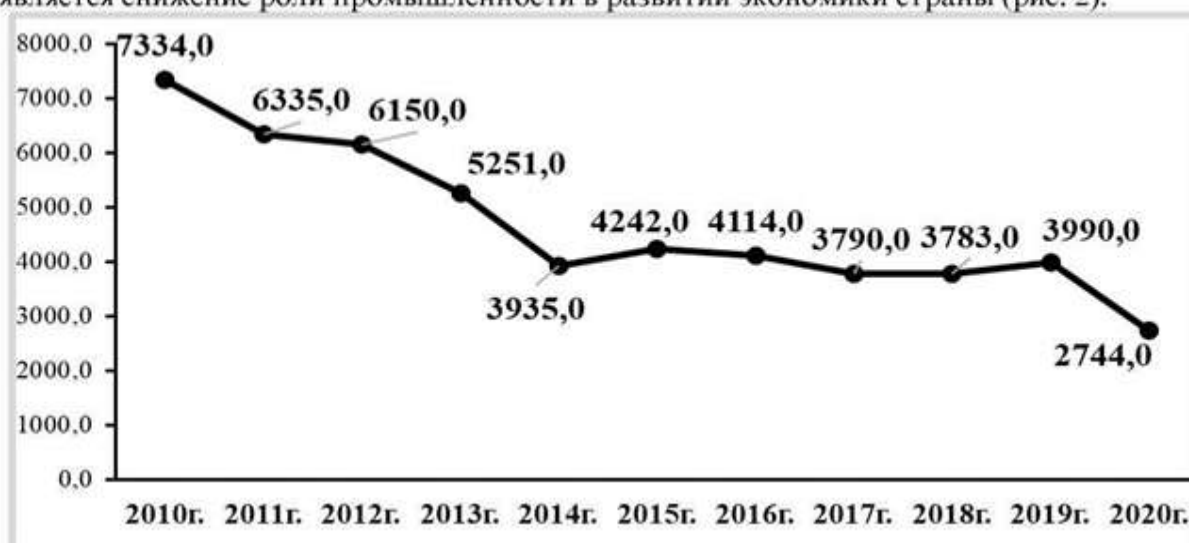

Рисунок 2. Потребление электроэнергии в промышленности Республики Таджикистан за 2010-2020 гг., млн. кВт.час.

Рассчитано: Промышленность Республики Таджикистан. - Душанбе, 2016. - С. 36; Там же. - Душанбе, 2019. - С. 25; Промышленность Республики Таджикистан: 30 лет государственной независимости. - Душанбе, 2021. - С. 32.

В развитии промышленного производства значимая роль принадлежит отраслям топливной промышленности – добыча угля, нефти и газа. Согласно данным Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года объём добычи угля (всех видов) по сравнению с 2018 г. по индустриальному и инновационно-индустриальному сценариям увеличится, соответственно, в 5,1 раза и в 7,4 раза и составит 10380,3 тыс. т и 15073,1 тыс. т; объём добычи газа увеличится, соответственно, - в 8,6 раза и 10,7 раза и составит, соответственно, 6000 тыс. м³ и 7500 тыс. м³; добыча нефти увеличится, соответственно, - на 47,0% и 83,7%, и составит, соответственно, 36,0 тыс. т и 45,0 тыс. т. [2, 110; 4, 64].

Многочисленными научными исследованиями и разработками обоснованно доказано и установлено, что будущее экономики Республики Таджикистан во многом связано с развитием отраслей промышленности цветной металлургии на базе использования

разнообразных месторождений сурьмы, свинца, цинка, меди, олова, вольфрама и благородных металлов. Применение цветных металлов в различных отраслях экономики показывает огромную роль их производства в Республике Таджикистан на основе освоения имеющихся многочисленных месторождений руд цветных металлов для существенного расширения потенциала республики, а, следовательно, для реализации Программы ускоренной индустриализации экономики Республики Таджикистан.

Магистральным направлением в развитии цветной металлургии является повышение её вклада в индустриальное развитие экономики страны. Для этого исключительно важное значение имеет не только и не столько увеличение производства различного вида концентратов цветных металлов, сколько производство конечной продукции в виде цветных металлов.

Высокая обеспеченность Республики Таджикистан в недалёком будущем дешёвой электроэнергией и наличие больших запасов химического сырья (соляных, борсодержащих, известняковых, фосфорных и угольных месторождений) открывают широкие возможности для формирования многоотраслевой и развитой химической промышленности.

Согласно имеющимся проработкам, на базе использования месторождений химического сырья можно создавать мощности оптимального размера по производству минеральных удобрений, аммиака синтетического, каустической соды, кальцинированной соды, карбида, гипохлорита кальция, цемента, хлора, дефолиантов, коагулянтов и т.д. Использование благоприятных условий для развития химической промышленности в Республике Таджикистан даст возможность существенно повысить вклад данной отрасли промышленности в индустриальное инновационное развитие экономики.

Принимая во внимание ключевое значение машиностроительной промышленности в индустриальном развитии экономики республики, с одной стороны, и в решении проблемы трудо-избыточности, с другой, промышленная политика Республики Таджикистан предусматривает более ускоренное её развитие в среднесрочной и долгосрочной перспективе. Если говорить более конкретно, то речь идёт о создании в перспективе новых производственных мощностей машиностроительной промышленности по производству тракторов, спецмашин, автобусов, троллейбусов, сельскохозяйственной техники, трансформаторов, аккумуляторов, холодильников и т.д.

Традиционными отраслями промышленности в Республике Таджикистан являются лёгкая и пищевая. В лёгкой промышленности ведущей отраслью выступает текстильная промышленность, включающая хлопчатобумажную и шёлковую промышленность. Благоприятные климатические условия Республики Таджикистан способствуют расширению производства хлопка-сырца, следовательно, и сырьевой базы для развития хлопчатобумажной промышленности, для которой исключительно важное значение имеет увеличение количества перерабатываемого хлопка-волокна на хлопчатобумажных предприятиях Республики Таджикистан.

В пищевой промышленности наибольший интерес, как с точки зрения обеспечения ускоренной индустриализации, так и с позиции необходимого расширения индустриального пространства Республики Таджикистан, представляет производство плодоовощных консервов [6, 165].

Другим приоритетом в повышении индустриального уровня экономики является развитие средне- и высокотехнологичных отраслей обрабатывающей промышленности. Это очень важно для промышленности Республики Таджикистан, так как в результате деиндустриализации страны отраслевая структура промышленного производства стала не

только однобокой, но в ней стали преобладать отрасли низкотехнологичного уровня (таблица 1).

Таблица 1.

**Структура продукции промышленности по видам
экономической деятельности, %**

Виды экономической деятельности	Годы						
	2011	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Добывающая промышленность	12,4	13,5	19,9	22,6	19,6	17,6	13,9
добыча энергетических материалов	0,9	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,4
добыча неэнергетических материалов	11,4	11,8	18,4	21,1	18,2	16,2	12,5
Обрабатывающая промышленность	69,0	65,6	62,1	58,6	56,6	57,8	61,7
производство пищевых продуктов, включая напитки и табак	31,1	28,5	24,4	21,4	20,	19,6	22,9
текстильное и швейное производство	18,0	10,6	10,1	11,8	10,4	9,5	9,3
производство кожи, изделий из кожи и производство обуви	0,2	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3	0,3
обработка древесины и производство изделий из дерева	0,4	0,6	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5
целлюлозно-бумажное производство, издательская и полиграфическая деятельность	0,7	1,2	0,8	0,7	1,0	0,9	0,6
производство нефтепродуктов	0,3	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,3
химическое производство	0,3	0,7	0,6	0,5	0,6	0,6	0,6
производство резиновых и пластмассовых изделий	0,4	0,5	0,6	0,8	0,8	1,0	1,0
производство прочих неметаллических минеральных продуктов	4,9	9,8	11,0	10,4	9,6	9,4	8,8
металлургическое производство и производство готовых металлических изделий	10,0	11,9	12,3	10,9	11,3	14,0	16,1
машиностроение	2,5	0,8	0,8	0,7	0,9	1,1	0,9
Прочие отрасли промышленности	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2	0,4	0,4
Производство и распределение электроэнергии, воды, газа и тепла	18,6	20,9	18,0	18,8	23,8	24,6	24,4

Источник: Промышленность Республики Таджикистан. - Душанбе, 2011. - С. 23, там же. - Душанбе, 2021. - С. 21.

Анализ изменения отраслевой структуры промышленности Республики Таджикистан показывает, что удельный вес обрабатывающей промышленности в период 2011-2020 гг. имеет неравномерную динамику. Так, доля добывающей промышленности в 2020 г. по сравнению с 2011 г. увеличилась на 1,5 п.п. и составила 13,9%. Однако в 2017 г. этот показатель достиг самого высокого уровня – 22,6%. Доля обрабатывающей промышленности имеет тенденцию к снижению – в 2020 г. по сравнению с 2011 г. она снизилась на 7,3 п.п. Данное снижение произошло в основном за счёт уменьшения удельного веса производства пищевых продуктов, включая напитки и табак (на 8,2 п.п.), и текстильного и швейного производства (на 8,7 п.п.).

Для анализа уровня технологичности отраслей обрабатывающей промышленности последние разделены на четыре группы:

1) переработка сырья – производство пищевых продуктов, включая напитки и табака; обработка древесины и производство изделий из дерева; целлюлозно-бумажное производство, издательская и полиграфическая деятельность; производство прочих неметаллических минеральных продуктов;

2) низкотехнологичное производство – текстильное и швейное производство; производство кожи, изделий из кожи и производство обуви; прочая продукция обрабатывающих производств;

3) среднетехнологичное производство – производство нефтепродуктов; химическое производство; производство резиновых и пластмассовых изделий; металлургическое производство и производство готовых металлических изделий и машиностроение;

4) высокотехнологичное производство – фармацевтическая промышленность.

Вклад отраслей производства продукции обрабатывающей промышленности приведён в таблице 2.

Таблица 2.

Доля отраслей обрабатывающей промышленности, сгруппированных по уровню технологичности, %

Годы	Переработка сырья	Низко-технологичное производство	Средне-технологичное производство	Высоко-технологичное производство
2000	20,5	17,5	62,0	-
2005	28,9	19,2	51,9	-
2010	37,7	15,9	46,4	-
2015	61,2	16,7	22,0	0,1
2018	56,5	20,5	22,9	0,1
2019	53,4	17,0	29,5	0,1
2020	53,1	16,3	30,5	0,1

Составлено: Промышленность в Республике Таджикистан. - Душанбе, 2011. - С. 18-21; там же. - Душанбе, 2016. - С. 21, 22; там же. - Душанбе 2019 - С. 14-15; там же. - Душанбе, 2020. - С. 14; там же. - Душанбе, 2021. - С. 19.

Анализ данных таблицы 2 показывает, что почти весь объём продукции, выпускаемой отраслями обрабатывающей промышленности, после 2010 г. приходится на низкотехнологичные отрасли, включая отрасли по переработке сырья и составляют в целом около 70%. Несмотря на увеличение доли отраслей средне технологичного производства с

2015 г., их вклад составляет 30,5%, что безусловно не способствует индустриализации экономики республики.

Если сравнить динамику вкладов отраслей по переработке сырья и отраслей группы среднетехнологического производства с 2000 г. по 2020 г., то можно видеть масштабное увеличение вклада отраслей по переработке сырья (на 32,6 п.п.) и снижение среднетехнологических отраслей более чем в 2 раза.

Наибольший вклад в общий объём производства продукции с 2015 г. вносят отрасли по переработке сырья и низкотехнологичные отрасли. Сегодня происходит, по существу, сворачивание производства в средне- и высокотехнологичных отраслях обрабатывающей промышленности экономики Республики Таджикистан. В среднетехнологичных отраслях промышленности хотя и наблюдается рост вклада, однако, он является не значительным. Поэтому очень важно, чтобы в ходе реализации Программы ускоренной индустриализации Республики Таджикистан быстрыми темпами развивались средне- и высокотехнологичные отрасли обрабатывающей промышленности, такие как фармацевтическая промышленность, химическая, цветная металлургия и машиностроение.

Таким образом, если учесть особенности национальной экономики республики, уровни экономического развития и жизни населения страны, степень вовлечённости в общественное производство природных и трудовых ресурсов, то единственно правильным будет выбор такой стратегии, реализация которой, на наш взгляд, обеспечит поступательное экономическое развитие, чтобы стать индустриальной страной.

Основополагающей предпосылкой формирования индустриальной страны является трансформация аграрно-индустриальной экономики страны в индустриально- аграрную, что будет способствовать осуществлению индустриального прорыва в республике.

Формирование индустриально-аграрной экономики будет связано, прежде всего, с обеспечением ускоренного развития добывающей и обрабатывающей промышленности. Развитие добывающих отраслей промышленности предполагает освоение новых природных (гидроэнергетических и минерально-сырьевых) ресурсов на основе ввода новых мощностей горнодобывающей промышленности и гидроэнергетики. Развитие обрабатывающих отраслей промышленности будет происходить за счёт создания новых предприятий по производству цветных металлов, лёгкой и пищевой промышленности на базе переработки сельскохозяйственной продукции и привлечения свободных трудовых ресурсов, имеющих в аграрном секторе экономике.

В связи с этим ещё раз необходимо отметить, что первым этапом индустриального прорыва, который должен осуществить Таджикистан в результате реализации стратегии поступательного развития, является трансформация современной аграрно- индустриальной экономики республики в индустриально-аграрную. Последнее предполагает, прежде всего, рациональное решение проблемы трудоизбыточности в республике.

Поскольку трудоизбыточность имеет место главным образом в сельской местности, индустриальное развитие республики на первом этапе должно опираться на перетоки избыточных трудовых ресурсов из аграрного сектора экономики в разнообразные отрасли промышленности.

Литература:

1. Комитет по инвестициям и управлению государственным имуществом РТ;
https://studbooks.net/1726550/ekonomika/osnovnye_gidroenergeticheskie_investitsionnye_proekty_respubliki_tadzhikistan.

2. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года.
3. Промышленность Республики Таджикистан. – Душанбе, 2011.
4. Промышленность Республики Таджикистан. - Душанбе, 2021.
5. Промышленность Таджикистана за годы государственной независимости. Коллективная монография. Под общей ред. д.э.н., профессора Ш.Рахимзода; НАНТ, Институт экономики и демографии. – Душанбе, 2021. – 677 стр.
6. Хоналиев Н.Х. Принципы, факторы и условия размещения национальной промышленности Таджикистана//Экономика Таджикистана. – Душанбе, 2021. - № 2.
7. www.prezident.tj
8. www.cisstat.org.
9. www.news.tj, 16.11.2018 г.
10. <http://www.finmarket.ru/currency/rates/>

**ДАСТГИРИИ ДАВЛАТИИ РУШДИ МЕХАНИЗМИ ШАРИКИИ
ДАВЛАТ ВА БАХШИ ХУСУСӢ**

Сафоев Ҳ.С.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Тачрибаи ҷаҳонӣ дар соҳаи амалисозии истифодаи шарикии давлат ва бахши хусусӣ дар сатҳи рушди рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ он санадро тасдиқ намуд, ки равиши таҳияшаванда яке аз воситаҳои самараноки ҷалби сармоягузорӣ ба лоиҳаҳои сармоягунҷоиши инфрасохторӣ ба ҳисоб меравад. Ба ғайр аз ин, ба таври объективӣ маълум аст, ки барои рушди бонизомии низомноки самти мазкур мавҷудияти базаи қонунгузорию дахлдор зарур мебошад. Инчунин, таъсисдиҳии институти махсус низ муҳим мебошад, ки вазифаи асосии он бояд ба низомдарории принципҳои шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ ва ташкили фаъолияти амалӣ гардад.

Ҳамин тавр, мушкилӣ ва зиёдгардии шумораи лоиҳаҳои шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ ба он оварда расонид, ки дар сатҳи давлатии бисёре аз мамлакатҳои ҷаҳон марказҳои махсус ё ниҳодҳои зарури оид ба коркард, амалисозӣ ва мониторинги лоиҳаҳои шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ ба таъсисёбӣ оғоз намуданд. Бояд тазаккур дод, ки ҷаҳиши сифатӣ ва миқдорӣ дар рушди шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ дар мамлакатҳои таҳиягардида маҳз баъди пайдо гардидани институти дахлдор, ки бо базаи қонунгузорӣ мустақкам гардонида шуда буд ба миён омад. Одатан, метавон чунин хулосабарорӣ намуд, ки рушди самараноки шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дурнамои дарозмуддат танҳо ҳангоми вучуд доштани шароитҳои барои таъсисдиҳии чунин марказҳо ва коркарди баъдинаи базаи қонунгузорию ба тачриба нигаронидашуда дар сатҳи ҷумҳуриявӣ имконпазир мебошад.

Расми 1. Захираҳои иттилоотӣ оид ба лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ

Сарчашма: www.amcu.gki.tj

Дар доираи шарикӣ давлат ва баҳши хусусӣ бо истифода аз дониш ва таҷрибаи худ дар асоси иттилооти дастрас (ҷадвали 1.1.) вазифаҳои хоси худро иҷро мекунанд ва лоиҳаҳоеро таҳия мекунанд, ки ба гирифтани самарани синергетикӣ мусоидат мекунанд.

Бо истифода аз захираҳои иттилоотӣ, механизми ҳамкорӣ ва тижорат вобаста ба ҳаҷми таҳқиқи ҳуқуқҳои моликияти хусусӣ, ӯҳдадорӣҳо, марҳилаҳои принсипи тақсими хавф байни шарикон, масъулият барои иҷрои намудҳои гуногуни кор тафовут дорад.

Дар маҷмӯъ, татбиқи механизми мазкур ба мо имкон медиҳад, ки дар соҳаи маблағгузори фаъолияти сармоягузори ташаббусҳои нав иброз дорем, ки ба афзоиши ҳаҷми

сармоягузори хусусӣ, инчунин тақвияти иртибот байни давлат ва корҳои илмӣ-таҳқиқотии хусусӣ нигаронида шудааст.

Дар шарикӣ бахши давлатӣ ва хусусӣ механизмҳои гуногуни иқтисодӣ истифода мегарданд ва мантиқи ҳамкориҳо дар он зоҳир мегардад, ки ҳиссаи бахши хусусӣ дар равандҳои идоракунии объекти интихобгардидаи шарикӣ зиёд гардад. Механизмҳои истифодагардидаи хангоми ҳамкориҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ аз қонуниятҳои иқтисодии бозорӣ бо хусусиятҳои ҳамгирии воҳидҳои иқтисодӣ (корхонаҳо, ширкатҳо ва ғ.) асос меёбад;

Барои беҳтар намудани вазъи ҳамкориҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки ба таҷрибаи давлатҳои рӯ ба тарақӣ бо дарназардошти хусусиятҳои табиӣ ва милли назар афканда, соҳаҳо ва бахшҳои ҳамчун объекти шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ интихоб гарданд, ки вазъи иқтисодӣ ва иҷтимоии ҷумҳуриро беҳтар созанд;

Омӯзиши таҷрибаи хориҷии давлатҳои омухташванда ба беҳтар намудани таҳлили вазъи муносири ҳамкориҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ заминаҳои гуногуни мусоид, аз қабилӣ заминаҳои институтсионалӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ фароҳам меоранд.

Дар айни замон аз ҷониби давлат ва бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои муштарак, ки дар заминаи механизмҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ амалӣ мегарданд, тавачҷӯҳи тарафайн афзоиш меёбад. Манфиат аз нуктаи назари давлат ба ин лоиҳаҳо дар истифодаи имконпазири иқтисодӣ (молиявӣ, таҷрибаи касбӣ, идоракунии, захираҳои инсонӣ, техникаю технологӣ, инноватсионӣ) бахши хусусӣ барои татбиқи лоиҳаҳои муҳим, ки ба ҳалли мушкилоти инфрасохтор ва рушди рақобатпазирӣ иқтисодӣ милли саҳм мегузоранд, ифода ёфтааст.

Бисёр кишварҳо дар ҳоли ҳозир, бо «норасоии инфрасохтор» дучор меоянд, ки он дар роҳҳои аз меёр зиёд пургардида, фарсудашавии ҳолати роҳҳо ва роҳи оҳан, мавҷуд набудани фарогирии аҳоли бо системаи мукаммали таълим дар шакли кӯдакистонҳо ва мактабҳо ва набудани муассисаҳои амбулатории тиббӣ инъикос мегардад. Аммо ин номӯи пурраи хизматрасониҳои инфрасохторӣ аз ҷониби давлат нест, ки мушкилоташон барои ҷомеа бо талафоти назаррас анҷом меёбанд.

Ҳукуматҳои бисёр давлатҳо ба як ҳулосаи яқдилона омаданд, ки барои ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ инфрасохторӣ механизми классикии ҷалби сармоягузориҳои бучети давлатӣ, асоси воридоти даромад, ки даромад аз андоз мебошанд, кофӣ нест. Яке аз роҳҳои ҳалли ин проблемаҳо истифодаи механизмҳои шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ мебошад.

Дар навбати худ, барои сохторҳои соҳибкорӣ давлат метавонад татбиқи бомуваффақияти лоиҳаҳои шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусиро тавассути ташкили пойгоҳи устувори меъерии ҳуқуқӣ, вогузор кардани тадбирҳои дастгирии давлатӣ, истифодаи фишангҳои молиявӣ (субсидияҳо, кафолатҳо, имтиёзҳои андозӣ) таъмин намояд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон як кишвари кӯҳсорест, ки баромад ба баҳр роҳ надорад ва бо аҳолии зиёда аз нӯҳ миллион нафараш дар Осиёи Марказӣ, дар ихотаи: дар ҷануб Афғонистон, дар ғарб Узбекистон, дар шимол Қирғизистон ва дар шарқ бо Чин ҷойгир шудааст. Пас аз эълони истиқлолият ва ҷанги шаҳрвандӣ дар соли 1992, ки то соли 1997 идома дошт, бо дастгирии ҷомеаи ҷаҳонӣ пешрафти назаррасро ба даст овард. Бояд қайд кард, ки дар ҳоле ки инфрасохтор ва муносибатҳои тиҷоратӣ, ки дар Тоҷикистон мавҷуданд, қувваҳои таърихан ҳаракатдиҳандаи дар шимол бо Россия ва кишварҳои собиқ Иттиҳоди

Шӯравиро инъикос мекунанд, ба назар мерасад, ки муносибатҳои муҳими оянда дар Ҷанубу Шарқи бозорҳои калон, ба монанди Афғонистон, Покистон ва Чин ҷойгиранд.

Савдои пахта, маҳсулоти кишоварзӣ ва алюминий ҳиссаи аз ҳама зиёди захираҳои асъори хоричиро ба кишвар меорад (зиёда аз нисфи содироти кишвар алюминийи хом аст). Инчунин бояд қайд кард, ки интиқоли пулҳои муҳоҷирони меҳнатӣ, ки асосан дар Россия кор мекунанд, қисмати назарраси ММД-и Тоҷикистонро ташкил медиҳанд. Ин аҳамияти стратегии шуғли минбаъдаи иқтисодии дохилро дар иқтисодиёт нишон медиҳад. Аммо рушди иқтисодӣ бо чанд омил маҳдуд аст, ки дар байни онҳо набудани инфрасохтор нақши муҳим дорад.

Вобаста ба ин, Ҳукумати Тоҷикистон тасмим гирифт, ки роҳи истифодаи ҳамкориҳои давлат ва бахши хусусиро ҳамчун усули ба даст овардани инфрасохтори ҷамъиятӣ ва расонидани ҳадамоти давлатӣ интихоб намояд.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мушкилоти замонавӣ қунондани хоҷагии халқ дар ҳамаи сатҳҳои иқтисодӣ ва сиёсӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Аз сатҳи ноҳияҳо то Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳатто Дастгоҳи Президенти мамлакат ин масъала муҳокима мешавад. Бо дастури Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз ҷумҳурии аграрӣ-саноатӣ ба мамлақати саноатӣ-аграрӣ табдил додани Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи аввалиндараҷа табдил ёфтааст. Дар ин росто зарурати гузариш аз самти ашъи хом ба иқтисоди саноатӣ, истеҳсолоти ба илм алоқаманд, технологияҳои баланд ва инноватсияи босуръат муҳим арзёбӣ мешавад.³⁸

Барои таҳлили вазъи муносири шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар шароити иқтисодиёти минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки амалишавии лоиҳаҳои бахши давлатӣ бо истифода аз шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба роҳ монда шавад. Ба андешаи баъзе олимони ватанӣ шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ҳамчун механизми иқтисодиёт баромад менамояд, ки тавассути он метавон бисёре аз лоиҳаҳои давлатиро мавриди истифода қарор дод ва дар амалишавии он бахши хусусӣ иштирок намояд. Ба андешаи олимони ватанӣ дар оянда чунин бартариятҳо ва имкониятҳо ҳангоми истифодаи механизми шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ дар амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад имконпазир гардад:

1. Дар сохтори бучети давлатӣ аз ҳисоби иваз намудани самти хароҷотҳои он сабуқӣ оварда мешавад, ки он имкониятҳои бахши хусусиро васеъ мегардонад;

2. Амалишавии лоиҳаҳои давлатиро ба зимаи бахши хусусӣ вогузор намудан зарур аст, то ки ҳиссаи бахши хусусӣ дар тавлиди молҳои соҳавӣ зиёд карда шавад;

3. Ҳамаи хароҷоти бахши давлатӣ ва хусусӣ вобаста аз фишангҳои молиявӣ (масалан, сатҳи таваррум) индексатсия карда мешаванд.

○ Бояд қайд кард, ки рушди даврии иқтисодиёт ба рушди шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба таври баробар таъсир намекунад, зеро иқтисоди бозаргонӣ ноустувор аст. Масалан, пас аз давраи рушди бомуваффақияти саноат, инчунин шукуфоии умумии иқтисодӣ, ҳамеша давраи таназзул ба назар мерасад.

○ Афзоиши соҳибқорӣ тичорӣ ба фаъолияти субъектҳои хоҷагидорӣ таъсири мусбат мерасонад ва баръакс зухуроти бухронӣ, чун қоида, ба мавқуфгузориҳои лоиҳаҳои

³⁸Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе - 26 декабри соли 2019.

инвеститсионӣ ва барномаҳои мақсаднок оварда мерасонад. Дар ин давраҳо, лоиҳаҳои шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ ба ҳавасманд кардани талабот ҳамчун як имконияти иловагӣ барои ба эътидол овардани иқтисодиёт, тақсимот ва ба ин васила коҳиш додани хавфҳои, ки дар давраи бӯҳрон барои шарикон меафзоянд, имконият дода, ҷалби маблағҳои дарозмуддатро дар лоиҳа таъмин мекунанд.

○ Мо боварӣ дорем, ки шароити мусоиди ташаккули шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ таъмин будани ҷумҳурӣ бо захираҳои табиӣ ва вазъи мусоиди иқтисодӣ ва ҷуғрофӣ мебошад.

Қайд кардан муҳим аст, ки иқтисодии бузурги табиӣ-захиравии ҷумҳурӣ доираи истифодаи имконпазири шарикӣ давлат ва бахши хусусиро ба самти истифодаи мувофиқи захираҳои мавҷуда афзоиш медиҳад, зеро механизмҳои ин шарикӣ, ки тичорати бомуваффақиятро таъмин мекунанд, метавонанд воситаи таҳия ва татбиқи технологияҳои нав бошанд.

Адабиёт:

1. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе; Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019 - С. 465.

2. Татаркин А.И., Важенин С.Г., Сухих В.В. Государство в системе доверия в экономике // Общество и экономика. 2006. № 10. С. 25.

3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оиди шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ» аз 28 декабри соли 2018, таҳти рақами 904.

4. What are Public Private Partnerships? URL: <http://ppp.worldbank.org/public-private-partnership/>

5. Белицкая А.В. Государственное регулирование отношений государственно-частного партнерства // Закон. 2010. №10. - С.25–31.

6. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года (НСР-2030). – Душанбе, 2016. -110 с.

7. Санникова Т.А. Public-private partnership URL: <http://www.opec.ru/>

8. Дададжанова Н.М., Каландаров И.Э., Сафоев Х.С. Роль государственно-частного партнерства в механизме государственного регулирования инвестиционным процессом // Паёми Донишгоҳи милли Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - Душанбе: СИНО, 2020. - № 4. Қисми 2. саҳ.178-186. (0,5 ҷ.ч.). (дар ҳаммуаллифӣ, муаллиф – 0,20 ҷ.ч.).

9. Аҳмадов Р.Р. Фаъолгардонии механизми шарикӣ давлат ва бахши хусусӣ дар соҳаи иҷтимоӣ // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Серия экономических и общественных наук. - Душанбе: Сино, 2020. №111.- С. 96-103.

**СБЕРЕЖЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ – ПОТЕНЦИАЛ УСКОРЕННОЙ
ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Тошматова З.М.

Технологический университет Таджикистана,

Республика Таджикистан за последние десятилетия добилась значительных успехов в сфере экономики. Так, основной индикатор измеряющий уровень роста в экономике в целом – ВВП, характеризуется непрерывным ростом. Например, в период 2000-2020гг. среднегодовые темпы прироста ВВП в стране составили 7,5%. Отсюда можно сделать вывод о том, что за анализируемый период объем ВВП в 2020 году по сравнению с 2000 увеличился в 4,6 раза.

В своем очередном Послании к Маджлиси Оли 26 января 2021 года Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон объявил 2022-2026 гг. годом ускоренной индустриализации экономики страны. Реализация модели ускоренной индустриализации экономики, прежде всего, зависит от уровня экономического роста в РТ. Наши прогнозные расчеты показывают, что для реализации данной модели за обозримый период среднегодовые темпы прироста ВВП страны должны быть не менее 9-10%.

Теория и практика показывают, что высокие темпы прироста экономики теснейшим образом связаны с объемами инвестиций направляемых на расширенное воспроизводства основного капитала. Отсюда одним из важнейших фактором ускоренного индустриального развития страны является обеспечение высокой инвестиционной активности.

В этих условиях социально-экономического развития страны на одно из первых мест выдвигается проблема обеспечения высокого экономического роста, для решения которой необходимо привлечение значительных инвестиционных ресурсов в реальный сектор экономики.³⁹

Увеличение инвестиционных ресурсов возможно лишь на основе роста сбережений как физических, так и юридических лиц, и вовлечения их в реальные

В этом контексте актуальным представляется детальное исследование инвестиционного потенциала населения, который представляет собой возможность и намерение населения совершать сбережения и трансформировать их в инвестиционные ресурсы. При статистическом изучении инвестиционного потенциала населения ключевым становится исследование его сберегательного поведения, включающее в себя анализ склонности населения к сбережению, оценку объемов, структуры и динамики сбережений, выявление факторов, воздействующих как на сберегательную, так и на инвестиционную активность.

Сбережения населения занимают особое место среди экономических явлений, поскольку находятся на стыке интересов граждан, государства и организаций, специализирующихся на предоставлении финансовых услуг. Проблема сбережений

³⁹ Аванесов, Олег Геннадьевич. Трансформация сбережений населения в инвестиционный ресурс для инновационной деятельности. Научное исследование.- М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2005. – 64 с.

исследуется экономистами достаточно давно, и существуют различные подходы к определению сбережений. В научных трудах основателей современной экономической науки А. Смита, Д. Рикардо, Дж. С. Милла, Т. Р. Мальтуса, Дж. Кейса, А. Маршалла, К. Маркса а также отечественных ученых Рахимова Р.К. др. можно встретиться с различными трактовками понятия «сбережения» и его производными. Хотя многие из них и не употребляли самого термина «сбережение», сущность его была заложена в таких понятиях, как «богатство», «накопление богатство», «капитал», «склонность к накоплению», «бережливость», «трудолюбие». Впервые наиболее целостная система по проблемам распределения денежных доходов была сформирована представителями классической школы. А. Смит рассматривает сбережение как непосредственный источник экономического роста в механизме трансформации в реальный капитал, насыщающий свободные деньги действием⁴⁰. Д. Рикардо в отличие от А. Смита считал, что сберегательная деятельность в большей степени определяется фактором технического прогресса, чем склонностью людей к сбережению. По его мнению, аккумуляция капитала является производной от производительных сил труда⁴¹. И. Фишер⁴² отмечает, что рациональные экономические агенты учитывают не только текущий, но и ожидаемый будущий доход. Согласно его предположению склонность к сбережению в каждый момент времени определяется совокупным ожидаемым доходом на протяжении жизни индивида. Данная гипотеза получила развитие в работе Р. Харрода, предположившего, что склонность к сбережению на протяжении жизни имеет «горбообразную» форму, являясь максимальной для работающих индивидов и незначительной до начала трудовой деятельности и после выхода на пенсию⁴³. Академик АНРТ Рахимов Р.К. в своей статье «Соотношение сбережений и инвестиций в экономике Таджикистана» писал, что население накапливало деньги не для получения дохода (процента), а для будущих покупок⁴⁴.

Сбережения населения как экономическая категория отражают отношения, строящиеся по определенным правилам между экономическими агентами по поводу распределения и использования части дохода для приумножения богатства⁴⁵.

С одной стороны, сбережения являются важнейшим показателем уровня жизни, непосредственно связанным с потреблением, доходами и расходами населения.

С другой стороны, сбережения населения представляют собой ценный ресурс экономического развития, источник инвестирования и кредитования хозяйства.

Склонность населения к сбережению формируется под влиянием комплекса факторов, обуславливающих соотношение между категориями дохода, потребления и сбережения. На сберегательную и инвестиционную активность населения влияют социально-демографическая структура общества, уровень развития государственной и социальной поддержки

⁴⁰ Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов // Классика экономической модели : сочинения М.: Изд-во ЭСКМО-Пресса, 2000. С. 371

⁴¹ Ricardo D// The principle of Political Economy and Taxation. London. 1987, Kap. V cm Malthus T.R. Principle of Political Economy. London, 1836. P.325.

⁴² Fisher I. The theory of Interest/ New York^ Macmillan, 1930. P.29.

⁴³ Харрод Р. К теории экономической динамики. Новые выводы экономической теории и их применение в экономической политике // Классика кейнсианства. Под ред. З. А. Басыровой. - М. : Экономика, 1997. Т.1.С.86.

⁴⁴ Рахимов Р. К. Соотношение сбережений и инвестиций в экономике Таджикистана.

⁴⁵ Аванесов О. Г. Трансформация сбережений населения в инвестиционный ресурс для инновационной деятельности. М: дело, 2005.

населения, степень доверия населения к финансовым институтам, уровень развития финансово-кредитной системы, доходность от вложения средств в ту или иную форму сбережений, культурные традиции, региональные различия и др. На сегодняшний день основной формой сбережений населения выступают наличные деньги и банковские вклады.

Согласно проекту по финансовой грамотности FINCA сберегательное поведение население РТ характеризуется следующими показателями: 40% домохозяйств из 1.1 млн. сберегают деньги; 47% населения живут за чертой бедности, поэтому не сберегают деньги; население в основном хранит сбережения дома или инвестирует в товары и скот.

Основная цель сбережений — неподвижные обстоятельства и накопления на долгосрочные цели такие как: семейные торжества, обучение детей, крупные приобретения, 11% из них (менее 5% всех домохозяйств) доверяют свои сбережения финансовым институтам.

Лишь малый процент количества домохозяйств в Таджикистане доверяют свои сбережения коммерческим банкам или МДО⁴⁶.

Улучшение функционирования финансовых инструментов, отвечающих за трансформацию сбережений населения в инвестиции, повышение к ним доверия населения, проведение программ по повышению финансовой грамотности, а также развитие новых форм вложений являются необходимыми мерами для стимулирования сберегательного поведения и инвестиционной активности населения. Особенность поведения человека заключается в том, что он (имея, естественно, определенный уровень благосостояния) стремится часть получаемых средств направлять на цели сбережения, накопления.

Поскольку личные сбережения способствуют инвестициям, при прочих равных условиях более высокая норма сбережений приведет к более высокому уровню физического капитала с течением времени, что позволит экономике производить больше товаров и услуг.

Следует отметить, что динамика сбережений домашних хозяйств во всем мире зависит от политики государства⁴⁷. Государство определяет структуру доходов и потребления через социальное обеспечение. Государственные пенсии и программы социального обеспечения снижают норму частных сбережений. Общественно-организованное обеспечение достойной старости, лечение человека, образование и решение жилищных проблем, обеспечивающих нормальные условия жизни, сподвигают людей на создание мощных ресурсов, которые не должны изыматься государством. Объем имеющихся сбережений, особенно у населения, значителен и при обеспечении должного экономического механизма может в несколько раз поднять уровень инвестиции. Передача этого ресурса в доверительное управление институциональным инвесторам облегчит процесс выхода страны на путь ускоренной индустриализации экономики.

⁴⁶ Проект по финансовой грамотности FINCA

⁴⁷ Гуртов В.К. Инвестиционные ресурсы / В.К. Гуртов. – М.: Экзамен, 2002. – 384с.

УЗВИЯТИ СОҲАИ САНОАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЗМОНИ БОНУФУЗИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ (ММД)

Ҳасанов Б.Г., Ҳасанова Р. Г.

Литсейи Инноватсионии Душанбе

Имрӯзҳо, воқеан, бо дастгирию ғамхории пайвастаи Ҳукумати кишвар соҳаи саноати Тоҷикистон рӯ бо рушд дошта, бо мақсади тадричан зиёд намудани ҳаҷми истеҳсоли маҳсулоти рақобатпазир аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон саноатикунони босуръати кишвар ҳадафи чоруми миллӣ эълон гардид. Ба ин хотир, саноатчиён ва соҳибкорони истеҳсолиро мебоҷад, ки дар раванди амалисозии ин ҳадаф давра ба давра мушкиливу монеаҳои ҷойдоштаи бахшҳои саноати мамлакатро рафъ намуда, ҷиҳати ҷорӣ намудани технологияҳои инноватсионӣ тадбирҳои зарурӣ андешанд.

Ба шарофати аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эълон шудани саноатикунони босуръати мамлакат ҳамчун ҳадафи чоруми миллӣ, дар шаҳри ноҳияҳои ҷумҳурӣ, хусусан шаҳри Душанбе, теъдоди корхонаҳои саноатӣ хеле зиёд гардид. Ҳаҷми содироти ашёи хом коҳиш ёфта, истеҳсоли маҳсулоти ниҳонии ватанӣ беш аз пеш рӯ ба афзоиш ниҳодааст.

Узвият дар ин созмони бонуфузи байналмилалӣ (ММД) яке аз нишондодҳои фазои мусоиди сармоягузори дар ҷодаи истихроҷи канданиҳои ғоиданоки ҷумҳурӣ ва ғайрияти соҳибкорӣ буда, пеш аз ҳама, бо роҳи истихроҷи канданиҳои ғоиданок ворид намудани маблағи бештар ба Бюҷети давлатӣ мусоидат хоҳад кард. Аз ҷониби дигар, ворид гардидан ба ташкилоти мазкур тақмили шаклҳои идоракунӣ дар соҳаи истихроҷ, бештар намудани фазои сармоягузори ба ин соҳа ва боло рафтани нуфузи байналмилалӣ Тоҷикистон мебошад. Дар Тоҷикистон дастакам 600 кони маъдан муайян карда шудааст, аммо ҳанӯз ҳам коркарди онҳо ва дигар ашёи хоми саноатӣ ба таври кофӣ сурат намегирад.

Дар роҳи расидан ба ин ҳадафи олии ҳалли кадом масъалаҳо дар мадди аввал меистад?

➤ Кишвари мо аз захираҳои минералии зерзаминӣ бой буда, дар он зиёда аз 600 кон ва 800 зухуроти маъданҳои ғоиданок ошкор ва барои азхудкунӣ қисман омода шудаанд. Ин конҳо аз зухуроти ангишт, сурб, руҳ, мис, висмут, сурма, симоб, металлҳои асил, оҳан, волфрам, молибден, нафт, газ, шпати плавик, стронсий, намаксанг, бор, сангҳои нимгаронбаҳову гаронбаҳо ва ороишӣ, масолеҳи сохтмонӣ ва амсоли инҳо, ки дар маҷмуъ зиёда аз 50 намудро ташкил медиҳанд, иборат мебошанд.

➤ Ҳамчунин, мамлакат дорои захираҳои зиёди ашёи хоми маъмул, аз ҷумла барои истеҳсоли масолеҳи сохтмонӣ буда, захираи беш аз 30 намууди онҳо (оҳаксанг, санги хоро, гранодиорит, мрамор, оҳаксанги мраморӣ, гач, хок, қуми кварсӣ ва ғайра) кашфу мавриди таҳқиқи омӯзиш қарор гирифтаанд.

➤ Солҳои 90-уми асри гузашта дар саноати масолеҳи сохтмонӣ 30 корхона ва ташкилоти хизматрасонии соҳа арзи вучуд дошта, соли 2021 бошад, шумораи онҳо ба 530-то расид. Аз ин 25-тоаш танҳо соли 2019 таъсис ёфта, аз ҳисоби онҳо 661 ҷои кор ташкил ва ба маблағи 82,2 миллион сомонӣ маҳсулот истеҳсол гардид. Сарфи назар аз паҳншавии пандемияи

коронавирус, соли 2020 дар соҳа 13 корхонаю коргоҳҳои нав ба ҷаҳолият пардохта, дар онҳо ба андозаи 1,8 миллион сомонӣ маҳсулот тавлид шуд.

➤ Ҳоло дар соҳаи саноати маъданҳои кӯҳӣ дар 45 кон 24 корхона ба истихроҷу коркарди маъданҳои кӯҳӣ ва регҳои зардор машғул буда, дар онҳо зиёда аз 11000 нафар ҷаҳолият дорад. Захираи тавозунии конҳои маъдандор то аввали соли 2021 зиёда аз 186 690,9 ҳазор тонна маъдан ва 36 113,1 ҳазор метри мураббаъ регҳои зардорро ташкил медиҳад.

Мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, ки дар истеҳсоли саноатии мамлакат норасоии мутахассисони баландхисоси соҳаи кӯҳкорӣ, идоракунандагони технологияҳои инноватсионӣ, технологияҳои истеҳсоли маводи хӯрокворӣ, дӯзандагӣ, коркарди чарм, тавлиди пойафзол ва менечерҳои инноватсионӣ маркетологҳо ба назар мерасад.

Аз ин рӯ, омодагии кадрҳои баландхисоси самтҳои гуногуни саноат масъалаи калидӣ хоҳад буд. Ҷаҳолияти мазкур дар ҳамкорӣ бо мақоми ваколатдори давлатӣ, пеш аз ҳама, дар асоси омӯзиши таҷрибаи мамӯлики хориҷӣ, ҷалби коршиносон ва ба роҳ мондани ҳамкориҳои зичи мутақобила бо намоёндагони корхонаҳои саноатӣ (корфармоён) сураат хоҳад гирифт.

Барои амалишавии ҳадафи чоруми миллий – саноатикунони босуръати кишвар бунёди корхонаҳои саноатии аз ҷиҳати техникӣ ва технологӣ рушдёфта, афзоиши истеҳсоли молу маҳсулот, аз ҷумла молҳои ватании воридот ивазкунанда ва ба содирот нигарондашуда, таъминоти корхонаҳо бо мутахассисони баландпоя, татбиқи самаранокӯ босифати лоиҳаҳои сармоягузорӣ, истифодаи стандартҳои байналмилалӣ дар корхонаҳои истеҳсоли, ҷалби сармояи мустақим, гузариш аз шакли тавлидкунандаи ашёи хом ба истеҳсолкунандаи маҳсулоти ниҳой ва ба 30 дарсад расондани ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмуи маҳсулоти дохилӣ зарур мебошад.

Дар Паёми наватӣ ба Маҷлиси Олӣ (26 январи соли 2021) Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба сохторҳои дахлдор дастур доданд, ки оид ба афзоиши пешниҳоди қарзҳои дарозмуддат ба соҳибқорони истеҳсоли тадбирҳои зарурӣ андешанд. Айни замон аз ҷониби вазорати саноат ва технологияҳои нав лоиҳаи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба солимгардонии вазъи молиявӣ-истеҳсолии корхонаҳои мазкур омода шуда истодааст, ки бо қабул гардидани он шумораи корхонаҳои саноатӣ афзуда, ҷаҳолияти истеҳсолии корхонаву коргоҳҳои саноатӣ беҳтар мегардад.

Мувофиқи арзёбии олимону мутахассисони байналмилалӣ аз ҳисоби истихроҷи сарватҳои зерзаминӣ дар Тоҷикистон то 50 дарсади даромади Бучети давлатиро таъмин кардан имконпазир аст. Бинобар ин, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои истифода аз захираҳои фаровони табиӣ кишвар ва, ба ин васила, зиёд намудани даромади Бучети давлатӣ фазои мусоиди сармоягузорию муҳайё намудааст. Аз ҷумла, соли 2012 тибқи Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 августи соли 2012, № 449, «Дар бораи ҳамроҳшавии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Ташаббуси шаффофият дар соҳаҳои истихроҷ», кишвари мо узви ин созмони байнаимилалӣ (ТШСИ) гардида, бо он ҳамкориҳои зич дорад. Ин иқдоми Ҳукумати мамлакат ба ҷалби бештари сармоягузорию хориҷӣ дар соҳаи истихроҷ мусоидат менамояд.

Адабиёт:

1. Рахимов Р.К. Проблемы эффективности и пути развития экономики Таджикистана. Душанбе: Дониш, 1976. - 263 с.

2. Рахимов Р.К. Региональные проблемы повышения производительности труда. Душанбе: Ирфон, 1986. - 176 с.
3. Петров Г. К вопросу о стратегии экономического развития Таджикистана // Центральная Азия и Кавказ, 2006. № 3 (45) - С. 145-156.
4. Хоналиев Н.Х. Природно-сырьевые ресурсы и развитие промышленности Таджикистана // Экономика Таджикистана: стратегия развития. Душанбе, 2003. № 1.- С.112.
5. Мазаев А.В. Развитие социалистической промышленности Таджикской ССР за 20 лет. Сталинабад: Таджикгосиздат, 1950. - 52 с.

ГЛАВНАЯ ЦЕЛЬ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН: ОБЕСПЕЧЕННОСТЬ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТЬ СТРАНЫ

Ходжахонова Г.К.

Таджикский государственный финансово-экономический университет

Одна из основных отраслей экономики государства, имеющая стратегическое значение, является сельское хозяйство, потому что от его развития зависит продовольственная безопасность страны.

В настоящее время в этой важной отрасли экономики занимаются производством сельскохозяйственной продукции 183926 крупных, средних, малых хозяйств и организаций, из них 159 госхоза, 59 ассоциаций дехканских хозяйств, 3687 коллективных дехканских хозяйств, 276 акционерных обществ и ООО (Общества с ограниченной ответственностью), 560 подсобных хозяйств при предприятиях и организациях, и 179005 дехканских хозяйств.

Объём валовой продукции сельского хозяйства в 2020 году составил 37616,6 млн. сомони, в том числе растениеводства 27447,3 млн. сомони и животноводства 10169,3 млн. сомони. Из общего объёма продукции сельского хозяйства в 2020 году доля общественных хозяйств 8,9%, дехканских хозяйств составляла 42,1% и хозяйств населения 49,0%.

В 2020 году во всех категориях хозяйств было произведено: 1561,4 тыс. тонн зерновых, 396,0 тыс. тонн хлопка - сырца, 1022,5 тыс. тонн картофеля, 2479,4 тыс. тонн овощей, 756,9 тыс. тонн бахчевых, 467,8 тыс. тонн фруктов, 239,1 тыс. тонн винограда, 300,1 тыс. тонн мяса и птицы (в живом весе), 1020,9 тыс. тонн молока, 983,1 млн. шт. яиц, 8017,0 тонн шерсти, 388,0 тонн коконов и 4221,0 тонн мёда.

На конец 2020 года поголовье крупного рогатого скота во всех категориях хозяйств составило 2391,4 тыс. голов, в том числе коров 1244,8 тыс. голов; овец и коз 5797,5 тыс. голов, лошадей 82,5 тыс. голов и птицы 9782,7 тыс. голов. По сравнению с 1991 годом во всех категориях хозяйств поголовье крупного рогатого скота увеличилось на 1000,7 тыс. голов или на 1,7 раза, поголовье овец и коз - на 2442,6 тыс. голов или 1,7 раза, лошадей - на 30,0 тыс. голов или на 1,6 раза и поголовье птицы на 3196,3 тыс. голов, или на 48,5% [1, 9,15].

В мировой экономической мысли существуют различные подходы к определению продовольственной безопасности. В странах с развитой рыночной экономикой преобладает

точка зрения, в соответствии с которой продовольственная безопасность достигается обеспечением гарантированного доступа к продовольствию в количестве, необходимом для активной, здоровой жизни. Данного взгляда придерживается и ряд российских экономистов. Российский учёный Ю. Хромов утверждает, что продовольственная стратегия государства должна заключаться в достижении оптимальной для национальных условий комбинации различных факторов, направленных на наиболее полное снабжение населения продовольственными товарами.

Сегодня под продовольственной безопасностью международными организациями понимается доступ всех людей в любое время к продовольствию, необходимому для здоровой и активной жизни. При достижении продовольственной безопасности продукты питания имеются в достаточном количестве, их поставки являются сравнительно стабильными, и каждый нуждающийся человек может получить продовольствие.

Соответственно, национальная продовольственная безопасность представляет собой такую макро-ситуацию, при которой все члены общества фактически пользуются правом на достаточное питание или продовольственные ресурсы и для этого имеется необходимое количество продовольствия. Достижение продовольственной безопасности на уровне домашнего хозяйства возможно при обеспечении надлежащего количества продуктов на конкретной территории, сравнительно устойчивом снабжении ими и гарантировании каждому человеку, нуждающемуся в продовольствии на данной территории, возможности получить его с тем, чтобы вести здоровую и продуктивную жизнь.

Группа экспертов Национального фонда защиты потребителей характеризует продовольственную безопасность как обеспеченную продовольственными ресурсами, потенциалом и гарантиями способность государства вне зависимости от внешних и внутренних условий или угроз удовлетворять потребности населения страны в целом и каждого гражданина в отдельности продуктами питания, питьевой водой и другими пищевыми продуктами в объемах, качестве и ассортименте, необходимых и достаточных для физического и социального развития личности, обеспечения здоровья и расширенного воспроизводства народонаселения [3, 10]. А.А. Лисоченко считает, что продовольственная безопасность является «системной характеристикой эффективного функционирования агропромышленного комплекса с точки зрения обеспечения производства сельскохозяйственной продукции высокого качества на основе расширенного воспроизводства в условиях внешних и внутренних угроз». По нашему мнению, производство высококачественного продовольствия не является гарантией равного доступа всех групп населения к нему, особенно в условиях переходной экономики. В работах представителей аналитического центра «Агропродовольственная экономика» Института экономики переходного периода продовольственная безопасность характеризуется как такое состояние социально-экономической системы страны, при котором каждый гражданин страны имеет доступ к минимальному для нормального жизнеобеспечения набору продуктов питания [4, 55].

Для официальной количественной оценки состояния продовольственной безопасности используются два показателя - размер переходящего запаса зерна, который сохраняется в государстве до уборки следующего урожая, и среднедушевое производство зерновых культур. Но единой шкалы не существует, поэтому количественные характеристики показателей варьируются.

По мнению Международной организации по аграрным вопросам и продовольствию ФАО, безопасным считается переходящий запас зерна на 60 суток (около 20% потребляемого зерна в стране в течение года), а российские специалисты считают, что в стране должен быть трехмесячный запас зерна (90 суток) [4, 57].

В разработанных и принятых Правительством республики краткосрочной и среднесрочной Программах развития АПК особое место отводилось продовольственному обеспечению населения республики за счет увеличения производства собственной высококачественной продукции. Именно поэтому намечалось многократное увеличение производства основных сельскохозяйственных продуктов продовольственного назначения, таких как пшеница, рис и ряд других видов, уровень обеспеченности населения Республики Таджикистан основными продуктами питания приведены в таблице 1.

Данные таблицы свидетельствует о том, что среднедушевое производства яйца на одного человека в год составляет 63 шт., Это на 18 шт. меньше, чем в 1991 г., и на 101,7 шт. меньше рекомендуемой нормы потребления. Для удовлетворения потребности населения в продовольствиях наметилось по существу единственное направление - интенсификации, перевод отраслей на промышленную основу, повышения урожайности и производительности труда.

Таблица 1.

Уровень обеспеченности населения Республики Таджикистан основными продуктами питания (в % к рекомендуемой норме)

Виды продукции	Рекомендуемые нормы потребления 1 кг./чел. в год	Годы											
		1991		2016		2017		2018		2019		2020	
		на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %	на душу населения, кг.	Уровень обеспеченности, %
Зерно	130	54,3	41,8	163,4	125,7	161,2	124	141,5	108,8	152,2	117,1	165,0	126,9
Картофель	46	32,3	70,2	103,9	2,3 раза	88,6	190	106,8	2,3 раза	107,9	2,3 раза	108,7	2,4 раза
Овощи и бахчевые	142	143,3	100,1	270,9	190,8	281,8	2 раза	305,8	2,15 раза	312,8	2,2 раза	344,0	2,4 раза
Фрукты, ягоды и виноград	83	53,2	64,1	66,9	80,6	71,6	86,3	76,4	92,0	78,2	94,2	75,1	90,5
Мясо	60	13,45	22,4	13,5	22,5	14,1	23,5	14,5	24,2	14,8	24,7	16,0	26,7
Молоко	251	104,9	41,8	106,2	42,3	107,5	42,8	108,9	43,4	108,5	43,2	108,5	43,2
Яйца (штук)	165	81,1	49,1	39,0	23,6	38,6	23,3	49,9	30,2	78,7	47,7	104,5	63,3

Источник: расчеты автора по данным Статистический сборник Сельское хозяйство в Республики Таджикистан. Душанбе.-2021.- С.15.

Исходя из проанализированного содержания доступности, продовольственная безопасность на макроуровне характеризует такое состояние экономики страны, при котором гарантируется обеспечение доступности продовольствия для всех жителей в любое время в количестве, необходимом для активной, здоровой жизни. Нижней границей продовольственной безопасности является потребление отечественного продовольствия сравнительно большей частью населения (не менее 20% проживающих в стране) на уровне не ниже минимальной потребительской корзины или минимальных физиологических норм.

Поэтому проблема продовольственной безопасности это, прежде всего, проблема продовольственной независимости страны. Она неразрывно связана со следующими факторами:

- глобальной продовольственной проблемой;
- функционированием и развитием национального агропродовольственного комплекса;
- социально справедливым распределением продуктов питания.

Целью развития в аграрной сфере на ближайшую перспективу является формирование эффективного использования земельных и водных ресурсов со стороны сельхозпроизводителей, которое соответствовало бы мировому уровню и обеспечивало бы продовольственную безопасность страны.

Таким образом, для достижения этих задач дальнейшее развитие аграрного сектора с целью, обеспечение страны с продовольственными продуктами будет основано на:

- эффективное использование земельных и водных ресурсов;
- укрепление материально-технической базы сельского хозяйства, его технической модернизации, в том числе за счет расширения лизинговых операций;
- реализации принятых целевых госпрограмм поддержки сельского хозяйства за счет льготных кредитов.

Однако, дальнейшее развитие производственной деятельности и укрепление социально-экономической роли сельское хозяйство, особенно в смягчении продовольственной безопасности, нуждаются в расширении государственной поддержки и формирования разносторонних связей.

Литература:

1. Статистический сборник Сельское хозяйство в Республике Таджикистан. Душанбе.- 2021. 9, 15 с.
2. Бурдуков П.Т., Саегалиев Р.З. Россия в системе глобальной продовольственной безопасности. - М., 2001. 128 с.
3. Оболенский В.П. Открытость экономики и экономическая безопасность России //Мировая экономика и международные отношения. -1995. -№5. 45-55 с.
4. Кудратов Р.Р. Проблемы обеспечения продовольственной безопасности в условиях малоземелья и трудоизбыточности страны. Москва. Издательства МАКС Пресс, - 2006. 320 с.
5. Ходжахонова Г.К., Абдуллоев А.Х., Ходжахонов А.А. Роль рынка животноводческих продукции в обеспечении продовольственной безопасности Республики Таджикистан //Доклады ТАСХН. №4(50), Душанбе, -2016. - С. 56-63.

К ВОПРОСУ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРОБЛЕМ УПРАВЛЕНИЯ
ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Шарипов Ш.Р., Хикматова Х.Ш.
Технологический университет Таджикистана

В обстоятельствах экономического упадка, вызванного кризисом, а также значительной активности различных факторов во внешней среде, принимать управленческие решения становится всё сложнее. Учитывая данный фактор, руководству компаний объективно необходимо иметь своевременную информацию о текущей ситуации и перспективах бизнеса, а также формулировать новые подходы к управлению.

Основное производство обеспечивает процесс изготовления продукции, ради которой функционирует предприятие. Управление этим производством, прямо скажем, дело непростое. Ведь каждое изделие при изготовлении проходит ряд технологических операций, которые различаются как по содержанию, так и по продолжительности процесса. По сути, для каждого вида продукции устанавливается свой технологический процесс.

Производство современной лесопродукции обычно многостадийно и представляет собой довольно сложную структуру, что требует точной координации действий по отдельным стадиям (фазам) производства, рационального ведения технологических процессов, а также создания необходимых условий для внедрения новой техники и методов прогрессивной организации. Для обеспечения всего вышеназванного необходимо управление производственной деятельностью через определенные функции, в частности совершенствование организации основного производства, внедрение инновационных разработок, техническая подготовка производства, оперативно-производственное планирование, диспетчирование (рисунок 1) [1, 17].

Рисунок 1. Основные функции управления производственной деятельностью предприятий

Их реализация требует разработки и применения таких механизмов, которые решают всё более сложные экономические проблемы функционирования через развитую систему информационной поддержки управления бизнес-процессами для решения поставленных стратегических и оперативных задач. Одним из таких инструментов является контроллинг, с помощью которого возможно эффективно разрабатывать и внедрять современные управленческие подходы в компании.

Собственно контроллинг имеет возможность эффективно оказывать сопротивление отрицательным влияниям внешней среды, а также содействовать интеграции частных компонентов - целей, проблем, а также функций управления экономической единицей - на ряд процессов с помощью поддержки, а также координации данных [2, 9]. С точки зрения рассмотрения данного явления как научно-методологического подхода к организации административной работы на промышленном предприятии отметим следующие сферы его применения:

- увеличение развития материально-технической основы;
- модернизацию имеющихся производственных мощностей;
- рост качества индустриальной продукции, а также ее конкурентоспособности на рынке;
- оптимизацию текстуры управления предприятием производственного сектора;
- рост мотивации работников;
- усовершенствование управления на базе введения новейших технологий, а также компьютерных систем.

К основным вопросам формирования таджикских промышленных компаний, при поддержке контроллинга, относятся [1, 23]:

- усложнение системы управления, информационных полей, материалов, денежных потоков;
- повышенная нестабильность внешней и внутренней среды;
- необходимость повышения эффективности работы предприятия;
- создание системы обеспечения экономической устойчивости и выявления кризисных ситуаций;
- создание специальной системы информационной поддержки и разработка координационного механизма, в связи со сложностью процессов управления предприятием;
- необходимость систем управления, способных обеспечить гибкость и надежность организации;
- трудности, при внедрении контроллинга в уже сложившуюся структуру организации;
- усиление конкуренции на национальном и глобальном рынках с интеграцией экономической жизни;
- ограниченные возможности отдельных инструментов управления, используемых в процессе принятия решений и реализации в динамично меняющихся рыночных условиях;
- сложность применения современных технологий управления, адаптированных к новым условиям работы промышленного сектора.

Чтобы понять актуальность введения контроллинга в компаниях в контексте текущего глобального финансового кризиса, необходимо рассмотреть текущее состояние

отрасли на макро- и микро-уровне. В настоящее время можно оценить эффективность изменений в промышленном секторе экономики в разрезе важнейших видов продукции и экспортно-импортных операций. Прогрессивность его структурных изменений можно оценить на основе определения тенденций в производстве основных видов машиностроительной продукции - оборудования для промышленных предприятий.

При анализе товарной структуры таджикского экспорта ясно видно, что в последнее время после начала периода восстановления экономики не было принципиальных положительных изменений в структуре промышленного производства. Положительные тенденции роста объёмов экспорта обусловлены, прежде всего, благоприятной внешней средой для цен на энергоносители. Товарная структура таджикского импорта сохраняет тенденцию начала двухтысячных, то есть доля машин, оборудования и транспортных средств, а также продукции химической и резиновой промышленности растёт в структуре импортируемых товаров [3, 68].

Основные принципы управления производством:

- организация бизнес-процессов от момента закупки сырья до сдачи готовой продукции заказчику с получением выручки от реализации;
- организация планирования производственного процесса, формирование производственных программ, графиков и т. д.;
- контроль за соблюдением производственных планов и графиков;
- своевременная модернизация производства (обновление оборудования, замена устаревшего оборудования, автоматизация и механизация производственных участков, обучение и повышение квалификации работников и проч.);
- сокращение брака (улучшение качества труда, повышение квалификации сотрудников, улучшение контроля качества выпускаемой продукции и проч.);
- обеспечение производства квалифицированными сотрудниками, организация процесса управления персоналом, выбор нужной формы оплаты труда, разработка и внедрение системы мотивации персонала, определение должностных обязанностей для каждой должности, правильное разделение труда, исключение дублирования выполняемых функций и прочих [4, 47].

Отмеченные негативные тенденции в работе промышленного комплекса Республике Таджикистан, безусловно, оказывают воздействие на работу, а также долговечность огромной доли фирм. Узко-потребительские компании содействуют формированию производства, обеспечивая непрерывный, а также разнообразный спрос. Сюда допускается отнести такие факторы как: усиление процессов формирования предпринимательства; приватизация производственных компаний; увеличение финансирования государственных компаний при поддержке федеральных программ.

Таджикские производственные компании никак не могут адекватно удовлетворить возрастающий спрос по многим обстоятельствам: недостающее инвестирование; нестабильность, стимулированная низким уровнем материально-технологического снабжения; недостаточная поддержка государственных учреждений, равно как на федеральном, так и на региональном уровне [5, 12].

По нашему мнению, применение новых инструментов управления предприятиями рассматриваемого комплекса, таких как контроллинг, позволит разрешить ряд указанных проблем функционирования, способствуя развитию производства в целом.

В итоге создавшегося кризиса практически полностью отсутствует товарное обеспечение, определяемое следующим:

- неравность спроса и предложения;
- невысокий уровень развития рынка производственных компаний;
- слишком высокие цены на основные товары из-за отсутствия конкуренции;
- крупные производственные компании имеют монополии.

Можно предположить, что применение новых инструментов в управлении индустриальными предприятиями и организациями, к примеру, контроллинга, будет содействовать решению ряда задач жизнеспособности индустриальных компаний, а также индустриального рынка в целом.

В данной статье мы подчеркнули ключевые условия, которые устанавливают проявление сложностей при введении контроллинга в таджикских промышленных фирмах:

- неполное изучение условий адаптации иностранного опыта применения контроллинга к отраслевым спецификам;
- недостаточное восприятие и овладение концепцией данного явления;
- отсутствие системного анализа при введении данного инструмента в индустрии;
- отсутствие сертификации института управления производственной сферой;
- социально-психологическая неготовность к переменам, вызванным внедрением контролирования в структуру управления;
- тенденция таджикского маркетинга к управлению административнокомандными методами;
- плохо сформулированные принципы осуществления;
- низкое качество отраслевого законодательства, а также справочной информации по исследуемой категории;
- приоритет высококлассных контролеров в цепи оперативного управления.

Повышение эффективности работы может быть достигнуто исключительно за счет систематического применения концепции контроллинга [6, 28].

Литература:

1. Владимир Мосягин. Управление производством на предприятиях ЛПК: статья [Лес Пром Информ №8 \(122\), 2016 г.](#)
2. Дайле А. Практика контроллинга: Пер. с нем. / Под ред. М.Л. Лукашевича, Е.Н. Тихоненковой. М.: Финансы и статистика, 2019. - 288 с.
3. Карминский А.М., Оленев Н.И., Примак А.Г., Фалько С.Г. Контроллинг в бизнесе. Методические и практические основы построения контроллинга в организациях. М.: Финансы и статистика, 2012. - 256 с.
4. Технологические инновации предприятия, организации. Материалы Госкомстата за 2016-2017 годы. Стат. сборник. М.: Росстат, 2018.
5. Дайле А. Практика контроллинга: Пер. с нем. / Под ред. М.Л. Лукашевича, Е.Н. Тихоненковой. М.: Финансы и статистика, 2001.
6. Кузьменко В.В. Экономические аспекты безопасности в разрешении сложной народнохозяйственной проблемы / В.В. Кузьменко, В.И. Трысячный, Ю.И. Жевора ; под общ. ред. В.В. Кузьменко. Ставрополь: Изд-во СГУ, 2008.

БОЗОРШИНОСӢ ҲАМЧУН ТАҶРИБАИ ХОРИҶӢ ВА ВАТАНИ

Шоев Д.М.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Марҳилаи индустриалӣ тараққиёти афзалиятноки соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ ва дар навбати аввал саноатро дар бар мегирад. Дар ин давра истеҳсолот оммавӣ, бисёрҳаҷма буда, ба бозорҳои ғунҷоишашон калон ва ба маҳсулоти талаботи оммавӣ дошта нигаронда шудааст. Омили асосии баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот афзалиятнокии сарфаи хароҷоти меҳнати зинда дар шаклҳои гуногун мебошад. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи меҳнати гузашта (фондҳои истеҳсолӣ, хароҷотҳои моддӣ-энергетикӣ)–ро асосан дар шакли бо ном “сарфа дар доираи истеҳсолот”, кам кардани хароҷоти захираҳо ба воҳиди маҳсулоти ниҳой аз ҳисоби баланд бардоштани ҳиссаи иқтисодии технологияи агрегатҳо, калон кардани корхонаҳо ва ба монандиинҳо амалӣ карда мешуд.

Марҳилаи ахборӣ - ин афзоиши афзалиятноки соҳаҳои хизматрасонӣ дар иқтисодиёт мебошад, яъне ҳам дар истеҳсоли маҷмуи маҳсулот ва ҳам дар шумораи шуғли аҳоли. Маҳсусан соҳаҳои ба коркарди ахбор ва ҳама гуна намудҳои фаъолияти ба миёнаравӣ алоқаманд буда дар назар мебошад.

Истеҳсолот дар марҳилаи ахборӣ ба дараҷаи олии характери ғайриоммавӣ гирифта, ба дархостҳои индивидуалии истеъмолкунандагон, ба бозорҳои фуруши ҳаҷмашон хурд, ба сегментҳои чудоғона ва бозори холи (“ниши”) нигаронда

шудааст. Баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот бо роҳҳои сарфа намудани меҳнати гузашта, кам кардани хароҷот оид ба фурӯши маҳсулот ва идоракунии мегузарад.

Ҳозир марҳилаи ахборӣ дар ШМА, Япония, Германия ва дигар мамлакатҳои Европай ғарбӣ ҷой дорад. Ба ин марҳила Кореяи Ҷанубӣ, Тайван, Гонконг, Сингапур наздик мебошанд.

Дар соҳаи ташкили фаъолияти хоҷагӣ дигаргуниҳо ба вуҷуд омаданд. Масалан, дар марҳилаи индустриалӣ нақши муайянкунандаро ҷамъиятҳои акционерӣ ва корпоратсияҳои азим мебозиданд, ки дар онҳо капитали моликиятдорӣ аз капитали амалкунанда ҷудоянд. Дар марҳилаи ахборӣ бошад, ба ҷойи корпоратсияҳои калон корхонаҳои хурду миёнаи гуногун ба вуҷуд меоянд, ки ба муносибатҳои ҳамкорӣ ва шакли моликияти кооперативӣ асос ёфтаанд. Дар чунин корхонаҳо ҳар коркун на танҳо соҳиби воситаҳои истеҳсолот мебошад, инчунин дар рафти ҳалли масъалаҳои идоракунии фаъолияти корхона бевосита ба таври ҳақиқӣ иштирок менамояд.

Дар соҳаи иҷтимоӣ низ дигаргуниҳои кулӣ ҷой доранд. Масалан, дар марҳилаи индустриалӣ ҳиссаи шумораи коргарони соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ афзуд, дар марҳилаи ахборӣ бошад, дар таркиби иқтисодиёт ҳиссаи соҳибкорони хурду миёна, коркунони идоракунии ва умуман ба меҳнати фикрӣ машғул буда меафзояд.

Табадулоти саноатӣ, ки дар солҳои чилуми асри бистум оғоз ёфт, дар соҳаҳои кишоварзии мамлакатҳои мутараққии иқтисодӣ синфи деҳқонро аз байн бурд ва ба ҷойи вай соҳибкорон ва кооператорони пешқадами соҳаҳои кишоварзӣ омаданд, таҷрибаи роҳи фермерӣ дар кишоварзӣ тараққӣ кард. Зиёда аз 90 дарсади фермерҳои ШМА маълумоти олии доранд ва чунин сатҳи баланди маълумотнокии коркунони соҳаҳои кишоварзӣ дар дигар мамлакатҳои мутараққии иқтисодӣ низ ҷой дорад.

Марҳилаи муосири табалуоти илмӣ – техникӣ бо пуррагӣ ба нест шудани синфи коргар низ оварда мерасонад. Мувофиқи пешбиниҳои Бюрои омории ШМА дар солҳои 1990 – 2000-ум дар байни касбҳо ягон касби коргарӣ нест, вале дар айни замон шумораи инженерон, техникҳо оид ба электроника, программистони мошинҳои электронии ҳисоббарорӣ ва таҳлили системавӣ, иқтисодчиён, бухгалтерон ва дигар коркунони категорияи “гиребони сафедор”, ки ба меҳнати фикрӣ алоқаманданд, ба ҳисоби миёна яку ним баробар меафзояд. Дар корхонаҳои ҳозиразамони саноатии ШМА ва Япония фарқ байни меҳнати ҷисмонӣ ва фикрӣ аллакай қариб намондааст ва ҳиссаи меҳнати ҷисмонӣ ба нестӣ рафта истодааст. Масалан, дар заводҳои кӯҳнаи автомобилсозии ШМА касбҳои коргарӣ то 150-то буданд, вале дар корхонаҳои дар солҳои 80-уми асри XX сохта шуда касбҳои коргарӣ на зиёдтар аз 5-то ҳастанд.

Ҳамаи ин тамоилҳо фарқро дар байни марҳилаи индустриалӣ ва марҳилаи ахборӣ нишон медиҳанд. Агар дар марҳилаи индустриалӣ манбаи асосии гирифтани фоида асосан меҳнати ҷисмонии коргарони истеҳсолӣ бошад, он гоҳ дар марҳилаи ахборӣ манбаи асосӣ – меҳнати инженерӣ ва идоракунии, аз ҷумла меҳнати коркунони ба маркетинг ва менеҷерӣ машғул буда мешавад. Ҳамин

тариқ, дар ҳаёти иҷтисодии ҷамъият ва дар системаи муносибатҳои бозаргонӣ унсури нав – маркетинг ва муносибатҳои маркетингӣ пайдо шуданд.

Дар шароити ҳозираи иқтисодии бозорӣ барои муътадил гардондани талабот ба молҳои истеъмоли дар тамоми ҷаҳони бозорӣ зарурияти истифодабарии маркетингро маъқул донистаанд. Шаҳодати ин ҳароҷоти доимоафзоанда барои тадқиқоти маркетингӣ ва афзудани нақши мутахассисони ин соҳа дар мавриди идоракунӣ мебошад. Таҷрибаи зиёди истифодабарии маркетинг исбот менамояд, ки маркетинг – ин системаи ягонаи тадқиқот, истеҳсолот ва фурӯши молҳо мебошад.

Маркетингро бисёре аз мутахассисон дар шароити имрӯза ба таври гуногун шарҳ медиҳанд: ҳамчун системаи муносибатҳои бозаргонӣ, молӣ-пулӣ; фаъолияти тиҷоратӣ; ҳамчун вазифаи корхона, ки ба фурӯши молҳо ва адои хизматҳо, омӯзиши бозор машғул аст; реклама, сиёсати нархҳо; ҳамчун сиёсати душвори комплекси танзимкунии бозорӣ идоракунӣ, илмӣ, молиявӣ, истеҳсолӣ, захираҳои меҳнатӣ ва ташаккули таркиби онҳо; ташаккул ва идоракунӣ ҳаракати молҳо ва хизматрасонии баъди фурӯши онҳо; ҳамчун вазифаи идоракунӣ муайян намудани сиёсати бозорӣ ва истеҳсолии фирма ва ҳоказо.

Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар ҳақиқат мафҳуми маркетинг маънои ниҳоят васеъ дорад. Вай ҳамчун фаъолияти амалӣ дар ҳамаи звеноҳои ҳаёти ҷамъиятӣ доира дорад ва истифода бурда мешавад.

Мафҳуми маркетингро дар марҳилаи аввали пайдо шуданаш бо мафҳуми муомилот айният медоданд. Вале баъдтар зери мафҳуми маркетинг муомилот ва рекламаро маънидод мекарданд.

Филип Котлер, маркетингологӣ америкӯӣ, маркетингро чунин таъриф медиҳад: “Маркетинг – ин таҳлил, баплангирӣ ва назорати захираҳо, сиёсат ва тамоми фаъолияти фирмаҳо мебошад, ки барои қонеъ гардондани талаботи гурӯҳҳои муайяни аҳоли ва ба даст овардани фоида ба фирма нигаронда шудааст”.

Дар баъзе ширкатҳои америкӯӣ маркетингро ҳамчун танзимкунӣ ва дар ҳаёт тадбиқ намудани нуқтаи назар, нархгузорӣ, ҳаракат ва гардиши ғоя, молҳо ва хизматрасонӣ, ки ҳадаф қонеъ гардондани мақсадҳои шахсонӣ алоҳида ва ташкилотҳо мебошад, шарҳ медиҳанд.

Дар ҳамаи ин таърифҳо як принсипи асосии муайянкунандаи маркетинг ба назар мерасад, яъне фаҳмидани истеъмолкунанда, қонеъ намудани мақсадҳои шахсонӣ ҷудоғона ва ташкилотҳо мебошад.

Дар бисёр адабиёт мафҳуми маркетинг дар маънои маҳдуд ва васеъ омӯхта мешавад. Маркетинг дар маънои маҳдуд ҳамчун ташкил, идоракунӣ ва усулҳои самараноки ба даст овардани фаровонии бозорҳои фирмаҳо фаҳмида мешавад. Дар чунин ҳолат маркетинг аз чор зинаи ба вучудой иборат аст: а) тақсимооти яклухт; б) фурӯши чаканагӣ; в) реклама ва ҳавасмандкунии фурӯш; г) омӯзиши бозор.

Маркетинг дар маънои васеаш ҳамчун ҳамаи намудҳои фаъолияти компания (маҷмӯи иттиҳодияҳо), ки барои муайян намудани талабот ва қонеъ гардондани бозор, ба вучуд овардани маҳсулоти нав ва таъмин намудани истеҳсоли он, ташкили тақсимооти яклухт, фурӯши чакана, хизматрасонии истеъмолкунандагон фаҳмида мешавад.

Дигар хел карда гуем, маркетинг фаъолиятро нисбати ба вучуд овардан, кор карда баровардани маҳсулоти нав ва таъмин намудани истеҳсоли онро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, маркетинг – ин фаъолияти инсон аст, ки ба бозор алоқаманд мебошад. Маркетинг – ин кор бо бозор барои мубодила аст, ки мақсадаш қонё гардондани эҳтиёҷот ва талаботҳои одамон мебошад. Аз ин ҷо, маркетинг – ин намуди фаъолияти инсон барои қонё гардондани эҳтиёҷот ва талабот бо ёрии мубодила мебошад.

Дар вақти ҳозира ду методи асосии фаъолити маркетингиро чудо менамоянд:

- 1) маркетинге, ки ба маҳсулот ва хизматрасониҳо нигаронда шудааст;
- 2) маркетинге, ки ба истеъмолкунанда, мизочи махсус, гурӯҳи истеъмолкунандагони пешакӣ муайянгардида нигаронда шудааст.

Методи дуюм ба шароиту талаботи бозори имрӯза бештар мувофиқ аст, чунки пешаки эҳтиёҷоти истеъмолкунандагонро ба назар гирифта, баъд мувофиқи талабот ва қобилияти харидории онҳо мол бароварда мешавад. Маҳз дар асоси омӯзиши бозор ва бо назардошти талаботу қобилияти харидории истеъмолкунандагон баровардани мол аҳамиятнок мебошад. Дар ин ҳолат истеҳсолкунанда пешакӣ медонад, ки харидор чӣ мехоҳад, кай, чӣ қадар ва бо кадом нарху шартҳо харид карда метавонад. Инҳоро ба ҳисоб гирифта истеҳсолкунанда ҳангоми истеҳсол ва фурӯши молаш хароҷоту даромадашро муайян менамояд, ки дар арзиши бозории мол, яъне нархи фурӯш инъикос мегарданд.

Дар фаъолияти бозорӣ одамон вобаста ба ҳолатҳои дар бозор ҷой дошта намудҳои зерини маркетингро қабул менамоянд:

- 1) маркетинги конверсионӣ – вақте қабул мешавад, ки агар новобаста аз сифати мол талабот ба мол набошад. Фаъолияти маркетингӣ бояд ба фароҳам овардани талабот равона карда шавад;

- 2) маркетинги ҳавасмандкунанда – вақте зарур аст, ки талабот ба мол суст аст ё тамоман нест. Фаъолияти маркетингӣ ба фароҳам овардани талабот ё сохтани шароит барои ба вучуд овардани вай равона мебошад;

- 3) маркетинги тараққиқунанда – вақте қабул карда мешавад, ки талабот потенциалист ва зарурияти вайро воқеӣ кардан мебошад. Барои ин зарур аст, ки ҳамаи қувва ба баланд бардоштани сифати мол равона карда шавад;

- 4) ремаркетинг – вақте зарур аст, ки агар дар натиҷаи фаровон шудани бозор аз моли мазкур талабот ба вай кам мешавад. Вазифа аз зарурияти барқарор (чоннок) намудани талабот иборат аст. Ин бо роҳҳои ба мол додани навигарӣ, рӯ овардан ба бозорҳои нав ва ба монанди инҳо имконпазир аст;

- 5) синхромаркетинг – вақте қабул мешавад, ки бо сабаби мавсимӣ будани мол, конъюктура ва ба монанди инҳо талабот мекалавад. Дар асоси ба ҳисоб гирифтани калавиши талабот муътадилгардонии фурӯш зарур аст;

- 6) демаркетинг – вақте ба мақсад мувофиқ аст, ки агар талабот нисбат ба имкониятҳои истеҳсолии фирма бениҳоят зиёд аст ва талаботро бо роҳҳои баланд бардоштани нарх, қатъ намудани рекламаи молҳо ва ғайраҳо кам

намудан зарур аст. Дар чунин ҳолат литсензияи ҳуқуқи истехсоли молро ба дигар фирмаҳо фурӯхтан мумкин аст;

7) маркетинги зидамалкунанда – ҳангоми ниҳоят баланд шудани талабот зарур аст, то ин ки талабот ба сифр расонда шавад (масалан, ба нӯшоқиҳои спиртӣ, тамокуғиҳо ва ғайраҳо). Дар чунин ҳолат кам кардани истехсолот ва фурӯши чунин молҳо ба мақсад мувофиқ аст;

8) маркетинги мақсаднок – ин ба сегментҳо ҷудо намудани бозор, интиҳоб намудани як ё якчандто аз онҳо ва коркарди молҳо ва намудҳои маркетинг мувофиқи ҳар сегменти интиҳоб карда шуда мебошад.

Адабиёт:

1. Ҳисоботи солонаи Вазорати кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2015-2019.
2. А. Рауфӣ. Маҷмуи лексияҳо аз фанни маркетинг.
3. А. Рауфӣ. Бо Ваҳдат ба Бозор. – Душанбе: Дониш, 2006. - 242 с.
4. Лебедев О.Т., Филиппова Т.Ю. Основы маркетинга. — СПб., 2007.
5. Ковалев А.И., Войленко В.В. Маркетинговый анализ. - М.: Центр экономики и маркетинга, 2005.
6. Немчин А.М., Минаев Д.В., Маркетинг. Учебное пособие. // «Бизнес-пресса», 2011.
7. Маслова Т.Д., Ковалик Л.Н. Божук С.Г. М31 Маркетинг // СПб: Питер, 2011.

ПРОИЗВОДСТВО МОЛОКА И ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ЕГО ЭФФЕКТИВНОСТЬ

Шоев Д.М.

Технологический университет Таджикистана

Экономическая эффективность, как экономическая категория, отображает соотношение полученных обществом экономических результатов и производственных затрат. Результат производства, или его эффект выражается ростом объемов национального дохода, валовой и товарной продукции в стоимостном и натуральном выражении, приростом валового и чистого дохода, приростом прибыли, снижением численности занятых в производстве продукции или экономии трудовых ресурсов.

Таким образом, экономический эффект - это результат производства, характеризуемый абсолютным размером прироста вышеперечисленных экономических показателей или снижением применения трудовых ресурсов и экономии затрат.

Чтобы охарактеризовать эффективность, необходимо соотнести эффект и затраты. Под затратами понимают применяемые в процессе производства трудовые, материальные, финансовые, земельные и водные ресурсы. Таким образом, экономическая эффективность - это соотношение полученного эффекта и затрат. Применительно к сельскому хозяйству под

эффективностью понимается увеличение выхода продукции с каждого гектара сельскохозяйственных угодий, с каждой головы скота при меньших затратах всех видов применяемых ресурсов в расчете на единицу продукции [7].

Следовательно, эффективность сельскохозяйственного производства тогда будет более высокой, когда при одних и тех же затратах на гектар посева или голову скота будет обеспечиваться более высокая урожайность сельскохозяйственных культур и продуктивность животных.

Важнейшим организационно экономическим фактором повышения эффективности молочного скотоводства, основным и необходимым условием роста продуктивности коров, улучшения качества молока, экономного расходования производственных ресурсов, снижения себестоимости продукции, повышения рентабельности является материальное стимулирование труда и производства, отражающее экономические интересы непосредственных товаропроизводителей и призванное регулировать заинтересованность работников в высокопроизводительном труде и его результатах [4].

Опыт работы сельскохозяйственных предприятий показывает, что совершенствованием только от одной коровы на 3 - 4 кг больше, чем на обычных. Создание таких пастбищ позволяет увеличить производство кормов и на зимний период. Затраты на создание культурных пастбищ окупаются за 2-3 года [2].

Получение высокой продуктивности неразрывно связано с созданием оптимальных условий содержания животных, соответствующего температурно-влажностного режима, газового режима, движения, отдыха и т.д. Чем меньше условия содержания соответствуют физиологическим потребностям животных, тем больше энергии рациона используется на поддержание жизни, соответствующего гомеостаза.

Одним из эффективных путей увеличения производства продукции скотоводства и роста производительности труда является восстановление производственных мощностей комплексов ферм по производству молока, их реконструкция и модернизация на основе использования достижений в технологиях и способах механизации. При этом следует заменить устаревшее оборудование, внедрить новые формы организации трудовых процессов. Например, большие резервы заключаются в применении технических средств для нормированного кормления коров, а также адаптированных к физиологическим требованиям животных по молокоотдаче и подготовки вымени к доению, которые устраняют заболевание вымени маститом и снижение продуктивности коров на 5-8% [5].

В большой степени эффективность молочного скотоводства связана уровнем квалификации обслуживающего персонала, соблюдением технологической дисциплины, особенно при высоком уровне продуктивности животных. Это и правильное нормирование кормления, и соблюдение условий содержания, эксплуатация животных, профилактика заболеваний. Реализация генетического потенциала продуктивности, продолжительность продуктивного использования и другие [10].

Повышение эффективности молочного скотоводства достигается в результате улучшения качества молочной продукции. С увеличением доли молока 1 сорта растёт и средняя реализационная цена молока, а, следовательно, повышается и уровень рентабельности. В настоящее время отношение к качеству выражается в том, что менеджеры всех уровней начали воспринимать затраты на качество не как дополнительные издержки, а как выгодное вложение ресурсов, дающее наивысшую отдачу. Практики убедились, что

вложения в качество дают гораздо большую отдачу, чем увеличение объёмов производства. Особенно это относится к хозяйствам, уже достигшим высокого уровня продуктивности.

Сохранение должного качества молокопродуктов зависит от способов доения коров, наличия оборудования для очистки, охлаждения и хранения молока, хорошего транспорта, тары для молока. Тут положительную роль могут сыграть использование центров вывоза, развитие прямых выгодных связей товаропроизводителей с предприятиями молочной промышленности и торговли, а также организация собственных фирменных магазинов, перерабатывающих цехов [8].

В современных условиях развития молочного скотоводства важнейшее значение приобретают организационно-хозяйственные и экономические факторы, приоритет ресурсосбережения, организация эффективного кормопроизводства, использование маркетинга, стимулирование и заинтересованность товаропроизводителей, разработка научно обоснованного ценообразования, внедрение достижений науки и передового опыта, совершенствование кредитной и налоговой политики в условиях рыночных отношений, совершенствование организации производства в условиях различных форм хозяйствования.

Реализация указанных направлений обуславливает стабилизацию и рост производства продукции скотоводства, сочетание крупного и мелкого производства, интегрирование личного и общественного хозяйства, интенсивное использование производственного потенциала при государственной поддержке финансирования скотоводческих предприятий, крестьянских (фермерских) хозяйств, гибком регулировании цен и в целом повышении эффективности производства.

Факторы эффективности производства молока:

1. Биологические факторы:

- совершенствование генетического потенциала скота;
- использование биотехнологии генной инженерии;
- обеспечение скота полноценными по питательности кормами;
- совершенствование рациона кормления.

2. Организационные факторы:

- специализация предприятия;
- оптимальное сочетание различных форм хозяйствования;
- совершенствование и оптимизация внутри хозяйственных экономических (хозрасчетных) отношений;
- разработка и реализация комплексных целевых программ;
- реализация инновационных направлений.

3. Техничко-технологические факторы:

- комплексная механизация и автоматизация трудоемких процессов;
- внедрение интенсивных ресурсосберегающих технологий;
- улучшение условий содержания животных;
- совершенствование ветеринарной защиты животных.

4. Экономические факторы:

- государственная финансовая поддержка;
- стимулирование товаропроизводителей;
- совершенствование ценообразования на продукцию;
- совершенствование кредитной и налоговой политики;
- развитие маркетинговой деятельности;

- применение страхования;
- обеспечение конкурентоспособности продукции;
- выбор каналов реализации продукции.

5. Социальные факторы:

- повышение квалификации работников, занятых в отрасли;
- материальное стимулирование заинтересованности в результатах труда;
- организация рационального режима труда, отдыха и быта;
- охрана труда и техника безопасности.

6. Экологические факторы:

- система природоохранных мероприятий;
- обеспечение производства экологически чистой продукции;
- утилизация отходов.

Анализ эксплуатации многих крупных животноводческих ферм и комплексов свидетельствует, что рост обеспеченности основными средствами не всегда приносит ожидаемый экономический эффект.

Это можно объяснить тем, что увеличение основных фондов в молочном скотоводстве, без проведения других мероприятий по интенсификации отрасли не дает нужного результата, то есть дополнительные вложения средств в основные фонды отрасли молочного скотоводства должны подкрепляться комплексом мероприятий по систематическому повышению продуктивности крупного рогатого скота – улучшением кормления, технологии содержания, племенной работы [9, 15].

Состояние отрасли по производству молока любой страны можно охарактеризовать тремя основными показателями: численность поголовья коров, производство молока в стране и продуктивность молочного стада.

Таблица 1.

Основные показатели по состоянию отрасли производства молока в Республике Таджикистан за 2019-2021гг. по данным государственной статистики

Наименование показателя	2019	2020	2021
Численность поголовья коров, тыс. голов всего, в т.ч. в:	274992	27715	27900
Сельскохозяйственных организациях	3640,1	3532,5	3439,6
Фермерских хозяйствах	979,0	1040,0	1086,1
Хозяйствах населения	4263,9	4088,5	4005,4
Производство молока, млн.т., всего в т.ч. в:	31,8	30,5	30,8
Сельскохозяйственных организациях	14,8	14,0	14,4
Фермерских хозяйствах	1,8	1,8	1,9
Хозяйствах населения	15,3	14,7	14,5
Надой молока на одну корову, кг., всего в т.ч. в:	3574,9	3524,9	3609,3
Сельскохозяйственных организациях	4052,7	3976,3	4176,3
Фермерских хозяйствах	1832,5	1734,6	1766,2
Хозяйствах населения	3584,5	3590,2	3622,0

Из произведённого анализа видно, что наиболее эффективным производство молока является в сельскохозяйственных организациях, т.к. только профессиональный подход к

кормлению, содержанию и ведению племенной работы дает результат в виде высокой продуктивности коров. Это утверждение доказывает тот факт, что поголовье коров в хозяйствах населения снижается.

Литература:

1. Антонюк В.С. Основы животноводства. - Минск: Дизайн ПРО, 2007. - 512 с.
2. Гайскоп Г.В. Пути снижения затрат в кормопроизводстве. М: Высшая школа, 2011. - 45с.
3. Гасанова А.Т. Основы эффективного животноводства. М: Агропромиздат, 2009. - 380 с.
4. Завгороднева О.В., Фетисов С.В. Резервы увеличения производства молока в России. // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2011- №2.
5. Кудрин А.Г. Загороднев Ю.П. Зоотехнические основы повышения продуктивности коров. М: КолосС 2008. - 160 с.
6. Лукьянов О.В. Коровы. Разведение и уход. М: Вече, 2010. - 180 с.
7. Тур В.П., Рогалева Н.С. Экономика отраслей АПК. Екатеринбург: Издательство УрГХА, 2010. - 356 с.
8. Самойлов В.Н., Малькова Ю.В. Оценка эффективности производства и сбыта продукции животноводства в интегрированных формированиях // Аграрный вестник Урала. - 2013. - №7 (99). - С. 103-105.
9. Самойлов В.Н. Организация и планирование производства на перерабатывающих предприятиях (курс лекций): учебное пособие / Самойлов В.Н. – Екатеринбург, УрГСХА, 2012. - 113 с.
10. Шумаков Ю.Н. Организация, нормирование и оплата труда на предприятиях АПК. М: КолосС, 2006. - 304 с.

БИЗНЕСИ ИНЖИРИНГӢ ДАР НИЗОМИ НАМУДӢОИ ФАӢОЛИЯТИ ЗЕӢНӢ

Шукуров Н.Ш.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Фаъолияти инжинирингӣ имрӯз яке аз соҳаҳои фоидаовари тичорати кишварҳои саноатӣ мебошад.

Глобализатсияи иқтисоди ҷаҳонӣ, пайдоиши намудҳои нави фаъолият, аз ҷумла хидматрасонии инноватсионӣ ва баландтехнологӣ дар бозори саноатӣ, афзоиши назарраси рақобат ва тағйирёбии табиати он, тағйир додани модели рафтори истеъмолкунандагон зарурати ташаққули иқтисодро муайян мекунад. Назария ва амалияи идоракунии эҷоди маҳсулоти фаъолияти зеҳнӣро инкишоф диҳанд. Дар байни онҳо навоварони инженерӣ ҷойи махсусро ишғол кардан мумкин аст.

Бахши фаъолияти зеҳнӣ (фаъолияти доништалаб) аз солҳои 90-уми асри гузашта таваҷҷуҳи иқтисоддонҳоро ба худ ҷалб кардааст (гарчанде ки баъзе корҳо қаблан пайдо шуда буданд). Ин ба инкишофи сектори чорумин иқтисодиёт, зиёд шудани талабот ба сифати

хизматрасониҳои зеҳнӣ аз ҷониби истеъмолкунанда, инчунин инкишофи зерсохтори хизматрасонии тичорати зеҳнӣ (намудҳои фаъолият), яъне дар бозори (бизнес-то-бизнес) пешниҳод карда мешавад [1].

Дар аввал ин бахш бахши хизматрасонии соҳибқорӣ зеҳнӣ (хизматрасонии соҳибқорӣ доништалаб) номида шуда, баъдтар доираи фаъолият васеъ гардид. Аз ин рӯ, зарур аст, ки равишҳои мавлӯда ба мафъуми «хизмат»-ро аз нуқтаи назари назарияи менеҷмент таълил намуда, баъд ба таърифи тангтари мафъуми «хизмати зеҳнӣ» гузаштан, инчунин, охириро дар робита бо мафъуми «хизматрасонӣ» муайян кардан лозим аст.

Эътимолияти фуруши маъсулоти ниёӣ аз ҷисби пайдоиши хизмати ҷамроишаванда зиёд мешавад ва ҳадамот баъзе сифатҳои маъсулотро ба даст меорад, ки имкон медиҳад, ки он дар шакли моддӣ пешбарӣ карда шавад.

Тадқиқотчиёни хориҷӣ соҳаи хизматрасонӣ фарқҳои зеринро аз молҳои моддӣ қайд мекунанд:

- 1) набудани хусусиятҳои микдорӣ;
- 2) ноустуворӣ сифат;
- 3) зуд вайроншаванда;
- 4) ҷенкунии сифат аз рӯи аломатҳои ғайримустақим;
- 5) ҷудо набудани хизматрасонӣ аз илрокунанда ва истеъмолкунанда;
- 6) ғайримоддӣ.

Чунин хусусиятҳо ҳадамотро ба маънои танг тавсиф мекунанд, ки таҷассуми моддӣ надорад. Аммо ин хусусиятҳо барои фаҳмидани моҳияти намудҳои гуногуни хизматҳои зеҳнӣ кофӣ нестанд. [2]

Дар асоси таҳлили гузаронидашуда, мо хизматҳои технологиро ҳамчун хизматҳои зеҳнӣ (доништалаб) мефаҳмем, ки ба меҳнати баланддигтисоси мутахассисони техникаӣ асос ёфтааст ва дар асоси инфиродӣ истеҳсол мешавад, ки бо мақсади қонеъ кардани ниёзҳои ҷонибҳои манфиатдор ва истифодаи дастовардҳои наватарин пешниҳод карда мешавад. илму техника. Хизматҳои баландтехнологӣ хизматҳои технологӣ мебошанд, ки ҳатман ба натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ асос ёфтаанд. [4]

Мо хизматҳоро бо тартиби хароҷоти касбии меҳнат ва хароҷоти R&D дар шакли пирамида тақсим мекунем (Расми 4).

Расми 1 – Сатҳи иерархияи хизматрасонӣ

Дар ҳар як сатҳи иерархия провайдерҳои ҳадамот гурӯҳи талаботи худро доранд. Дар пояи пирамида хидматҳои асосӣ (анъанавӣ) ҳастанд. Онҳо бо ҳалли стандартӣ, стандартизатсия, муттаҳидшавӣ, имкони пешниҳоди ин хидматҳо аз ҷониби мутахассисони сатҳи миёна тавсиф карда мешаванд.

Имрӯз инжинирингӣ яке аз самтҳои ояндадор ва ниёзманди омӯзиши фаъолият мебошад. Дар маъхазҳои дохилӣ ва хориҷӣ дар соҳаи техника қор карда нашудани аппарати концептуалӣ мушоҳида карда мешавад. Аксари таърифҳои ин истилоҳ дар адабиёти илмӣ, инчунин дар санадҳои меъёрии ҳуқуқию методии Русия ва хориҷӣ мавҷуданд, хусусияти умумӣ доранд. Мафҳумҳои инжинирингӣ на ҳамеша бо ӯнамдигар мувофиқанд ва доираи хизматрасонии муҳандисиро муфассал тавсиф намекунанд. Дар арзёбиҳои қоршиносон дар бораи ҳаҷми бозори тичорати инжинирингӣ низ ихтилофҳо мавҷуданд. Барои таҳияи методологияи мониторинги бозори инжинирингӣ, инчунин таснифоти фаъолияти ин соҳа тадқиқот гузаронида мешавад. [5]

Минбаъд мо таърифҳои мафҳуми «инжинирингӣ» ва «хизматрасонии инжинирингӣ»-ро таҳлил мекунем. Шартҳо табиатан норавшананд. Дар адабиёт на фақат ҷанбаи иқтисодӣ, балки ҷанбаи ҳуқуқии ин мафҳумҳо, инчунин номгӯии одии марҳилаҳои асосии лоиҳаи инвестиционӣ оид ба таъсиси як навъ иншооти саноатӣ ё инфрасохторӣ мавҷуд аст, ки дар доираи он муҳандисии зеҳнӣ ва техникӣ хизматрасонӣ ба амал бароварда мешавад.

Таърифҳои, ки дар боло аз ҷониби чехраҳои инфиродӣ баррасӣ шудаанд, нишон медиҳанд, ки инжинирингӣ як фаъолиятест, ки:

- иҷрои қорҳо ва хизматрасонии дорои хусусияти зеҳнӣ, доништалаб, баландтехнологӣ ва қасбиро ифода мекунад;
- ба самаранокии тичорат мусоидат мекунад;
- дорои баъзе ҷузъҳои ба стандарт нигаронидашуда;
- соҳаи инноватсионии тичоратро фаро мегирад;
- нисбат ба объектҳои саноатӣ ва инфрасохторӣ амалӣ карда мешавад.

Инжинирингӣ мафҳуми гибридӣ мебошад, ки бо континуум тавсиф мешавад: маҳсулот-хизматрасонӣ бо мавҷудияти комбинатсияҳои гуногун, аз бартарияти хидмат дар шакли софи он (масалан, муҳандисии машваратӣ), то бартарияти маҳсулоте, ки дар он хизматрасонии ғайримоддӣ хусусияти дуҷумдараҷа дорад (дастгирӣ, масалан, таъминоти таҷҳизоти баландтехнологӣ). Инжинирингӣ метавонад таъминоти таҷҳизоти баландтехнологиро дар бар гирад, бинобар ин, бо ақидаи паҳншуда дар бораи он ки инжинирингӣ ба маънои танг ба мафҳуми «дизайн» якхела аст, розӣ набошед. [6]

Давраи пурраи инжинирингӣ метавонад намудҳои зеринро дар бар гирад: баҳодиҳии имконпазирии маркетингии соҳтмони (истеҳсоли) объект; оптимизатсияи техникӣ ва иқтисодии лоиҳа, бо як соҳаи мушаххас пайвастанӣ он; тартиб додани лоиҳаи қорӣ таъминот ва омода намудани тендерҳо барои истеҳсол; арзёбии пешниҳодҳои дар музоҷада оид ба истеҳсоли таҷҳизот ва қойгиркунии фармоишҳо воридшуда; таҳияи лоиҳаҳои таҷҳизоти сохташуда; омодагӣ ба иҷрои қорҳои муҳандисию соҳтмонӣ; арзёбии пешниҳодҳои дар музоҷада воридшуда ва қойгиркунии фармоишҳо барои соҳтмон; ҳамоҳангсозии қорҳои муҳандисию соҳтмонӣ ва назорати таъминот ва насби таҷҳизот; тайёр кардани қорҳо барои нигоҳубини объект; бо шартӣ қалиди супурдани объект; назорати муаллифӣ ба қори объект; ёрӣ ба қорӣ намудани маҳсулоти ниҳое, ки бо технология истеҳсол карда мешавад.

Инжинирингӣ ҳамчун хидмати мустақили баландтехнологӣ. Фирма метавонад кори илмию техниро аз рӯи закази корхонаи сеюм бидуни ухдадории супурдани объекти калиди ба зимма гирад. Намунаи ин гуна муҳандисиро метавон баррасӣ кард: эҷоди танҳо лоиҳаи ягон сохтор; тартиб додани лоиҳаи навъи нави тачхизот; гузаронидани тадқиқоти илмӣ-таҳқиқотӣ бо фармоиши касе; хизматрасонӣ дар соҳаи иқтисодиёт, маркетинг, идоракунӣ ба дигар фирмаҳо. [5]

Фарқи савдои маҳсулоти мошинсозӣ аз фурӯши иҷозатномаҳо ва ноу-хау (яъне технологияҳо ба маънои танг) дар он аст, ки объекти фурӯш ва харид дар бозори инжинирингӣ хизматрасонӣ оид ба оmodасозӣ, низомсозӣ, мутобиксозӣ ба истифода мебошад. дар шароити мушаххас ва додани ҳама гуна мутахассисони соҳибхитисос дониш ва тачрибаи илмию техникӣ, истехсолӣ

Дар робита ба хизматрасонии муҳандисии баландтехнологӣ метавонад ду модели ҳамкорӣ вучуд дошта бошад:

- Фурӯши маҳсулоти моддии баландтехнологӣ ҳамчун фаъолияти асосӣ ва инжинирингӣ ҳамчун роҳи нигоҳ доштани рақобатпазирии ширкат ва маҳсулоти моддӣ.

- Пешниҳоди хизматрасонии муҳандисии баландтехнологӣ.

Дар ин бахш мазмуни концепсияро ошкор кардан лозим аст

«навовариҳои инжинирингӣ» дар асоси дастгоҳи категорияи идоракунии инноватсия, назарияҳои хизматрасониҳои зехнӣ, назарияҳои навоарӣ дар хизматрасонӣ, инчунин идоракунии инжинирингӣ. Ин категория асоси методологияи эҷоди маҳсулоти тичорати муҳандисии ба инноватсия нигаронидашударо ташкил хоҳад дод.

Қонуни федералӣ «Дар бораи илм ва сиёсати давлатии илмию техникӣ» ба мо таърифи хеле умумӣ медиҳад, ки инноватсияро натиҷаи фаъолият шарҳ медиҳад. «Инноватсия — маҳсулоти нав ё ба таври назаррас такмилёфта (мол, хизматрасонӣ) ё раванди мавриди истифода қарордошта...». [7] Чунин навоариҳо ба дастовардҳои илму техника асос ёфта, барои ба даст овардани манфиатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, илмию техникӣ, экологӣ заруранд. ва дигар намудҳои таъсирбахш, таъмин намудани афзоиши он.

Омили муҳимми муваффақияти навоариҳо дар соҳаи хизматрасонии инжинирингӣ пайгирии ниёзҳои муштариён ва имкониятҳои технологӣ барои қонеъ кардани онҳо мебошад. Сухан дар бораи аудити маркетингӣ ва технологӣ меравад, ки дар поён ҳамчун унсури методологияи эҷоди маҳсулоти тичорати муҳандисии ба инноватсия нигаронидашуда баррасӣ карда мешавад.

Соҳаи хизматрасонии инжинирингӣ бо тамоюли фардикунонии хидмат тавсиф мешавад, ки ба андешаи мо, онро чӯзӣ инноватсионалӣ дастгирӣ мекунад, ки ба ширкат фоидаи иловагӣ медиҳад. Талаботи истеъмолкунандагон провайдерҳои хизматрасонии муҳандисиро ба навоарӣ водор мекунад. Дархостҳо барои хизматрасонии фармоишӣ иқтидори инноватсионии истеъмолкунанда, талаботи муштарӣ ба чунин хидматҳо ва дар натиҷа, фаъолияти инноватсионии истехсолкунандаро афзоиш медиҳад.

«Инноватсияҳои инжинирингӣ дар системаи фаъолияти зехнӣ» таҳаввулоти рушди назарияи хизматрасонии зехнӣ, ки чӯзӣ инноватсиониро дар бар мегирад, ҷой ва моҳияти инжинирингӣ дар системаи фаъолияти зехнӣ асоснок карда, хусусиятҳои навоариҳо дар соҳаи хизматрасонии инжинирингӣ таҳлил карда мешавад. [7]

Навоариҳо дар инжинирингӣ бо чунин хусусиятҳо, ба монанди истехсоли муштарак, инфиродӣ ва истехсолии хидмат, инчунин сатҳи салоҳияти истеъмолкунандагони онҳо муайян карда мешаванд.

Навовариҳои раванд дар робита бо навовариҳои маҳсулот аввалиндарача мебошанд. Ин амвол ба ҳама навовариҳои хидматӣ хос аст. Як қисми навовариҳои техника ба стандартикунонии хизматрасониҳо (ва арзон кардани арзиши онҳо), қисми дигар ба фардикунони (ва беҳтар намудани сифати маҳсулоти мошинсозӣ) нигаронида шудаанд. Аз рӯи дараҷаи навоварӣ, хизматрасониҳои муҳандисиро ба якҷанд сатҳҳои асосӣ тақсим кардан мумкин аст, аз ҷумла: хизматрасониҳои муҳандисии принципан нав, ки дар бозор ҳамто надоранд; хизматрасониҳои инжинирингӣ, ки дар муқоиса бо хизматрасониҳои аллақай дар бозор беҳбудӣ назаррас доранд; хизматрасониҳои инжинирингӣ бо тақмили хурд; хизматрасониҳои инжинирингӣ бо нағзони бозор; хидматҳои маъмулии инжинирингӣ, ки мутобиқати ночизро ба муштарии мушаххас дар бар мегиранд. [6]

Навоварӣ дар ҳадамоти инжинирингӣ метавонад технологӣ ё ғайритехнологӣ бошад; ба стандартизатсия ё фардикунонии хизматрасонӣ нигаронида шудааст; аз рӯи панҷ дараҷаи навоварӣ, ки се дараҷаи боло ба гурӯҳи навовариҳои технологӣ тааллуқ доранд, ду зинаи поёнӣ – ба навовариҳои институтсионалӣ мувофиқи таснифи роҳбарияти Осло фарқ мекунанд.

Адабиёт:

1. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. – Душанбе: Шарқи озод, 2017. – С.17–19.
2. Комилов, С.Ҷ. Низомова Т.Д. Иқтисоди корхона. –Душанбе, 2001. – 238 с.
3. Иванова, М.С. Институциональное обеспечение качественно нового экономического роста. – М.: Макс-Пресс, 2001. – 52 с.
4. Инструментарий анализа рынка при применении методики экономической оценки проектов создания инновационных центров / С.В. Валдайцев, Н.В. Лукашов, О.С. Муравьева, Н.А. Поляков // Инновации. – 2014. – № 11(193). – С.74-84.
5. Интеллектуальные услуги / М.Е. Дорошенко (рук.) [и др.]; ГУ-ВШЭ М.: Беловодье, 2010. – 112 с.
6. Назриева, М.В. Трансакционные издержки в переходной экономике / Автореф. дисс. канд. экон. наук: 08.00.05. Спб. – 2005. – С.58
7. Бреснахан, Т.Ф. Перспективы всплеска производительности благодаря информационным технологиям. Главы NBER / Т.Ф. Бреснахан // Инновационная политика и экономика. – 2002. – Т.2. – С.135-162.

МАСЪАЛАҲОИ ШУҒЛ ВА БЕКОРӢ ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОН

Эгамбердиева Д.Э.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Таъмин будани аҳоли ба шуғли доимӣ ин сарчашмаи даромад ва ба хоҳири сатҳи баланди зиндагонӣ, шароити хуби иҷтимоии аҳоли бошад, ҳам барои сатҳи болоравии ҷомеаю иқтисодиёти мамлакат мусоидати хос дорад. Яъне, ин “қувваи корӣ –сектори маҳсуси иқтисодиёт аст” ва ҷуноне ба ҳамагон маълум аст “баланд бардоштани сатҳи шуғли аҳоли дар тамоми Дунё ҳамчун яке аз омилҳои пайдарҳам ҳал намудани масъалаҳои камбизоатӣ дида баромада мешавад. Албатта, болоравии шуғли аҳоли

хамчун натиҷаи сиклӣ иқтисодӣ, махсусан барои он давлатҳое, ки бӯҳронҳои иқтисодии такроршавандаро аз сар мегузaronанд, буда метавонад.” (1.8.) Дар панҷсолаи охир дар вилояти Хатлон масъалаи бо қор таъмин намудани аҳоли боло рафта то андозае шумораи бекорон хело коҳиш ёфтааст. Ин таҳлилро мо аз нишондиҳандаҳои панҷсолаи охири Сарраёсати Агентии омили солони вилояти хатлон дида метавонем.

Нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии вилояти хатлон

	2017	2018	2019	2020	2021
Шумораи аҳолии доимӣ дар охири сол, ҳазор нафар	3124,4	3198,5	3274,9	3348,3	3425,0
аз он ҷумла:					
- шаҳр	568,6	580,6	591,0	599,6	613,1
- деҳот	2555,8	2617,9	2683,9	2748,7	2811,9
Мардон	1573,6	1612,1	1650,1	1685,3	1722,7
Занон	1550,8	1586,4	1624,8	1663,0	1702,3
Зичии аҳоли дар 1 км ² (нафар)	126,5	129,5	132,6	135,3	138,7
Шумораи таваллудшудагон, ҳазор нафар	88,8	92,2	94,5	94,5	97,7
Шумораи фавтидагон, ҳазор нафар	10,9	11,2	11,7	11,6	14,4
Афзоиши табиӣ аҳоли, ҳазор нафар	77,9	81,0	82,9	73,4	83,3
Шумораи никоҳ, ҳазор ҷуфт	29,7	31,3	30,0	29,8	24,8
Шумораи талок, ҳазор ҷуфт	1,8	2,4	2,6	2,6	2,4
Шумораи миёнаи солони машғулин дар иқтисодиёт, ҳазор нафар	403,8	447,7	456,7	473,2	476,0
Шумораи бекороне, ки расмӣ дар мақомоти ҳадамоти шуғли аҳоли ба қайд гирифта шудааст, дар охири сол, ҳазор нафар	18,9	18,0	17,0	15,7	15,0
Сатҳи бекорӣ	2,5	2,1	1,9	1,7	1,8
Ҳисоби миёнаи музди кори ҳармоҳаи як қорманд, бо сомонӣ	714,13	843,39	913,33	998,54	1053,78
Андозаи миёнаи нафақаи якмоҳа, бо сомонӣ	232,64	259,18	296,73	291,52	311,31
Андозаи ҳадди ақали нафақаи пиронсолӣ (бо ҳисоби миёнаи як моҳ), бо сомонӣ	248,71	271,06	312,22	308,17	330,36
Ҳаҷми маҳсулот (бо нархҳои с.2020), ҳазор сомонӣ	5047705,0	6753106,0	7294011,0	8661055,0	8998263,0

Чуноне ки дар “Дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон то соли 2015, ки суръати болоравии иқтисод, беҳтар намудани сатҳи зиндагӣ ва паст гардонидани сатҳи камбизоатӣ дарҷ гардидааст, соҳаи иҷтимоӣ бо назардошти чораҳои комплексие мавқеи хосаро ишғол менамояд, ки ба таъмини нисбатан пурраи захираҳои меҳнатӣ, кам кардани шумораи бекорон ва баланд бардоштани неқӯаҳволии мардум ва рӯҳияи онҳо равона карда шудааст.” (2.1) Дар айни ҳол дар шароити имрӯзаи ҷумҳурӣ масъалаҳое, ки ба инкишофи шумораи бекорон таъсир ворид месозад ин рақобатпазир набудани мутахассис дар бозори меҳнат, музди нокифояи меҳнат дар баъзе корхонаҳо, дастгири нагардидани корманд, боло рафтани нарх дар бозор мебошад. Аз як тараф ин ваъро сабаби нооромии дар баъзе мамлакатҳо сабаб бошад ҳам аз паҳлуи дигар бо нақшагирии Стратегияи миллии рушди ҷумҳурӣ вобастагӣ дорад. Бояд гуфт, ки аксаран захираҳои меҳнатӣ дар ҷумҳурии мо ба соҳаи саноат ва сохтмон ва кишоварзӣ равона гардидааст. Аз рӯи таҳлилҳои оморӣ тақсимои шуғли аҳоли дар иқтисодиёти ҷумҳуриро аз рӯи соҳаҳо бо фоиз чунин натиҷагирӣ намуд.

Солҳои рушд эълон гардидани солҳои 2021-2028 дар ҷумҳурӣ аз тарафи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллии муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рушди саноаткунони иқтисодиётро дар кишвар бо суръат пеш бурда, дар натиҷа аз ҷониби ҳукумат ва соҳибкорони хусусӣ бисёр корхонаҳои истеҳсолии саноатӣ ба фаъолияти доимию пурсамар оғоз намуданд. Масалан дар давоми панҷсолаи охир ба фаъолият шуруъ намудани коргоҳи бузурги насочқӣ дар шаҳри Данғара ва шаҳри Бохтар, кушода гардидани коргоҳҳои ҳасибпазӣ, қаннодӣ, консерваҳои мевагӣ, коргоҳҳои саноатӣ дар вилояти Суғд, коргоҳҳои қаймоқу панирпазӣ, корхонаҳои саноати сохтмонӣ дар баъде ноҳияҳо масалан дар ноҳияи Ёвон ва дигар шаҳру ноҳияҳои мамлакат ва дигар корхонаҳо ба рушди саноат дар ҷумҳурӣ вусъат бахшидаанд. Ин нишондиҳандаи он аст, ки бисёрии захираҳои меҳнатӣ дар ҷумҳурӣ ба шуғл дар ин корхонаҳо ҷалб гардида, дар давоми ин солҳо шумораи бекорон кам гардида сафи муҳочирати меҳнатӣ низ хело коҳиш ёфтааст. Вале ин нишондиҳанда ба шуғли пурра таъмин будани қувваи корӣ дар Тоҷикистонро ҷавобгӯӣ намегардад. Масалан “Дар ҷумҳурӣ солҳои 1989-1999 шуғли нопурра авҷ мегирад, инъикоси торафт васеъ гардидани қисман бекорӣ мебошад. Дар соли 1989 истифода шудани фонди тақвимии коргарони дар ин саноати Тоҷикистон 63,3 фоиз, соли 1999 - 34,7 фоиз-ро ташкил дод, соли 1999 шумораи рӯзҳои тақвимии кори коркарда 134,4 рӯзро ташкил дод. Шумораи зиёди рӯзҳои корӣ коргарон кор намекунанд. Ин бонги ташвишвар масъала мегузорад, ки барои баланд бардоштани сатҳи мутлақ аз кор таъмин будан дар соҳаҳои пешбари иқтисодиёти ҷумҳурӣ мачмуи чораҳои бетаъхир тезонида шавад. Имрӯзҳо талабот ба шуғл дар кишвар рӯз ба рӯз афзоиш ёфта шахсони корчӯ зиёд мегарданд, мутассифона дар баъзе ҳолатҳо корчӯён ба чанд намудҳои бекорӣ рӯ ба рӯ меоянд. Шаклҳои бекориро д.и.н., профессор Усманова Т. Ҷ. дар мавзӯи “Шаклҳои бекорӣ”- и китоби “Макроиқтисодӣ”-аш (китоби дарсӣ. Душанбе-2020) чунин шарҳ додааст: “Вобаста ба сабабҳои пайдоишаш шаклҳои зерини бекориро аз ҳамдигар фарқ мекунанд.”

✓ Бекории фриксионӣ - бекориест, ки дар натиҷаи ҳаракати қувваи корӣ ба вучуд омадааст, ба чунин гурӯҳи бекорон онҳое дохил мешаванд, ки бо сабаби паст будани музди кор муваққатан бекоранд, ё ин ки онҳое, ки бо иллати иваз кардани ҷойи зист муваққатан ҷойи кор надоранд ва ғайра. Бекории фраксиониро бекории ихтиёрӣ низ меноманд.

✓ Бекории таркибӣ - бекориест, ки дар натиҷаи дигаргуншавии сохтори идоракунии истеҳсолот ё ин ки дар натиҷаи тағйироти технологӣ дар истеҳсолот ба вучуд омадааст. Ба ин шакли бекорон онҳое дохил мешаванд, ки ихтисосашон ба тағйироти технологӣ ё идоракунии истеҳсолот мувофиқат накардааст ва муваққатан маҷбур шудаанд, корро тарк кунанд.

✓ Бекории даврӣ бекориест, ки дар натиҷаи пастшавии сатҳи истеҳсолот ба вучуд омадааст. Ба ин шакли бекорон онҳое дохил мешаванд, ки дар натиҷаи муфлисшавии корхонаҳо ё паст шудани сатҳи истеҳсолот муваққатан бекор мондаанд.” Ва аксаран бекорони бозори меҳнати Тоҷикистон бо ин се намуди бекорӣ гирифта ҳастанд.

Ба андешаи н.и.и., профессор Тошматов. М.Н.: “Алҳол таҷрибаи баъзе давлатҳо хусусан Тоҷикистон нишон медиҳад, ки бекории даврӣ метавонад дар шакли нопурра чой дошта бошад. Яъне коргароне вучуд доранд, ки “бар асари муфлисшавии корхонаҳо пурра аз кор озод карда нашудаанд ва ба таври нопурра (масалан 2 соат дар рӯз ё 3 рӯз дар як ҳафта) кор мекунанд ё ин ки дар рухсатии иҷборӣ қарор доранд. Чунин шакли бекории даврӣ бекории ниҳонӣ меноманд”. Чизи дигаре, ки айни ҳол боиси хушнудист ба кори доимӣ дастрас гардонидани занону бонувони кишвар мебошад. Метавон гуфт, ки имрӯзҳо барои занону бонувони корҷӯ ба зудӣ кор пайдо карда мешавад. Хусусан ба занону бонувоне, ки соҳибунвонанду маълумоти олимдор ва ҳамчунин ба занону бонувони бемаълумот, ки меҳондор ба корҳои одӣ шуғл варзанд. “Яке аз вазифаҳои муҳими Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ин таъмини шароити лозимӣ барои идомаи таҳсилот барои духтарон ва гирифтани маълумоти олии касбӣ ба шумор меравад”.

Ҳамин тариқ, Стратегияи барномаҳои иҷтимоӣ давлат баҳри камбизоати аҳоли татбиқи гардида, ҳама вақт дар андешаи беҳбудии сатҳи шуғлнокии аҳолии мамлакат чораҳои сиёсӣ иқтисодиро роҳандозӣ менамояд. Ба андешаи ман, дар шароити ҷаҳонишавӣ ҳукумати моро зарур меояд, ки ҳар чӣ бештар захираҳои меҳнатиро истифода намуда барои боз ҳам ҷавобгӯ будани ин қувваи коргарӣ дар ҷомеаи кишвар ва ҷавобгӯ будани мутахассисони соҳаҳо ба талаботи ҷи бозори меҳнати мамлакат ва бозори меҳнати байналмиллалӣ тадбирҳои шоистаро роҳандозӣ намояд. Метавон андешаҳои мақолаи “Проблемаҳои шуғл дар Тоҷикистон”. (Шарипов Рамазон. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Таҳсилоти духтарон ва рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат. Душанбе-2021”) - ро ҳамовозӣ бахшид, ки оид ба ҳалли мушкилоти бо шуғли пурра таъмин гардидани қишри дар шуғл фаъолиятманди аҳоли иброз доштааст: яъне, “Ҳавасмандгардонии ташкили ҷойҳои нави корӣ ва талабот ба меҳнат, амалисозии ҷорабиниҳо оид ба ҳифз ва баландгардонии сатҳи шуғл дар корхонаҳо, пардохти кумакпулӣ барои бекорон, танзими конунгзории шартӣ қабул ба кор ва истифодаи қувваи корӣ, ташкили бозомӯзии кадрҳо, танзими ахбор оид ба ҷойҳои кории холии мавҷуда” мебошад.

Адабиёт:

1. Маводи конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявии “Таҳсилоти духтарон ва рақобатпазирии онҳо дар бозори меҳнат”. -Душанбе, 2021.

2. Азизӣ С. Иқтисод. Марҳилаҳои нави ҳамкориҳо. // Ҷумҳурият // 16 августи с.2018. № 162 (23 505)

3. Тарасова Н. П., Кручина Е.Б. Индексҳо ва нишондиҳандаҳои рушди устувор. // Маводи конфронси байналмилалӣ дар мавзӯи “Рушди устувор: табиат-ҷомеа-инсонҳо”. // Ҷилди 1. –М., 2006.
4. Бозори меҳнат. 2 (45), 2020. // Маҷаллаи илмӣ муассисаи давлатӣ “Пажӯҳишгоҳи меҳнат, муҳоҷират ва шӯғли аҳоли”. // Душанбе, 2020.
5. Шаклҳои бекорӣ. М.Н.Тошматов, Т.Ҷ.Усмонова. Макроиқтисод (китоби дарсӣ). “Нашри Камол”, 2020.
6. Слезингер Г .Е. Труд в условиях рыночной экономики.- Москва, 1996.
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 октябри соли 1998, № 411 “Дар бораи тасдиқи Консепсияи сиёсати давлатӣ муҳоҷирати Ҷумҳурии Тоҷикистон”. 1998.
8. Тоҳир Мирзоев. Камбизоатӣ ва роҳҳои раҳой аз он. // Душанбе: Шарки Озод, 2011.
9. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1999, №5 “Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа”.
10. Кошонова М.Р. Таджикистан: Бедность и социальная защита населения.// -Душанбе: Шарки озод, 2002. -246 с.

БАХШИ 5.

**САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА
ТАҒАККУРИ СОЗАНДА ДАР
РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ
БОСУРЪАТ**

СЕКЦИЯ 5.

**ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И
ТВОРЧЕСКОЕ МЫШЛЕНИЕ В
УСЛОВИЯХ УСКОРЕННОЙ
ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ**

**ИНКИШОФИ ТАЪЛИМИ МУТАХАССИСОНИ ИХТИСОСИ ДИЗАЙНИ
МАҲСУЛОТИ ДҶУЗАНДАГӢ БА ФАЪОЛИЯТИ КАСБӢ ВА ИСТЕҲСОЛӢ**

Азизов А.А., Таирова М.М.
МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” ш. Хучанд

Тайёр кардани мутахассисони сатҳи олии дар соҳаи санъати ороишӣ - амалӣ омӯхтани фанҳои амалӣ ва муҳимро талаб мекунад, ки дар низоми ягона муттаҳид шудаанд ва маҷмуи унсурҳои ба ҳам алоқаманд ба он томият мебахшад. Дар доираи ин силсилаи таълимӣ масъалаҳои мероси фарҳангӣ ва гуногунрангии фарҳангӣ дар санъати ороишӣ - амалии анъанавӣ, имкониятҳои истифодаи анъанаҳои санъати ороишӣ - амалии халқӣ дар таълим ва тарбияи зебоипарастии ҷавонон, рушди анъанаҳои этникӣ дар санъат дар шароити ҷаҳонишавии фарҳанг ва фазои таълимӣ, ташкили низоми таҳсили касбии муттасил дар соҳаи дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ мавриди таҳқиқ қарор мегирад.

Дар айни замон, хусусияти асосии мутахассисони ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ бояд мавҷудияти тафаккури эҷодӣ бошад, ки дар заминаи арзишҳои ахлоқӣ ва зебоипарастӣ ва муносибати низомманд ба таҳияи курсҳои бахши предметии фанҳо (ба хусус курси тарроҳии либос) ташаккул ёфтааст.

Муносибати низомманд дар тадрис бояд чунин сифатҳои асосӣ дошта бошад:

1) Ба донишҷӯён додани миқдори зиёди далелҳои илмӣ ва дар доираи барномаи тасдиқшудаи фанни мавриди омӯзиш мутахассисеро омода намудан мумкин гардад, ки бо принципҳои ва технологияҳои асосии омӯхтани санъати ороишӣ - амалӣ ва хусусиятҳои он хеле хуб ошно бошад;

2) Ба тарбияи муҳаққиқи эҷодкор шаклҳои фаъоли фаъолияти ақлиро дар пойгоҳи алоқаи умумӣ ва вобастагии мутақобилаи падидаҳо аз худ кардааст мусоидат мекунад;

Яке аз ғояҳои истифодаи равиши низомманд дар таълими рангубори матоъ ин аст, ки ин фан бояд чун низом баррасӣ карда шавад ва ба таври умумӣ низом ва сохтори худ соҳаи мавриди омӯзиши фарҳанг ва робитаи онро бо дигар фанҳо такрор кунад.

Дар назарияи зебоипарастӣ ҳиссиёт аз ғараз ва талаботи дағали моддӣ озод баррасӣ мегардад. Он дар рафти такмили маънавияти худӣ шахс, дар асоси талаботи ботинӣ, талаботи ирсӣ ба рушд ва инкишоф, дар саъю кӯшиши шахс ба худтакмилдиҳӣ инкишоф меёбад.

Таълими зебоипарастӣ дар донишҷӯён ташаккул додани завқи баланди бадеиро, ки бо дарк ва эҳсоси зебӣ алоқаманд аст ва талаботи гуногунҷанбаи зебоипарастиро, ки шартӣ зарурии ғановати маънавии шахс мебошад, дар бар мегирад. Аз ин рӯ, меъёри то ҷи андоза аз лиҳози зебоипарастӣ комилиёр будани шахсият самтияти майли ӯ ба тамоми ҷанбаҳои асосии эстетикӣ ҳаёт ба ҳисоб меравад.

Аз нуқтаи назари илми муосир, моҳияти тарбияи зебоипарастӣ дар инсон мақсаднок ташаккул додани муносибати зебоипарастии воқеият ба ҳисоб меравад. “Ҳадафи тарбияи зебоипарастии идроки олам чун идомаи табиатӣ худ, зоҳир намудани ҳиссиёт ва дилсӯзӣ ҳам бо олами иҷтимоӣ, ҳам ба олами марбут бо табиат ва ашъи дунёи моддӣ мебошад” [5, с. 65].

Мо завқи зебоипарастиро чун қобилияти шахс барои баҳодиҳии зебӣ ба воқеият ва санъати атроф қабул мекунем. Ҳикмати машҳури лотиниро ба ёд оред: “Ҳар кас завқи худро дорад” Румиёни қадим ин масалро каме тағйир додаанд: “Завқ, агар он бошад, мавриди баҳс нест”. Ин маънои онро дорад, ки қабл аз даврони мо дар империяи Рум парастии завқи

зебоипарастӣ аллакай вучуд дошт ва аз он замон баҳс дар бораи завку салиқа ба поён нарасидааст. Ва гарчанде ки баъзе одамон ба ғизои ширин майл доранд ва баъзеи дигарон ба хӯроки шӯр ва ғайра, ин ҳама ҷанбаҳои ҳаёти инсон аҳамияти ҳалқунандаи иҷтимоӣ надоранд.

А.И. Буров зери завқи зебоипарастӣ “хислати нисбатан устувори шахсиятро мефаҳмад, ки дар он меъёрҳо ва афзалиятҳо таҷассум ёфтаанд, ки барои баҳодиҳии зебоии предмет ё зухурот ба сифати меъёрҳои шахсӣ хизмат мекунад” [2, с. 175].

Ба ақидаи Ю.К. Бабанский: “Завқи зебоипарастӣ имкон медиҳад, ки афзалиятҳои зебоии объектҳои олами атроф хеле нозук, тафриқавист ва объективона баҳо дода шаванд” [1, с. 158].

Н.И. Киященко чунин мешуморад: “Завқ ҷузъи таркибии қобилияти умумии зебоипарастӣ мебошад, ки эҳсоси зебоипарастӣ, дидҳо, таассуроти зебоипарастӣ ва лаззатро дарбар мегирад” [3, с. 89].

Фарҳанги зебоипарастиро ҳамчунин ба ҳайси унсурҳои муҳимтарини симои маънавии инсон баррасӣ карда мумкин аст. Фазилат ва самтгирии эҷодии фаъолият, муносибати инсон ба ҷаҳон ва одамони атроф аз мавҷудият ва дараҷаи рушди завқи зебоипарастӣ вобаста аст. Пешрафти инсон ниятро дар тамоми соҳаҳои ҳаёт, бо сатҳи рушди фарҳанги зебоипарастии шахсият ва ҷомеа алоқаманд мекунад..

Инкишофи фарҳанги зебоипарастии шахсият, ба гуфтаи М.С. Коган: “Дар ҷараёни тарбияи зебоипарастӣ ва ҷалби инсон ба ҷаҳони санъат сурат мегирад” [4, с. 132].

Фарҳанги зебоипарастии шахсият ҳамчунин ба ҳайси нишондиҳандаи рушди нерӯҳои ботинии маънавии инсон зухур мекунад. Аз ин рӯ, дар бунёд ва нигоҳдории он хоси фард, ки ҳамзамон талаботашро ба зебоӣ амали мегардонад ва ҳам ҷомеа умуман манфиатдор аст. Фарҳанги зебоипарастии шахсият “Мавҷудияти завқи инкишофёфтаи зебоипарастӣ, талабот ва қобилиятро ба эҷодёти эстетикӣ пешбинӣ мекунад” [5, с. 100].

Солҳои охир дар ҷумурии мо таҳқиқи ҷанбаҳои мухталифи ташаккули фарҳангии зебоипарастии омӯзгорони оянда вусъат ёфта истодааст. Аз ҷумла А.Р. Саидов дар мавзӯи “Ташаккули фарҳанги зебоипарастии омӯзгорони оянда дар раванди амалияи таълимӣ” кор карданд [6, с. 18]

Санъати ороишӣ - амалӣ фаннест, ки ба силсилаи фанҳои махсуси тарбияи касбии мутахассисони ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ дохил мешавад. Рангубори матоъ (техникаи батик) чун як намуди санъати ороишӣ - амалӣ метавонад ба сифати василаи рушди маҳоратҳои эҷодии донишҷӯён ҳангоми таҳсил дар донишгоҳ хизмат кунад.

Барномаи омӯзиши санъати ороишӣ - амалӣ ба донишҷӯёни ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ ба андӯштани дониш оид ба ташаккул ва рушди намудҳои гуногуни санъат, бо назардошти вақт ва фаза ва рушди инкишофи маҳоратҳои эҷодӣ ва касбии мутахассисони ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ пешбинӣ шудааст. Мо барномаро чун низоми маърифатӣ, бо таркиби худ (номгуи унсурҳои санъати ороишӣ - амалӣ), сохтор (мақсадҳои ин барнома) ва имкониятҳои фаъолияти он, ки онҳоро тарзи фаъолият муайян мекунад, баррасӣ мекунем.

Маҳорати фаъолияти эҷодӣ азҳудкунии тарзҳои ин фаъолиятро пешбинӣ мекунад. Ҳангоми омӯзиши рангубори матоъ (техникаи батик), дар таълим фаъолияти касбии мутахассисони ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ, ҳамчунин омӯзиши чунин фанҳои интихобӣ, ба монанди антропология, рассомӣ, композитсия пешбинӣ мегардад.

Зимнан, тарзҳои ғаёлияти эҷодӣ ва тарзҳои ғаёлияти маърифатӣ (таҳлил, синтез, муқоиса, ҷамъбаст ва ғайра) азхуд карда мешаванд.

Барои ба инсон эҷодкорӣ, танҳо як роҳ вучуд дорад:

- ба ӯ омӯзонидани қоидаҳои эҷодиёт, яъне он сохторҳое, ки моҳияти ғаёлияти эҷодиро ташкил медиҳанд. Ҳама чизҳои дигар нақши ёрирасон доранд. Қоидаҳои мазкур инҳоанд: интиқоли мустақилонаи (наздиқ ё дур) дониш ва маҳоратҳои қаблан андӯхта дар вазъияти нав; дидани масъала дар вазъияти шинос; дида тавонистани вазифаи нави объект; муайян карда тавонистани сохтори объект (масоил, мақсадҳо); дида тавонистани алтернативаи ҳалли он ё тарзи он; мутобиқан ба масъалаи нави ба миён омада омезиш додани тарзҳои қаблан азхуд кардаи ғаёлият.

Аз нигоҳи педагогика эҷодиёт ба таври объективӣ ё субъективӣ ба вучуд овардани маҳсулоти сифати нав мебошад, ки раванди он зуҳури як ё якчанд қоидаҳои мазкурро талаб мекунад.

Эҷодиёт ҳамчунин ташаккули муносибат ба ғаёлияти эҷодӣ ва объектҳои тасвиршудаи воқеият тақозо менамояд

Мундариҷаи фанни рангубори матоъ (техникаи батик) имкон медиҳад, ки тафаккури басарӣ ва мантиқии донишҷӯён тавассути иҷрои вазифаҳои гуногун дорои муҳтавои тамарқузӣ ва эҷодӣ инкишоф дода шавад. Ин вазифаҳо имкон медиҳанд, ки чунин равандҳои фикрӣ ба монанди муқоиса, ҷамъбаст, таҷрида, таҳлил, синтез ташаккул ёбанд, ки ба шаклгирии таҷрибаи муносибатҳо ва завқи зебоипарастӣ мусоидат мекунанд. Омӯзиши усулҳои синтетикӣ, таҳлилий ва ба ҳам пайвастании чунин ғаёлият бо иҷрои мустақими супоришҳо ба мо имкон медиҳад, ки фаҳмиши асосҳо ва равандҳои эҷодиётро ташаккул диҳем, муносибатро ба раванди эҷодиёт таҳаввули маънавии инсоният идрок намоем, ғайр аз он имкониятҳои номаҳдуди иҷрои асарҳои эҷодиро нишон медиҳад, ки ангезаро ба ғаёлияти ояндаи касбӣ ташаккул медиҳад.

Ҳангоми рушди малақаҳои эҷодӣ робитаи байни раванди идрок ва инкишофи тафаккури эҷодии донишҷӯён, ангезаҳои ғаёлият ва муносибат ба асарҳои санъатро ба назар гирифтани муҳим аст. Омезиши қори репродуктивӣ ва эҷодӣ бояд ба рушди хотира ва тафаккур, ҳам ассотсиативӣ ва ҳам мантиқӣ мусоидат кунад, ҳамчунин ба муқаррароти психикӣ ғайриодӣ таъя кунад.

Ҳангоми инкишофи маҳоратҳои эҷодӣ ба назар гирифтани зарур аст:

- хусусиятҳои инфиродии донишҷӯёни ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ (маҳсусгардонии барвақтӣ, мавҷудияти қобилиятҳои бадеӣ, муносибати эҳсосӣ ба воқеияти атроф);

- хусусиятҳои синнусолӣ (инкишофи ҳудогоҳӣ, хоҳиши рушди касбӣ ва ғайра).

Ҳангоми таълиму тарбияи эҷодӣ, таъкид кардани зарур аст, ки эҷодиётро омӯзонидан мумкин аст ва айни замон:

1) ҷанбаи протсессуалии ғаёлияти эҷодиро (қоидаҳо), ки мундариҷаи маҳсули онро ташкил мекунанд ва мундариҷаи мазкур дар баробари донишу қобилиятҳои ғаёлияти ба таври репродуктивӣ азхудшаванда ба барнома ворид карда мешавад, фарқ карда шавад. Фаҳмиши мазкур заминаи асосии рушди ҳадафмандии иқтидори эҷодӣ мебошад;

2) бояд ба тарбияи муносибати мусбат ба рушди маҳоратҳои ғаёлияти эҷодӣ диққат дода шавад;

3) муайян кардани ҷанбаҳои муҳтавоӣ ва протсессуалии таълими эҷодиёт;

4) эҷодиёт бояд омӯхта шавад ва ин вазифаро чун яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ҷомеа дар назди ҷомеа гузоштан лозим аст.

Ҳамин тариқ қайд кардан ба маврид аст, ки рушди маҳоратҳои фаъолияти эҷодӣ танҳо дар маводи иттилоотии азхудшуда дар ин соҳаи фаъолияти санъати бадеӣ, хусусан дар таълим имконпазир аст ва корҳои озмоишии гузаронидашуда имконият медиҳанд изҳор намоем, ки дар мутахассисони ояндаи ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ тавассути амсиласозии худинкишофи иқтидори зехнӣ ва маънавӣ дар рафти таҳсил дар муассисаи таҳсилоти олии қобилиятҳои касбии ихтисоси дизайни маҳсулоти дӯзандагӣ ба фаъолияти истеҳсолӣ ташаккул ёфт ва ин қобилият имкони интиқоли таҷрибаи фаъолияти эҷодиро ба таҷрибаи кори амалии дар пешистода таъмин мекунад.

Адабиёт:

1. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды / Ю.К. Бабанский [Текст]. - Москва, 1989. - 558с.
2. Буров А.И. Эстетика: проблемы и споры. Методологические основы дискуссии в эстетике / А.И. Буров [Текст]. - Москва: Искусство, 1975. - 175 с.
3. Киященко Н.И. Эстетическая культура и эстетическое воспитание. / Н.И. Киященко, Н.Л. Лейзеров, М.С. Каган [Текст]. -Москва, 1983.-303 с.
4. Коган Л.Н. Социология культуры / Л.Н. Коган [Текст]. -Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1992. - 212 с.88
5. Петровский В. А. Психология неадаптивной активности / В. А. Петровский [Текст]. -Москва, 1992.-300с.
6. Саидов А.Р.- Формирование эстетической культуры будущих учителей в процессе педагогической практики / А.Р. Саидов [Текст]: автореф. дисс ... канд. пед. наук. - Душанбе, 2012. -22с.

ВОЖАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ МИҚДОР ВА ЧЕНАКУ АНДОЗА ДАР РОМАНИ ТАЪРИХИИ “КУРУШИ КАБИР” - И БАРОТИ АБДУРАҲМОН

Акбарова М.Ғ.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Романи “Куруши Кабир”-и нависанда Бароти Абдурахмон аслан асари таърихӣ ва гаронбаҳоест барои бархурдор шудан аз зиндагии ин шоханшоҳи бекиёс, тамаддунофар, шахсияти нотакрору ибратомӯзи аҳди қадим. Куруши Кабир, ки асосгузори аввалин империяи аҳди қадим ба ҳисоб меравад, бо адолатхоҳӣ, кишваркушоӣ ва раиятпарвариаш дар тамоми саросари рӯи дунё шухрат ёфтааст. Оид ба ҳислатҳои нақви инсонии ин шахсияти бузург тамоми олимони рӯи дунё ибрази андеша намудаанд. Файласуфи бузурги немис Гегел қайд менамояд, ки “Яке аз ситораҳои раҳшони тамаддуни ориёӣ, ки ҳанӯз 2500 сол қабл ба оламиён усули тамаддуни давлатдориро эҳдо кардааст, Куруши Кабир мебошад”. Аллома Б. Ғафуров, ки таърихи Ҳахоманишхоро тадқиқ карда буд, дар асари худ “Тоҷикон” навиштааст: “Ҳахоманишҳо бар хилофи подшоҳони пешини замони Шарқи қадим нисбат ба

оину мазҳабҳои соири халқҳо хеле бо таҳаммул муносибат карда, ҳатто маъбаду калисоҳои кишварҳои мухталифро ба мисли ибодатхонаҳои Бобул ва Яҳудистон дубора барқарор намуданд. Хусусан, асосгузори давлати Ҳахоманишҳо Куруш шуҳрати зиёд пайдо карда буд. Форсҳо ӯро Чадди Кабир, бобулиҳо расули Худои Мардук, юнониҳо Рачули бузурги давлат ва яҳудиён наҷотбахши Худо Яҳве номида буданд" [1. 110-111].

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин бора зикр намудаанд: “Таърих ганҷинаи маънавии инсоният буда, дар он тамоми рӯйдоду воқеаҳои хурду бузург, бурду бохти давлатдориҳо ва сиёсатмадорону давлатмардон сабт мегарданд ва бо мурури замон воситаи худшиносии халқу миллатҳо мешаванд. Дар воқеъ, Куруш яке аз чехраҳои барҷастаи арсаи сиёсат ва давлатдорӣ сатҳи ҷаҳонӣ аҳди бостон ба шумор меравад”. [2. 23.10.2019].

Ҳукми тақдирсоз ва маҳорат кардани ин сиёсатмадор будааст, ки ӯ соҳиби давлат шуд ва дар як қисми калони олами дунёи қадим, ки сохтори ҷамъияти ғулумдорӣ ҳукмфармо буд. Ҳукумати боадолат ташкил кард, ки ситораи дурахшоне дар олами он давра буд. Куруши Кабир дар давраи ҳукумронияш санади давлатиро қабул кард, ки вай намунаи идеяҳои адолатпарваронаи давлатдориро дар амал татбиқ кард. Дар аҳди Куруши Кабир Декларатсияи ҳуқуқи башарро қабул карданд, ки ба сабаби аҳамиятнок ва адолатпарваронааш беназир буд.

Шоҳи тамаддунпарвар Куруши Кабир исбот кард, ки ӯ шахсияти тамаддунофар будааст. Бори аввал дар ин ҳуҷҷати таърихӣ талаботҳоеро дарҷ кард, ки онҳо орзуи чандин асраи оммаи халқ буданд. Мувофиқи талаботи ин эълomia навобаста ба рангу пӯст, ақидаҳои динӣ, наҷод, чинс, забон ва ҷои истиқомат дар қаламрав ҳамаи шаҳрвандони империя ҳуқуқи баробар доштанд. Ин сиёсатмадори дурандеш орзуи оммаи халқро ба назар гирифта, бар хилофи анъанаҳои давраи ғулумдорӣ сиёсати боадолатонаеро пеша кард. Ва номи худро дар таърих ҷовидонӣ гардонд. Тавассути ин сиёсати дурандешонаи давлатдорӣ империяи бузургро идора мекард.

Аз давраҳои қадим сар карда як гурӯҳ унсурҳои забон, ки дар ҷумла вазифаи нумератив ва калимаҳои қиёсии ченакиро адо мекунанд, бо истифодаи худ барои возеҳу мушаххас ифода шудани марому мақсади шоиру нависандагон ёрии калон расонидаанд. Унсури зарурии забон будани чунин воҳидҳои луғавиро аз ҳамин чиз дарк кардан мумкин аст, ки дар ҳолати аз ҷумла ё матн фуруғузур намудани онҳо боиси ба маънои ҷумла роҳ ёфтани халал мегардад. Истифодаи чунин унсурҳои забон дар осори шоиру нависандагони давраи Сомониён махсусан Рӯдакиву Фирдавсӣ далели он аст, ки онҳо собиқаи зиёда аз ҳазорсола дошта, дар тамоми давраҳои инкишофи забон вазифаи муҳимро адо карда омадаанд [3. 170-172].

Чун нигориш таҳлил ва баррасии яке бахшҳои илми забоншиносӣ, муайян намудани вожаҳои ченаку андоза, дар романи таърихӣ “Куруши Кабир” аст, мо низ кӯшиш намудем, то аз эҷоди нависанда аслан калимаву ифодаҳоеро, ки аз ҷараёни пайдоиш, инкишофи таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ забонҳои тоҷикиву форсиро муайян намоем. Калимаҳои ифодакунандаи ченаки андоза дар асар мавқеи калонро ишғол менамояд, зеро муаллиф тамоми ҳаёти қаҳрамонро аз овони кӯдакӣ то вафоташ ботафсил тасвир менамояд. Нависанда дар мазмуну мухтавои таърихӣ роман дар тасвири сиёсати давлатдорӣ, забткориҳою кишваркушоӣҳои Куруши Кабир солҳо, номи моҳҳо аз рӯи солшуморӣ гуногун, ҳатто рӯзҳои ба вуқӯъ омадани воқеаҳо ро дақиқбинона ба риштаи тасвир кашидааст.

Аз мисолҳои чамъовардашуда унсурҳои луғавро ба ду гурӯҳи калон чудо намудем: ададҳои ба воситаи нумеративҳо ифодаёфта ва воҳидҳои ченкунандаи қиёсии архаистӣ.

Дар асар вожаи **фарсанг, оринч, стадийро** вохӯрдан мумкин аст, ки воҳидҳои ченаку андозаро ифода мекунад.

Вожаи **фарсанг** асосан кӯҳна буда, воҳиди масоҳатро, ки наздик ба шаш киллометр аст ифода менамояд. [5.406]. Дар фарҳанги форсӣ шарҳи он чунин аст: **Фарсанг** калимаи қадимаи эронӣ буда, дар забони паҳлавӣ ба шакли *frasang* дучор меояд. [5. 1375]. Агар Куруш бо **фавчи** лашкари савораю пиёдааш биёбоноро бо шитобу чадал паймуда, аз ақибгоҳи Набонид сипоҳи душманро ихота намояд, онҳо мебоист якбора ба чандин самти дарё ба ҳучум гузашта, ба сафи душман парешонию парокандагӣ меоваранд. Вагарна дар ҳолати акс бошишгоҳашонро фавран тарк намуда, ба самти ғарбии девори Мод мешитофтанд, то ки дар интиҳои **фарсанги** панҷоҳум ба дунболи неруи асосӣ бипайванданд. [3. 230-231].

Дар асар вожаи **оринчро** ҳамчун ифодагари муайянкунандаи ченаку андоза вохӯрдан мумкин аст. Вожаи **оринч** асосан дар фарҳанги забони тоҷикӣ ифодакунандаи бандгоҳи соид ва бозу буда, масоҳати банди даст то оринчро муайян мекунад. [6. 31]. Аз рӯи нақли онҳо чаҳор тарафи Бобулро девори қалъаи мустаҳками баландиаш беш аз **200 оринч ва пахноияш 50 оринч** ихота кардааст [3. 201]. Нависанда дар асар масоҳаи ченаку андозаро аз рӯи сарчашмаҳои таърихӣ муайян намудааст, ки баландии қалъа тақрибан 50-60 ва бараш ба 10-15 метр баробар будааст. Дар айни ҳол аз рӯи нақшаи ӯ дар мобайни шаҳри Бобул пули бузурге сохтанд, ки дарозии он **250 оринч ва баландаш 20 оринч** меояд [3. 201]. Дар ин мисол бошад, дарозии пул тақрибан 110 метр ва бараш ба 8 метр баробар аст.

Нитокриси аввал амр дод, ки дар мавзеи пастоби рӯди Фурот дар **фосилаи хеле дур** дар шаҳри Бобул як кӯли сунъие қанда атрофашро сангдвор бардоранд, ки даврдаври хавзааш **420 стадий** мебошад [3. 316]. Асосан вожаи **стадий** дар асар муайянкунандаи воҳиди ченаку андозаи дарозии километр аст. Аз рӯи тасвири нависанда **420 стадий** баробар аст ба 78 километр.

Дар асар унсурҳои луғавии калимаҳои низ вучуд доранд, ки онҳо ба маънои муайянкунандаи вақт ва масоҳати ду чиз, яъне ҷое, ки тир омада мерасад; **фосилаи тиррас**, воҳиди дарозии **қад** яъне, **як қад** **найза**. Дар болои девори васеъ дар **фосилаи тиррас** зиёда аз **250** бурҷҳои баланди дидбонӣ устувор буданд. [3. 201]. Спитаи ба хашм омада Сиёҳмушкинро зеро тозиёна гирифт, вале Саманд бидуни чашмдошти ӯ Сиёҳмушкинро **ду қад** **найза** қафо мегузашт [3. 48]. Боғи муаллақ болои чор қабат айвонҳои бузурги зинаосо, ки аз рӯяҳои кӯҳтеппа сар шуда, бар силсилаи сутунҳои мустаҳками баландиашон тақрибан **понздаҳ қад** **найза** тақя дошт. [3.203]. Аз рӯи маълумоти таърихӣ баландии сутунҳо тақрибан 27-30 метр будааст, дар асар ёдовар мешавад нависанда.

Се тан посбони якқачини машғалбадаст дуртар аз ӯ ба рӯи ҷасади размоварони ҳалокгашта ҳам шуда, касеро мечустанд. [3. 304]. Аз паси ӯ **се тан** бонуфузтарин ашрофи бобулӣ - саррӯхонии маъбади Эсагил, сарвари маркази тичоратии Эгибӣ ва заминдори сарватманди мулк-пешвои хонадони Мурашу дар лаълии заррине калиди дарвозаи Иштар, тоҷи ҷавоҳирнишон ва шашпарӣ салтанатро меоваранд [3.190]. Сипас Куруш аз миёни ҳамсафонаш **дах** танро чудо намуд, ки барояш садоқату меҳри хосса доштанд (3. 80). Размоварони ҷасуру машқдидаи мо ҳар кадом посухи **дах тан** сипоҳи душманро медиханд (3. 100).

Як даста чавонони хунгарму сипоҳипеша бо баҳонаи шикор аз Пасаргод баромада, дар ин мавзеи барои разму набард муносиб соатҳои дароз машқ мекарданд [3. 62].

Як вачаб хоки ватанро ба Крезу ҳамсафонаш нахоҳем дод! [3. 125]. Дар мисолҳои зер микдори воҳидҳо ба воситаи нумератив ифода ёфтаанд.

Бо ёрии Крез **як фавҷи даҳазораи** вазнинилоҳи кироҷро низ гирд овард (3.145). Аз Гарпаг, Гаубро, Ойбар, Виштосп, Пармис ва дигар сарлашкарону сипаҳбадони далер хоҳиш дорам, ки аз пагоҳ ба таҳияи **фавҷҳои** даҳазораашон сар кунанд, - ба аҳли дарбор **як – як** рӯ меовард Куруш (Куруши Кабир, сах. 122).

Ба ҳар кадоми онҳо амр дод, ки **даҳ нафар** дӯсти содиқу размоварашонро интиҳоб карда, ба машқу набард омода созанд (3.80).

Вожаҳои **тан, даста, вачаб, нафар** нумеративи шумора буда, дар асар бо ададҳо ифода ёфтаанд ва дар забони тоҷикӣ серистеъмоланд. Инчунин калимаи **вачаб** ифодакунандаи масофаест, ки панҷаи даст дар ҳолати калон кушода шудани ангуштонро муайян мекунад.

Дар асар калимаҳои баёнгари фосилаи ба вуқӯъ омадани ҳодасаҳо, воқеаҳо ва дигар амалиётҳо як гурӯҳи махсусро ташкил медиҳанд. Истифодаи чунин калима ва ибораҳо вақти ба амал омадани амалиёти фардии қаҳрамони асосии асарро, бо рӯзу моҳ ва сол аниқ ва мушаххас нишон медиҳанд. Аз ин лиҳоз, дар вақти баёни рӯзу моҳу соли ба вуқӯъ омадани ҳар як амал тарзи баёни нависандаро то дараҷае ба услуби таърихнигорӣ наздик намудааст, ки нависанда низ чунин талаботро пурра риоя намудааст. Дар асар муаллиф ба вуқӯъ омадани ҳамаи воқеаю ҳодисаҳоро аз рӯи солшумории санаҳои ҳиҷриӣ қамарӣ ва дигар тақвимҳо бо рӯзу моҳ овардааст: Моҳи **нисани соли 538 то мелод, рӯзи дувоздаҳум** ва охирини Соли нав, ки аз рӯи таомули бобулиён иди зиёрати Мардуки волотабор аз ҷониби подшоҳ ва маросими тоҷгузорӣ ба шумор мерафт, бо шукӯҳи ҳосае оғоз ёфт. Моҳи **нисан** ба нимаи моҳи март – апрел рост меояд [3. 276]. Баҳор меомад, баҳори 530 то мелоди **масеҳ** [3. 322]. Баҳори сабзпӯши поёни моҳи **фарвардин** дар авҷи нумӯю шукуфой буд [3. 354]. **Фарвардин**, моҳи нахустин баъди Наврӯз, тақрибан ба 20март-20апрели солшумории мелодӣ рост меояд. Рӯзи нахустини моҳи **урдубиҳишт** оқибат амри сафири лашкар расид [3.355]. **Урдубиҳишт** моҳи **дуюми** фасли баҳор аст, ки тақрибан ба **21 апрели** солшумории мелодӣ рост меояд.

Адабиёт:

1. Б. Ғафуров. Тоҷикон. Душанбе: Ирфон. 1983. - С. 110-111.
2. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Симпозиуми байналмилалӣ илмӣ «Пажӯҳиш дар фарҳанги бостон: аз дирӯз то имрӯз». 23.10.2019.
3. Бароти Абдурахмон. Куруши Кабир. -Душанбе, 2006.
4. Муаттара Раҳматова. Вожаҳои ифодакунандаи ченаку андоза дар “Шоҳнома”-и Абдулқосим Фирдавсӣ. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. №5(61). Баҳши “Филология”. – Душанбе: Сино, 2010. - С. 170-172.
5. Муин Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ. Ҷилди 1-4. Техрон, 1375.
6. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2, сах 406.
7. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2, сах 31.

**ҲАРАКАТИ ҲИЗБҲОИ СИЁСӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ АСОСИИ ЧАНГИ
ШАҲРВАНДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН**

Асомиддини А.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар ибтидои солҳои 90-уми қарни XX дар Тоҷикистон дар баробари Истиқлолият ба даст овардани кишвар дар сарзамини ниёғони мо чанги шаҳрвандӣ ба вуқӯ пайваст. Аксари муҳаққиқон ин ҳодисаи нанговарро ба пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва бухрони сиёсӣ дар қаламрави ин давлати абарқудрат вобаста медонанд. Ин ҷунбишҳои сиёсӣ мафкурвай боис гардид, ки дар ҷомеаи шаҳрвандии ҷумҳуриҳои иттифок ба норозигӣ нооромӣ боис гардида, ба низоъҳои қавмию мазҳабӣ оварда расонид. Ин ихтилофҳои баамаломата заминаҳои худро аз ноадолатҳои таърихӣ, ки сиёсатҳои нодурусти сулолаҳои истилогар ба амал оварда буданд, маншаъ мегирифт. Вале баъзе ҳаракатҳои озодихона дар ибтидо ба худ мазмунҳои худшиносӣ ва манфиатҳои миллиро гирифта, тадричан ихтиёри худро ба дасти қувваҳои ниқорҷӯёнаи ифротгаро медоданд.

Бояд тазаққур дод, ки масоили марбут ба роҳандозии сиёсати бозсозӣ дар Тоҷикистон ва дар партави он таъсис ёфтани ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ, зуҳури озодандешӣ ва ҳудогоҳии миллий ва билохира, пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ба даст омадани истиқлолият, қабл аз ҳама дар гузоришу баромадҳо ва шохасарҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба таври возеҳ инъикос ёфтаанд.

Дар тадқиқоти заминавии муҳаққиқон Б. Шокиров ва А. Маҳмадқаримов, ки бевосита ба таъсисёбии ҳизбу созмонҳои ҷамъиятӣ бахшида шуда, «Пайдоиши ҳизбу созмонҳои нав дар Тоҷикистон ва фаъолияти онҳо (солҳои 1989-1992)» унвон дорад, масоили зиёд, ба амсоли пайдоиш ва фаъолияти ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои ҷамъиятӣ ва ҳаракатҳои шаҳрвандӣ инъикос гардидаанд. Ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, ба ақидаи муаллифон, яқсон набуда, дар онҳо се ҷараён мушоҳида мегардад: куҳнапарастон-консерваторҳо, ислохотчиён-либералҳо ва радикалҳои иртиҷой. Муаллифон сабабҳои объективӣ ва субъективӣ бухрони ҲҚИШ ва ҲК Тоҷикистонро муайян намуда, мутаассифона, муносибати ин ҳизбро бо руҳониён ва умуман диндорон изҳор надоштаанд.

Бояд тазаққур дод, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол фаъолияти ҳизби демократии Тоҷикистонро манфӣ арзёбӣ намуда, дар бархӯрди сиёсии ибтидои солҳои 90-уми асри XX даст доштани онро собит намудаанд. Донишманди тоҷик Ҳ. Пирумшоев, ҳатто дар ҳақиқат демократ будани демократҳои ҷадиди Тоҷикистонро зери шубҳа мегузорад. Ба назари ӯ, демократҳои ҷадиди Тоҷикистон, ки «одитарин принципи демократия – итоати аққолият ба аксариятро тамоман ба инобат гирифтани нестанд» ҳақ надоранд худро демократ номанд.

Доктори илмҳои таърих Ҳ.Пирумшоев андешарониҳои хешро дар мавриди ҳизби демократии Тоҷикистон идома дода, дар ҷои дигар изҳор медорад, ки яке аз усулҳои дустдоштаи онҳо иғвоангезии миллий буд. Ба ақидаи ӯ «изҳороти сабукфикронаи раиси ҳизби демократ Шодмони Юсуф, ки русҳоро гаравғони ғочаҳои суратгирифтаи қувваҳои мухталифи сиёсӣ эълон намудааст, сабаби кӯч баста, аз ҷумҳури баромада рафтани ҳазорҳо оилаҳои русзабон ва ўзбекҳо гаштааст», ки ҳақ ба ҷониби ӯст.

Бояд зикр кард, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистон фаъолияти хизби демократии Тоҷикистонро ҳамин гуна арзёбӣ намудаанд. Ба назари мо низ хизби ба ном «демократӣ»-и Тоҷикистон, ки дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX вучуд дошт, ягон принсипи демократияро боре ҳам риоя накардааст ва гузашта аз ин, дар муташанниҷ гардидани вазъи сиёсии ҷомеа ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) нақши муассир дорад.

Хизби дигаре, ки дар ибтидои солҳои 90-уми асри XX созмон ёфта, дар воқеоти сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол, хоса дар бархӯрди сиёсӣ ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ ширкати фаъол ва мустақим дошт, Хизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон маҳсуб меёбад. Бояд тазакурр дод, ки аксари муҳаққиқони таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиқлол раванди таъсисёбӣ, фаъолият ва мақсаду мароми хизби мазкурро хеле дақиқ таҳлилу баррасӣ намудаанд. Тибқи маълумоти Ҷумабой Ниёзов конференси муассисони Хизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон 6 октябри соли 1990 ба таври махфӣ дар канораҳои деҳаи Чаҳортути собиқ ноҳияи Ленин баргузор гардида, дар он Хизби Наҳзати Исломи ба сифати шӯбаи минтақавии хизби Умумииттифоқи Наҳзати Исломи таъсис ёфт. Дар ин конференс Муҳаммадшариф Ҷимматзода раиси хизб интихоб гардида, оиннома ва барномаи хизб пешниҳод шуд. Муддати як сол Хизби Наҳзати Исломии Тоҷикистон ҳамчун шӯбаи минтақавии хизби Умумииттифоқӣ фаъолият кард. Ба ақидаи Ҷ.Ниёзов танҳо баъди як сол – 26 октябри соли 1991 съезди якуми хизб дар шаҳри Душанбе баргузор гардида, Хизби Наҳзати Исломии Тоҷикистонро хизби сиёсии мустақил эълон дошт. Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Хизби Наҳзати Исломо ҳамчун хизби сиёсии ҷумҳуриявӣ 4 декабри соли 1991 ба қайд гирифт. Ташкил ёфтани хизб боиси ҷудой дар байни диндорон ва пешвоёни онҳо гардид. Ба ақидаи А.Холиқзода «худи қозии мусулмонони Тоҷикистон Ҳочӣ Акбар Тӯраҷонзода ташкил ёфтани хизби наҳзати исломо тарафдорӣ накард».

Бояд қайд кард, ки аксари муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ Хизби Наҳзати Исломии Тоҷикистонро дар бархӯрди сиёсии солҳои 90-уми асри XX гунаҳкор дониста, кӯшиши онҳоро ҷиҳати табдил додани низоми давлатдорӣ дунявӣ ба динӣ яке аз сабабҳои сар задани ҷанги шаҳрвандӣ (1992-1997) арзёбӣ кардаанд.

Бояд қайд кард, ки тибқи маълумоти манбаи мазкур нахустин маҳфили сиёсӣ бо номи «Рӯ ба рӯ» ханӯз дар охири соли 1988 дар шаҳри Душанбе таъсис ёфта, роҳбарии онро корманди Кумитаи Ҷавонони Тоҷикистон – Зафар Саидов ва устои ҷавони Донишгоҳи Давлатии Тоҷикистон – Ҷумахон Исоев ба уҳда доштанд. Ба ақидаи собиқ раиси хизби Демократии Тоҷикистон Ҷумабой Ниёзов «маҳфили сиёсии «Рӯ ба рӯ» дар бедорӣ халқи тоҷик ва боварӣ пайдо кардан ба идеяҳои бозсозӣ саҳми босазо гузоштааст».

Дар солҳои 1989-1990 дар шаҳру ноҳияҳо ва вилоятҳои ҷумҳурӣ ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсӣ, аз қабилӣ фронтҳои халқии «Ваҳдат» дар Истаравшан, ҳаракати халқии «Ошкоро» дар шаҳри Кулоб, ҳаракати халқии «Эҳёи Хучанд», «Диравши Ковиён», «Бохтар», «Самарқанд», «Куруши Кабир», «Суғдиён», «Ваҳдат», «Пайванд» дар дигар шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ таъсис ёфтанд. Раванди таъсисёбӣ ва мақсади ниҳоии ин ҳаракатҳои минтақавӣ дар китоби «Бунёди давлатдорӣ навин» муфассал инъикос гардидааст. Ба ақидаи муаллифони ин таҳқиқот аъзоёни ин ташкилотҳои ҷамъиятӣ асосан зиёиёни рӯҳияи демократиโดшта – муаллимон, кормандони соҳаи фарҳанг, нашру табъ, адабиёт маҳсуб меёфтанд. Дар байни ин ҳаракатҳои ҷамъиятӣ маҳфили «Ошкоро», ки ҷонибдори гуногунандешӣ сиёсӣ, бисёрхизбӣ ва адолати иҷтимоӣ буд, бештар ҷанбаи сиёсӣ касб карда, аз роҳбарияти ҷумҳурӣ талаб

мекард, ки ҳуқуқи минтақаҳоро сарфи назар накарда, баҳри иштирок дар идоракунии давлат ба намояндагони онҳо имконияти мусоид фароҳам биёранд.

Фаъолияти ҳаракатҳои ҷамъиятӣ-сиёсиро, ки дар шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ таъсис ёфта буданд, муовини раиси созмони мардумии «Растохез» Абдуқодир Холиқзода низ дар асари «Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиклол» таҳлил кардааст. Ба андешаи ӯ, сарфи назар аз ҳадафҳои неки худ созмону маҳфилҳои шаҳру навоҳии ҷумҳурӣ на танҳо ба раванди баҳамии миллат, ба ваҳдати милли халал ворид мекарданд, балки «ба вусъат ёфтани маҳалгарой ва ҷудии милли мусоидат мекарданд», ки ҳақ ба ҷониби ӯст.

Бояд зикр кард, ки дар ташаккулёбии тафаккури сиёсии аҳолии шаҳри Душанбе маҳфили сиёсии «Рӯ ба рӯ» нақши муассир дошт, ки ин нуктаро тамоми муҳаққиқони ҳаракатҳои халқӣ ва маҳфилҳои сиёсии ибтидоӣ солҳои 90-уми асри ХХ таъкид кардаанд. Аммо маҳфили сиёсии «Рӯ ба рӯ» дар ибтидои соли 1990 мавҷудияти худро хотима дод. Мавқеи онро созмони мардумии «Растохез», ки дар охири моҳи декабри соли 1989 таъсис ёфта буд, ишғол кард. Раиси ин ташкилот корманди Институти иқтисодии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ Тоҳири Абдучаббор интихоб гардид. «Растохез» ақидаҳои табақаҳои мухталифи ҷамъиятро инъикос намуда, нуфузи он ба зудӣ дар байни зиёиёни тоҷик хеле боло рафт. Ба ақидаи И. Усмонов созмони мардумии «Растохез» дар воқеаҳои сиёсии солҳои 1989-1990 нақши умдатарин дорад. Тибқи барнома «Растохез» созмони иҷтимоӣ буд, ки ба он ҳам шахсони алоҳида ва ҳам шахсони ҳуқуқӣ дохил шуда метавонистанд. Зеро ҳар фард сарфи назар аз миллат, дин, ҳизбият, аъзогӣ дар иттифоқи касаба, вазъи иҷтимоӣ агар «Ойиннома» ва барномаи «Растохез» - ро эътироф намояд, аъзои он буда метавонист. Ҳатто коммунист метавонист аъзои «Растохез» бошад. Зеро «Растохез» на муборизаи сиёсӣ, балки таҳаввулоти фарҳангиро ҳадафи худ эълон дошта буд. Аз ин рӯ дар «Растохез» шахсиятҳои маъруфи илмию фарҳангӣ гирд омада буданд. Онҳо ба ин васила мехостанд, ки дар ҳаёти фарҳангии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ба манфиати забони тоҷикӣ таҳаввулоти фарҳангӣ ба вучуд оваранд.

Ба андешаи И. Усмонов «таъсис ва фаъолияти «Растохез» аз як тараф, далели он аст, ки талабот ба ҷунин созмонҳо дар Тоҷикистон мавҷуд буд ва аз тарафи дигар ба он далелат медиҳад, ки гуногунандешии сиёсӣ дар саросари Иттиҳоди Шӯравӣ реша медавонад».

Ба нақши созмони мардумии «Растохез» дар бедории тафаккури миллии халқи тоҷик Абдуқодир Холиқзода, ки вазифаи муовини раиси ин созмонро ба уҳда дошт, баҳои мусбат дода, дар таҳқиқоти хеш таҳти унвони «Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиклол» қайд менамояд, ки ташкил ёфтани созмони «Растохез» дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ воқеаи муҳим буд. Созмони «Растохез» аз рӯзҳои аввал ба нафъи миллат корҳои муфиду аҳамиятнокро анҷом дода, «дар масъалаи иқтисодӣ консепсияи мустақилияти иқтисодии ҷумҳуриро пешниҳод кард, ки он бояд масъалаҳои гузаштанро ба бозори озоди иқтисодӣ, шаклҳои гуногуни молиякӣ, дар ҷумҳурӣ мавриди баҳрабардорӣ қарор додани маводи хом, ташкил намудани ҳазинаи зарҳои ҷумҳурӣ, бонки милли ва ғайраро дар бар мегирифт».

Ба андешаи мо низ созмони мардумии «Растохез» воқеан ҳам дар бедории тафаккури сиёсӣ ва миллии халқи тоҷик ва демократикунони ҷомеа нақши муҳим дошт. Аммо амалҳои зӯрварӣ ва ғайриқонунии иттифоқчиёнаш аз ҷабҳаи исломӣ-демократӣ нуфузи ин созмонро дар байни мардум коҳиш доданд.

Бояд қайд кард, ки Тоҷикистон дар тӯли 74 соли мавҷудияти Иттиҳоди Шӯравӣ як қисми таркибии ин давлат буда, дар ҷумҳурӣ низомии якҷаҳизбӣ амал мекард. Вале дар

партави сиёсати бозсозӣ дар аввали солҳои 90-уми қарни XX дар ҷумҳури даххо ҳизбҳои сиёсӣ ва созмонҳои ҷамъиятӣ пайдо шуда, ба фаъолият пардохтанд.

Дар ташаккули низоми бисёрҳизбӣ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон» ва «Дар бораи ҳизбҳои сиёсӣ», ки моҳи декабри соли 1990 ба тасвиб расида буданд, мусоидат намуд.

Адабиёт:

1. Раҳмон Э. Таджикистан: десять лет независимости и национального единства. В 4-х томах / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озода, 2001.
2. Раҳмон Э. Независимость Республики Таджикистан и возрождение нации. В 7 томах / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озода, 2002-2009.
3. Раҳмон Э. Истиклолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллий. Иборат аз ҳафт ҷилд / Э. Раҳмон. - Душанбе: Шарқи озода, 2002-2008.
4. Раҳмонов Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиклолият, ваҳдати миллий ва бунёдкорӣ. Иборат аз се ҷилд. Ҷилди аввал / Э. Раҳмонов. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 512 с.
5. Пирумшоев Ҳ. Бозсозӣ: сохтем ё бохтем? // Ҳ.Пирумшоев. – Душанбе: Шарқи озода, 2008. – С. 63.
6. Холиқзода А. Тоҷикони Мовароуннаҳр аз истилои Руссия то истиклол / А.Холиқзода. – Душанбе, 1997.- С.159.
7. Абулҳаев Р. Сабабҳои дохилӣ ва берунии ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон / Р. Абулҳаев // Вопросы новейшей истории Таджикского народа. (Сборник избранных статей и публикаций). Часть 2.- Душанбе, 2016. - С. 39.
8. Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. - С. 24.
8. Усмонов И. Таърихи сиёсии Тоҷикистони соҳибистиклол / И.Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2003. - С.25.

НАҚШИ ФАНҲОИ ҶОМЕАШИНОСӢ ДАР ТАШАККУЛИ ШАХСИЯТИ ДОНИШЧӢ

Бобоева Т.Р.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

“Асри XIX асри илмҳои гуманитарӣ хоҳад буд, ё умуман вучуд нахоҳад дошт”.
Леви-Стросс, антрополог.

Айни замон тавачҷуҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба масъалаи забонамӯзӣ, ҳар чи бештар бо донишу маърифати сиёсӣ ва улуми ҷамъиятшиносӣ фаро гирифтани ҷавонон беандоза зиёд аст. Бахусус, “Соли ҷавонон” эълон шудани соли 2017 барои оғози марҳилаи тозаии баррасии самтҳои фаъолияти ҷавонон ва таҷдиди назар ба барномаҳои таълимӣ дар ҳамаи шаклҳои таҳсилот дар арсаи ҷаҳонишавӣ шароити мусоиде фароҳам овард.

Дар замони рушди техника ва технология ва арсаи ҷаҳонишавӣ инсонӣ замони муосирро лозим аст, ки бо донишу маърифати сиёсӣ ва улуми ҷамъиятшиносӣ мусаллаҳ бошад, зеро инсонӣ мутааллиқ ба ҷомеаи мутамаддин ҳаргиз берун аз равандҳои иҷтимоӣ ва бетараф ба рӯйдодҳои сиёсӣ буда наметавонад. Пас, фарогирии улуми ҷамъиятшиносӣ омили муҳими камолоти маънавии инсон дар ҷомеаи муосир маҳсуб мегардад.

Ҷазои сиёсии ҷаҳонӣ имрӯз дар қиёс бо тамоми давраҳои таърихи башарият хеле ҳассос ва ҳатарзову ҳатарпазир гардидааст. Бегумон, ин ҳолат ба чанд омил иртиботи мустақим дорад. Ҳарчанд дастовардҳои илму техника фаъолияти ҳамаҷузъи инсонро бештар осону мақсаднок ва барои зиндагии бофароғат шароит муҳайё менамояд, боз ҳам ҳатари дигаре ба ҷомеаи ҷаҳонӣ таҳдид дорад. Дастрасӣ ба маънаҳои иттилоот ва истифодаву қорбасти онҳо, аз як тараф, агар барои тақмили маърифат ва ҷаҳонбинии аҳли ҷомеа мусоидат намояд, аз тарафи дигар, ҳавфи гирифтори ба ақидаи ғайр ва қарор гирифтани зери таъсири мафкураи бегоноро пеш меорад. Махсусан, барои наврасон ва ҷавонон, ки дар ин синну сол хеле таъсирпазирӯ чӯё ҳастанд ва тобиши саробу рангрезии маснуъ дар назари эшон мучаллотар таровиш дорад, ин воситаҳо ба ҳайси як дастгоҳи рабоянда хизмат хоҳанд кард. Ашхоси маърифатҷӯ ва ҷонибҳои судҳо ҳаргиз ин шонсро аз даст нахоҳанд дод ва ҳар чи бештар аз имконоти пешомада ба қор хоҳанд бурд, то ба ҳадафҳои муайяни хеш дар самти ҷоҳталабиву ифротгарӣ қомеб бигарданд.

Дар ҷомеае, ки пояҳои иқтисодиву иҷтимоии он дар ҳолигоҳи маънавий рушд мекунад, ҳавфи қарор гирифтани зери таъсири ақоиди мухталифе, ки пояҳои иттиҳод ва ваҳдату ягонагии мафкуравино решақан менамояд, бештар аст. Аз ин рӯ, бо дарки қомил аз қавонини ин раванди ҳатарзо ниёз ба омӯзиши улуми ҷомеашиносӣ, омӯзиши амиқи таърихи ниёгон ва бад-ин васила, сабақ гирифтани аз ҳодисаву воқеоти гузашта пеш омадааст, то бо ин роҳ пояҳои худшиносӣ ва худогоҳии миллӣ устувор гардад ва дар ҷомеа иттиҳоде ташаккул ёбад, ки ба ҳайси як қалъаи устувору муҳкам бар асари бодаку шамолақҳои айём осеб напазирад.

Тайи солҳои охир дар низоми маорифи кишвар тавачҷуҳ ба масъалаи омӯзиши фанҳои ҷомеашиносӣ дар заминаи эҳтиром ва гирифтани арзишҳои миллӣ, расму оин ва анъанаҳои неки ниёгон нақши муҳим дошта, яке аз ҷузъҳои таркибии таҳсилоти олий маҳсуб мегардад. Маҳз дар ҳамина самт Вазорати маориф ва илми Тоҷикистон сиёсати фаъолро пеш мебардад, ки ҳадафи он ба гуманизатсия ва башардӯстона гардонидани тамоми самтҳои таҳсилоти олий нигаронида шудааст. Фанҳои ҷомеашиносӣ дар мактабҳои олии дорои равияи техникӣ ва технологӣ дар айни замон ҷойи сазовори худро ишғол мекунанд. Зеро «имрӯз дар системаи маориф танҳо фанҳои башардӯстона ба ташаккули принципи инсонӣ: ахлоқ, масъулият, вичдон, таҳаммулпазирӣ ва ғайра мусоидат мекунанд» [3].

Бо назардошти ин нуқтаи муҳим дар раванди таҳсилот дар макотиби олий як зумра навғониҳо ба амал омад, ки тамоюл ба маънавиятгарӣ дорад. Ворид шудани номгӯи зиёди фанҳои ҷомеашиносӣ ба барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олий, аз ҷумла равияи техникӣ технологӣ шаҳодат аз он медиҳад, ки воқеан ҳам, қорбарӣ дар самти таълиму тарбияи маънавии қишри фаъоли ҷомеа-ҷавонон боз ҳам неру мегирад. Маҳз тавассути омӯзиши илмҳои гуманитарӣ дар инсон ахлоқи неку ҳамида, ҳисси масъулиятшиносӣ, меҳнатдӯстиву садоқат, поквичдониву таҳаммул тарбия меёбад. Фанҳои таърихи халқи тоҷик донишҷӯёро аз гузаштаи пурифтиҳори ниёгон сабақ бахшида, дарси шучоат ва мардонагӣ омӯзад, фалсафаву мантиқ, сиёсатшиносиву ҳуқуқ ва сотсиология бо равандҳои сиёсиву ниҳодҳои ҷомеавӣ ошно месозад, ҳисси масъулиятро дар қорбарии инсоният ва наслҳои минбаъда тақвият мебахшад. Фанҳои диншиносӣ барои берун шудани аз доираи танги

тасаввуроти мазҳабии ин ё он дин ва дарки вазифаҳои он дар таърихи инкишофи ҷамъияти инсонӣ мусоидат мекунад.

Аз рӯйи ҳулосаҳои коршиносон танҳо 15 % тавфиқи роҳбар аз донишҳои касбӣ вобастагӣ дорад, боқӣ аз малакаи муошират бо кормандон, сифатҳои шахсӣ ва қобилияти корбарии ӯ маншаъ мегирад. Пас, барои рушди шахсияти донишҷӯ ва тарбияи минбаъдаи ӯ ҳамчун мутахассиси варзида ҳиссаи донишхое, ки тариқи омӯзиши улуми инсонӣ ба даст меояд, муассир аст.

Воқеан ҳам, тамоюл ва рӯйдодҳои замони муосир, ҷаҳонишавии фарҳангҳо ва бархӯрди тамаддунҳо тақозо аз он дорад, ки чорачӯйҳои дар самти тарбияи маънавии ҷомеа пурзӯр гардад. Вазифаи аввалиндараҷа дар назди тамоми ниҳодҳои ҷомеа тарбияи инсонии ватандӯст ва ҳештаншинос аст, ки қудрати ҷимояи ватан, ҳифзи арзишҳои миллиро дошта бошад, истиқлолият ва ваҳдати ягонагиро қадр намояд.

Имрӯз, ки ҷомеаи мо дар фарози талошҳо барои расидан ба ҳадафҳои ормонӣ қарор дорад, маориф ҳамчун соҳаи афзалиятноки низоми ҷамъиятӣ ва оини давлатдорӣ эътироф гардида, борҳо дар мулоқоту суҳанронҳои Сарвари давлат нақши меҳварии соҳа дар сиёсати қуллии давлатӣ таъкид шудааст.

Дар Паёми ҳеш Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар робита ба масъалаи мазкур Вазорати маориф ва илмро вазифадор месозанд, ки ҷиҳати боло бурдани сатҳу сифати дониши хонандагону донишҷӯён, омӯзиши илмҳои муосир ва забонҳои хоричӣ тадбирҳои иловагӣ андешида, ба масъалаи баланд бардоштани ҳисси худшиносии миллӣ, ватандӯстӣ, ифтихори ватандорӣ ва дар рӯҳияи инсонпарварӣ тарбия намудани насли навраси кишвар таваҷҷуҳи аввалиндараҷа зоҳир намояд.

Ҳамчунин бо стандартҳои ҷаҳонӣ наздик сохтани нишондиҳандаҳои таъмини сифат дар ҳамаи зинаҳои таҳсилот, густариш бахшидан ҷиҳати ҳамкории муассисаҳои таҳсилоти миёна ва олии касбӣ бо субъектҳои бозори меҳнат, беҳтар гардонидани дараҷаи рушди низоми инноватсияи миллӣ ва нишондиҳандаҳои азхудкунии технологияҳои иттилоотиву коммуникатсионӣ омилҳои муҳимме мебошанд, ки сифати омодаسازی мутахассисони оянда аз онҳо вобастагӣ дошта, имкон медиҳад, дар соҳаи маориф натиҷаҳои боз ҳам бештар ба даст ояд.

Ҳанӯз ба имзо расидани Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба таҷлили ҷашни 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар сатҳи зарурӣ истиқбол аз ин ҷашни муҳим ва тақдирсози миллат ҳар як шаҳрванди кишвар, махсусан, омӯзгоронро вазифадор намудааст, ки барои тарғиби васеи моҳияти истиқлолият ва озодӣ, соҳибватаниву соҳибдавлатӣ ва арзишҳои неки миллӣ саҳм гирифта, ин арзишҳои муқаддаси миллӣ, мазмун ва моҳияти соҳибистиқлоливу озодиро дар тафаккур ва андешаи наврасону ҷавонони мамлакат ҳар чи бештар ҷой намоянд.

Гумон мекунам, ки чун самти аслии фаъолияти муассисаҳои таҳсилоти олии тарбияи ҷавонони соҳибмаърифат ва боҳираду зақӣ аст, саъю талошҳои яқояки мо чун узви ҷудонопазири ин ҷомеа ба хотири тарбияи ҷавонони бофарҳанг, хушахлоқ, ватандӯст, ояндасоз ва фардонигар аст.

Барои рақобатпазир будан ба ҷаҳон насли пешгом ва созандае тарбия намоем, ки қудрати ватанро ҷимоя кардан, арзишҳои маънавии онро ҳифз ва ба фардоиён аз худ мерос гузоштанро дошта бошад.

Аз ин рӯ, ҳадафи асли аз нуру бахшидан ба омӯзиши улуми ҷамъиятшиносӣ маҳз ба хоҳири тақвияти ҳисси худшиносӣ ва ҳудогоҳии миллии ҷавонон, тарбияи ҳисси ватандӯстӣ, кадршиносӣ аз ваҳдату ягонагӣ ва бо ин роҳ устувор намудани пояҳои ҷомеаи маънавиасос маҳсуб мегардад. Умедворам, ки сиёсати ҷорӣи ҳукумати кишвар барои фароҳам овардани шароити мусоид дар бахши тарбияи маънавӣ ва аз ин роҳ таъсиргузори дар ҳудогоҳии миллии ҷавонон роҳи тозаеро боз хоҳад намуд.

Адабиёт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 22 декабри соли 2017.
2. Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. - Душанбе, 2016. - 418 саҳ.
3. Кирсанов О. И., Кирсанова Е. С. Гуманитарные науки в инженерно-техническом вузе и проблема воспитания // Высшее образование в России. – 2012. – № 8-9. – С. 104-110.
4. Муҳаммадҷон Шукуров. Мактаби одамият. - Душанбе: Адиб, 1991. - 268 саҳ.
5. Муҳаммадҷон Шакурӣ. Хуросон аст ин ҷо. - Душанбе, 1992. - 326 саҳ.

**БАЪЗЕ ХУСУСИЯҲОИ ТАШАККУЛ ВА ТАКОМУЛИ ФАҲМИШИ
ФАЛСАФАИ ҲУҚУҚ**

**Гулаҳмадов Ш.Н., Сайдуллаева Г.Р.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон**

Фаҳмиши фалсафии ҳуқуқ дар робита бо қонунгузори, ки шакли ифодаи ҳуқуқи позитивӣ (ҳуқуқи давлат) мебошад, ғайриимкон аст. Ҳуқуқи позитивӣ, ки дар шакли қонунгузори (конститутсия, қонунҳо, кодексҳо ва диг.), амсоли судӣ, одатҳои ҳуқуқӣ, шартномаҳои меъерӣ, принципҳои ҳуқуқ амал мекунад. Ҳар як фан доираи масъалаҳои хосаро ба риштаи таҳқиқ мекашад. Фалсафаи ҳуқуқ ҳамчун фанни мустақил ба омӯзиш ва таҳлили ҳуқуқшиносии таҳлилӣ (назарияи позитивии ҳуқуқ ва назарияҳои соҳавии ҳуқуқ) машғул аст.

Позитивизми ҳуқуқӣ, ки иборат аз назарияҳои мухталиф аст, бо омӯзиши қонунгузори ва шаклҳои дигари ифодаи расмӣ (давлатии) ҳуқуқ, сарчашмаҳои воқеии ҳуқуқи амалкунанда, фактҳои ҳуқуқӣ, таҳия, тасниф, тафсир, мурағатсозии меъёрҳои ҳуқуқӣ ва санадҳои меъерии ҳуқуқӣ машғул аст. Позитивизми ҳуқуқӣ аз доираи қонунгузори ва шаклҳои дигари расмӣ ҳуқуқи амалкунанда берун баромада наметавонад. Аз ин рӯ, зарурат ба дарки васеи ҳуқуқ, таҳлил ва таҳқиқи ҳуқуқ новобаста аз ҳуқуқи расмӣ, дар робита бо падидаҳои дигари берун аз қонунгузори ба миён меояд. Ин зарурати дарки фалсафии ҳуқуқ дар раванди таърихӣ ташаккули меъёрҳои гуногуни иҷтимоӣ (ахлоқ, дин, одатҳо, анъанаҳо ва диг.), афзоиши батадриҷи нақши ин меъёрҳо дар ҳаёти одамон, нақши адолат, озодӣ, баробарӣ, хирад дар танзими ҳаёти ҷомеа ва давлат, пешбарӣ ва истифодаи назарияҳои

мухталифи ахлоқиву динии ҳуқуқ, ташаккул ва инкишофи васеи назарияҳои фитрӣ-ҳуқуқӣ мунтазам эҳсос мешавад. Бинобар ин, зарурати истифодаи фаҳмиши фалсафии ҳуқуқ дар раванди таърихии дарку таҳлили ҳуқуқ пайваста эҳсос гашта ва онро аксари хирадмандон “ҳамчун фанни фалсафӣ” [1.с.65] тавзеҳ менамоянд.

Фалсафаи ҳуқуқ давраҳои гуногуни таърихи аз сар гузаронидааст. Дар Аврупо дар давраҳои алоҳидаи таърихӣ назарияҳои гуногуни фалсафаи ҳуқуқ (назарияҳои И. Кант, Г. Гуго, Г. Гегел ва диг.) пеш аз ҳама дар баҳши предмет ва методологияи фалсафаи ҳуқуқ вучуд дошта ва онҳо бо тарзи масъалагузории хеш аз ҳамдигар фарқ доштанд. Инкишоф ва такмили фалсафаи ҳуқуқ дар замони имрӯза низ идома дорад. Танҳо дар кишварҳои пасошӯравӣ якҷанд нуктаҳои назар ва назарияҳо дар ин соҳа ба миён омаданд, аз қабилӣ назарияи либертарии В.С. Нерсеянс, назарияи либералии С.С. Алексеев ва дигарон. Муҳаққиқони пасошӯравӣ В.П. Малахов, В.В. Лапаева, Д.А. Керимов, Ю.Г. Ершов, Ю.Я. Баскин, И.П. Малинова ва дигарон доир ба предмет ва мафҳуми фалсафаи ҳуқуқ ақидаҳои гуногун доранд. То ҳоло дар адабиёти илмӣ ҳуқуқшиносӣ фикри ягона оид ба масъалаҳо ва паҳлуҳои назариявии фалсафаи ҳуқуқ ба назар намерасад. Иллати асосии набудани як дидгоҳ оид ба мафҳуми фалсафаи ҳуқуқ буда ва он вобастагӣ дорад бо ҳамаи он дигаргуниҳои куллие, ки дар ҳаёти ҷомеа пас аз суқути сотсиализм ба вучуд омада таъсирашро дар раванди тағйирёбии сифатии сатҳи мафкураи ҳуқуқӣ гузошт. Дар сатҳи қонунгузории шӯравӣ ҳуди “истилоҳ ва мафҳуми «ҳуқуқи фитрӣ» қобили қабул набуд, дар конституцияҳои шӯравӣ ба ҷойи ибораи «ҳуқуқҳои фитрии инсон» ибораи дигари «ҳуқуқҳои шаҳрванд» истифода мешуд, талаботи фитрӣ-ҳуқуқӣ, ки ҷузъи назарияҳои фитрӣ-ҳуқуқии фалсафаи ҳуқуқ мебошанд, ифодаи назариявӣ ва қонунӣ наёфта буданд” [2. с.153]. Шуури ҳуқуқии сотсиалистӣ дар сатҳи мафкуравӣ аз ақидаву мафҳумҳои иборат буд, ки барои ҷимояи ҳуқуқи сотсиалистӣ, чун навъи олий ва охиринаи ҳуқуқ хизмат мекарданд. Шуури ҳуқуқии сотсиалистӣ ба ақидаҳои муваққатӣ будан ва аз байн рафтани ҳуқуқ дар замони коммунизм, моҳияти синфӣ доштани ҳуқуқ, воситаи зӯроварии синфӣ будани ҳуқуқ, ҳислати буржуазӣ доштани ҳуқуқи сотсиалистӣ дар марҳилаи аввали коммунизм, мазмуни иродавӣ доштани ҳуқуқ, робитаи устувори назарияи ҳуқуқ ва идеологияи марксистӣ-ленинӣ таъсир мекард. Дар заминаи чунин андешаҳо ва ақидаҳои идеологӣ табиист, ки ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ ва фаҳмиши фалсафии ҳуқуқ инкишоф ёфта наметавонистанд. Дар давраи пасошӯравӣ, бинобар шикастани қолабҳои расмӣ ва идеологияи дарку таҳлили ҳуқуқ барои ташаккули сатҳи арзишии ҳуқуқ ва ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ шароити мусоиди илмиву назариявӣ фароҳам омад. Дар сатҳи конституцияҳои пасошӯравӣ, аз он ҷумла дар Конституцияи Тоҷикистони соҳибистиклол гуногунии мафкуравӣ, озодии андеша, ҳуқуқҳои фитрии инсон, арзиши олии инсон ва ҳуқуқи озодихош, баробарии шаклҳои моликият, аз ҷумла моликияти хусусӣ, шаклҳои фаъолияти озоди ҳуқуқӣ, мафҳуми давлати ҳуқуқбунёд якҷоя бо ҳамаи унсурҳои заруриаш (аввалиндарача будани ҳуқуқҳои инсон, таҷзияи ҳокимият, қонуни ҳуқуқӣ, қонуниятии ҳуқуқӣ, назорати судии конституционӣ, қонуниятии конституционӣ) эълон шуданд. Гуногунии мафкуравӣ, ки дар сатҳи конституционӣ эълон гардид, заминаи инкишофи нуктаҳои назари мухталиф оид ба ҳуқуқ гардид. Ин нуктаҳои назар дар соҳаи ҳам назарияи умумии ҳуқуқ ва ҳам фалсафаи ҳуқуқ инкишоф ёфтанд.

Дар натиҷаи ин дигаргуниҳо дар шуури ҳуқуқӣ *сатҳи арзишии он* рӯ ба инкишоф ниҳод, ақидаҳо, мафҳумҳо, ғояҳо ва назарияҳои ташаккул ёфтанд, ки заминаи ҷаҳонбинии ҳуқуқиро ташкил доданд.

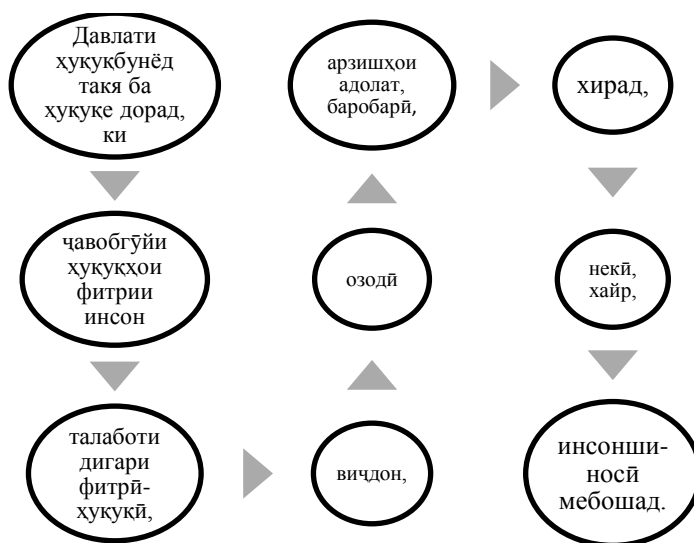
Арзиши олии инсон ва ҳуқуқи озодихош, ҳислати тавлидӣ ва ҷудонопазир, яъне:

- фитрӣ доштани ҳуқуқҳои инсон, мустақиман амал кардани меъёрҳои конституционии бахшида ба ҳуқуқҳои инсон,
- қонуниятҳои ҳуқуқӣ, таҷзияи ҳокимият, маҳаки фаъолияти сохторҳои ҳокимияти давлатӣ будани ҳуқуқҳои инсон,
- ҷавобгӯии ҳуқуқҳои инсон будани қонунҳо,
- мутобиқи адолат, озодӣ, баробарӣ, хирадноқӣ, вичдон будани қонунгузорӣ аз ҷумлаи ақидаҳо ва ғояҳои ҳуқуқӣ мебошанд,
- ки ҷузъи фалсафаи ҳуқуқ ва фаҳмиши фалсафии ҳуқуқ буда, ҳоло пурра дар сатҳи *ҳам назарияи илмӣ ва ҳам қонунгузорӣ* эътироф шудаанд.

Ин ғояҳои фалсафии ҳуқуқ ҳоло дар моддаҳои 1, 5, 9, 12, 14, боби дувум ва моддаҳои дигари Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар моддаҳои дахлдори Кодекси ҷиноятӣ, Кодекси гражданин, Кодекси оила ва санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқии Тоҷикистон сабт гаштаанд. Рӯ овардани олимони ҷумҳурӣ ба масъалаҳо ва паҳлуҳои назариявии фалсафаи ҳуқуқ далолат аз он мекунад, ки ҳоло шуури ҳуқуқии ҷомеа, пеш аз ҳама, дар сатҳи илмӣ-назариявӣ қомилан тағйир ёфтааст, ҷаҳонбинии нави ҳуқуқӣ дар робита бо мафҳумҳои арзишии (фалсафии) ҳуқуқ рӯ ба инкишоф овардааст, дарки фалсафии ҳуқуқ дар сатҳи илмӣ эҳсос мешавад.

Бояд зикр намуд, ки фаҳмиши фалсафии ҳуқуқ, эътирофи нақш, нуфуз, аҳамият ва арзиши ҳуқуқ дар шароити имрӯзаи бунёди ҷомеаи шаҳрвандии ҳуқуқӣ, давлати ҳуқуқбунёд, таъмини ҳуқуқи озодии инсон, ривочи фаъолияти озоди иқтисодӣ, инкишофи мустақилӣ ва ташаббускорӣ, дарки ҳадафҳо ва манфиатҳои аслии давлатдорӣ милли аз аҳамият ҳолӣ нестанд. Ҷомеаи шаҳрвандии ҳуқуқӣ (мафҳуме, ки аз он И. Кант пуштибонӣ намудааст), давлати ҳуқуқбунёд дар заминаи волоияти ҳуқуқ (на қонун, балки маҳз ҳуқуқ), дар робита бо шуури ҳуқуқии арзишӣ, ҷаҳонбинии нави ҳуқуқӣ, фаҳмиши фалсафии ҳуқуқ ташаккул ва инкишоф ёфта метавонанд.

Давлати ҳуқуқбунёд ба волоияти ҳуқуқ ва қонуни ҳуқуқӣ асос меёбад. *Волоияти ҳуқуқ* дар давлати ҳуқуқӣ ҳамон ҳуқуқеро дар назар дорад, ки зимни фаҳмиши фалсафӣ дарк мешавад ва бо қонунгузорӣ (ҳуқуқи расмӣ) маҳдуд намешавад. Волоияти қонун (қонунгузорӣ) бошад, маънои волоияти на ҳуқуқ, балки маҳз қонунҳоро дар назар дорад.

Маҳз ҳамин ҳуқуқ асоси бунёди давлатдорӣ ҳуқуқиро ташкил дода метавонад.

Дарки чунин маънии аслии ҳуқуқ дар заминаи фалсафаи ҳуқуқ имконпазир мегирдад. Аз ин ҷост, ки “*файласуфон ва мутафаккирони Шарқ* (Фаробӣ, Сино, Насириддини Тӯсӣ, Ғаззоли, Мовардӣ, Низомулмулк, Абдурахмони Чомӣ, Аҳмади Дониш ва дигарон) масоили сиёсат, давлат ва ҳуқуқро дар робита бо арзишҳои ахлоқиву маънавий ва динӣ таҳлил мекарданд, аз доираи қонунгузори расмӣ давлатҳои замонашон берун баромада, маҳакҳои ахлоқиву маънавии қонунҳои давлатро дар робита бо мафҳумҳои арзишии адолат, озодаӣ, баробарӣ, ақлу хирад рӯшан намуданд” [3. с. 58.] ва ба рушду такомули минбаъдаи ҷаҳонбинии илмӣ ҳуқуқ асос гузоштанд.

Маҳз дар афкори сиёсӣ, динӣ, ахлоқӣ ва ҳуқуқии Шарқ ғояи *волоияти ҳуқуқ дар шакли волоияти шариати исломӣ* пешбарӣ ва ҳимоя мешавад. Ҳамаи мутафаккирони Шарқи исломӣ, файласуфон, намоёндагони мактабҳои фикҳӣ, поягузори мазҳабҳои фикҳи исломӣ ва шогирдони онҳо аз ин ғоя пуштибонӣ намудаанд. Чунончи, шайхурраис *Абуалӣ ибни Сино* дар «Рисолаи Азҳавия дар амри маод» аз ҷумла менависад: «... шариате, ки ба забони Мустафо алайҳиссалом омадааст, гузинтарин ва фозилтарин шаръ аст» [4. с. 273]

Хусусияти ҷаҳонбинии ҳуқуқии сарзамини Шарқ бо мазмун ва моҳияти ислом муайян мешавад, аз ҷумла бо он, ки шариат аз муқаррароти динӣ, ахлоқӣ, ҳуқуқӣ, оилавӣ, сиёсӣ ва ғ. иборат аст. Барои ҳамин, дар фалсафа, дин ва фикҳи исломӣ масоили ҳуқуқӣ якҷоя ва дар робита бо ахлоқ, сиёсат, дин баррасӣ мешаванд. Аз ин ҷост, ки дар Шарқи исломӣ назарияҳои динӣ ахлоқии давлат ва ҳуқуқ пешбарӣ шудаанд.

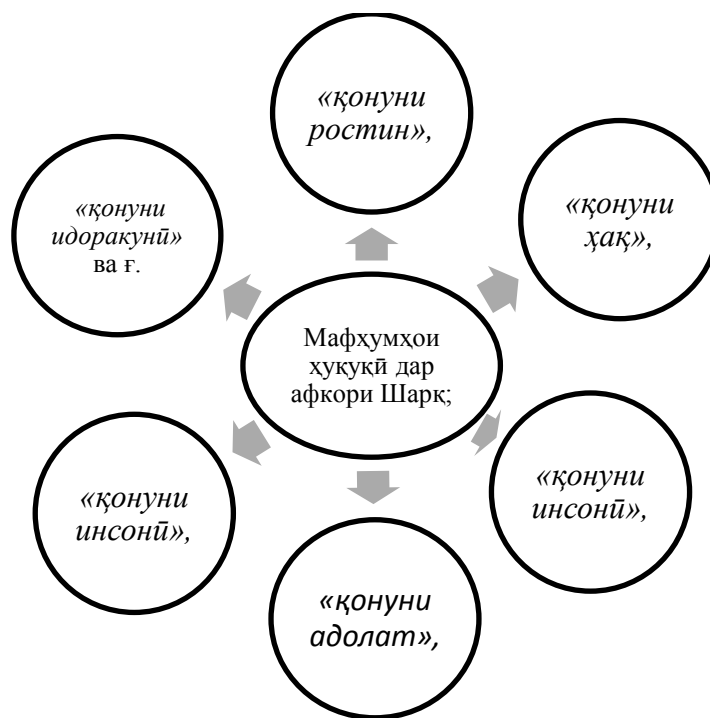
Шинохти арзиши баланди инсон ҳанӯз дар Қуръон ва назарияҳои файласуфону мутафаккирони Шарқи исломӣ эътироф шуда буд. Чунончи, *Абуалӣ ибни Сино* дар асараш «Тадбири манзил» менависад: «Худованди кодири мутаол хасоисе аз неъматҳои худро ба бани навъи инсон ихтисос дода ва сабаби онҳо мақоми одамиро дар миёни коинот аз бисёре аз махлуқоташ бартару болотар намудааст [4. с. 273]. *Ғазоли* бошад, назарияи инсонро якҷоя бо усули дин ва усули фикҳ ҷузъи илми сиёсат эътироф мекунад.

Дар афкори фалсафӣ ва ҷамъиятии Шарқ як зумра масъалаҳои назариявии дарки ҳуқуқ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, аз қабилӣ таносуби қонунҳои динӣ ва қонунҳои давлат, қонунҳои боадолат ва қонунҳои беадолат, адолат ва қонуният, хирад ва қонуният, такомули ақлонаву ахлоқӣ чун заминаи таъмини адолат ва ғ. Агар дар фалсафаи ҳуқуқи Ғарб ҳуқуқи фитрӣ, адолат, озодаӣ ва арзишҳои дигари иҷтимоӣ ҳамчун маҳакҳои боадолат будани қонунҳо эътироф шаванд, пас дар афкор, дин ва амалияи сиёсии ҷаҳони ислом боадолат будани қонунҳои давлат, сохти давлатдорӣ, ҳокимиятдорӣ дар робита бо Қуръон, аҳкоми динӣ, арзишҳои ахлоқӣ, адолат, хирад, некукорӣ ва арзишҳои дигари иҷтимоӣ муайян мегардид. Ҷустуҷӯи моҳияти аслии ҳуқуқ, маҳакҳои адолатнокии қонунгузорӣ, муайян намудани талаботи ҷавобгӯи қонунҳои давлат ҳам дар Шарқ ва ҳам дар Ғарб сурат гирифтааст.

Вале дар ҳар минтақа мафҳумҳо, ақидаҳо, ғояҳои ҳуқуқӣ бо истилоҳоти хоси ҳамин минтақа ифода гаштаанд.

Чунончи, адолат дар назарияи *Низомулмулк* ҳамчун категорияи ахлоқӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва маърифатӣ истифода шудааст. *Насириддини Тӯсӣ* категорияҳои адолат ва вичдон, адолат ва саодат, адолат ва ҳақиқат, адолат ва баробариро мавриди таҳлили хеш қарор дода буд. Дар афкори Шарқи исломӣ риояи адолат талаби асосии давлатдорӣ буд. Чунончи, Заҳабӣ аз *Имом Абуҳанифа* чунин ақида меорад: «ҳар кас ... аҳкоми ғайриодилона содир кунад, сазовори боқӣ мондан бар маснади хилофат нест ва фармонҳои ӯ эътиборе надоранд» [5. с. 16]. *Аҳмади Дониш* низ дар ин хусус менависад: «Подшоҳ ҳеҷ ҳукме ҷуз ба адолат

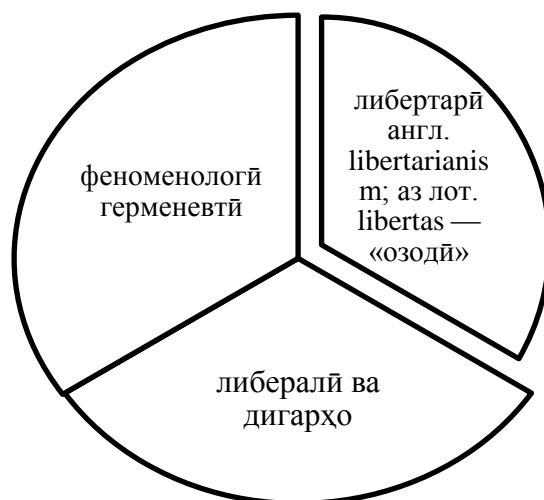
нафармояд, ки салтанат ба куфр мучомаат дорад, аммо ба зулм не» [6. с. 16]. Ин андеша дар осори *Низомулмулк*, *Абдурахмони Қомӣ* ва дигарон низ омада аст. Назарияи қонунҳои *Насириддини Тӯсӣ* низ ба ғоя ва мафҳуми адолат асос меёбад. Дар афкори Шарқ низ, ба мисли Ғарб, асосҳои ақлонии ҳокимият, қонунҳои ҷавобгӯи хирад ва мисоли инҳо таҳлил мешуданд. Чунончи, *Моварди* ҳокимияти волои ба шариат асосёфта ва ҳокимияти ба ақл асосёфтара аз ҳам ҷудо мекунад.

Андешаҳо дар хусуси аз ҳам ҷудо ва мустақил будани шохаҳои ҳокимият дар Шарқ низ маълум буданд. Чунончи, *Имом Абуҳанифа* қонибдори таъмини мустақилияти қувваи казоя (қозӣ) аз фишори беандозаи хулафо (мучрия) буд. Абуҳанифа муътақид ба ин буд, ки қозӣ ҳангоми таҷовузи халифа ба ҳуқуқи мардум битавонад бар зидди халифа фатвоя содир кунад. Ӯ ба шогирдонаш чунин дастур медиҳад: «Агар халифа ба сабаби таҷовуз ба ҳуқуқи мардум муқассир бошад, қозӣ, ки ба мақом толи ўст (яъне қозиюлқузот) бояд ўро маҷбур кунад, ки ба ҳукми қонун (шаръӣ) гардан бигузорад».

Пас аз чанд аср, асосан дар замони маорифпарварӣ ва инқилобҳои буржуазӣ дар Аврупо волоияти ҳуқуқ эҳсос гашта, сипас дар назарияҳои позитивӣ ва либералии аврупоӣ чун ҷузъи ғояи давлати ҳуқуқбунёд эътироф мешавад. Баъд аз инъикоси ҳуқуқҳои фитрии инсон дар конституцияҳои Амрико ва Фаронса эътирофи арзиши инсонии ҳуқуқ дар сатҳи қонун имконпазир мегардад. Баъдтар муҳолифат байни назарияҳои позитивӣ ва фитрий-ҳуқуқӣ оғоз мегардад. Фалсафаи позитивии ҳуқуқ (Гуго) ва фалсафаи фитрии ҳуқуқ (Гегел) дар ҳолати муқовимат инкишоф меёбанд. Баъди Қанги дуввуми ҷаҳон ҳуқуқҳои фитрии инсон дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ (Эълумияи умумии ҳуқуқҳои башар, паймонҳои байналмилалӣ ва диг.) эътироф мешаванд, ғоя ва унсурҳои зарурии давлати ҳуқуқбунёд дар конституцияҳои давлатҳои демократии ҷаҳон ифод мегарданд. Дар натиҷа ихтилоф байни назарияҳои позитивӣ ва фитрий-ҳуқуқӣ аз байн меравад.

Таҳлилҳои фалсафии ҳуқуқ дар дохили назарияҳои мухталифи ҳуқуқ идома меёбад.

ПРЕДМЕТ ВА УСУЛҲОИ ОМУЗИШИ ФАЛСАФАИ ҲУҚУҚ

Ташаккули инкишофи фаҳмиши фалсафии ҳуқуқ, таҳлили масоили фалсафии ҳуқуқ таърихан дар робита бо тасаввуроти мафҳумҳо ва ақидаҳои *фитрӣ-ҳуқуқӣ* сурат гирифтааст. Ҳанӯз мутафаккирони дунёи қадим кӯшиши муайян намудани мабдаи табиӣ, фитрии давлат ва қонунҳоро ба харҷ дода буданд. Мисоли ин гуфтаҳо ақидаҳои зерин шуда метавонанд:

- мутобиқ будани ҳаёти одамон ба хиради фалсафӣ (Пифагор ва ҷонибдоронаш),
- давлат ва қонунҳо чун инъикоси назму суботи кайҳонӣ (Гераклит),
- тафовути қонуни сунъӣ ва ҳуқуқи табиӣ (софистон),
- таносуби қонунҳои худӣ ва қонунҳои инсонӣ (Сукрот),
- мафҳуми баробарии геометрӣ ва арифметикии Афлотун,
- ақидаи ҳуқуқи шартӣ, ё иродавӣ ва фитрии Арасту,
- ҳуқуқи табиат ва қонуни инсонӣ (Ситсерон),
- мафҳуми ҳуқуқ чун санъати некӣ ва адолат (ҳуқуқшиносони римӣ), таносуби ҳуқуқи иродавӣ, ҳуқуқи фитрӣ, ҳуқуқи инсонӣ ва ҳуқуқи худӣ (Г. Гротсий) ва ғ.

Ҳамин тариқ, дар тӯли асрҳо масоили фалсафии ҳуқуқ чун ҷузъи *назарияҳои фитрӣ-ҳуқуқӣ* дарку таҳлил мешуданд. Ҳамзамон масоили фитрӣ-ҳуқуқӣ дар дохили *назарияҳои динӣ, фалсафӣ, ҳуқуқӣ, сиёсӣ* таҳлил мешуданд. Дар Шарқ низ масоили назариявии ҳуқуқ дар *таълимоти динӣ* (*дини зардуштӣ, дини ислом*), фалсафаи калом, фалсафаи машшоъ, назму наср ва ғ. баррасӣ мешуданд.

Ҳамин тариқ, зимни таҳлили як зумра масъалаҳои назаривӣ (таносуби ҳуқуқ бо адолат, озодӣ, баробарӣ; моҳият ва зухуроти ҳуқуқ; ҳуқуқҳои инсон; қонуни ҳуқуқӣ; давлати ҳуқуқбунёд ва ғ.) фалсафаи ҳуқуқ ва предмети он мунтазам ташаккул ва инкишоф меёфтанд. Ҳамзамон назарияҳои мухталифи фалсафии ҳуқуқ ва дар робита бо онҳо предмети ба онҳо хоси омӯзиш ташаккули инкишоф меёфтанд.

Чунончи, фалсафаи ҳуқуқи *И. Кант* (1724-1804) дар шакли *назарияи метафизики ҳуқуқ* пешкаш гашта, ба қонуни ахлоқӣ, ё талаби қатъӣ (имеративӣ) асос меёбад. Назарияи метафизикии мавсуф аз талаботи қатъии ахлоқиву ҳуқуқӣ иборат аст. Ин талаби ахлоқии қатъӣ чунин ифода мегардад: «чунин амал намо, ки амалат то ҳадди имкон асоси қонунгузории умумӣ гардад». Ҳамзамон амали ҳуқуқ дар ҷомеа зарур шуморида мешавад, чунки, ба андешаи мавсуф, на ҳамаи одамон қонуни ахлоқиро риоя мекунанд. Илова ба ин, таъкид мешавад, ки ҳуқуқ бо мақсади пешгирии табдили озодии инсон ба худсарӣ амал мекунад. Ҳуқуқ ба маънои маҷмуи талаботе фаҳмида мешавад, ки худсарии як нафарро дар

таносуб бо дигарон тавассути қонуни айнии умумии озодӣ маҳдуд мекунад. Асосҳои ахлоқи ҳуқуқ ҳимоя мешаванд, аз ҷумла вазифаи ҳуқуқ дар таъмини фазои амали ахлоқ эҳсос мегардад. И. Кант ҳуқуқи фитрӣ, ҳуқуқи қонунгузорӣ ва адолатро ҷудо мекунад. Ӯ камбудии назарияи позитивии ҳуқуқро дар набудани ҷабҳаҳои назариявӣ мебинад. Таҳлили паҳлӯҳои назариявии ҳуқуқ вазифаи фалсафа эълон мешавад. Ба илми позитивӣ назарияи «софи» ҳуқуқ муқобил гузошта мешавад. И. Кант яке аз поягузори назарияи давлати ҳуқуқбунёд мебошад, аз ҷумла зарурати ҷавобгӯи талаботи ҳуқуқ будани сохти давлатдориро ҳимоя мекунад.

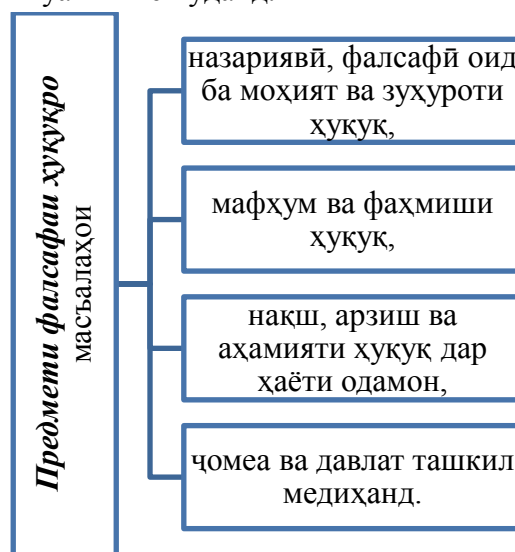
Аз як қатор ақидаҳои И. Кант яке аз асосгузори мактаби таърихии ҳуқуқ Г. Гуго (1764-1844) истифода мебарад. Ӯ кӯшиши муттаҳид намудани нуктаҳои назари позитивӣ, фалсафӣ ва таърихро ба харҷ дода, *фалсафаи позитивии ҳуқуқро* инкишоф медиҳад. Фалсафаи позитивии ҳуқуқ аз ҳуқуқшиносии позитивии таҳлилӣ (догмавӣ) ва таърихи ҳуқуқ ҷудо карда мешавад. Фалсафаи позитивии ҳуқуқ барои он пешкаш мешавад, ки фаҳмиши фитрии ҳуқуқ ба инобат гирифта намешавад. Асари Г. Гуго низ чунин номгузорӣ мешавад: «Китоби ҳуқуқи фитрӣ ҳамчун фалсафаи ҳуқуқи позитивӣ, аз ҷумла ҳуқуқи хусусӣ». Таърихи ҳуқуқ аз фалсафаи позитивии ҳуқуқ ва ҳуқуқшиносии таҳлилӣ ҷудо карда шуда, ҳамзамон пайдоиши ҳуқуқ новобаста аз фаъолияти қонунгузорӣ таҳлил мешавад. Ба назари Г. Гуго, предмети фалсафаи позитивии ҳуқуқро асоси ақлонии дарки илмии ҳуқуқ ташкил медиҳад. Аммо “хирад на ба маънои фалсафӣ ва фитрӣ-ҳуқуқӣ, балки ҳамчун «рӯҳияи халқ», тасаввуроти ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии халқ” [7. с. 39-48;] тавсиф мешавад, ки таърихан инкишоф ёфта, заминаи пайдоиши ҳуқуқ мебошанд.

Дар ташаккули инкишофи фалсафаи ҳуқуқ саҳми *Георг Вилгелм Фридрих Гегел* (1770-1831) қалон аст. Фалсафаи ҳуқуқи Гегел ҳамчун *фалсафаи ҳуқуқи фитрӣ* пешбарӣ шудааст. Асари машҳури ӯ низ чунин ном дорад: «Ҳуқуқи фитрӣ ва илм дар бораи давлат. Асосҳои фалсафаи ҳуқуқ». Гегел ҳуқуқи фитриро ҳуқуқи фалсафӣ меномад. Зимни эътирофи робитаи ҳуқуқ ва ахлоқ се давраи инкишофи мафҳуми ҳуқуқ ҷудо карда мешаванд: ҳуқуқи абстрактӣ, ахлоқ ва одоб. Дар ин се давра аввал қобилияи ҳуқуқдорӣ абстраксии шахс, сипас табдили шахс ба субъекти иродаи озоди ахлоқӣ ва дар охир амалӣ гаштани озодӣ ба вуқӯъ мепайванданд. Дар давраи ниҳой мафҳуми ҳуқуқ дар ҳудуди оила, ҷомеаи шаҳрвандӣ ва давлат мушаххас мегардад. Мафҳуми абстраксии фалсафии ҳуқуқ аз мафҳуми мушаххаси позитивии ҳуқуқ фарқ карда шуда, дар натиҷа мафҳумҳои ҳуқуқ ва қонун ба ҳам муқобил гузошта намешаванд, чунки давлати ақлони ба маънои ҳуқуқи тақомулӯфта фаҳмида мешавад. Ба назари Гегел, моҳияти ҳуқуқро озодӣ ташкил медиҳад. Озодӣ ҳамчун воқеаи гаштани мафҳуми ҳуқуқ, яъне ғояи ҳуқуқ дарк мешавад. Таърихи ҷаҳонӣ чун инкишоф дар дарки озодӣ тавсиф мешавад.

Назарияи либертарии фалсафаи ҳуқуқ ҳамчун инкишофи фалсафаи ҳуқуқи И. Кант ва Гегел эътироф мешавад. Ҳамзамон ин назарияи фалсафӣ-ҳуқуқӣ аз назарияи метафизикии И. Кант ва фалсафаи ҳуқуқи фитрии Гегел бо он фарқ мекунад, ки “зимни тафовути ҳуқуқ ва қонун на ҳуқуқи фитрӣ ва на талаботи ахлоқӣ, балки фаҳмиши либертарии (ғайрифитрии) ҳуқуқро” [8.] ба асос мегирад. Фаҳмиши либертарии ҳуқуқ зарурати дарки ҳуқуқро ҳамчун шакли умумӣ ва андозаи баробари озодии фард талаб мекунад. *Моҳияти ҳуқуқро* баробарии шаклӣ ташкил медиҳад, ки дар шакли андозаи баробари танзими муносибатҳои ҷамъиятӣ, озодӣ ва адолат ифода мегардад. Дар натиҷа ҳуқуқ ба маънои андозаи озодӣ фаҳмида мешавад. Ин андозаи озодӣ аз нигоҳи абстрактӣ барои ҳама баробар ва дар робита бо адолат барои ҳама ягона мебошад. Дар натиҷа баробарии шаклӣ ба маънои баробарӣ дар озодӣ дарк

мешавад, чунки байни одамони нобаробар озодӣ ҷой надорад. Чунин моҳияти ҳуқуқ маҳаки дарки ҳуқуқи позитивӣ (қонунгузорӣ ва шаклҳои дигари ифодаи ҳуқуқи позитивӣ) мебошад, яъне қонунҳо бояд баробарии шакли одамони воқеан нобаробарро таъмин намоянд. Ҳамзамон чунин моҳияти ҳуқуқ маҳаки ҳуқуқи фитриро низ ташкил медиҳад. Ба ибораи дигар, ҳам ҳуқуқи позитивӣ ва ҳам ҳуқуқи фитрӣ дар ҳамон сурат ба маънии аслиашон ҳуқуқ мебошанд, ки агар ҷавобгӯи талаби қонуни ҳуқуқӣ бошанд. Қонуни ҳуқуқӣ талаб мекунад, ки баробарии шаклӣ риоя шавад. Агар дар фалсафаи фитрӣ-ҳуқуқӣ талаби қонуни ҳуқуқиро эътирофу риояи ҳуқуқҳои фитрии инсон ташкил диҳанд, пас дар фалсафаи либертарии ҳуқуқ қонуни ҳуқуқӣ зимни моҳияти либертарии ҳуқуқ дарк мешавад.

Ҳамин тариқ, яқоя бо ташаккул ва инкишофи назарияҳои гуногуни фалсафаи ҳуқуқ предмет ва усулҳои омӯзиши он муайян мешуданд.

Фалсафаи ҳуқуқ бо таҳлили масъалаҳои сару қор дорад, ки берун аз назарияи позитивии ҳуқуқ қарор доранд. Дар ҳуқуқшиносии позитивӣ қонунгузорӣ ва шаклҳои дигари ҳуқуқи позитивӣ (амсоли судӣ, одатҳои ҳуқуқӣ ва диг.) омӯхта мешаванд. Паҳлӯҳои фалсафии мафҳум ва моҳияти ҳуқуқ дар фалсафаи ҳуқуқ омӯхта мешаванд. **Фалсафаи ҳуқуқ илм оид ба паҳлӯҳои фалсафии (назариявӣ, арзишии) ҳуқуқ мебошад. Вазифаи муҳимми фалсафаи ҳуқуқ** - муайян намудани моҳияти аслии ҳуқуқ, ё ҳақиқати ҳуқуқӣ мебошад, ки чун маҳаки ҷавобгӯи адолат, озодӣ, ҳирад ва дигар арзишҳои иҷтимоӣ будани ҳуқуқи расмӣ (позитивӣ) амалкунанда баромад мекунад.

Предмет ва усулҳои фалсафаи ҳуқуқ дар дохили назарияҳои гуногуни фалсафаи ҳуқуқ ташаккул ва муайян шудаанд. Чунончи, тибқи *фалсафаи ҳуқуқи Гегел*, “предмети фалсафаи ҳуқуқро *ғояи ҳуқуқ* ташкил медиҳад” [8, с.84]. Ғояи ҳуқуқро мафҳуми ҳуқуқ ва амалӣ намудани он ташкил медиҳад. Фалсафаи ҳуқуқи Гегел ба *усули диалектика*, ки усули мутлақи маърифат аст, таъян мекунад. Дар фалсафаи ҳуқуқи Гегел предмет ва усули фалсафаи ҳуқуқ як маъно доранд, чунки диалектика инкишофи мафҳуми ҳуқуқро меомӯзад. Ҳамзамон диалектикае, ки дар соҳаи давлат, сиёсат, ҳуқуқ истифода мешавад, диалектикаи сиёсӣ номида мешавад. Дар *фалсафаи либертарии ҳуқуқ* предмети фалсафаи ҳуқуқро *таносуби ҳуқуқ ва қонун, аниқтараии ҳуқуқ дар тафовут бо қонун* ташкил медиҳад. Тибқи ақидаи либертаристон, маҳз тафовути ҳуқуқ ва қонун предмети назарияҳои мухталифи фалсафаи ҳуқуқро ташкил медиҳад. Сабаби пешкаши чунин хулоса дар он аст, ки дар назарияи либертарӣ тафовути ҳуқуқ ва қонун маънои тафовути ҳуқуқи фитрӣ ва ҳуқуқи позитивиро надорад. Дар назарияи либертарӣ аз қонун ҳуқуқе фарқ карда мешавад, ки ба маънои

либертарӣ, яъне ҳамчун шакли баробарии шаклӣ дарк мешавад. Аз ин нуқтаи назар, либертаристон ҳамаи дигар назарияҳоеро, ки ҳуқуқи фитриро дар тафовут бо қонун эътироф мекунанд, ғайрилибертарӣ меноманд. Барои ҳамин, предмети фалсафаи либертарии ҳуқуқро маҳз мафҳуми либертарии ҳуқуқ дар тафовут аз қонун ташкил медиҳад. Предмет ва усули омӯзиши фалсафаи ҳуқуқ заминаи эътирофи *фалсафаи ҳуқуқ ба сифати фанни мустақили илмӣ* мебошанд. Аммо мустақилияти фалсафаи ҳуқуқ аз назарияи алоҳидаи фалсафаи ҳуқуқ вобаста аст. Дар ин замина фалсафаи ҳуқуқ ҳамчун *фанни мустақили фалсафӣ, ё фанни мустақили ҳуқуқшиносӣ, ё ин ки илми байнифаннӣ (байни фалсафа ва ҳуқуқшиносӣ)* инкишоф ёфтааст. Чунончи, фалсафаи ҳуқуқи Гегел заминаи инкишофи минбаъдаи *фалсафаи ҳуқуқ ҳамчун илми мустақили ҳам фалсафӣ ва ҳам ҳуқуқшиносӣ* мегардад. Ҳамзамон *фалсафаи ҳуқуқ ҳамчун фанни мустақили фалсафӣ* дар дохили равияҳои кантчиён ва кантчиёни нав, неотомӣ, феноменологӣ, экзистентсиалӣ, антропологӣ инкишоф меёбад. Аз нимаи дуввуми асри XIX сар карда *фалсафаи ҳуқуқ ҳамчун илми мустақили ҳуқуқшиносӣ* инкишоф меёбад. Ҳамзамон *фалсафаи позитивии ҳуқуқ* ва *фалсафаи ғайрипозитивии, пеш аз ҳама фитрии ҳуқуқ* инкишоф меёбанд. Дар назарияҳои И. Бентам, Д. Остин, Г. Келзен, Г. Харт, О. Вайбенгер, Г.Ф. Шершеневич ва дигарон фалсафаи ҳуқуқ чун фанни илми ҳуқуқшиносӣ дар робита бо ҳуқуқшиносии таҳлилӣ (позитивӣ) инкишоф меёбад. Яқоя бо онҳо фалсафаи ҳуқуқи фитрӣ инкишоф меёбад.

Назарияҳои алоҳидаи фалсафаи ҳуқуқ метавонанд мутааллиқ ба фалсафа, ё илми ҳуқуқшиносӣ бошанд. Дар ҳар сурат фалсафаи ҳуқуқ *илми мустақили байнифаннӣ* мебошад. Ҳуқуқ предмети омӯзиши илмҳои ҳам фалсафа ва ҳам ҳуқуқшиносӣ мебошад. Дар фалсафаи ҳуқуқ, ҳамчун илми байнифаннӣ, ҳуҷусоҳои илмҳои фалсафа ва ҳуқуқшиносӣ яқоя истифода мешаванд. Таҳлилҳои фалсафӣ ва ҳуқуқшиносӣ аз натиҷаҳои ҳамдигар истифода мебаранд. Фалсафаи ҳуқуқ чун илми мустақили байнифаннӣ *предмети ягона* дорад. ***Предмети фалсафаи ҳуқуқро мафҳум ва моҳияти ҳуқуқ дар робита бо арзишҳои иҷтимоӣ ташкил медиҳанд.*** Мафҳум ва моҳияти ҳуқуқ дар фалсафаи ҳуқуқ, яқум, бо истифода аз мафҳумҳо ва усулҳои фалсафӣ, дувум, дар робита бо мафҳумҳо ва усулҳои таҳлили назариявии ҳуқуқ дар илми ҳуқуқшиносӣ, пеш аз ҳама дар назарияи умумии ҳуқуқ, савум, зимни таҳлили арзиш ва аҳамияти ҳуқуқ ҳосил мешаванд.

Дар фалсафаи ҳуқуқ;	
назарияи маърифат,	чун асоси методологии ҳамаи илмҳо,
усули диалектика, ҳамчун низомӣ	қоидаҳои дарки олам,
категорияҳои диалектика,	усули гузаштан аз донишҳои мушаххас ба абстрактӣ (умумӣ),
усулҳои арзишӣ (аксеологӣ), низомнок, функционалӣ	васеъ истифода мешаванд.

Хислати байнифаннии фалсафаи ҳуқуқро бештари муҳаққиқони муосир (В.С. Нерсеянс, С.С. Алексеев ва диг.) эътироф мекунанд. Фалсафаи ҳуқуқ дар кишварҳои пасошӯравӣ ба сифати ҳам фанни мустақили ҳуқуқшиносӣ ва ҳам қисми фалсафа омӯхта мешавад. Дар ҳар ду ҳолат хислати байнифаннии фалсафаи ҳуқуқ ба инобат гирифта мешавад. Ҳамзамон байни ҳуқуқшиносон ақида ҷой дорад, ки фалсафаи ҳуқуқ ҷузъи назарияи умумии ҳуқуқ мебошад. Дар воқеъ назарияи умумии ҳуқуқ ҳамаи равияҳои

ҳуқуқро, аз он чумла фалсафаи ҳуқуқро меомӯзад. Аммо дар ин ҳолат низ ҳислати байнифанныи фалсафаи ҳуқуқ эътироф мешавад.

Омӯзиши фалсафаи ҳуқуқ ба сифати илми мустақили ҳуқуқшиносӣ, ё фалсафӣ муайян намудани предмети алоҳидаи онҳоро душвор мегардонад. “Предмети фалсафаи ҳуқуқ ҳислати байнифанныи дорад, чунки бидуни мафҳумҳои фалсафӣ ва умуман бе маърифати фалсафӣ ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқуқӣ ғайриимкон аст”[9.]. Ҳамзамон файласуфон аз ҳулосаҳои таҳлилҳои ҳуқуқӣ васеъ истифода мебаранд, зеро ҳуқуқ предмети хоси илмҳои ҳуқуқшиносиро ташкил медиҳад. Дар натиҷаи ин равободии байнифанныи ҷаҳонбинӣ, яъне сатҳи фалсафии дарки ҳуқуқ ҳосил шуда, *предмети ягонаи байнифанныи* муайян мешавад.

Ҳамин тариқ фалсафаи ҳуқуқ чун илми байнифанныи моҳияти аслии ҳуқуқро, яқум, дар тафовут аз қонун, дуюм, дар робита бо мафҳумҳои адолат, озодӣ, хирад ва дигар арзишҳои иҷтимоӣ рушан мекунад. Чунин нақши арзишии фалсафаи ҳуқуқ ба тӯфайли маҳз доштани *предмет ва усули хоси байнифанныи* имконпазир мегардад. Файласуфон ва мутафаккирони гузашта низ аз ҳамин имконияти таҳлили илмӣ васеъ истифода бурдаанд.

Адабиёт:

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсесянц. - М.: Мысль, 1990. - С. 65.
2. Иконникова, Г. И. Философия права: учебник / Г.И. Иконникова, В.П. Ляшенко. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт, 2013. - 364 с.
3. ***Комитов Р. С.*** Фалсафаи ҳуқуқ. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 640 с.
4. Абуалӣ ибни Сино. Осори мунтахаб. Ҷилди 1. - Душанбе: Ирфон, 1980. - С. 273.
5. Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит. Фикҳи акбар. - Душанбе, 2006.
6. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоъ. Ҷ. 2. Душанбе, 1989. - С. 170.
7. ***Грабарь В.Э.*** Трактаты *Гуго* Гроция, посвященные международному праву // Известия АН СССР. Отделение экономики и права. 1946. № 1. - С. 39-48;
8. Г.В.Ф. Гегель. Философия права. Академия наук СССР. Институт философии. Из-во “Мысль”, Москва, 1990.
9. В.С. Нерсесянц. Философия права: учебник.-м 2-е изд., перераб. И доп. - М.: Норма, 2008. - 848 с.

ПАЖҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶҶ

Зебуннисо Ҳамроқуллова
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Донишманди тавоно Шиблии Нуъмонӣ (1857-1914) на танҳо дар паҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷҷ адабиёти арабиву форсӣ, балки дар таҳқиқи фарҳангу тамаддуни исломӣ ва таъриху фалсафа низ дорои таълифоти судманди зиёдед. Роҷеъ ба осори мондагори Шиблии Нуъмонӣ, ки дар тамоми олам ҳаводорони худро пайдо намудааст, аз ҷониби олимон, донишмандон ва ховаршиносони гуногунзабон тақоризи зиёде навишта шудааст ва онҳо аллома Шиблиро ба ҳайси яке аз поягузорони адабиётшиносони навин дар

тамоми мамолики Шарқ эътироф намудаанд. Ҳарчанд аз таълифи осори гаронбаҳои аллома қарне сипарӣ шуда, вале то ҳанӯз он дар садри кулли таҳқиқотҳо қарор дорад. Оғаҳии комил аз ин фанҳо ва таҷрибаҳои истеъдоди ғайриодӣ ба Шиблӣ имкон додаанд, ки асарҳои хеле пурмухтавои олиро бо усули тозаии таҳқиқ ва таҳлилу мулоҳизаҳои бисобиқа биофарад ва таҳаввулотии азимеро дар илму адаб ба вуқӯъ биоварад. Аз аллома Шиблӣ осори пурмухтавои мухталифмазмуне боқӣ мондааст, ки ҳар кадоме аз онҳо ҳамчун ганҷинаи бузургии илму адаби ҷаҳонӣ шинохта шуда, мавриди баррасиву таҳқиқ қарор гирифтаанд. Номгӯи асарҳои эҷоднамудаи Шиблии Нуъмониро, ки аксарашон ба забонҳои гуногуни дунё тарҷумаву муаррифӣ шудаанд, ба чунин қисмҳо ҷудо намудан мумкин аст:

1. Асарҳои, ки ба пажӯҳиш ва таҳқиқи тамаддун ва фарҳанги исломӣ бахшида шуда, дар онҳо роҷеъ ба дини ислом, мазҳабҳои он, шинохти шахсиятҳои мазоҳиби исломӣ ва нозуқиҳову бартарияти таълимоти онҳо баҳс менамояд. Ҳамзамон дар баробари додани иттилооти маъмулӣ ҳангоми навиштани шарҳи ҳоли бузургон аллома Шиблӣ бори аввал ба масоили ҷудогонаи баҳсангез пардохта, то ҷое онҳоро ҳал намудааст. Масалан, ӯ ба баъзе аз норасоӣ ва ғалатҳои дар китобҳои роҷеъ ба таърихи ислом навиштаи олимони аврупоӣ Моррисдон ва Делафос, ки дар донишгоҳҳои Оллоҳобод ва Калкатта таълим дода мешуданд, ишораҳо мекунад. Профессор Моррисдон барои бо Шиблӣ вохӯрдан ба Лакҳнав меояд ва баъди мусоҳиба ваъда медиҳад, ки он қисмати ғалату норасоидорро ислоҳ менамояд. Таълифоти ба фарҳанги исломӣ бахшидаи Шиблиро метавон як падидаи нави ҷиддие дар соҳаи исломшиносӣ номид ва бо боварӣ метавон гуфт, ки Шиблии Нуъмонӣ шахсиятест, ки дар радифи бузургтарин донишмандони олами ислом ҷойгоҳи хоса дошта, яке аз муҳаққиқони пешгому равшанфикр дар шарҳи исломӣ махсуб меёбад. Асарҳоеро, ки метавон ҳамчун силсилаи осори исломӣ номид, инҳоянд:

«**Сират-ун-набӣ**» - зиндагиномаи паёмбари ислом ҳазрати Муҳаммад (С) мебошад, ки барои таҳияи он Шиблӣ бо заҳмату кӯшиши беандоза маводи зиёде омода месозад, вале умр танҳо ба иншои ду ҷилди он вафой мекунад. Се ҷилди охири он бо кӯшиши шогирди Шиблии Нуъмонӣ Саид Сулаймон Надвӣ бо забони урду таҳия гардида ба нашр расидааст. «Сират-ун-набӣ» бо забонҳои гуногуни дунё тарҷума гардидааст, ки тарҷумаи арабии он аз тарафи устои донишгоҳи Алҷазоир Муҳаммад Исмоил Мадрасӣ, тарҷумаи англисиаш аз ҷониби Тайиб Бахш Бадоронӣ ва Муҳаммад Саид, тарҷумаи форсиаш аз тарафи Муҳаммад Ёсин сурат гирифтааст.

«**Сират-ун-Нуъмон**». Ин китоб яке аз аввалин таҳқиқоти ҷиддии илмӣ дар шинохти шахсият ва мазҳаби Имоми Аъзам Абӯҳанифа Нуъмон ибни Собит аст. Дар он аслу насаб, ватани аслии обову аҷдод, таҳлили ҳодисаҳои таърихӣ замон, баёни ҳақиқати таърихӣ дар бораи пайдоиш ва мавҷудияти мазҳабҳои вақт, баҳсҳо дар риштаҳои гуногуни улуми шаръӣ (калом, фикҳ, ҳадис ва ғ.) устодон ва шогирдон, нозуқиҳои таълимоти Абӯҳанифа ва бархурди он бо дигар донишмандону фирқаҳо ва исботи бартарияти мазҳаби ҳанафия бар дигар мазоҳиби исломӣ ва амсоли ин мавриди баҳсу баррасӣ қарор гирифтааст. Тавре ки донишманди тоҷик Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ мегӯяд: “Аллома Шиблии Нуъмонӣ бо навиштани “Сират-ун-Нуъмон” дар абӯҳанифашиносӣ роҳи аввалини таҳқиқоти ҷиддии илмиро бо усули таҳқиқотии замони нав ифтиҳо намуд ва классики ин соҳа эътироф гардид.” (2,21) Китоби мазкур бо дастгирии ҳамаҷонибаи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Эмомалӣ Раҳмон дар радифи барҷастатарин китобҳои «Силсилаи осори исломӣ», баҳшида ба бузургдошти Абуҳанифа Нуъмон ибни Собит аз тарафи донишманди тоҷик Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ дар соли 2009 бо расмулхати кириллӣ пешниҳоди хонандаи тоҷик гардид. Асоси китоби таҳияшударо тарҷумаи форсии аз ҷониби Бурҳониддини Кӯшакӣ баанҷомрасида ташкил медиҳад, ки бо фармоиши шоҳи Афғонистон ва мададу маслиҳати донишмандони зиёд ба нашр расида буд ва собиқаи зиёда аз 80-сола дорад. Ҳамчунин Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ барои муқоиса ҳангоми баргардон аз тарҷумаи дигари форсӣ, тарҷумаи Сарбозиро мавриди истифода қарор додааст.

Асарҳои «Ал-Форук», «Ал-Маъмун», «Илм-ул-калом», «Ал-калом», «Исқот-ул-муқтадӣ», «Ал-ҷузъия» низ ба ин мавзӯ баҳшида шудаанд.

2. Асарҳое, ки роҷеъ ба адибон, донишмандон ва сиёсатмадорони бузурги Шарқ ва зиндагиву фаъолияти онҳо маълумоти муфассал медиҳанд:

«Ҳаёти Мавлоно Ҷалолуддини Румӣ», «Ал-Ғаззоли», «Мазомини Оламгир», «Мувозинаи эҷодии Анис ва Дабир» (шоирони маъруфи урдузабон).

3. Асарҳое, ки доир ба таърихи шуарову адабиёти форсӣ ва шеърҳои каломии урду маълумот медиҳад:

«Шеър-ул-Аҷам» (дар панҷ ҷилд), «Маҷмуаи каломии урду», «Маҷмуаи ашъори урду».

4. Осори бо забони форсӣ эҷод намудаи Шиблӣ:

«Девони Шиблӣ», «Дасти гул», «Бӯи гул», «Куллиёти Шиблӣ».

Шиблии Нуъмонӣ ба забони форсӣ ва шуарои форсизабон муҳаббати беандоза ва эҳтироми хоса дошт. Ӯ, ки шефтаи шеър буд бо чанде аз шоирони ҳамзамонаш, аз ҷумла аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ робитаи наздик дошт. Иқбол ашъори худро барои Шиблӣ ирсол менамуд ва ӯ дар тасҳеҳи он ба дӯсти худ кумак менамуд. Худи аллома Шиблӣ низ дар баробари ба таҳқиқи адабиёту таърих ва фалсафаву мантиқ машғул шудан, ҳамчунин тавре ки донишманди тоҷик Абдуллоҷон Ғаффоров изҳор менамояд: “Вай дар сурудани шеърҳои форсӣ қобилияти хуб дорад” (4,16) ва “маҳсусан дар форсӣ соҳибдевор” (9,46) будани ӯро мутарҷимии форсии “Шеър-ул-Аҷам” Сайимуҳаммад Фаҳри Доии Гелонӣ низ қайд намудааст. Ӯ ба мисли аксар адибони Ҳинд ба устодони бузурги шеъри форсӣ, аз ҷумла Ҳофизи Шерозӣ пайравӣ намуда, мегӯяд:

*Ғар худовандӣ ҳавас дорӣ дар иқлими суҳан,
Бандагии Ҳофизи Шероз мебоист қард. (10,16)*

Бояд гуфт, ки ба муҳити ниҳоят мураккаб ва пурталотумии сиёсату иҷтимоӣ ва зиддиятҳои динӣ нигоҳ накарда, Шиблӣ афқору андешаи озоду бидуни таассубро ҷонибдорӣ менамуд:

*Ман на аз арбоби тақво будаам,
Бо маю най будаам, то будаам. (4,121)*

Шиблии Нуъмонӣ ҳамеша дар ҳама маврид андешаҳои пешқадами маорифпарварона дошт, ки дар тамоми ашъораш эҳсос қарда мешавад.

5. Осори бо забони арабӣ эҷод намудаи Шиблии Нуъмонӣ:

«Рисолаҳои мисрӣ», «Бадоеъ-ул-ислом», «Интиқод аз «Таърихи тамаддуни исломӣ»-и Ҷурҷии Зайдон мебошанд, ки ҳамчунин ба таҳқиқи таъриху фарҳанги исломӣ баҳшида шудаанд.

6. Асарҳое, ки дар бораи сафарҳои аллома Шиблӣ ва дигар рисолаву мақолаҳо ва мукотиботи ӯ маълумот медиҳанд:

«Сафарномаи Мисру Шому Қўстантания» дар бораи сафарҳои ба кишварҳои зикршуда намудааш, ки бо мақсади пажӯҳишу таҳқиқи илмӣ буд, сухан ронда, оиди боздиду вохӯриҳо бо ашхоси донишманду адибони машҳур иттилооти қобили таваҷҷуҳе медиҳад.

«Китобхонаи Искандария» роҷеъ ба мушоҳидаҳои муассисоту маҷмаи илмӣ, дидани китобхонаҳо ва мушоҳидаҳои осори қадима маълумот медиҳад.

«Мақолоти Шиблӣ» (дар се ҷилд) дар бораи тарзи зиндагӣ, муносибат ва вазифаҳои мусулмононе, ки таҳти роҳбарии ашхоси ғайримусулмон дар мамлакатҳои ғайриисломӣ иқомат доранд, андешаву мулоҳизот ва афкори тозае хешро баён намудааст.

«Рисолаҳои Шиблӣ» ва «Макотиби Шиблӣ» мақолаҳои дигари дар солҳои мухталиф навиштаи аллома ва мукотиботи ӯро дар бар мегирад.

Ҳангоме ки ба осори илмиву адабии Шиблии Нуъмонӣ назар менамоем, мебинем, ки ӯ дар ҳама соҳаи илм: таъриху фалсафа, сиёсатшиносӣ ва мантиқ, забону адабиёт алломаи давр мебошад. Хусусан, дар мавриди таҳлилу муқоисаи ашъори шуарои Арабу Аҷам ва Ҳинд ҳамчун донандаи се забон: арабӣ, форсӣ, ҳиндӣ ҳар боре чун ҷой ва мавқеи бамаврид пайдо шавад, дар бораи тафовут ва бартарияти ин забонҳо изҳори ақида намуда, чун забоншиноси дақиқназар ба қавли Мир Ғулумалихони Озод “бо кумриёни Араб ҳамроз, бо булбулони Форс дамсоз ва бо тӯтиёни Ҳинд ҳамовоз” мегардад. (6, 298-299)

Осори назмиву насрии аллома Шиблии Нуъмонӣ, ки фарогири таҳқиқи соҳаҳои гуногуни илм мебошад ва мо аз онҳо ном бурдем, дар таърихи фарҳангу миллати охири қарни XIX ва ибтидои асри XX-и Ҳиндустон мақоми ҳосаи худро пайдо намудаанд. Бешак, метавон гуфт, ки осори гаронқадру мондагори аллома барои омӯзишу пажӯҳиши илмии тамоми ҳоваршиносони Осӣёву Аврупо ба ҳайси маъхазе бебаҳои илмиву тадқиқотӣ мақоми арзандае дорад ва ҳуди Шиблӣ ҳамчун пажӯҳишгари дараҷаи аввал шинохта шудааст.

Бо ин ҳама осори гаронбаҳо, албатта, бузургтарин хизмате, ки ӯ барои адабиёти форсӣ кардааст ва тавассути он номи ӯ то будани ин адабиёт боқӣ хоҳад монд, таълифи ёдгори беназири таърихиву адабии ӯ «Шеър-ул-Аҷам» мебошад, ки ба қавли донишманди тоҷик Мирзо Муллоаҳмад “...на танҳо шоҳкориҳои илмии ӯ, балки адабиётшиносии Шарқ” мебошад. (7,370)

Адабиёт:

1. Алиев Г.Ю. Персоязычная литература Индии. / Г.Ю. Алиев -М.: Наука, 1968. - 248 с.
2. Амиршоҳӣ Нурмуҳаммад. Тухфат-ул-амон фӣ сирати-н-Нуъмон/Нурмуҳаммади Амиршоҳӣ. -Душанбе, 2009. – 626с.
3. Аҳмад Гулчини Маонӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ. / Аҳмад Гулчини Маонӣ - Техрон, 1363. (дар ду ҷилд). -1771 с.
4. Ғаффоров А. Назми форсизабони Ҳинду Покистон дар нимаи дувуми асри XIX ва аввали асри XX. / А. Ғаффоров -Душанбе, 1975. -143 с.
5. Қаландаров Ҳ.С. “Хизонаи омира” ҳамчун сарчашмаи омӯзиши таърихи адабиёти форсизабони асрҳои IX-XVIII. / Ҳ.С. Қаландаров. - Душанбе, 2005.-165с
6. Мирзо Муллоаҳмад. Осори эроншиносӣ. Ҷ.1 / Муллоаҳмад Мирзо.- Душанбе:

Дониш Граф, 2017.- 546 сах.

7. Нақавӣ, Сайид Алиризо. Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон. / Сайид Алиризо Нақавӣ. -Техрон, 1967. -819 с.

8. Нуъмонӣ Шиблӣ. Шеър-ул-Аҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Ҷилди 4. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақии Фаҳри Доии Гелонӣ. (Таҳияи матн бо луғоту тавзеҳоти Ҳамроқулова З.У. зери назари М.Муллоаҳмад) / Шиблии Нуъмонӣ.- Душанбе, 2016. -313с.

9. Ҳамроқулова З.У. «Назария ва нақди шеър дар «Шеър-ул-Аҷам»-и Шиблии Нуъмонӣ» / З.У. Ҳамроқулова. -Душанбе: Ирфон, 2021. -150 с.

ОСОБЕННОСТИ ИМПЛЕМЕНТАЦИИ СТРАТЕГИЙ ПРОГРАММЫ «РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ ЧЕРЕЗ ЧТЕНИЕ И ПИСЬМО» В ВУЗЕ

Искандарова Г.А.

Технологический университет Таджикистана

Современное общество выдвигает новые требования к образовательной среде. Наряду с формированием культурной идентичности обучающихся как граждан; сохранением единства образовательного пространства, преемственности ступеней образовательной системы и других, остро стоит вопрос формирования у обучающихся универсальных учебных действий, порождающих образ мира и определяющих способность личности к обучению, познанию, сотрудничеству, освоению и преобразованию окружающего мира. То есть воспитание компетентной личности, способной эффективно действовать в нестандартной ситуации, на основе целостного восприятия мира.

Социальные запросы современного общества определяют образовательные цели как общекультурное, личностное и познавательное развитие обучающихся, обеспечивающие такую ключевую компетенцию образования как **«научить учиться»**.

Стержнем развития интеллектуальных умений обучающегося является развитие критическое мышление.

Организация учебного процесса в новой информационно-образовательной среде основана на современных педагогических технологиях, и преподаватель свободен в их выборе. В этой связи становятся наиболее актуальными педагогические технологии развития критического мышления.

В основу педагогических технологий развития критического мышления положен дидактический цикл (базовая модель), состоящий из трех этапов (стадий): Evocation (Вызов) - Realization of Meaning (Осмысление новой информации) - Reflection (Размышление). Короткое название стадий ВОР.

Каждая стадия имеет свои цели и задачи, а также набор характерных приемов, направленных сначала на активизацию исследовательской, творческой деятельности, а потом на осмысление и обобщение приобретенных знаний [10].

Первая стадия - «вызов».

Известно, что хорошо усваивается та информация, которая актуальна. Задача преподавателя на стадии вызова - стимулировать интерес к новому знанию через «извлечение» уже известного по теме и выяснить появившиеся вопросы. Возникшие вопросы вызывают потребность в новых знаниях. Обучающийся «вспоминает», что ему уже известно по данному вопросу, систематизирует информацию, задаёт вопросы, на которые хотел бы найти и получить ответы и сам для себя формулирует цель: *для чего я буду изучать новую тему, что именно мне нужно узнать, чтобы ответить на собственный вопрос*. Этап вызова подготавливает, настраивает на ту информацию и на тот процесс, которые будут раскрываться на следующих этапах занятия.

Задачами первой стадии являются:

- активизация имеющихся ранее знаний;
- пробуждение интереса к теме;
- определение целей изучения предстоящего учебного материала;
- включение мотивации обучающегося к изучению учебного материала.

В процессе реализации стадии вызова важно:

1. Давать обучающимся возможность высказывать свою точку зрения по поводу изучаемой темы свободно, без боязни ошибиться и быть исправленным преподавателем.
2. Фиксировать все высказывания: любое из них будет важным для дальнейшей работы. При этом на данном этапе нет «правильных» и «неправильных» высказываний.
3. Сочетать формы работы (индивидуальную и групповую): индивидуальная работа позволит каждому обучающемуся актуализировать свои знания и опыт; групповая - услышать другие мнения, изложить свою точку зрения без риска ошибиться.

Обучающиеся, взаимодействуя друг с другом, занимаются постановкой проблемы, лично значимой для них. Это требует от обучающихся самостоятельного переноса знаний, навыков и умений в новый контекст их использования. Роль преподавателя на этом этапе работы состоит в том, чтобы способствовать бесконфликтному обмену мнениями в группах, фиксации и систематизации информации, полученной от студентов.

Вторая стадия - «осмысление».

Это стадия содержательная, в ходе которой и происходит направленная и осмысленная работа обучающегося с учебным материалом. Процесс чтения всегда сопровождается действиями (маркировка материала знаками, составлением вопросов, составлением и заполнением таблиц и т.д.), которые позволяют отслеживать собственное понимание. Учебным материалом может быть как печатный текст так и лекция преподавателя либо учебный фильм.

Задачи стадии осмысления:

- - получение новой информации (текст, фильм, лекция, материал параграфа);
- - осмысление новой информации;
- - соотнесение новой информации с собственными знаниями для создания нового понимания;
- - поддержание активности, интереса и инерции движения, созданной во время фазы вызова.

На этой стадии обучающиеся самостоятельно продолжают активно конструировать цели своего учения. Постановка целей в процессе знакомства с новой информацией осуществляется при ее наложении на уже имеющиеся знания. Работа ведется индивидуально. В групповой работе должны присутствовать два элемента -

индивидуальный поиск и обмен идеями, причем личный поиск непременно предшествует обмену мнениями. Они могут найти ответы на ранее поставленные вопросы, решить возникшие на начальном этапе работы затруднения. Вместе с тем далеко не все вопросы могут быть разрешены. В этом случае преподавателю важно стимулировать обучающихся к постановке новых вопросов, поиску ответов через контекст той информации, с которой студенты работают.

Преподаватель на данном этапе:

- ❖ может быть непосредственным источником новой информации, в этом случае его задача состоит в ее ясном и привлекательном изложении;
- ❖ отслеживает степень активности работы, внимательности при чтении, если студенты работают с текстом;
- ❖ предлагает для организации работы с текстом различные приемы для вдумчивого чтения и размышления о прочитанном.

Необходимо выделить достаточное время для реализации смысловой стадии, целесообразно выделить время для второго прочтения. Это достаточно важно, так как для того, чтобы прояснить некоторые вопросы, необходимо увидеть текстовую информацию в различном контексте [10].

Третья стадия - «рефлексия» - размышления.

На этом этапе формируется личностное отношение обучающегося к тексту и фиксирует его либо с помощью собственного текста, либо своей позиции в ходе обсуждения, которое позволяет активно переосмыслить собственные представления с учетом вновь приобретенных знаний.

Преподаватель, работающий в рамках технологии РКМ, должен хорошо осознавать, что результативной его работа будет в случае, если правильно выбран учебный материал, способствующий развитию критического мышления и метод (отдельный приём, стратегия) занятия.

Слово «рефлексия» (англ. reflection - an idea or opinion or statement resulting from deep and careful thought) является синонимом таким словам, как «обратная связь», «самооценка и самоанализ», «взаимопонимание и взаимодействие».

Роберт Бустром в книге «Развитие творческого и критического мышления» отмечает: «Рефлексия - особый вид мышления... Рефлексивное мышление значит фокусирование вашего внимания. Оно означает тщательное взвешивание, оценку и выбор». В процессе рефлексии та информация, которая была новой, становится присвоенной, превращается в собственное знание. По сути, рефлексивный анализ и оценка пронизывают все этапы работы. Однако рефлексия на фазах вызова и реализации имеет другие формы и функции. На третьей же фазе рефлексия процесса становится основной целью деятельности преподавателя и студентов.

Задачи стадии рефлексии:

- - целостное осмысление, присвоение и обобщение полученной информации;
- - выработка собственного отношения к изучаемому материалу, выявление ещё непознанного - тем или проблем для дальнейшей работы («новый вызов»);
- - анализ всего процесса изучения материала.

На фазе рефлексии сочетание индивидуальной, парной и групповой работы является наиболее целесообразным. В процессе индивидуальной работы ученики, с одной стороны, производят отбор информации, наиболее значимой для понимания сути изучаемой темы и

реализации поставленных ранее целей. С другой стороны, они выражают новые идеи и информацию собственными словами, самостоятельно выстраивают причинно-следственные связи. Обучающиеся помнят лучше всего то, что они поняли в собственном контексте, выражая это своими собственными словами.

Разрешая диалог на стадии рефлексии, преподаватель дает возможность увидеть и рассмотреть различные варианты мнений на один и тот же вопрос.

Важно, чтобы в процессе рефлексии обучающиеся самостоятельно могли оценить свой путь от представления к пониманию.

В процессе рефлексии преподаватель оценивает результаты работы студентов. На первом и втором этапах работы преподавателю важно воздерживаться от оценок вслух. Это не означает, что необходимо полностью воздержаться от диагностики процесса. Но именно на заключительном этапе работы результаты диагностики могут быть озвучены [15]. Особенность диагностики результативности работы в режиме технологии развития критического мышления состоит в том, что преподаватель и студенты могут отследить развитие представлений, идей и практического опыта в динамике, по мере работы на стадиях вызова, осмысления содержания и рефлексии.

Таким образом, преподаватель, решивший имплементировать на своем занятии технологию развития критического мышления должен помнить, что она представляет собой три взаимосвязанные стадии. Каждая из стадий требует от преподавателя четких действий, реализующих те или иные задачи, стоящие перед определенной стадией.

Заключение. Технология развития критического мышления превращается в стартовую, но не в конечную точку мыслительного процесса, которая рассматривается как механизм, формирующий определенные умения в системе «преподаватель - обучающийся». Преподаватель, организуя образовательный процесс, вступает с обучающимся в рефлексивное взаимодействие.

Наличие разнообразных методов даёт возможность делать занятия нестандартными, непохожими друг на друга.

Применение технологии развития критического мышления:

- - способствует активизации мышления, повышает мотивацию;
- - способствует самовыражению обучающихся, дает возможность проявить себя, свои творческие способности;
- - учит находить пути решения проблемы, сопоставлять свое мнение с другими, с тем, чтобы вынести обоснованное суждение;
- - способствует взаимоуважению, поощряет взаимодействия, развивает коммуникативные навыки;
- - заставляет учеников задумываться.

Все это ставит сложные задачи формирования нового стиля мышления, чертами которого является открытость, гибкость, рефлексивность. Необходим поиск инструментария, с помощью которого были бы решены эти задачи. Им и может стать технология критического мышления.

Литература:

1. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития: инновационный курс. Книга 2. - Казань: Изд-во Казанского университета, 1998. - 318 с.

2. Батышев С.Я., Новиков А.М. История профессионального образования в России/ С.Я. Батыше, А.М.Новиков, Е.Г. Осовский. - М.: Ассоциация «Профессиональное образование», 2003. - 672 с.
3. Бутенко А.В., Ходос Е.А. Критическое мышление: метод, теория, практика. Учеб.-метод. Пособие. М.: Мирос, 2002.
4. Бухвалов В.А. Развитие обучающихся в процессе творчества и сотрудничества. - М.: Центр «Педагогический поиск», 2000. - 144с.
5. Бухвалов В.А. Развитие обучающихся в процессе творчества и сотрудничества. - М.: Центр «Педагогический поиск», 2000. - 144с.
6. Выготский Л.С. Мышление и речь. - М.: Наука, 1974.
7. Генике Е.А., Трифонова Е.А. Развитие критического мышления (Базовая модель). Кн. 1. - М.: БОНФИ, 2002.
8. Е.С. Полат Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие. - М. Академия, 2003 - 272с.
9. Загашев И.О., Заир-Бек С.И. Критическое мышление: технология развития. - СПб: Издательство «Альянс «Дельта», 2009. - 284с.
10. Заир-Бек С.И. Развитие критического мышления через чтение и письмо: стадии и методические приемы // Директор школы. 2005. №4. С. 66.
11. Заир-Бек С.И., Муштавинская И.В. Развитие критического мышления на уроке: Пособие для преподавателя. - М.: Просвещение, 2004.
12. Кабанова, О. В. Развитие коммуникативных умений студентов университета на основе технологии критического мышления / О. В. Кабанова // Перспектива : сб. ст. мол. ученых. - № 5. - Оренбург : ОГУ, 2010. - С. 106-110.
13. Кирикова З.З. Педагогическая технология: Теоретические аспекты. - Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф. - пед. Ун-та, 2000. - 284с.
14. Климова Т.В. Оценка педагогических условий формирования критического мышления студента (на примере) естественнонаучных специальностей ОГУ) [Текст] / Климова Т. В. // Вестник Оренбургского государственного университета. - 2012. - № 1, январь. - С. 4-9. - Библ.: с. 9.
15. Лукина И.Н. Технология развития критического мышления как средство реализации профессиональной компетентности = The technology of the critical thinking development as a means of the professional competence realization / И.Н. Лукина // Философия образования, 2012. - № 4 (43). - С. 29-34.
16. Халперн Д. Психология критического мышления. - СПб.: Питер, 2000.
17. Халперн Д. Психология критического мышления. - СПб., 2000. - 126с.

**САҲМИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ ДАР РУШДИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ВА
ҲАМБАСТАГИИ ОН БО ИСТЕҲСОЛОТ ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ
БОСУРЪАТИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Масолиев А.С.

МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров”, Хучанд, Тоҷикистон

Дар кишвари мо ҳунарҳои мардумӣ баёнгари миллати меҳнатдӯсту ҳунарпарвари тоҷик буда, пайвандгари насли имрӯза ба гузаштаи таърихи башарият мебошад. Имрӯзҳо дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бо дарки ин муҳимият бо ибтикори Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон марказҳои гуногуни омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ фаъолият доранд. Дар ин марказҳо сокинон барои омӯзиши ҳунару ҳунармандӣ ба фаъолият ҷалб гардидаанд.

Сарвари давлати тоҷикон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба фарҳанги миллӣ таваҷҷуҳи махсус зоҳир намуда, баҳри аз нав эҳё ва рушд намудани анъанаҳои миллии тоҷикӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, ки аз қадим миллати тамадунофарӣ мо онро худ кашф намуда ба ҷаҳониён муаррифӣ карда буд, аммо бо сабабҳои аз аҳамият дур мондан, набудани талабот ва омилҳои дигар анъанаҳои миллии мо ба монанди ҳунару ҳунармандӣ дар арафаи нестшавӣ қарор дошт иқдомҳои саривақтиро гирифта сохтанд.

Миллати тоҷикро аз қадим ҳамчун миллати бунёдкор ва созанда мешиносанд. Таърих гувоҳ аст, ки тоҷикон аз азал бо шоҳкориҳои худ миёни дигар қавму миллатҳо намунаи ибрат буданд ва маҳз бо мероси гузоштани шоҳкориҳои худ расму оини худро аз насл ба насл мегузарониданд. Дар Бухоро манорае бо баландии 30-35 метр ҷойгир аст. Аз давраи Сомониён мақбараи “Сомониён” то имрӯз боқист. Ривояте ҳаст, ки Чингизхон ҳангоми забткориҳои дар Бухоро пеши ин манора меояду ҳангоми ба баландияш нигаристан, кӯлоҳаш ба замин меафтад. Чингизхон ҳам шуда, кӯлоҳашро аз замин мегираду оҳ мекашад ва фармон медиҳад, ки онро хароб накунад. Вақте навқаронаш сабаб мупурсанд, ӯ мегӯяд, ки манора маро маҷбур сохт, ки ба он сар ҳам намоям. Яъне фалсафаи ин гуфта он аст, ки ҳатто Чингизхон, ки ҳамаро харобу валангор мекард, дар назди ҳунари миллати тоҷик сар фуруд овардааст.[5.]

Дарвоқеъ, миллати тоҷик дорои ҳунарҳои гуногуни мардумист, ки дар шебу фарози таърихӣ бо заҳмату талоши ҳунармандонаш рушду такмил ёфта, то ба имрӯз омада расидааст. Дар ҳар замоне баҳри эҳёи рушд ва ба наслҳои минбаъда мероси гузоштани арзишҳои миллӣ шахсиятҳои рӯи қорзори давлатдорӣ меоянду дар ин ҷода нақши муассиру асосӣ мегузоранд. Президенти кишвари маҳбубамон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз зумраи чунин шахсиятҳо, ки тамоми ҳунарҳои миллии қариб ба гӯшаи фаромӯшӣ ва ба нестӣ рафтаре бо ҷаҳду талош аз нав эҳё ва рушд намуданд ва барои фаъолияти ҳунармандони мардумӣ шароити мусоид фароҳам оварданд.

Барои эҳёи ҳунарҳои мардумӣ аз ҷониби Пешвои муаззами миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон тамоми шароитҳо фароҳам оварда шуда, яъне соли 2018 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардид, ки он дар роҳи эҳёи намудани ҳунарҳои халқӣ заминаи мусоидро фароҳам овард. Ҳунармандони кишвар дар ин сол барои рушди ҳунарҳои мардумӣ пайваста эҷодиёти худро ба маърази тамошобинон ба намоиш гузоштанд.[1.] Аммо ин намоишҳо Сарвари эҳёгару фарҳангпарвару ҳунардӯсти моро қонеъ нагардонид!

Дар Паёми навбатии худ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки санаи 26.12.2018 ироа гардида буд, баҳри боз ҳам рушд намудани соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ, солҳои 2019-2021-ро “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон намуданд ва таъкид сохтанд: “як соли 2018 барои рушди соҳаи сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ басандагӣ намекунад ва мақсади се соли дигар идома ёфтани ин раванд на фақат намоиш додони ин ё он ҳунарҳо балки дар амал татбиқ намудан ва баҳри рушду эҳёи ин соҳаҳои мухталиф саҳми босазо гузоштан аст”. [2.]

Инчунин Ҳукумати кишвар боз ба масъалаи таъсиси ҳарчи бештари ҷойҳои корӣ, рушди соҳибқориҳои хурду миёна, ҳунарҳои мардумӣ ва шуғли хонагӣ диққати зарурӣ медиҳад.

Вобаста ба ин, Ҳукумати мамлакат, Вазоратҳои маориф ва илм, меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳоли ва дигар вазорату идораҳои, ки дар сохторашон муассисаҳои таълимӣ доранд, инчунин, раисони вилоятҳо ва шаҳру ноҳияҳо вазифадор карда шуданд буданд, ки дар муддати панҷ соли оянда шаҳрвандони аз 18-сола болоро, ки касбу ҳунар надоранд, ба касбу ҳунаромӯзӣ ҷалб намуда, ҷиҳати саросар соҳибқасб кардани аҳоли тадбирҳои ҷиддиро роҳандозӣ намоянд.

Дар баробари ин, барномаи касбомӯзии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистонро барои солҳои 2020-2025 таҳия намуда, ҷиҳати иҷрои он тадбирҳои мушаххас андешанд. [2.]

Дар баромадҳои худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон борҳо дар вохӯриҳо бо аҳли илму маориф ва фарҳанг нисбати интиҳоби касбу ҳунари ҷавонон ва эҳё намудани ҳунарҳои мардумӣ инчунин бунёдкориву созандагии кишварамон Тоҷикистон тавачҷуҳи зиёд зоҳир намуда, чунин мегӯянд: **“Писарону духтароне, ки дониши кофӣ доранд ва ба илова касбу ҳунаре меомӯзанд, аз ҷумлаи беҳтаринҳоянд”!**

Ин далели ғамхории Ҳукумати кишвар махсусан дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ҷиҳати эҳё ва рушди анъанаҳои қадимаи миллӣ такони ҷиддӣ дода, ҳунармандони касбу кори гуногун, ҳаводорони санъати ороишӣ-амалиро руҳбаланд гардонид.

Шахсан банди низ ҷиҳати амалигардонии гуфтаҳои Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон пиёда гардида, асарҳо оид ба ҳунару ҳунармандӣ эҷод намуда, пайвасти дар намоишҳои шаҳриву вилоятӣ иштирок варзида истодаам. Худ дар назди устодон ҳоло шогирд ҳастам, бо баробари ин боз 4 нафар шогирдонро илова баъд аз машғулиятҳои таълимӣ тарбия намуда истодаам, ки ҳоло дар як чорҷӯбаи ҳунармандӣ ворид гардида истодаанд ва ман боварии комил дорам ки ояндаи наздик шогирдони ман низ дар зодгоҳ, шаҳру ноҳияҳои худ ва ё дар коргоҳҳо, ки минбаъд онҳо фаъолият мебаранд, ҳамчун як ҳунарманд хидмат намуда, саҳми босазои худро онҳо низ дар рушди соҳаи ҳунармандӣ баҳри миллати тоҷик хоҳанд гузошт.

“Пешвои миллатро заминагузори ҳунарҳои миллати тоҷик гӯем ҳам ғалат нахоҳем кард. Зеро бо ташаббус ва хиради дурандешонашон ҳунарҳои қадимаи миллати тоҷик дубора эҳё гардид. Пешвои муаззами миллат барои он ки соли 2018-ро “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон намоянд, заминашро аз солҳои 2006-2007 гузошта буданд. Маркази фароғатии Хуррамшаҳр дар ноҳияи Данғара гуфтаҳои болоро тасдиқ мекунад. Санги асоси онро соли 2007 Пешвои миллат гузоштанд ва 19 марти соли 2010 он ба истифода дода шуд, ки нақшу нигор ва ҳунарҳои дастие, ки дар он истифода шудааст, соф миллӣ ва ҳоси ҳунарҳои мардуми тоҷик мебошанд”. [1.]

Ба андешаи мутахассисони соҳа хунарҳои мардумие, ки имрӯз бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва бо ташаббуси хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мардуми тоҷик паи эҳёи дубораи онҳо камари Ҳиммат бастаанд, таърихи ҳазорсолаҳоро доро буда, дар ҳар хунари он саҳифаи таърих ва зиндагии мардум ниҳон аст. Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат низ дар яке аз баромадҳояшон таъкид намуда буданд: “Дар пушти ҳар як шохқории меъморӣ таърих, урфу одат, расму оин, маданият ва фарҳанги он миллат меистад”.

Оре, иншооте, ки дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон дар замони соҳибистиқлолӣ марбут ба хунару хунармандӣ қомат афрохтааст, ба монанди: “Кохи Наврӯз” ва Маркази фарҳангии “Хуррамшаҳр” кохҳои дигар ба монанди “Кохи Истиқлол”, “Сомон”, “Қасри миллат”, “Қасри Арбоб”, чойхонаи “Боғи миллӣ”, «Чойхонаи миллӣ» (Хистеварз), Боғи фарҳангию фароғатии “Қамоли Хучандӣ”, чойхонаи “Сӯғдиён”, “Зайтун”, маҷмааи “Оши палов”, «Чойхонаи Азизон», сохта шудаанд, ки дар ҳар яке онҳо зиндагии мардуми тоҷик аз замони пайдоиш то ба имрӯз инъикос шудааст.

Президенти кишвар ҳамеша зимни баромадҳояшон доир ба хунарҳои халқӣ суҳанронӣ намуда, онро мероси маънавии миллати тоҷик медонанд: “Тоҷикон аз замонҳои қадимтарин мардуми хунарманду фарҳангдӯст буданд ва ҳамеша ба касбу хунарҳои аҷодӣ арҷ мегузоштанд. Ин хислати хуб ва шуғли ҳамаҷузай гузаштагон, яъне хунару хунармандӣ, дар байни мардуми мо ҳанӯз побарҷост”. [5.]

Воқеан, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон эҳёгари хунарҳои миллӣ мебошанд. Маҳз бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ ва ташаббусҳои созиандаи Президенти кишвар буд, ки имрӯз тамоми хунарҳои мардумӣ аз нав эҳё гардида, бо дарназардошти аҳамияти ин масъала соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ” эълон шуд ва доир ба эҳёи касбу хунарҳои фаромӯшшуда, чораҳои зарурӣ амалӣ карда шуданд. Бо мақсади идома додани ин раванд Роҳбари давлат дар Паёми навбатияшон солҳои 2019-2021-ро “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ” эълон намуданд, ки он дар рушд ва эҳёву тараққӣ ёфтани хунарҳои мардумӣ боз ҳам мусоидат намуд. Пас, дар ин росто бояд хунармандони кишвар аз тамоми шароитҳое, ки чиҳати эҳёву рушд бахшидани хунарҳои мардумӣ фароҳам оварда шуд, оқилона истифода намоянд, дар эҳё, рушд ва барои ба наслҳои оянда мерос гузоштани хунарҳои миллӣ саҳми арзандаи ҳешро гузоранд. Аз таърихи навини халқи тоҷик хуб дар ёд дорем, ки дар айёми ҷанги таҳвили шаҳрвандӣ солҳои 90-ум мардуми тоҷик аз набудани нон гуруснагӣ мекашид. [1.]

Пешвои муаззами миллат тавассути заҳматҳои шабонарӯзӣ сулҳу суботи ҷомеаро таъмин, асосҳои иқтисодии кишварро барқарор ва тавассути стратегияи дурбинона сатҳи камбизоатиро ба маротиб паст карда, мардумро соҳиби нон, рӯзгори бобаракат ва зиндагии шоиста намуданд. Аз аввал то ба имрӯз бо ғизои маънавӣ таъмин кардани миллати тоҷик дар меҳвари сиёсати давлатсозии Сарвари мамлакат қарор дорад.

Чунки ғизои пурмаҳсули маънавӣ муҳимтарин фишанги баланд бардоштани ҳисси ҳештаншиносӣ ва ҳуввияти миллии мардуми тоҷик, маҳсусан насли наврасу ҷавон ба ҳисоб меравад. Дар ин иртибот эҳё ва рушди хунарҳои фаромӯшшудаи мардумӣ ҳамчун як қуҳи номус ба ҳам овардани неруи хунармандони асил ва тавассути низоми устод-шогирдӣ тарбия кардани ҳазорон ҷавонон-идомадиҳандагони хунарҳои волои миллати тоҷик яке аз

бузургтарин хизматҳои Пешвои маҳбуби мо дар таърихи имрӯзу ояндаи миллати қадима ва фарҳангдӯсти тоҷик арзёбӣ мегардад.

Иншооте, ки дар мавриди банақшагирӣ ва бунёди он ҳамчун таҷассумгари ҳунарҳои мардумии миллати тоҷик мо сухан гуфтем, имрӯз макони ташрифоти сарварони давлатҳои абаркудрат, меҳмонони хоричиву дохилий гардидааст.

Саноатикунони босуръат яке аз ҳадафҳои стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон буда иқдоми саривақтии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон мебошад. Ҳангоми таъсиси корхонаву коргоҳҳо сатҳу сифати зиндагии мардум баланд бардошта шуда, мардуми тоҷик бо ҷойи қорӣ таъмин мешаванд ва аз ҷониби дигар шумораи муҳочирон низ дар хоричи кишвар коҳиш меёбад.

Дар Паёми имсолаи худ Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки санаи 21.12.2021 ба маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон тариқи ҳамаи шабақаҳои телевизион ва радио ироа гардид, соли 2022-ро соли рушди “Саноат” эълон намуданд. Таъкид гардид, ки то ҷашни 35-солагии Истиклолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон корхонаҳо таъсис дода шуда, дар рушди соҳаи саноат тағйироти кулӣ нишон дода шавад.[4.]

Ҳамзамон соҳаи ҳунармандӣ, ки бо истеҳсолот ҳамбастагӣ дорад омӯзиш ва рушди ҳунарҳои мардумиро низ боз барои панҷ соли оянда барои тамоми миллати тоҷик вазифадор намуданд. Ва таъкид карда шуд, ки дар давоми панҷ соли оянда шахсони аз 18 сола боло, ки касбу ҳунар надоранд ба ҳунаромӯзи ҷалб карда шуда, шумораи онҳо ба 1 миллион нафар расонида шавад.[4.]

Хулоса, чунин иқдомот амри саривақтӣ буда, барои омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсиси корхонаҳои хурду миёна ва дар муассисаҳои таълимӣ омӯзонидани ҳунарҳои мардумӣ яке аз пешбурди ин соҳа маҳсуб меёбад. Дар натиҷаи омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ сатҳу зиндагии мардум рушд меёбад ва бо ҳунари қадимаю миллӣ миллати тоҷик бори дигар ба ҷаҳониён муаррифӣ карда мешавад, ҳангоми истеҳсолот дар раванди саноатикунони босуръати Ҷумҳурии Тоҷикистон тағйироти кулӣ ба назар гирифта хоҳад шуд.

Ҷавобан ба ин ҳама ғамхориҳо ва иқдомоти саривақтии сарвари зираку рисолатпешаи мамлакатамон мо - ҷавононро мебояд, ки худшинос бошему дар арҷ гузоштан ва ба насли баъдӣ поку беолоиш расонидани ин ҳунарҳои аҷдодони гузаштамон, ки замони соҳибистиклолӣ бо ташаббуси Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дубора эҳё гардид, сахмгузор бошем. Мактаби бунёдкоронаи Пешвои муаззами миллатро давомдиҳанда ва дар пайравӣ ба ин шахси наҷибу худодод содик бимонем.

Адабиёт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 22.12.2017 с. шаҳри Душанбе [манбаи электронӣ]. <http://majmilli.tj/payom/>.
2. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018 с. шаҳри Душанбе [манбаи электронӣ]. <http://majmilli.tj/payom/>.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2019 с. шаҳри Душанбе [манбаи электронӣ]. <http://mti.tj/payomi-prezident/majmilli.tj/>.

4. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 21.12.2021 с. шаҳри Душанбе [манбаи электронӣ]. Санаи истифодабарӣ 30.03.2022, <http://prezident.tj/node/27417>.

5. Шодихони Назар, Бехрӯз Холмуродов. “ҶТ” Пешвои миллат эҳёгари хунарҳои миллӣ. <http://javonon.tj/news/culture/peshvoi-millat-e-yegari-unar-oi-mill/>

РАССОМИ ХИЗМАТНИШОНДОДАИ САНЪАТИ ТАСВИРӢ ПРОФЕССОР МИЗРОБ ХОЛОВ

Меҳрочиддини Н., Рустамов А.

Донишкадаи давлатии санъати тасвири ва дизайни Тоҷикистон

Мизроб Холов рассоми хизматнишондодаи санъати тасвирии Тоҷикистон мебошад. Мизроб Холов соли 1959 дар шаҳри Душанбе таваллуд шудааст. Ӯ бо мақсади аз худ намудани нозуқиҳои санъати рассомӣ соли 1976 ба Омӯзишгоҳи рассомии шаҳри Душанбе ҳуҷҷатҳояшро супорида, соли 1979 омӯзишгоҳро бомуваффақият хатм менамояд. Барои давом додани таҳсил Мизроб Холов соли 1986 Донишгоҳи рассомии ба номи В. И. Суриков дар шӯбаи мусаввири монументалиро хатм намудааст. Ӯ дар давоми таҳсил дар Донишгоҳи рассомии ба номи В. И. Суриков дар устохонаи мусаввири монументалии профессор Тугево К. А. нозуқи ин касбро омӯхтааст. Устодони мазкур зумраи калони насли рассомони монументали боистеъдодро ба воя расондаанд, ки аксари шогирдони Донишгоҳ дар кишварҳои гуногун машғули эҷоданд. Таҳсил дар Москва ин мулоқот бо ҳамсолони боистеъдод, дарки хунар аз устодони барҷаста, ин тамошои Осорхонаи Пушкин, Галереяи Третьяков, Осорхонаи Шарқӣ ва амсоли инҳо буд. Ошноӣ бо фарҳанги Россия ва кишварҳои хориҷа барои ташаккули шахсият ва олами маънавии Мизроб Холов сарчашмаи камназир ва заминаи қавии якумра гаштааст.

Мизроб Холов имрӯзҳо ба шарофати қудрати рӯҳонӣ, тавону лаёқати мӯъҷаз ифода намудани рӯҳу равони миллии бадеӣ, тавассути ба ҳам омезиш додани рукнҳои барҷастаю дилраси мактаби эҷодии ва анъанаҳои санъати тасвирии Тоҷикистон симои назаррас, шахсиятест, ки қуллаҳои хеле ҷолиби хунариро кашфу фатҳ сохтан муяссараш гардидааст. Рассом дунёву зиндагӣ, замину замон, осмони пурситора, обу дарё, кӯҳу одамро побанди ҳамдигар мебинад ва ин ҳамбастагиро дар мусаввараҳои инъикос кардааст. Ба мусаввараҳои Мизроб Холов дилу дида медӯзию амиқ эҳсос мекуни, ки оҳанги нав пайдо кардаанд. Дар асари “Дар меҳмонӣ”, ки соли 2008 иҷро шудааст. Ин асар ҳаҷмаш 70x80 аз матои холст ва рангҳои равшанӣ иҷро шудааст. Дар ин мусаввара ду зан ва як мард тасвир шудааст, ки онҳо дар меҳмонӣ ҳузур доранд. Як нуқта шоистаи зикр аст, ки дар ин мусаввараҳо ва аксари офаридаҳо самимият, ҳарорати дили ҳассоси рассом, тахайюли нодири ӯ равшан ҳис мешаванд ва аз ҳамин боис, агар андак бодикқат назар афканем, мебинем, ки онҳо ноаён нурандозӣ менамоянд. Дар асари “Ошиқон”, ки соли 2006 иҷро шудааст. Ин асар ҳаҷман 70x50 аз матои холст ва рангҳои равшанӣ иҷро шудааст. Дар ин

мусаввара ду ошикро дидан мумкин аст, ки рассом дар вақти тасвир ба ҳамаи нозукиҳои мусаввара аҳамияти ҷидди дода шудааст. Ин ду ошиқ ба якдигар нигоҳ карда дар болои сари онҳо анори сурх дида мешавад, ки ин як хосияти хуби ин мусаввара ва бо сифати баланд иҷро шудани ин асарро гувоҳӣ медиҳад. Дар ин асар рассом рангҳои диққатҷалбкунандаро бештар истифода кардааст, ки тамошобин аз тамошои он чашм канда наметавонад.

Мизроб Холов аъзои иттифоқи рассомони Тоҷикистон мебошад. Бо ифтихорномаи “Шараф” аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мукофотонида шудааст. Мизроб Холов дар намоишҳои ҷумҳуриявӣ ва берун аз он иштирок варзидааст. Асарҳои ӯро дар коллексияҳои ҷумҳуриявӣ, Аврупо ва ИМА дидан мумкин аст. Мизроб Холов рассоми солҳои 80-ум ба ҳисоб меравад. Мизроб Холов бештар дар жанрҳои мусаввирнигори кор мекунад. Маҷмуи калони асарҳои рассом, аз ҷумла, “Дӯстони кудақӣ – 2008”, “Дар бозор - 2008”, “Фикр кардан - 2004” ва амсоли инҳо аз нигоҳи амиқу нодири рассом, хислати мушоҳидакорӣ ӯ, ки баҳри шахсияти эҷодкор басо муҳим аст, дарак медиҳанд.

Асарҳои ӯ собит месозанд, ки дарки ҷаҳон, одаму олам аз гузаштаи пурихтилофу пуртазод канда нест, аз сарчашмаҳои анъанаҳои санъати тасвири халқҳои дигар об меҳӯрад ва ҳаддалимкон худ низ мекӯшад, ки ин ганҷинаи бебаҳои башариятро зарра – зарра ғанӣ гардонад ва як лаҳзаи тоза, як нигоҳи навро дарёбад.

Рассом бо масъулияти том озодона рангҳоро омезиш дода, тасвир мекунад, ба худ ва тамошобин ба шарофати тобишу назокати ранг хушнудиҳо мебахшад ва касро ба амвоҷи фикр, андешаҳои аҷибу ширин меандозад ва одам ба ҷаззобияти асарҳо бовар мекунад. Мусаввараҳои Мизроб Холов аз нигоҳи истифодаи сюжетӣ, таровати рангҳо, маданият ва фарҳанги зиндагии мардум, эҷодиёти ӯ психологӣ умумияти услубиро соҳиб ҳастанд. Айни замон раванди офаридаи ҳар як мусаввара бо фардият ва нотакрорӣ ҷолибии ҳеш фарқ мекунад ва ин гуна хусусиятро ҳангоми ба асарҳо чашм давондан пай бурдан ҳеҷ мушкил нест.

Мизроб Холов айни замон дар Донишқадаи давлатии санъати тасвири ва дизайни Тоҷикистон кор ва фаъолият карда истодааст. Устод якҷанд сол ба ҳайси мудири кафедраи “Мусаввири ва ҳайкалтарошӣ” кор кардаанд. Аз моҳи октябри соли 2021 ба ҳайси декани факултети Дизайн кор ва фаъолият карда истодааст. Бояд гуфт, ки Мизроб Холов дар санъати тасвири тоҷик ҷой махсуси худро пайдо карда, шогирдони зиёде тарбия карда истодаанд.

Адабиёт:

1. Хафтранг Каталог - 2000
2. З. Боймуродова., М. Улджабоева. Санъати тасвирии Тоҷикистон. - Москва, 2015.

ТАЪРИХИ РУШДИ ҲУНАРҲОИ МАРДУМӢ ДАР САРЗАМИНИ ТОҶИКОН

Мирзоиён Гуландом
Коллеҷи технологии шаҳри Душанбе

Рушди ҳунарҳои мардумӣ падидаи ҷолиб ва мураккабе дар фарҳанги бисёрҷабҳаи ҳар як халқу миллат аст. Он падидаи гуногунпаҳлу буда, навъҳои мухталифро фаро мегирад, бо баробари пайдо шудани халқу миллатҳо дар ҳар ғушаву канори олам вобаста ба урфу одат маданият ҳунарҳои гуногун ба миён омада, бо решаҳои фарҳангии кӯҳнааш имрӯз ҳам дар инкишоф мебошад.

Агар мо ба таърих назар афканем ханӯз аз асрҳои XI-XII ва ибтидои асри XIII миқдори зиёди осори меъморӣ мухташам то замони мо омада расидааст. Дар Тахористон инчунин санъати рақс ва мусиқӣ ривоч ёфта буд. Суғду Самарқанд инчунин, макони ашъи бадеии баландсифат буд. Номи баъзе ашъро мо аз рӯи маъхазҳои хаттӣ медонем. Ин ашъи чилимҳои қиматбаҳо, атрдонҳои хурди аҷоиб мебошанд. Аз Самарқанд Маймурғ, Кеш ба дарбори подшоҳони аҷнабӣ чун инъом сангҳои қиматбаҳо ва ашъи аз сангҳои қиматбаҳо сохташуда мебуданд. Дар Суғд ҳунарҳои бофандагӣ хеле ривоч ёфта буд. Ба ин бозёфтҳои археологӣ ва хабарҳои маъхазҳои таърихӣ гувоҳ аст. Дар Қалъаи Муғ қариб 150 намуди матоъ ёфт шудааст. Гарчанде ин матоъҳо хеле фарсуда шудааст ва танҳо пораҳои он боқӣ мондааст, аммо гарчанде онҳо фарсуда шуда бошанд, ҳам аммо имкон медиҳад, ки бофтаи онҳо муайян карда шавад. Тибқи ҳисобу китоби М.П. Винокурова аз 135 намуд матоъ, ки ӯ тадқиқ кардааст, 90-тоаш пахтагӣ 44-тоаш абрешимӣ ва яктоаш пашмин аст.

Ба имрӯз, агар назар андозем, санъати амалии халқӣ ва навъҳои гуногуни он дар ҳаёти мардум ҷойгоҳи хоса дошта, як падидаи муҳимми фарҳанги миллии тоҷикон мебошад. Бо вучуди он ки имрӯз дар шаҳру ноҳияҳои ҷумҳуриамон ҳунармандони зиёде машғули эҷоди асарҳои ҷолиби бадеӣ ҳастанд, инкишофи навъҳои гуногуни санъати халқии тоҷикон дар сатҳи қаноатбахш қарор надорад.

Дар роҳи инкишофи ҳунарҳои санъати дастӣ муаммоҳои гуногун вучуд доранд, ҳатто бархе аз онҳо дар ноҳияҳои шимолӣ Тоҷикистон қариб аз байн рафтаанд. Бинобар ин, ҳоло зарурати ҳалли масъалаҳои марбут ба рушди ин намуди санъат ба миён омадааст. Пеш аз ҳама, санъати амалии халқӣ ба дастгирии ҳамҷониба ниёз дорад.

Дар доираи татбиқи Иқдоми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба эҳё ва рушди ҳунарҳои мардумӣ то имрӯз дахҳо мактаби ҳунармандон дар шаҳру ноҳияҳои Тоҷикистон ташкил шуда, ба фаъолият оғоз намуданд. Дар ин мактабҳо аз рӯи усули анъанавии миллии устод-шогирд шогирдон тарбия меёбанд.

Ин усул яке аз анъанаҳои қадимаи миллии тоҷикон буда, муҳаққиқ П.А.Гончарова онро дар радифи дигар усулҳои шогирдтайёркуни баррасӣ намудааст. Тадқиқоти ӯ ба зардӯзӣ – яке аз ҳунарҳои, ки густариши васеъ дорад, бахшида шудааст. Муҳаққиқ нуктаи ҷолибери қайд мекунад, ки зардӯзӣ дар қадим аслан ҳунари мардон буд, зеро дар рӯи матоҳои дурушту ғафс, ба монанди бахмал, сӯзан задан лозим меомад. Дар бораи яке аз мардони соҳибҳунари Ҳирот – Ҳасани Зардӯз Зайниддин Восифӣ дар ёддоштҳои худ суҳан меронад.

Дар аморати Бухоро дарбори амир фармоишгари асосии маҳсулоти зардӯзӣ буд, ки ин зарурати ташкили устохонаҳоро дар назди дарбор ба миён овард. П.А.Гончарова дар бораи

ташкили устохонаҳои зардӯзӣ, тарзи қабул ва хатми шогирдон, ки дар ин замина як қатор маросим роиҷ буд, маълумот медиҳад.

Дар он давра садҳо нафар зардӯзӣ мохир ба дӯхтани либосҳои қиматбаҳои дарбориён машғул буданд ва фақат як қисми ночизи маҳсулоти онҳо ба бозор бароварда мешуд. Либосҳои бо зардӯзӣ оро дода, чомаҳои мардона, камзӯлҳо, шалворҳо, пойафзол, тасма, каллапӯшҳо, ҷиҳози аспҳо танҳо бо фармоиши амир ва пайвандони ӯ омода мешуданд. Дигар ҳеҷ кас, ҳатто шахсони воломақом ба чунин фармоиш ҳуқуқ надоштанд. Танҳо дар вақтҳои муайян ин гуна либосҳо аз тарафи худи амир тухфа мешуданд. Бо мурури замон берун аз дарбор низ устохонаҳо ташкил шуданд, ки дар онҳо ба ҳунармандон оқсақол, яъне сардори зардӯзон роҳбарӣ мекард. Тамоми корҳо, аз ҷумла, харидуфурӯши маҳсулот, қабули шогирдон танҳо бо иҷозати оқсақол иҷро мешуданд. Барои дар вақти таъингардида иҷро шудани фармоишҳои ҳатмӣ оқсақол ба ҳамаи устохонаҳои гирду атроф корро тақсим мекард. Оқсақол барои меҳнаташ музд намегирифт, ба ӯ фақат тухфа аз тарафи дарбор супорида мешуд. Аъзои ташкилоти сеҳҳои зардӯзӣ шахсе шуда метавонист, ки курси дарозмуддат ва душвори ин ҳунарро аз усто омӯхта, барои фаъолияти мустақилона аз устодаш ризоият гирифта бошад. П.А.Гончарова қайд мекунад, санъати зардӯзии бухороӣ ҳунари меросӣ буд, он аз бобо ба падар, аз падар ба писар мегузашт. Агар дар оила писар набошад, ин ҳунар ба ягон хеши наздик, масалан ҷиян омӯзонида мешуд.

Ба омӯзиши ин ҳунар писарбачаҳои 10-12-сола ва баъзан калонтарро ҷалб мекарданд. Ба шогирдӣ додани писар як рӯйдоди муҳим ба шумор рафта, дар ин замина як қатор маросим иҷро мешуд. Падар ё хеши наздики писарбача бо як табақ хӯроки маҳсус ва ҳалвои тар ба назди усто рафта, розигии ӯро барои қабул мегирифт. Баъди он ки усто ризоият дод, ҳузурдоштагон хӯрокро истеъмол мекарданд, ки рамзи кушоиши кор ба ҳисоб мерафт.

Нафарони ҳунарманд ё худ усто на танҳо омӯхтани ҳунар, балки хӯрондану пӯшонидани писарбачаро низ ба уҳда мегирифт. Байни тарафайн ягон шартномаи ҳаттӣ баста намешуд, таълим бепул сурат мегирифт. Усто ба шогирд ҳунари худро зуд ёд намедод. Соли якуми таҳсили писарбача ба корҳои хона ёрӣ меод, аз ҷумла рӯбучин мекард, об мекашонд, ба бозор мерафт ва танҳо дар вақти бекор монданаш ӯ ҳақ дошт, ки кори дӯзандагонро мушоҳида намояд. Баъди гузаштани як сол ба шогирд иҷозат дода мешуд, ки сари дӯкони зардӯзӣ нишинад. Барои иҷрои кор ба шогирд музд дода намешуд, муҳлати таълим муқаррар набуд ва метавонист аз 4 то 7 сол идома ёбад. Ҳолатҳои ҳам мешуд, ки усто барои гум накардани шогирди болаёқат ӯро 8-10 сол назди худ нигоҳ медошт. Вақте ки шогирд майлу хоҳиши мустақилона кор карданро зоҳир менамуд, ба сифати миёнарав оқсақол даъват мешуд, то ки устоҳо барои озод гаштани шогирдон ризой диханд. Маросими устоталбон дар хонаи шогирд гузаронида шуда, усто ба, арвоҳи пири миёнбандон дуо хонда, миёни шогирдро бо рӯймол баста, ба номи Шоҳи мардон бастам мегуфт. Дар ин маросим, ки шогирд номи усторо мегирифт, ба муаллим, сарупо тухфа мешуд, яъне волидайнӣ шогирд аз сар то по ба ӯ либоси нав мепӯшониданд. Ҷамчунин ба оқсақол ва ёвари ӯ низ тухфаҳо дода мешуд. Дар баъзе мавридҳо устодон ба шогирди камбизоат барои оғози кори мустақилона асбобҳои заруриро медоданд. Дар замони муосир ба хоҳири эҳёи ҳунариҳои халқӣ мактабҳо, сеҳҳо, коргоҳҳои ҳунармандон ташкил мешаванд. Ин марказҳои ҳунарманди тахти роҳнамоии устоҳои машҳуру боистеъдод фаъолият мебаранд.

Ҳунариҳои дасти дар инсон завқи бадеиро ташаккул дода, таҳаммулу тозақорию тарбия менамояд ва дунёи ботинии шахсро ғанӣ мегардонад. Дар замони мо ҳунариҳои, ки замоне фаромӯш шуда буданд, эҳё гардида, арзиши маҳсулоти дасти нисбат ба молҳои

оммавӣ меафзояд. Ҳунарҳои халқӣ беҳтарин ва холистарин анвои санъат буда, ҳамеша ба ҳаёти инсон алоқаманданд. Онҳо ҳисси зебоипарастии халқро таҷассум мекунад. Гузашта аз ин, на фақат эҷоди асарҳои санъат, балки дастгирии ҳунармандон халқ, ки эҷодкорони зебоӣ ҳастанд, нишони камолот ва олиҳиммати мебошад. Дар ин самт то ҳол масъалаву муаммоҳои ҳастанд, ки аҳамияти махсусро тақозо доранд. Татбиқи дастовардҳои илмию амалӣ, идомаи анъанаҳои миллӣ, назардошти урфу одатҳо, омӯзиши таъсири равияҳои гуногуни санъат ба тарзи ороиши маснуот, вазъи тарбияи меҳнати ва ҳунаромӯзии донишҷӯёни муассисаҳои таълимии олии кишвар беҳбудиро меҷоранд. Инкишофи ҳисси зебоипарастии инсонро дар бозёфтҳои бостоншиносон, ба монанди китобу дастхатҳои нодир ва мусаввараҳо, ки дар онҳо фарҳанг, ҳунари меъморӣ ва рассомӣ, ҳамчунин хусусияти рӯзгори маиши мардуми давраҳои қадим инъикос ёфтаанд, пайгири метавон кард. Қомаи давраҳои гуногун равияҳои хосро дар соҳаҳои мухталифи санъату ҳунар ба мерос гузошт, ки дар ҳар яке тарзи зиндагии мардум таҷассум ёфтааст. Мушоҳидаҳо собит менамоянд, ки дар вақти ҳукмронии ягон чараён таъсири он дар ороиши ашё, намунаҳои ҳунари меъморӣ, сару либос, чиҳози манзил амри воқеист. Дар замони мо тадқиқоти илмӣ дар соҳаи тарбияи ҷавонон бо назардошти таълими ҳунарҳои мардумӣ мавқеи назаррасро ишғол мекунад. Ҳадафи олимони баҳодиҳи ва таҳлили рушди ҳунармандӣ ва таъсири он, ба ҷавонон омӯзонидани ҳунарҳои аҷодӣ, бо таъба ба онҳо ташаккул додани ҳунарҳои наву муосир мебошад.

Санъати ороишӣ, ки бо зиндагии мо робитаи зич доранд, тариқи офаридани ашёи гуногун ва ороиши меъморӣ амалӣ мешавад. Дар намунаҳои санъати ороиши нақшу нигор дар шакли холис вучуд дошта наметавонад, он таҷассуми ҳамбастагии зебоӣ ва ғоидаву зарурат мебошад. Инкишофи ҳунарҳои меъморӣ, кулолгарӣ, мисгарӣ, заргарӣ, қолинбофӣ ва кашададӯзӣ ба рушди нақшоӣ низ мусоидат кардааст. Намунаҳои нодир нақшу нигоре, ки бостоншиносон дар Тирмиз, Панҷакенти қадима ва дигар маҳалҳо дарёфтаанд, бозгӯи фарҳанги бою рангини гузаштагон ҳастанд.

Нақшоҳои тоҷик беҳтарин анъанаҳои ҳунармандони гузаштаро идома дода, санъати нақшофариро такмил додаанд. Имрӯз анъанаҳои ҳунари нақшоӣ ҳангоми бунёду ороиши биноҳои фарҳангӣ маърифати (тарабхона, чойхона, масҷид, қасри фарҳанг ва ғ.) қорбаст мешаванд. Устоҳои халқӣ, аз ҷумла нақшонону кулолгарон, мисгарону зардӯзон ва қолинбофону қосибон дар офаридаҳояшон нақшу нигорро чун воситаи асосии ороиши бадеӣ қорбаст менамуданд. Ҳар як нақшу нигор маъноӣ хос дошта, аз ҷониби халқ номгузорӣ мешуд ва аксари онҳо нишони эътиқоду бовар ба урфу одате буданд. Масалан, соли 1960 санъатшиносон Н.Юнусова ва М. Рӯзиев дар қишлоқи Сино тадқиқот гузаронида, нақши камзулчаи бачагонро, ки тасвири ду мор ва моҳро дошт, таҳлил карданд. Маълум шуд, ки тибқи бовари мардуми ин маҳал ду мори ба шакли чиллик тасвиршуда бачаро аз иблис эмин медорад, моҳ бошад ўро чун моҳи нав зебо мекунад. Нақшҳои тоҷиконро, ҳамчун нақшҳои дигар халқҳои Осиёи Миёна ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: якум – нақшҳои классикӣ, ки дар асрҳои миёна шакл гирифта, дар кишварҳои Шарқи мусулмонӣ, аз Мавритания, Миср, Туркия, Эрон сар карда то Ҳиндустон, Осиёи Миёна ва Туркистони Шарқӣ паҳн шудаанд. Онҳо дар ҳар кишвар сифатҳои хоси маҳаллӣ, обу ранг ва тафсири махсус пайдо карда бошад ҳам, асоси он дар ҳама ҷо як хел аст. Ин нақшҳо мукамал буда, аз гиреҳ – шаклҳои мухталифи ҳандасавӣ, ислимӣ – расмӣ ба шакли муайян даровардаи навдаҳо, баргу гулҳо иборат мебошанд.

Нақшу нигори гурӯҳи дуюм асосан анъанаҳои халқии маҳаллиро инъикос менамояд. Асоси унсурҳои ин нақшҳо аксаран тасвири ашёи ташкил медиҳад, ки аз сабаби сода

гардидан ва хусусияти орнаменталӣ пайдо кардан дар бештари мавридҳо шакли воқеии худро гум мекунад.

Яке аз нусхаҳои маҳбуи устодони тоҷик «таҳафтод» ё «ишкелбанд» ном нақш ба ҳисоб мерафт. Он аз ду хати бо давраю гулҳо гиреҳхурда иборат буда, дар хиштомони (асрҳои X-XII), кошинкорӣ, гачкорӣ, наччорӣ ва наққошӣ қорбасти мешуд. Дар санъати тоҷикӣ давраи пеш аз ислом таҳафтод ба мушоҳида намерасад. Он фақат дар ёдгориҳои меъмории асри X ба назар мерасад. Ба андешаи муҳаққиқон, пайдоиши он эҳтимол бо истифодаи хишти пӯхта ба сифати маводи сохтмон ва орошидихӣ ё ин ки ташаккули хати «куфӣ» вобаста мебошад. Бо ин нақш пештоқ, дару дарвоза, меҳроб, шифт ва як навъи маснуоти косибӣ хошиябандӣ мешуданд.

Қисми зиёди нақшу нигори мақбараи чӯбини қишлоқи Чоркӯҳ бар шаклҳои халқгардон (яъне «3» шакл) асос ёфтааст. Аз байни онҳо нусхаҳои бодому қаламфурмонанд хеле паҳн гардидаанд. Роҷеъ ба маънои ин навъи нақшу нигор як зумра муҳаққиқон фикру мулоҳизаҳо баён кардаанд. Ба андешаи олими машҳури соҳа Г. А. Чепелевская нусхаи бодому қаламфур воқеан дар эҷодиёти халқ инъикос ёфта метавонист. Аммо нусхаҳои хурди иловаги дар нақшҳои бодом барои каллапӯшҳои тоҷики ба нақшҳои аз Тирмиз ёфтшудаи (асрҳои I-II) ҷуфт болҳои ҳайвоноти афсонавӣ, нақши қанотҳои мусича ва нусхаи шутур ба наққошии девори қасри Варахша (асрҳои V-VIII) ва сари архар ба нақши қасри Киш (асрҳои V-VIII), матоҳҳо, маснуоти наққошӣ, кулолгарӣ ва оҳангарии қадимаи машриқзамин монандӣ доранд.

Бо тақия ба фикри муҳаққиқ Г. Григорев гуфта мумкин аст, ки нусхаи бодом на дар заминаи расми мурғи дашти, хурусу товус, балки дар асоси тасвири шакли қанотҳои онҳо пайдо шудаанд. Хангоми ба даруни давра нақши халқгардон дохил кардан нақши бодом ҳосил мешавад, лекин маънои он аз мазмуни нақши гули бодом фарқ дорад. Л. И. Ремпел чунин мешуморад, ки ин нақш аз нусхаи ду моҳ – сафеду сиёҳ ё ки ду қаноти даруни давра (яъне осмон) таркиб ёфта, падидаҳои ба ҳам муқобили табиат, яъне торикию равшани, гармию сарди, ҳаёту маргро ифода мекунад. Ба андешаи В. Алексеев ин нақши дугона Ин ва Ян ном дорад ва рамзи чодугарист. Дар фарҳанги муғулҳо рамзи хушёрӣ, ягонагии марду зан аст.

Хулоса, Тоҷикистони бихиштосо масоҳати на он қадар бузург дошта бошад ҳам, бо ҷамъи хусусиятҳои дар Осиеи Миёна ва ҷаҳон яке аз нодиртарин ва машҳуртарин мамлақати ёдгориҳои қадимии башарӣ ба ҳисоб рафта, бозгӯи ташаккули рушди ҳунармандии аҷдоди мо аст.

Бо ифтихору сарбаландӣ қайд намудан ҷои аст, ки рушди ҳунармандӣ дар маркази таваҷҷуҳи дастгирии доимии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қарор дорад. Аз ин рӯ, Соли 2018 “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” ва солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон шуда буд, ки ин рӯйдоди таърихӣ ба рушди ин соҳа боз як такони бузург мебахшад.

Адабиёт:

1. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Қисми 1. – Душанбе. 1983.
2. Турсунов Н. Таърихи тоҷикон Хучанд, 2001.
3. Ҳазратқулов М. Эътиқоду анъанаҳои бостонии Аҷам. – Душанбе.

4. Гончарова, П.А. Санъати зардузии Бухоро. - Нашриёти "Адабиёт ва Санъат". Тошканд, 1986.

ИННОВАЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ – ЭФФЕКТИВНОЕ УСЛОВИЕ ПРОФИЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ ШКОЛЬНИКОВ

Назарова М.Р.

Инновационный лицей «Душанбе» при ТУТ

Важнейшей и наиболее приоритетной частью государства является образование. Инновационное развитие, наращивание производства и экономического потенциала государства возможно только на новой технологической основе. В связи с этим, особую актуальность приобретают проблема подготовки молодых кадров. Исключительная роль при этом принадлежит высшим учебным заведениям. От содержания и организации образовательного процесса, наличия научных традиций, творческой атмосферы в вузе зависит становление будущего специалиста. Кадры для инновационной сферы - это, прежде всего, активные участники процесса создания и освоения новых технологий, обладающие творческим, инновационным стилем мышления, способные принимать неординарные решения в динамично изменяющихся условиях производства экономики, имеющие опыт исследовательской работы.

Согласно задачам, поставленным Основателем мира и национального единства - Лидером нации, Президентом Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, в число главных приоритетов входит наполнение образования новым качеством и содержанием, формирование в общеобразовательных школах интеллектуального, физически и духовно развитого гражданина Республики Таджикистан, удовлетворение его потребности в получении образования, обеспечивающего успех в быстро меняющемся мире, развитие конкурентоспособного человеческого капитала для экономического благополучия страны.

Ресурсный центр профильного обучения (РЦПО) ориентирован на помощь ученику в выборе будущей профессии и поэтому одной из его задач является организация профориентационной работы. Как известно, что профессия (лат. *professio*- официально указанное занятие, специальность, от *profiteer*- объявляю своим делом) род трудовой деятельности (занятий) человека, владеющего комплексом специальных теоретических знаний и практических навыков, приобретённых в результате специальной подготовки, опыта работы [4]. А термин «ориентация» (с фр. *Orientation*- направлять на во- сток; с лат. *origies*- восток) определяется как умение разбираться в окружающей обстановке (в прямом смысле); в переносном - направление научной, общественной и иной деятельности в определенную сторону [4].

С позиции педагогики и психологии профориентационная работа представляет собой комплексную проблему, решение которой требует различных подходов. С точки зрения педагогической практики профориентационная работа, осуществляемая учителями школ, мастерами УПК и др., создает определенный образ будущей профессии.

На базе РЦПО создаются Центр профессиональной ориентации и профессионального обучения, в данном центре преподаватели кафедры проводят определенную работу по профессиональной ориентации (ПО), и данная практика положительно влияет на осознанный выбор будущей профессии ученика [5].

В ресурсных центрах обучаются ученики прилегающих школ по программам повышенного уровня в рамках сетевого взаимодействия с другими образовательными организациями. Центры являются площадками для выбора будущей профессии учеников старших классов.

Для проведения целенаправленной профориентационной работы надо выбрать эффективные формы и методы ее проведения.

Выбор форм проведения зависит от количества учащихся. Различают коллективные и индивидуальные формы работы; коллективные подразделяются на групповые и звеньевые.

К основным формам профориентационной работы относятся: занятие в учебных мастерских с сообщением определенных сведений профориентационного характера; профессиональноориентационный урок; экскурсии на предприятия и в профессиональные учебные заведения; встречи со специалистами производства; участие в днях открытых дверей вуза, колледжа и других профессиональных учебных заведений; тематические литературные вечера и устные журналы о профессиях. При организации и проведении профориентационной работы преподаватели используют традиционные и инновационные методы: беседа, экскурсия, анкета, доклад, тестирование на соответствие выбранной профессии, видеоматериалы и т. д.

Профильное образование предполагает создание инновационной образовательной среды, наличие современной материально-технической базы и педагогов-профессионалов. Но на сегодня большинство школ не располагают таким арсеналом. И, как показывает опыт, сотрудничество с вузами, использование их ресурсов обеспечивает для школ качественный уровень преподавания профильных

дисциплин и организацию индивидуальных образовательных учреждений:

- обеспечение участия ведущих педагогов, преподавателей педагогических вузов и родителей в подготовке и проведении ключевых воспитательных дел класса;
- формирование круга традиционных дел в классе, позволяющих оптимально раскрывать разносторонние способности учащихся, формировать их педагогическую направленность.

В своей профессиональной деятельности с учащимися лица мы придерживаемся принципа: все, что учащиеся могут сделать сами, они должны делать самостоятельно. Воспитательнообразовательную среду строим по следующему алгоритму коллективной творческой деятельности:

предварительная работа организатора —» коллективное определение целей и планирование —> коллективная подготовка —» коллективное проведение дела —♦ коллективный анализ дела.

В педагогической науке до сих пор нет единого подхода к классификации форм воспитательной работы. Нам особо импонирует подход к определению форм воспитательной деятельности, связанный с направлениями воспитательно-образовательной работы. Так, при организации развивающей познавательной деятельности учащихся наиболее эффективными являются различные викторины, аукцион знаний, устный журнал и др. Осуществлению задач социально-нравственного воспитания и самовоспитания личности наиболее соответствуют

диспуты, круглый стол, пресс- конференции, устный журнал, беседы на этические темы, обзор литературы по различным проблемам, литературно-музыкальные композиции, заочные путешествия, акции милосердия и др. В ходе организации эмоционально-эстетического воспитания школьников используются литературно-музыкальные вечера, «часы поэзии», беседы о музыке и живописи, экскурсии в музеи и на выставки, прогулки на природу, праздники искусств, обзоры журналов и т. д. С целью решения задач физического воспитания нами организуются спортивные соревнования и праздники, «Веселые старты», малые олимпийские игры, туристические походы и эстафеты, встречи с представителями разных видов спорта, беседы о здоровом образе жизни и т. д. Деятельности, связанной с проведением профориентационной работы старшеклассников, более всего соответствуют такие формы, как беседы «В мире педагогических профессий», «Как выбирать профессию?», игра «Какая профессия лучше?» и др. Таким образом, мы рассматриваем лицей как педагогический центр разностороннего развития способного активно и творчески участвовать в различных сферах жизнедеятельности человека и формирование его личностных качеств.

Литература:

1. Алиева М.Б. Сущность содержания профессионального самоопределения старшеклассников / Научно-исследовательская работа студентов факультета педагогики и психологии. Выпуск №10., под ред., к.п.н. доцента Керимовой к.п.н., Рамазановой Э.А. Махачкала: Алеф. - 2010. - С. 158-160.
2. Вачков И.В. Введение в профессию «психолог»: Учеб.пособие [Текст] / И.В. Вачков, И.Б. Гриншпун, Н.С. Пряжников; Под ред. И.Б. Гриншпуна. – 3-е изд., стер. – М.; Воронеж: Изд-во Москов. психолого-социального института: МОДЭК, 2004. – С.159-160
3. Выготский Л.С. Психология развития человека. М.: Изд-во Смысл; Изд-во Эксмо, 2003.
4. Зеленков, С. Профессиональная ориентация и трудовая занятость молодежи [Текст] / С. Зеленков // Народное образование. – 2007. – №6. – С. 239-242.)
5. Мухина В.С. Возрастная психология. 4-е изд., М., 1999.

МУХТАСАРА ДАР БОРАИ ЯК АНЪАНАИ МАҲАЛЛИИ МАРБУТ БА НАВРӮЗ БО НОМИ «БОЙКАНДАК»

Сабур Носиров

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки Наврӯз яке аз идҳои қадимии мо - тоҷикон аст ва дар минтақаҳои гуногуни тоҷикнишини олам, аз ҷумла дар Тоҷикистони азизи мо вобаста ба таҷлили ин ҷашни бостонӣ анъана ва урфу одатҳои зиёде мавҷуд мебошанд. Агар баъзе аз ин анъана ва урфу одатҳо хислати миллӣ дошта бошанд, баъзеи дигарашон хислати минтақавӣ ва ҳатто маҳаллӣ доранду ҳудуди густаришашон танҳо як ё якчанд русторо дар бар мегирад. Яке

аз чунин анъанаҳои маҳаллӣ анъанаи "бойкандакгӯй" мебошад, ки дар зодгоҳи банда - деҳаи Сангистони ноҳияи Айнӣ маъмул мебошад. Ин маросим айёми Қулако ном мавзеи пешкӯҳаи деҳаро фаро гирифтани Офтоб, ки ба давраи 40 рӯз пеш аз Наврӯз рост меояд, баргузор мегардад. Маросими мазкур чунин сурат мегирад:

Як гурӯҳ аз ҷавонмардон дар бар чома, дар сар белқарс (рӯймоли мардона), дар даст асо ва дар китф анбон гирифта, пас аз шом ба дари ҳавлии ҳар сокини деҳа мераванд ва ба хондани байтҳои зерин аз мардум ҳада мецоҳанд:

Мо гадо нестем, ки арзан бигирем,
Тангаву тилло бидеҳ зан мегирем.
Бойкандак, бойкандак!

Боғи шафтолуву ангури сиё(х),
Мо наметарсем аз гурги сиё(х).
Бойкандак, бойкандак!

Шохи шафтолу гур-гур мекунад,
Бибиҷеки мо табақчая пур мекунад.
Бойкандак, бойкандак!

Мардум ба бойкандакгӯён мувофиқи ҳиммат ва дорандагии худ орд, гандум, биринҷ, зағер, нон, ширинӣ, пул барин чизҳо медиҳанд. Агар нафаре дарвозаашро накушоад ё ҳадае надиҳад, бо чунин байтҳо дуояш мекунад:

Дарвозеша бин зулфини заррин дорад,
Ин хунаи беҳайра Худо бардорад.
Бойкандак, бойкандак!

Дар таги хунет ҳаммаҳо пуранд,
Моли мумсиканд, дуззо бибаранд.
Бойкандак, бойкандак!

Вале бояд гуфт, ки ҳолати накушодани дар ё надодани молу чиз ба гурӯҳи бойкандакгӯён қариб, ки рух намедиҳад.

Гурӯҳи бойкандакгӯён бо истифода аз пулу маводи ҷамъовардашон дар яке аз хирманҷо ё лаби ҳавзҳои деҳа фарбеч (таомест, ки аз кӯфтаи гандум, гӯшт ва лӯбиёғиҳо, аз қабилӣ мош, наск, нахӯд, боқило омода мекунад) пухта барои мардум зиёфат барпо менамоянд. Ба зиёфат асосан мардон ва писарбачагон меоянд. Барои занону духтарон ва кӯдакон мард ё писарбачае аз хонавода ба зарфи бо худ бурдааш, насиба меорад ва эшон низ баҳраманд мегарданд. Мардуми ҷамъомада аз зиёфат баҳраманд шуда, дуо мехонанд ва аз даргоҳи Худованд ғайзу баракат хоста, орзу мекунад, ки Соли нав соли бахосият ва фаровонӣ бошад.

Ба навиштаи шоир ва донишманди тоҷик Исфандиёри Назар (Наврӯзи Тумин, Имрӯзнос, 2013) чунин як маросим дар деҳаи Томини ноҳияи Айнӣ низ мавҷуд аст, ки бо номи "Кантоке" ёд мешавад. Маросими "Кантоке" тақрибан дар як вақт бо "Бойкандак"-и Сангистон, айёми расидани Офтоб ба «Теғи Калта» ном кӯҳпояи деҳа, тақрибан 10 феврал барпо мегардад. Расми "Кантоке"-и рустои Томин аз "Бойкандак"-и деҳаи Сангистон андаке фарқ менамояд. Агар дар деҳаи Сангистон дар маросими мавриди назар ҷавонмардон ва бо

сарулибоси махсусу асову анбон иштирок намоянд, дар деҳаи Томин асосан кӯдакону наврасон ширкат меварзанд, агар дар деҳаи Сангистон аз он чи чамъ оварда шудааст, дар лаби ҳавз ё дар хирманчо хӯроки махсус пухта шавад ва аз он тамоми хурду бузурги деҳа бархӯрдор шаванд, дар деҳаи Томин бачаҳо ончиро, ки аз хонаводаҳо ба даст меоранд, ба талу теппаи хушбодухавое бурда, хӯрок пӯхтаву бозиҳо карда мехӯранд.

Лозим ба ёдоварист, ки деҳаи Сангистон аз чаҳор гузар (маҳалла): Писёк, Ширин, Говхӯр ва Мирон иборат мебошад ва маросими "бойкандакгӯй"-ро бо навбат ҳар сол ҷавонмардони як гузар барпо менамоянд.

Таронае, ки дар маросимҳои "Бойкандак" ва "Кантоке" хонда мешавад, асосан бо нақароти худ фарқ менамояд. Нақароти таронаи маросими мавриди назар дар деҳаи Сангистон "Бойкандак, бойкандак" ва дар деҳаи Томин "Кантокиё, кантоке" мебошад. Баъзе аз мисраҳои таронаҳо низ то андозае фарқ мекунанд.

Мувофиқи маълумотҳо дар деҳаи Томин дар маросими «Кантоке» солҳои қабл калонсолон иштирок мекардаанду солҳои охир, мутаассифона, ин аъанаро танҳо кӯдакону наврасон давом медиҳанд.

Мо аслу маншаи ин маросимро намедонем. Ин масъала таъқиқи алоҳидаро меҳонад, вале бояд гуфт, ки он аз падару бобоён ба мерос мондааст ва чун ӯар як маросими аълодӣ бояд ӯифз ва ӯатто густариш дода шаванд, зеро маъз чунин расму ойинҳо ягонагии маънавии мардумро таъмин менамоянд.

Гуфта мешавад, ки маросими монанд ба маросимҳои "Бойкандак" ва "Кантоке" дар баъзе минтақаҳои тоҷикнишини Ҷумҳурии Исломии Афғонистон низ мавҷуд будааст, вале дар бораи ҷузъиёти он маълумоти кофӣ дар даст надорем.

Ҳамин тариқ, ҳарчанд дар бораи ҷашни оламшумули Наврӯз асару мақолаҳои зиёд таълиф гардида бошанд ҳам, паҳлуҳои ҳанӯз омӯхтанашудаи он то ҳол зиёданд ва мавриди пажӯҳиш қарор додани онҳо аз аҳамият холӣ нест.

Нулова Кубриё

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Масъалаи тарбияи насли наврас диққати аксарияти олимони ва шоирони пешқадами замони гузаштаре ба худ ҷалб карда буд. Хусусан муаллифи асари ҷаҳоншумули «Гулистон» Саъдии Шерозӣ (1184-1292) дар таърихи афкори ҷамъиятии халқҳои тоҷику эронӣ чун муаллими ахлоқ, ақлу хирад, шахси сиёсатдон ва ҳақими зиндагидӯст шинохта шудааст. Саъдӣ адибест, ки масъалаҳои сиёсат, нуктаҳои иҷтимоӣ ва муаммоҳои зиндагиро бо меъёри ахлоқ, ақлу хирад чен намуда, ҳамчун мутафаккир, олим, шоир ба тарбияи хислатҳои неки инсон эътибори махсус додаст.

Инкишофи ақли ҷараёни тараққиёти қувваи идроки шахс буда, ба воситаи қобилияти фаъолият ва ҷаҳонбинии шахс инкишоф меёбад. Тарбия, ҳаёт, муҳити иҷтимоӣ дар инкишофи ақл нақши асосӣ ва аввалияро бозӣ мекунад. Тарбияи ақли асосан бо аз худ кардани донишҳои гуногун ифода ёфта, инчунин бо дигар соҳаҳои тарбия, яъне бо тарбияи ахлоқӣ, ҷисмонӣ, меҳнатӣ, эстетикӣ ва ғайра вобастагӣ дорад.

Мутафаккирони гузашта, аз он ҷумла Абуалӣ ибни Сино, Ҳаким Низомӣ, Носири Хисрав ва дигарон, дар бораи ақлу хирад ва тарбияи он басо фикрҳои амиқ гуфтаанд. Саъдии бузургвор ин масъаларо дар шароити нав инкишоф дода, оид ба ақлу хирад ва нақши он дар ҳаёти инсон фикрҳои тоза ва муфид баён кардааст. Аз рӯи ақидаи ӯ ақл дар ҳамаи фаъолияти ҳаёти инсон - фаъолияти меҳнатӣ, фаъолияти илму хунаромӯзӣ ва инчунин идора кардани давлат ниҳоят зарур аст. Ҳеҷ як фаъолияти инсон бе иштироки ақлу хирад ба вучуд намеояд. Агар шахс бе ақлу хирад бошад, аз ҳайвон фарқ намекунад. Дар ин бора дар «Соҳибия» чунин омадааст:

«Одамизоди некмаҳзар бош,
То туро бар давоб фазл ниҳанд.
Ту ба ақл аз давоб мумтозӣ,
В-арна эшон ба қувва аз ту беҳанд!

Саъдии Шерозӣ аз шахсоне, ки бо ақлу хирад дар ҳаёт амал намекунанд, нафрат мекунад ва онҳоро ба давоб (ҳайвони ваҳшӣ) баробар мекунаду ташбеҳ менамояд.

Шоир ақлу хирадро дар ҳаёти инсон «Машғал», «Раҳнамои ҳақиқат» мешуморад ва дар ҳамаи фаъолияти худ аз ақлу хирад кор гирифта ва бо ақлу хирад кор карданро тавсия менамояд. Мисол:

Хирад гуфт: - Давлат набахшад Хумой,
Гар иқбол хоҳӣ, дар ин соя ой!

Инчунин ӯ ақлу хирадро ягона хусну фазилати инсонӣ шуморида, дар ҳамаи фаъолияти инсон нақши ҳалқунанда доштани онро нишон додааст.

Аз рӯи гуфтаи Саъдӣ ақл ҳамаи функсияҳои равонии инсонро, хусусан ҳиссиёту эҳсосотро идора мекунад. Ақлро инчунин қувваи бартарафқунандаи хислатҳои бади инсон - ҳирс, ҳасад, кина, адоват, шахват ва ғайраҳо медонад. Ақл онҳоро ба худ тобеъ карда, ба зоҳиршавиашон имконият намедихад. Ба фикри Саъдӣ, агар қобилияти ақлии инсон инкишоф дода шавад, ӯ хатти ҳаракат ва фаъолиятро инчунин аз нуктаи назари танқидӣ таҳлил карда, барои бартараф кардани хислатҳои бадаш кӯшиш мекунад.

Саъдии Шерозӣ ақро на танҳо раҳнамои фаъолияти ҳаррӯзаи ҳаёти шахс, балки аслиҳаи ҳал кардани мушкилоти иҷтимоӣ ва умуминсонӣ низ ҳисоб мекард. Ӯ таъкид карда буд, ки шахсоне, ки ба идора кардани мамлакат ва қори давлатӣ машғуланд, бояд донишманд ва боақлу тадбир бошанд. Дар бузургтарин асари манзуми худ «Бӯстон» Саъдии бузургвор дар боби «Адлу тадбиру рой» аз ҳаёти подшоҳони гузашта ҳикояҳо оварда, дар ин асос ин фикру мулоҳизаҳои худро исбот менамояд. Дар ин ҳикояҳо мусанниф ақидаи худро оид ба зарурияти бо ақлу хирад будани идоракунандагони мамлакат, аз номи подшоҳон ба фарзандонаш, ба тарзи насихат ифода кардааст :

Шунидам, ки дар вақти назъи равон
Ба Ҳурмуз чунин гуфт Нӯшинравон.
Ки хотирнигаҳдори дарвеш бош,
На дар банди осоиши хеш бош.
Наёсояд андар диёри ту кас,
Чу осоиши хеш чӯию бас.
Наояд ба наздики доно писанд,
Шубон хуфтаву гург дар гӯсфанд.
Бирав, поси дарвешу муҳтоҷ дор,
Ки шаҳ аз раият бувад тоҷдор.

Дар ҷои дигари ҳамин боби «Бӯстон» омадааст:

Шунидам, ки Ҷамшеди фарруҳсиришт,
Ба сарчашмае – бар ба санге навишт:
- Дар ин чашма чун мо бисе дам заданд,
Бирафтанд, чун чашм барҳам заданд.
Гирифтем олам ба мардию зӯр,
Валекин набурдем бо худ ба гӯр.

Дар натиҷаи омӯхтани ҳаёт ва таҷрибаҳои бои зиндагии худ Саъдии бузургвор ба чунин хулоса меояд, ки ақсарияти подшоҳони замон разил, фосиқ ва золиманд. Бинобар ин боби якуми «Бӯстон» «Дар адлу тадбиру рой»-ро ба масъалаи идора кардани мамлакат, боби аввали «Гулистон»-ро «Дар сирати подшоҳон» бахшида, хислатҳои подшоҳон ва табақаҳои ҳукмронро хеле бераҳмона фош карда буд. Вай нишон додааст, ки ақл барои барқарор кардани адолат, ҳақиқат, нест кардани ҷабру зулм ва барои бахту саодати инсон зарур аст. Ба андешаи Саъдӣ, инсон дар олам бо ақлу хиради худ аз ҳама баланд истода, шарафманду азиз мегардад. Бинобар он инсон бояд кадрӯ қимати худро ҳама вақт нигоҳ дорад. Дар ин бора дар «Қасидаи форсӣ»-и шоир омадааст:

Қимати хештан ҳасис макун,
Ту, ки дар асл ҷавҳари нобӣ.

Саъдӣ дар ҳамаи фаъолияти ҳаёти инсон аҳамияти калон доштани ақлу хирадро нишон дода, ба тарбия намудани қобилияти ақлӣ низ эътибори махсус дода буд. Ӯ аз худ кардани донишҳои илмӣ ва ба ҳаёт татбиқ карда тавонистани онро дар иртибот ба ҷавонон ёд додан, вазифаи муҳимми тарбияи ақлӣ мешуморид. Ин аст, ки аз худ кардани донишҳои илмиро пешбарӣ карда, дар фаъолият ва дар ҳаёти шахс аҳамияти калон доштани илмро нишон медиҳад. Адиби кордида ҳамон одамонро оқил ва боахлоқ мешуморад, ки онҳо барои омӯхтани илм ва дар амал татбиқ кардани он кӯшиш кунанд.

Ў ба қувваи таълим боварии калон зоҳир намуда, чунин мешуморад, ки таълим аҳамияти калони тарбиявӣ низ дорад. Маҳз таълим ва тарбия шахсро ба дараҷаи баланди ахлоқӣ мебардорад. Одами бемурувватро ба шахси одил табдил медиҳад. Хислатҳои бади инсон, монанди ҳасад, худписандӣ, дурӯягӣ, мунофиқӣ ва ғайраҳо одатан аз бедониши инсон пайдо мешаванд, ки Шайхи хирадманд онҳоро маҳкум менамояд. Шайх Саъдӣ чун фарди покгинат аз ақлу хирад кор гирифта пешвоёни дину мазҳабро дар хилоф будани раъю амалашон сарзаниш карда, аз ҷумла менависад, ки писаре бар падар мегуфт: «Суханони диловези мутакаллимин дар ман асар намекард ба иллати он ки намебинам эшонро кирдоре мувофиқи кирдор:

Тарки дунё бар мардум омӯзанд,
Хештан симу ғалла андӯзанд.
Олимеро, ки гуфт бошаду бас,
Чун бигӯяд, нагирад андар кас.
Олим он кас бувад, ки бад накунад,
Набигӯяд ба халқу х(в)ард накунад.

Саъдӣ барои камол ёфтани ақл, пай бурдани ҳақиқат ва аз худ кардани донишҳои илмӣ ҷавонро ба илмомӯзӣ даъват кардааст. Зеро ақлу хирад бо роҳи омӯхтан ва аз худ кардани донишҳои илмӣ ба даст дароварда мешавад:

Чу хоҳӣ, ки номат бимонад ба ҷой,
Писарро хирадмандӣ омӯзу рой.
Чу фарҳангу рояш набошад басы,
Бимирию аз ту намонад касе.

Адиб ҳама вақт ҷавонро даъват мекард, ки илмро аз худ кунанд ва шахсоне, ки барои илмомӯзӣ ҳавас мекарданду вале барои пурра аз худ кардани илм саъю кӯшиши ҷиддӣ накарда, маҳз, бо дониши ночизи худ мағрур шуда, донишмандӣ мекарданд, саҳт танқид мекунад ва бо овози баланди шунаво мегӯяд:

Даъво макун, ки бартарӣ аз дигарон ба илм,
Гар кибр кардӣ, аз ҳама дунон фурӯтарӣ.
Илм одамият асту ҷавонмардию адаб,
В-арна дадӣ, ба сурати инсон мусавварӣ.
Аз сад яке ба ҷой наёварда шартӣ илм
В-аз хубби хоҳ дар талаби илми дигарӣ.
Мардон ба саъю ранҷ ба ҷое расиданд,
Ту, беҳунар, кучо расӣ аз нафспарварӣ.

Саъдӣ омӯхтани илмро на танҳо барои манфиати шахсии инсон, балки барои ба мардум, ба аҳли ҷамъият ёрӣ расонидан ҳам зарур мешуморад. Вай ба олимони бо назари эҳтиром нигоҳ карда, онҳоро аз зоҳидони риёкор, дарвешони ибодатгоҳ афзал мешуморад. Ў дар ин бора чунин навиштааст:

Соҳибдиле ба мадраса омад зи хонақоҳ,
Бишкаст аҳди суҳбати аҳли тариқро.
Гуфтам: - Миёни обиду олим чӣ фарқ буд,
То ихтиёр кардӣ аз он ин фарикро ?
Гуфт: - Он гилеми хеш бадар мебарад зи мавҷ
В-ин ҷаҳд мекунад, ки бигирад ғарикро.

Вале эҳтироми Саъдӣ ба ҳамаи олимони як хел нест. Ў олимони, ки илми худро дар амал, яъне ба фоидаи халқу ҷамъият кор намефармоянд, танқид ва сарзаниш мекунад. Дар ин бора дар маъруфтарин асари ҷаҳоншумул «Гулистон» чунин омадааст:

«Якero гуфтанд: - Олими беамал ба чӣ монанд ? Гуфт: Ба замбӯри беасал». Дар чандин ҳикояҳои «Гулистон» ин фикр бо баёнҳои гуногун омадааст, ки мисолашро болотар оварда будем.

Аз ин фикрҳои қимати Саъдӣ ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки эҷодкори асил ба ақлу хиради инсон баҳои баланд дода, дар ҳамаи фаъолияти шахс зарурияти иштироки онҳоро нишон медиҳад. Вай муайян кард, ки ақлу хирад барои бартараф кардани хислатҳои бад зарур аст, ақл аслиҳаи ҳал кардани масъалаҳои иҷтимоӣ ва идора кардани давлат мебошад. Ақлу хирад мартабаи инсонро баланд карда, ўро бошараф мегардонад. Ба ин маънӣ, аз баландии ақлу хирад кор гирифта, Саъдӣ дар «Гулистон» никоҳи номувофиқи пиру ҷавонро, ки дар он дӯстӣ, рафоқат ва ишқ нест, сарзаниш менамояд. Дар ҳикояте пире зани ҷавон гирифтааст, вале дере нагузашта зани ҷавон, бо вучуди навозишҳои пирона, ўро тарк мегӯяд. Ин ҷо масъалаи оила ва оиладорӣ матраҳ гардидааст, ки барои имрӯз низ беаҳамият нест. Дар ин маврид Шайх Саъдӣ аз ақлу хирад кор гирифтаниро асоси пойдории оила медонад. Агар дар аввал Саъдӣ гӯяд, ки:

Зан, к-аз бари мард беризо бархезад,
Бас фитнаву чанг аз он саро бархезад.

Дар мавриди дигар омадааст:

Зани хуби фармонбари порсо,
Кунад марди дарвешро подшо.
Бирав, панҷ навбат бизан бар дарат,
Ки ёри мувофиқ бувад дар барат.

Дар он даврони ҳукмронии феодалӣ, ки кадрӯ қимати инсон тамоман помол гардида буд, Саъдии бузург дар бораи мартабаи инсон дар ҷамъият фикрҳои бикр ва созанда баён карда, аз муосирони худ бо ин хусусиятҳои гуманистӣ ва инсондӯстӣ хеле пеш рафта буд, ки он ҳама ба баъдинагони суҳанвар бетаъсир намондааст.

Адабиёт:

1. Шерозӣ, Саъдӣ. Гулистон. Идораи нашриёти «Ховар», - Москва, 1959. - 486 с.
2. Саъдӣ. Бӯстон. Зери таҳрири Абдул Азим Қариб. - Техрон, 1950. - С. 7.
3. Ҳамон ҷо. - С. 18-19.
4. Ҳамон ҷо. - С. 173.
5. Шерозӣ, Саъдӣ. Куллиёти нафиси ҳазрати шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ. Техрон, 1950. - С. 235.
6. А. Афсаҳзод. Дар садои бузургон. – Душанбе: Ирфон, 1986. - С. 156-239.

**ФОРМИРОВАНИЕ МОТИВАЦИИ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
СТУДЕНТОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ВУЗА**

Нурулова З.К.

Технологический университет Таджикистана

Современные тенденции в развитии и улучшении образования вызывают необходимость в подходе к проблемам подготовки квалифицированных специалистов. Изучение проблемы формирования учебной деятельности студентов, динамика её развития в процессе обучения в вузе является многогранной и осуществляется в соприкосновении психологии молодой личности и психологии развития данной личности в формате овладения будущей специальностью.

Мотивация учебной деятельности рассматривается как совокупность отношений студента к различным аспектам учебного процесса, а также как к средствам достижения цели обучения. Факторы, способствующие формированию мотивации учебной деятельности студентов технологического вуза можно разделить на две группы: объективные и субъективные. Первая группа отражает особенности организации самого образовательного процесса, интерес к вузу, специфике учебных дисциплин. Вторая группа отображает характеризующие индивидуальные и психологические особенности студентов технологического вуза и уровень сформировавшихся у них профессиональной мотивации по поступлению в вуз. Здесь немаловажны и личностные особенности преподавателей, их отношение к студентам и к своей профессии в целом [2].

Мотивация студентов технологического вуза, связанная с профессиональным интересом в овладении профессией, выступает как ресурс для становления профессионала. Для студента важна устойчивая профессиональная мотивация учебной деятельности и объективные представления о своей будущей работе, чтобы в дальнейшем стремиться к постоянному развитию и получению новых знаний и формирования профессионально важных умений и навыков. В процессе обучения мотивационная сфера у студента, безусловно может измениться. Появляются новые мотивы претерпевшие структурные изменения и происходит переоценка отдельных мотивов. Для студентов первых курсов важным является творческая самореализация и менее существенную роль играют профессиональные и коммуникативные мотивы. Однако на старших курсах лидирующие позиции занимают профессиональные мотивы, что говорит о стремлении совершенствоваться как высококвалифицированный специалист. Знания, как для младших, так и для старших курсов, являются средством достижения цели, карьерного роста и повышения благосостояния.

Как формировать мотивы учебной деятельности у студентов технологического вуза? Как реорганизовать процесс обучения студентов, чтобы их познавательная потребность, со временем, не утратилась? Совершенно ясно, что для этого необходимо приложить все усилия, чтобы студенты поняли: только самосовершенствуясь можно добиться успеха. Выпускники могут реализоваться в любой сфере деятельности, если их правильно мотивировать. Развитие положительной учебной мотивации у студентов вуза является обязательным условием личностного развития и профессиональной подготовки.

Роль преподавателя в повышении формирования мотивации учебной деятельности студентов - немаловажна. Современный преподаватель может предложить студенту большой выбор активных методов, стимулирующих инициативу и самостоятельность в решении

возникающих проблем и в решении практических задач. Традиционные формы учебной деятельности, такие как лекция или семинар также обладают огромным мотивационным потенциалом. Они указывают на логику появления проблемных ситуаций в будущей сфере деятельности специалиста и помогают в их правильном разрешении. Преподаватель, который проявляет интерес к содержанию излагаемых им знаний, к процессу обучения и воспитания, может добиться формирования у студентов устойчивой и положительной мотивации к учебной деятельности. Существует множество путей формирования у студентов необходимой мотивации к учебной деятельности. Например, создание объективных условий учебной деятельности, которые ведут к формированию у студентов нужной мотивации. Преподаватель, опираясь на имеющиеся потребности, должен так организовать учебный процесс вызвав при этом положительные эмоции удовлетворения участия на занятиях. На следующих занятиях учащиеся участвуют более воодушевленно, тем самым у них формируется стойкая мотивация к любой учебной деятельности.

Значительное место в процессе формирования учебной деятельности занимает самостоятельная работа студента, которая создаёт условия по осмыслению и овладению новых знаний. Через них студент не только получает определённую сумму знаний, но и вырабатывает творческие способности, оценивать чужую и свою точку зрения, дискутировать. Использование мотивирующих факторов по контролю знаний студентов (оценка, рейтинг, тестирование, СРС) может повысить стремление к конкуренции, что является сильным фактором мотивации в самосовершенствовании студента. Ведь студенту необходимо объяснить каким образом ему пригодятся знания в будущем [4].

Мотивация учебной деятельности студентов технологического вуза необходима при подготовке конкурентно-способных специалистов и на сегодняшний день необходимо дать им систему устойчивых знаний и умений, раскрыть их способности и возможности, развить мышление и научит гибкому подходу к решению возникающих различных проблем. Именно мотивация является главным связующим звеном в поддержании заинтересованности студента к обучению и познавательной деятельности. При этом необходимо выделить следующие мотивационные педагогические задачи:

- Индивидуальный подход к студенту, повышение самооценки.
- Умение убеждать.
- Формирование профессионального интереса.
- Ориентир на конкретную профессию.
- Перспектива и развитие.

Рассматривая мотивацию учебной деятельности студентов технологического вуза, необходимо подчеркнуть, что понятие мотив связана с понятием цель. В личности студента они тесно взаимодействуют. В создании мотивации к учебной деятельности всегда в приоритете интерес. Студенты тратят значительные усилия на усвоение интересного и поддержание интереса к изучаемому предмету, что требует от преподавателя большей компетентности. Пути становления мотивации учебной деятельности студентов технологического вуза более индивидуальны и неповторимы. Результаты рассмотрения данного вопроса становятся основой для планирования процесса формирования учебно-профессиональной мотивации и возможных перспектив развития каждого студента и всей группы в целом [5].

В ходе изучения модели формирования мотивации учебной деятельности студентов технологического вуза выявлено, что помимо изучения предметов по специальности

необходимо чередовать и подходы творческого обучения и развития активного мышления студентов, что приведёт к повышению уровня сформированности мотивации учебной деятельности. При активном мышлении происходят следующие мыслительные операции: анализ, синтез, сравнение, обобщение конкретизация. При анализе студент сравнивает свои знания с новыми полученными знаниями, а части формируют целое.

Древняя мудрость гласит: можно привести коня к водопою, но заставить напиться его нельзя. Таким образом, современная стратегия образования требует от преподавателя таких действий, при котором ведущим результатом будет являться возникновение новой познавательной потребности и повышение мотивов учебной деятельности студентов технологического вуза.

Литература:

1. Мамаева Н.А., Агапова Ю.Б. Формирование учебной мотивации студентов технических вузов. Вестник Астраханского государственного технического университета. 2008г.
2. Моисеева А.П. Формирование мотивации учебной деятельности как основное условие успешного обучения школьников. Лицензионный образовательный портал (лицензия №9757-л СМИ №ЭЛ ФС). С.52
3. Тарабрина Т.Б. Формирование учебной профессиональной мотивации студентов технических вузов. Международный журнал экспериментального образования. 2012.
4. Хусанова Т.К., Джураева С.Н. Материалы республиканской научно-практической конференции (23-24 апреля 2021г. Душанбе 21, С.318-322
5. Шиян Н.И. Международный журнал экспериментального образования. Выпуск журнала №4 (часть 2), 2012. С.286
6. [https://ru.m.wikipedia.org>wiki](https://ru.m.wikipedia.org/wiki)
7. [https://dic.academic.ru>ruwiki](https://dic.academic.ru/ruwiki)

ТЕРРОРИЗМ В УСЛОВИЯХ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

Салимова Фарзона
Технологический университет Таджикистана

Терроризм с развитием человеческого общества совершенствовался и приобрел новые и новые угрожающие формы дестабилизации политической обстановки стран мира. Особую опасность он приобретал в условиях формирования информационного общества, когда информационная технология превратила мир в «большую деревню».

В силу этого, он представляет большую опасность не только для развитых стран, но и для остальных в социально - экономическом отношении. Дело в том, что во всех странах террористы преследуют одну и ту же цель - наводить страх в обществе путем масштабных человеческих жертв, разрушений и тем самым оказать давление на политику государства. Гражданская война, глубокий социально - экономический кризис, простаивание целых

отраслей промышленности и аграрного сектора, разрушение ритма работы сферы образования и здравоохранения стали питательной почвой для возникновения террористического настроения.

Широкое обсуждение данного вопроса в средствах массовой информации и организация встреч и конференций на различных уровнях подчеркивают остроту и актуальность данной проблемы. Особую значимость приобретает исследование динамики развития терроризма как системы. Не секрет, что под давлением мирового сообщества постоянно совершенствуются и гибко меняются формы, способы и средство международных террористических деятельности.

В этом процессе они весьма активно и умело используют глобальную коммуникационную сеть Интернет. В результате чего сформировался новый вид террористической деятельности - информационный терроризм. Сети Интернет им пользуются не только для получения благотворительных взносов, финансовых средств из заинтересованных источников, сбора необходимой информации, но и с целью вербовки людей, разведки и сбора информации, общественных терактов, наведения ужасов, рекламы своей деятельности, монтажа и распространения дезинформации о политическом руководстве и положении в стране.

На современном этапе развития цивилизации информация играет ключевую роль в функционировании общественных и государственных институтов и в жизни каждого человека. Развитие мирового информационного пространства расширяет возможности террористической деятельности государств и отдельных национальных корпоративных сообществ. Современному обществу свойственен ряд устойчивых тенденций. Имеет место активное развитие различных информационно-телекоммуникационных систем и средство с глобальным охватом населения Земли. Чем дальше, тем выше становится уровень информатизации общества. Непрерывно расширяются возможности по предоставлению государственным структурам, бизнесу, законопослушным и асимметричным гражданам, группам различных функций по обращению с информацией. Это функции по доступу к накопленным мировым информационным ресурсам (ИР), формированию собственных ИР и оперативному предоставлению их широким слоям общества. На граждане различных стран, городов, населенных пунктов через радио, телевидение, Интернет, газеты, журналы, книги, фильмы, компьютерные игры, обучение и общение идет нарастающий поток разнородной, зачастую противоречивой и недостоверной информации.

Увеличивается зависимость поведения населения от содержания этого информационного потока.

Такой поток на различных уровнях несет в себе как позитивную, так и деструктивную составляющую, приводящую к различным конфликтам в обществе и попыткам их разрешить незаконным путем, реализацией асимметричных действий, наносящих существенный моральный и материальный ущерб.

Террористические акты с использованием информационных систем направлены, прежде всего на ущемление экономических и духовных интересов отдельных граждан, организаций, государств. Их целью может быть реализация политических, экономических и социальных требований террористов. Информация и информационные технологии открывают новые возможности, новые ресурсы для всех видов террористической деятельности, в том числе и для государственного терроризма.

Сегодня высокий уровень информатизации может быть достигнут лишь в сообществе с высоким научно-техническим, промышленным потенциалом и достаточным культурно-образовательным уровнем населения. В ближайшее время в мировое информационное пространство смогут войти только развитые страны. Это пространство требует унификации информационных и телекоммуникационных технологий всех стран субъектов информационного сообщества. Это дает возможность мощным индустриальным державам, усиливать свое превосходство, а при необходимости и осуществлять давление за счет лидерства в информатизации, а в принципе осуществлять глобальный информационный контроль над мировым сообществом и фактически навязывать остальному миру свои правила жизни.

Объектом терактов на государственном уровне могут стать государственные информационные ресурсы и конфиденциальная информация информационного обмена по мировым открытым сетям. Вполне вероятно, что на этой почве могут возникать политическая и экономическая конфронтация государств, новые кризисы в международных отношениях. Поэтому информационное оружие в руках террористов представляет уже сегодня серьезную угрозу национальной и международной безопасности. Террористические группы и отдельные государства могут использовать в качестве средств осуществления теракта информационные войны и информационное оружие. К информационному оружию мы относим широкий класс приемов и способов информационного воздействия на одну из противоборствующих сторон путем дезинформации и пропаганды (с использованием даже средств радиоэлектронной борьбы). Таким оружием в руках террористов могут стать средства уничтожения, искажения или хищения информации, средства преодоления системы защиты корпоративных и государственных сетей, средства ограничения доступа законных пользователей, средства дезорганизации работы технических средств, компьютерных систем.

Универсальность, скрытность, многовариантность форм программно-аппаратной реализации, радикальность воздействия, достаточный выбор времени и места применения, наконец, экономичность делают информационное оружие чрезвычайно опасным в руках террористов. При этом информационное оружие легко маскируется под различными видами защиты, например, под видом интеллектуальной собственности, кроме того, оно позволяет совершать анонимные теракты (без объявления войны государству или угрозы интересам какой-либо корпоративной группе). Всё это облегчает доступ к информационному оружию и способствует росту угрозы его применения в интересах террористов.

Обеспечение безопасности информационной среды выступает сегодня наиглавнейшим условием нормальной жизнедеятельности общественного организма, его устойчивого развития и качественного функционирования. Производство и управление, оборона и связь, транспорт и энергетика, финансы, наука и образование средства массовой информации – все зависит от интенсивности информационного обмена, полноты, своевременности, достоверности информации. Именно информационная структура общества все больше и больше будет становиться объектом террористических воздействий в XXI в., мишенью информационного оружия в руках террористических группировок и отдельных государств.

К сожалению, темпы совершенствования форм и методов негативного информационного воздействия превышают темпы развития технологий защиты. Исходя из этого, задача нейтрализации возможного применения информационного оружия террористическими организациями, парирования непосредственной угрозы его применения

должна рассматриваться как одна из самых приоритетных задач обеспечения национальной безопасности.

В настоящее время мир озабочен состоянием защиты информационных ресурсов от угрозы посягательства террористических организаций, в связи с расширением доступа к ним через открытые информационные сети типа Интернет. Повсеместно наблюдается увеличение числа компьютерных преступлений, реальной становится угроза информационных атак на государственном уровне для достижения этнических, конфессиональных, политических, экономических и иных целей.

Понятно, что без подключения к мировому информационному пространству страну ожидает экономическое прозябание. Без оперативного доступа к информационным и вычислительным ресурсам, поддерживаемым Интернетом можно оказаться в невыгодном положении по сравнению с другими странами. Скорее всего, затормозится весь научно-технологический прогресс. Вхождение страны в мировое информационное пространство следует приветствовать как фактор преодоления внутренней дезинтеграции и как условие укрепления государственности, институтов гражданского общества, развития социальной инфраструктуры.

Однако следует помнить, что участие в международных системах телекоммуникации и информационного обмена невозможно без комплексного решения проблем информационной безопасности. Особенно остро проблемы защиты национальных и корпоративных информационных ресурсов в открытых и закрытых сетях встают в связи с вставшей во весь рост проблемой терроризма как следствия глобализации и модернизации мира.

В последнее время беспокойство общественности и ученых, занимающихся проблемами терроризма вызывает такая новая форма терроризма, как кибертерроризм (электронный, компьютерный терроризм). Под кибертерроризмом понимают преднамеренную мотивированную атаку на информацию, обрабатываемую компьютером, компьютерную систему или сети, которая создает опасность для жизни и здоровья людей или наступление других тяжких последствий, если такие действия были совершены с целью нарушения общественной безопасности, запугивания населения, провокации военного конфликта.

Особую озабоченность у специалистов вызывают террористические акты, связанные с использованием глобальной сети Интернет.

Кибертеррористы под видом программ защиты распространяют вирусы, получая, таким образом, контроль над компьютерами полиции, больниц, аэропортов. Используя информацию в этих системах, они сбивают с курса самолеты, изменяют истории болезни пациентов, убивая, таким образом, людей. Такова краткая характеристика основных форм проявления терроризма. Следует отметить, что при всем многообразии этих форм, терроризм преследует одну цель - сделать власти и людей заложниками своих интересов, вызвав у населения чувство страха, паники, незащищенности.

Литература:

1. В. Ю. Осипов, Р. М. Юсупов. Информационный вандализм, криминал и терроризм как современные угрозы обществу.- Тр. СПИИРАН, 2009, выпуск 8, ст. 34–35.
2. Д. Назиров. Проблемы терроризма и религиозного экстремизма в условиях глобализации.- Часть 1. Душанбе. «Ирфон» 2009 г., ст. 6.
3. https://ru.wikipedia.org/wiki/Международный_терроризм

4. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Терроризм>
5. <https://ru.wikipedia.org/wiki/Терроризм>

ТЕРРОРИЗМ ВА РАВАНДИ ҶАҶОНИШАВИИ ОН ДАР СИСТЕМАҶОИ ИТТИЛООТӢ

Салимова Фарзона

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Терроризм таърихи тӯлонӣ дошта, пайдоиши он ба давраҳои мубориза барои ба даст овардани қудрат дар доираи қабилаҳо, авлод, давлатҳо ва империяҳо алоқаманд мебошад. Аз замони қадим то имрӯз терроризм ҳамчун силоҳи ғайриқонунӣ, вале самарабахш дар муборизаҳои сиёсӣ истифода мешавад. Ҳазорсолаҳо гузашта бошад ҳам, аммо ҳадафи асосии он - забти зӯрии қудрат бетағйир мондааст.

Бо рушди ҷомеаи башарӣ терроризм низ шаклҳои нав ба нави таҳдидкунандаи худро пайдо карда, нооромии вазъи сиёсиро дар кишварҳои гуногуни олам шиддат бахшида истодааст. Вай дар шароити ташаккули ҷомеаи иттилоотӣ хеле васеъ босурат паҳн шуда истодааст. Аз ин рӯ, он на танҳо барои кишварҳои тараққикарда, балки барои дигар кишварҳои рӯбаинкишоф низ таҳдид калони иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ дорад. Яъне дар ҳама кишварҳо террористон як ҳадафдоранд, он ҳам бошад, тарсу ҳаросро дар ҷомеа тавассути куштори миқдори зиёди одамон, вайронкорӣ ва ба ин васила ба сиёсати давлатӣ фишор оварданро ба вучуд меоварад. Ҷанги шаҳрвандӣ, бӯҳрони амиқи иҷтимоию иқтисодӣ, сатҳи паст ва номукаммалии тамоми соҳаҳои ҷамъиятӣ ва бахши кишоварзӣ, ҳалалёбии соҳаҳои илму маориф ва тандурустӣ барои пайдоиши рӯҳияи террористӣ заминаи мусоидро фароҳам меорад.

Дар ин раванд онҳо аз шабакаи глобалӣ - коммуникатсионии интернет хеле фаъолона ва моҳирона истифода мебаранд. Дар натиҷа як навъи ҷадиди фаъолияти террористӣ - терроризми иттилоотӣ ба вучуд омадааст. Террористон шабакаҳои интернетро на танҳо барои гирифтани хайрияҳову захираҳои молиявӣ аз сарчашмаҳои гуногуни манфиатдор ва ҷамъоварии маълумоти зарурӣ истифода мебаранд, балки бо мақсади ҷалби одамон, ҷосусӣ, ҷамъоварии иттилооти ғаразнок, ҳамлаҳои ҷамъиятӣ, даҳшатафканӣ, ошкор кардани фаъолияти сохторҳои гуногуни давлатӣ, насб ва паҳн кардани маълумоти бардурӯғ оид ба роҳбарияти сиёсӣ ва вазъияти кишварҳои гуногун низ мавриди истифодаи хеш қарор медиҳанд.

Рафтори аҳолӣ аз мазмун ва мундариҷаи ин гуна манобеи иттилоотӣ вобаста аст. Чунин чараён, яъне иттилооткунонӣ, агар аз як тараф дар сатҳҳои гуногуни ҳаёти инсонӣ ҷиҳати мусбатро дошта бошад, аз тарафи дигар, ҷиҳатҳои манфиро низ доро аст, ки сабагори ҳар гуна муноқишаҳои мухталиф дар ҷомеа гардида, шароити харобиоварро ба вучуд меовард ва дар натиҷа ҳалли он на ҳама вақт бо роҳи одилона

сурат мегирад, балки кӯшиши ҳалли ғайриқонунӣ тавассути амалҳои асимметрии боис мегардад, ки зарари маънавӣ ва моддиро ба ҳуди инсоният низ расонад.

Амалҳои террористӣ бо истифода аз системаҳои иттилоотӣ пеш аз ҳама ба мақсади вайрон кардани манфиатҳои иқтисодӣ ва маънавии шаҳрвандон, созмонҳо ва давлатҳои гуногун нигаронида шудаанд. Ҳадафи онҳо метавонад иҷрои талаботи сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии террористон бошад. Технологияҳои иттилоотӣ ва иттилоот барои ҳама намудҳои фаъолияти террористӣ, аз ҷумла терроризми давлатӣ имкониятҳо ва манбаъҳои навро мекушоянд. Объекти амалиёти террористӣ дар сатҳи давлатӣ ҳамчунин метавонад захираҳои иттилооти давлатӣ ва мубодилаи махфии иттилоот дар шабакаҳои глобалии кушода бошад. Эҳтимол дорад, ки муқовимати сиёсӣ иқтисодии давлатҳо ва бухронҳои нави муносибатҳои байналмилалӣ дар ин замина ба миён оянд. Аз ин рӯ, силоҳи иттилоотӣ дар дасти террористон аллақай ба амнияти миллий ва байналмилалӣ таҳдиди ҷиддӣ ворид мекунад. Гурӯҳҳои террористӣ ва давлатҳои алоҳида метавонанд ҷанги иттилоотӣ ва яроқи иттилоотиро ҳамчун воситаи амали террористӣ истифода баранд.

Ба силоҳи иттилоотӣ метавонем роҳу усулҳои волеи истифодаи таъсири иттилоотиро аз ҷониби гурӯҳҳои ҷангҷӯ тавассути маълумоти тарғиботӣ (ҳатто бо истифода аз ҷанги радиоэлектронӣ) ҳамроҳ кунем. Ин гуна яроқ дар дасти террористон метавонад воситаи нобудсозӣ, таҳрир ё дуздии иттилоот, воситаҳои шикастани системаи муҳофизати шабакаҳои корпоративӣ ва давлатӣ, воситаҳои маҳдудкунии дастрасии маводи қонунӣ, ҳалалрасонии фаъолияти воситаҳои техникӣ ва системаҳои компютерӣ бошад.

Умумият, махфият, шаклҳои барзиёди дастгоҳҳои барномавӣ - татбиқӣ, таъсири ифротӣ, интиҳоби кофии вақту ҷои истифода ва дар ниҳоят камхарҷ будани силоҳи иттилоотӣ барои террористон қулай буда хатари онҳоро зиёд мекунад. Ҳамзамон, силоҳҳои иттилоотӣ бо номҳои мухталифи ҳифзшаванда ба осонӣ пинҳон карда мешаванд, масалан, зери номи моликияти зеҳнӣ. Илова бар ин, он имкон медиҳад, ки ҳамлаҳои террористии номаълум (бидуни эълони ҷанг ба давлат ё ба таҳдиди манфиатҳои ягон гурӯҳи ҷамъиятӣ) бароварда шаванд. Ин ҳама, дастрасиро ба яроқи иттилоотӣ осонтар карда, ба афзуншавии таҳдидҳои манфиатноки террористон мусоидат менамояд.

Имрӯз таъмини амнияти фазои иттилоотӣ шартӣ муҳимтарини фаъолияти мӯътадили тамоми соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ ва рушди устувору фаъолияти босифати онҳо мебошад. Воситаҳои истеҳсоли ва идоракунии, дифоӣ ва коммуникатсионӣ, нақлиёт ва энергетика, молия ва иқтисод, илм ва маориф - ин ҳама ба фаъолнокии мубодилаи иттилоот, пуррагӣ, саривақтӣ ва эҳтимоднокии иттилоот вобаста аст. Мутаассифона, суръати такмилёбии шаклу усулҳои таъсири манфии иттилоот нисбат ба суръати рушди технологияҳои муҳофизатӣ зиёдтар аст. Аз ин рӯ, вазифаи безаргардонии эҳтимолан истифодабарии яроқи иттилоотӣ аз ҷониби ташкилотҳои террористӣ ва муқовимат ба таҳдидҳои ғаврии истифодаи онҳо ҳамчун яке аз самараноктарин афзалиятҳои таъмини амнияти миллий баррасӣ карда шавад.

Айни замон, ҷаҳон аз вазъи муҳофизати захираҳои иттилоотӣ ва хусусан аз таҳдиди ҳамлаҳои ташкилотҳои террористӣ, бинобар тавсеаи дастрасии бемаҳдуди онҳо тавассути шабакаҳои кушоди иттилоотӣ, ба монанди интернет, нигарон аст. Рӯз

ба рӯз шумораи ҷинойтҳои компютерӣ меафзояд ва таҳдиди ҳамлаҳои иттилоотӣ дар сатҳи давлатӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳои қавмӣ, динӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва ғайра воқеӣ мегардад.

Маълум аст, ки дилхоҳ кишвар, бидуни пайваستшавӣ ба фазои иттилоотии ҷаҳонӣ, ба лағзиши иқтисодӣ рӯ ба рӯ хоҳад шуд. Бидуни дастрасии фаврӣ ба иттилоот ва захираҳои компютерӣ, ки Интернет ба он мусоидат мекунад, онҳо дар ҳолати бад қарор гирифтанишон мумкин аст. Эҳтимол, аст, ки тамоми пешрафтҳои илмию техникӣ хоҳиш ёбад. Вуруди кишвар ба фазои иттилоотии ҷаҳонӣ бояд ҳамчун омили рафъи парокандагии дохилӣ ва шартҳои таҷқими давлатдорӣ, ҷомеаи шахрвандӣ ва рушди инфрасохтори иҷтимоӣ пазируфта шавад.

Аммо, бояд дар хотир дошт, ки бе ҳалли ҳамаҷонибаи масъалаҳои амнияти иттилоотӣ иштирок дар системаҳои байналмилалӣ телекоммуникатсионӣ ва мубодилаи иттилоот ғайриимкон аст. Мушкилоти ҳифзи захираҳои иттилоотии ватанӣ ва корпоративӣ дар шабакаҳои кушода ва пӯшида, хусусан дар робита бо мушкилоти афзояндаи терроризм дар натиҷаи ҷаҳонишавӣ ва модернизатсияи ҷаҳонӣ шадид ба назар мерасанд.

Дар баробари тавсифи мухтасари яке шаклҳои асосии зуҳури терроризм бояд қайд намуд, ки новобаста ба ҳама гуногуншаклиаш, ҳадафи аслии терроризм ин ҳокимият ва гаравгони манфиатҳои хеш гардонидан одамон ва бо ин васила дар дили мардум ҷо кардани ҳисси тарсу ваҳм ва нобоварӣ мебошад.

Адабиёт:

1. Д. Назиров. Проблемы терроризма и религиозного экстремизма в условиях глобализации.- Часть 1. - Душанбе: Ирфон, 2009. - С. 6.
2. Муъаммад А.Н., Сафарализода Х.К. Амнияти миллӣ. - Душанбе, 2019.
3. Маъидзода Љ.З., Холиқзода А.Г., Одиназода Р.С. Љавонон ва амнияти иттилоотӣ. - Душанбе, 2019. - С.50.
4. В. Ю. Осипов, Р. М. Юсупов. Информационный вандализм, криминал и терроризм как современные угрозы обществу.- Тр. СПИИРАН, 2009, выпуск 8, ст. 34–35.
5. <https://studbooks.net/579098/politologiya/kiberterrorizm>. Современная угроза: ядерный, биологический и кибертерроризм. (14.04.20)
6. <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-seti-internet-terroristicheskimi-i-ekstremistskimi-organizatsiyami> Жаворонкова Татьяна Вячеславовна. Использование сети интернет террористическими и экстремистскими организациями. (14.04.20)
7. https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_числу_пользователей_Интернета
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/vozniknovenie-informatsionnogo-obschestva-kak-rezultat-mirovoy-globalizatsii>. Концов В.С. Возникновение информационного общества как результат мировой глобализации. (14.04.20)
9. <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-na-2019-god-v-mire-i-v-rossii/> Вся статистика интернета на 2019 год – в мире и в России (31.03.20)

**САБАБҲОИ ИҚТИМОЮ СИЁСӢ ВА ФАРҲАНГИЮ ИДЕОЛОГИИ
ПАЙДОИШИ ТЕРРОРИЗМ ДАР ҚОМЕАҲОИ РӮБАИНКИШОФ**

Салимова Фарзона

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Терроризм як падидаи одию маъмулӣ набуда, балки як муҳорибаи махсус ба шумор меравад. Истифодаи ин муҳориба ё тактика маҷмуи хусусиятҳои иҷтимоию фарҳангӣ ва сиёсии қомеаро дар бар мегирад. Дар сурати мавҷуд набудани ин хусусиятҳо муҳорибаҳои террористӣ амалӣ карда намешаванд.

Барои ҳамлаҳои террористӣ муҳити калони умумимиллӣ ва дар умум тамоми ҷаҳон ҳос аст. Аз ин рӯ, аввалин шартҳои пайдоиши терроризм ин ташаккули қомеаи иттилоотӣ мебошад, чунки тавассути иттилоот ва васоити иттилоотӣ тамоми қомеаи ҷаҳон ба осонӣ ба ҳам пайваст мешаванд ва ин як заминаи қулай барои терроризм ва амалиёти террористӣ маҳсуб меёбад. Ҳамин тавр агар аз як тараф ташаккули қомеаи иттилоотӣ баҳри пешравии ҳаёти ҷамъият мусоидат кунад, аз дигар паҳлу барои амалишавии терроризм бисёр шароити хубро ба бор меорад.

Терроризм дар шаклҳои муосири ҳеш дар асри XIX дар Аврупо пайдо шудааст. Яъне дар он ҷо ба вучуд омад, ки ҷамъияташ мунтазам рӯзномаю маҷалларо мутолиа мекунад. Яъне, чи қадаре ки васоити ахбори омма тавонотар шаваду қомеаро ба худ фаро гирад ва нақши он дар ташаккули ҳиссиёти қомеа баландтар гардад, мавҷи терроризм ҳамон қадар васеътар паҳн мешавад. Ба одатҳои ҳаррӯзаи ҷамъият аз қабилӣ хондани рӯзномаву маҷаллаҳо, гӯш кардани радио ва тамошои телевизор, инчунин истифодаи интернет зам шуд, ки майдони таъсири терроризмро ба қомеа афзуда ва имкониятҳои онро васеътар карда истодааст. Дар ин ҷо ҳам заминаҳои технологӣ ва ҳам сиёсӣ аҳамияти калон дорад. Давлатҳое, ки режими идоракуниашон авторитарӣю тоталитарӣ буда, дорои ҷанбаҳои пешрафтаи технологию иттилоотӣ мебошанд, вале дар айни замон мубодилаи озодаи иттилоотро дар худудашон бо истифода аз усулҳои зӯрварӣ манъ мекунад, дар баробари терроризм осебпазир нестанд.

Шартҳои дуҷуми пайдоиши терроризм ба мавҷудияти моҳияту сифати (табиат) технология ва қонуниятҳои инкишофи муҳити технологию инсон зич алоқаманд аст. Яъне дар баробари вусъат ёфтани пешрафти илмию техникӣ - муҳити техногенӣ мураккабтар ва осебпазиртар мешавад. Рушди технология ба шахс имконият медиҳад, ки муҳити иҷтимоию технологӣ ва табииро беамониат ва пурра вайрон кунад ё аз байн барад.

Барои нобудкунии ҳама гуна объекти моддӣ қувваи махсусе лозим аст, ки баробар ё мувофиқ ба қувваи ҳамон объект бошад. Дар замонҳои қадим барои вайрон кардани сарбандҳо ё пирамидаҳо шумораи зиёди одамон ва вақти хеле зиёд лозим буд ва чунин амал аз назри қомеа дур намемонд. Яъне барои амалишавии терроризм вақт ва ашхоси зиёд лозим аст, ки ин гуна раванд аз ҷаҳми ҷамъият пинҳон нахоҳад монд. Рушди технология имкон дод, ки қувваи лозима дар маркази асосӣ ҷамъоварӣ шавад ва қотейан барои несту нобуд кардани муҳити моддӣ ё табиӣ истифода бурда шавад. Ҳамин тариқ қойҳои ханҷару камон ба динамит, милтиқ ба нишони оптикӣ, гранатомёт ба мушаки ҳавоию заминӣ иваз шудан гирифт.

Дар натиҷаи ин дигаргунӣ муҳити технологӣ боз ҳам зичтар ва осебпазиру нозуктар мегардад. Дар натиҷа қобилияти давлат барои ҷилавгирӣ аз фаъолияти террористон ва зарбаи ҳар гуна ҳамлагарон дар ҳар нуқтаи фазои иҷтимоӣ пасттар мешавад. Дар ҷаҳони муосир офатҳои техниқию табиӣ бе даҳолати террористон низ рух доданаҳ мумкин аст.

Шарти сеюми пайдоиши терроризм бо вайроншавии ҷомеаи суннатӣ ва ташаккули ҷомеаи муосир, ки ба арзишҳои либералӣ нигаронида шудааст, алоқаманд мебошад. Терроризм вақте рух медиҳад, ки фарҳанги анъанавӣ бо ҷомеае, ки хостгори консепсияи шартномаи иҷтимоӣ аст, иваз карда мешавад. Яъне арзишҳои либералӣ ва ғояҳои шартномаи иҷтимоӣ муаррифғари қафолати ҳаёти инсон ва масъулияти мақомот дар назди шахрвандон мебошад.

Ҳамлаҳои террористӣ бо садои баланд хабар медиҳанд, ки мақомот наметавонад ҳаёт, саломатӣ ва оромии шахрвандонро қафолат диҳад ва инчунин аз уҳдаи вазифаи худ баромада наметавонад. Дар ин ҷо террористон аз механизми махсуси найранги (шантаж) сиёсӣ истифода мебаранд. Агар ҷомеа ба амалҳои террористон воқуниш нишон надиҳад ва ё дар атрофи қудратҳо муттаҳид шавад, терроризм тамоман таъсирашро аз даст медиҳад.

Шарти чоруми терроризм ин мушкилоти воқеие мебошанд, ки дар ҷараёни рушди таърихӣ ба миён меоянд. Онҳо метавонанд ҷанбаҳои хеле гуногун аз қабилӣ сиёсӣ, фарҳангӣ ва иҷтимоӣ дошта бошанд. Сабабҳои маъмултарини терроризм ин сепаратизм ва ҳаракатҳои миллии озодихоҳӣ, инчунин низоъҳои динӣ, этникӣ ва идеологӣ мебошанд. Терроризм падидаест, ки ба марҳилаҳои бухронии гузариши муосиркунонӣ хос аст. Терроризм дар ҳудуди фарҳангҳо ва давраҳои рушди таърихӣ ба вучуд меояд. Намунаи барҷастатарини ин авзоъ бархӯрди давлатҳои Исроил ва Фаластин аст, ки ҷаҳони ислом бо тамаддуни аврупоӣ дар умқи Осиё рӯ ба рӯ аст ва ҷомеаи суннатии Фаластин бо ҷомеаи муосири Исроил дар задухӯрд мебошад. Ҷомеаҳои, ки аз ҷиҳати фарҳангӣ ва фазой якхела (Ҳолланд, Швейтсария) мебошанд, аз терроризм бештар ҳифз шудаанд. Терроризм дар ҷомеаҳои тоталитарӣ ва авторитарӣ вучуд надорад ва вучуд дошта ҳам наметавонад, чунки дар ин гуна давлатҳо барои ба амал омадани терроризм шароит мавҷуд нест. Яъне дар ин гуна ҷомеаҳо ҳар як зухурот ва фаъолияте, ки бар зидди давлат ва ҳокимияти мавҷуда ба амал меояд, он ҳамчун террор ба муқобили тамоми минтақаҳо, халқҳо ва ҳама гуна гурӯҳҳои иҷтимоӣ шуморида мешавад. Дар баробари ин, терроризм дар кишварҳои, ки парокардаанду беҳокимиятӣ роиҷ аст ва ҷомеа назорат намешавад, он қадар пурмаҳсул нест.

Терроризм дар сурате имконпазир аст, ки ҳадди ақал як қисмати ҷомеа ба қори террористон ҳамкорӣ дошта бошад. Барои террористҳо ба ғайр аз диверсантҳо — мутахассисони махсус тайёр кардашуда, ки дар муҳити ҷангӣ қор карда метавонанд, инчунин партизанҳои лозим аст, ки дар байни аҳоли дастгирӣ меёбанд. Яъне агар ин гуна дастгирӣ дар байни халқ нисбат ба террористон набошад, амалиёти онҳо дар бисёр маврид ба ноқомӣ дучор шуда ва оқибат ба аз байн рафтани фаъолияти террористӣ мегардад.

Терроризм нишондиҳандаи равандҳои бухронӣ мебошад. Ин як роҳи нобаробарӣ байни ҷомеаю мақомот ва байни як қисми алоҳидаи ҷомеа ва умуман ҷомеа мебошад. Он аз як мушкилоти шадид дар якҷанд минтақаи муайяни фазои иҷтимоӣ шаҳодат медиҳад. Дар робита ба ин, терроризм як роҳи муайяни ҳалли пурқуввати ҳарбию

низомӣ надорад. Пешгирикунӣ ва сарқӯби террористон танҳо як қисми мубориза бо ин офат ва бадӣ аст. Бахши дигар бошад, дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиеро дар бар мегирад, ки барои ифротигардонии ҷомеа ва гароиш ба терроризм замина мегузорад.

Адабиёт:

1. В. Ю. Осипов, Р. М. Юсупов. Информационный вандализм, криминал и терроризм как современные угрозы обществу.- Тр. СПИИРАН, 2009, выпуск 8,ст. 34–35.
2. <https://studbooks.net/579098/politologiya/kiberterrorizm>. Современная угроза: ядерный, биологический и кибертерроризм. (14.04.20)
3. <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-seti-internet-terroristicheskimi-i-ekstremistskimi-organizatsiyami> Жаворонкова Татьяна Вячеславовна. Использование сети интернет террористическими и экстремистскими организациями. (14.04.20)
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/Список_стран_по_числу_пользователей_Интернета
5. <https://cyberleninka.ru/article/n/vozniknovenie-informatsionnogo-obschestva-kak-rezultat-mirovoy-globalizatsii>. Концов В.С. Возникновение информационного общества как результат мировой глобализации. (14.04.20)
6. <https://www.web-canape.ru/business/vsya-statistika-interneta-na-2019-god-v-mire-i-v-rossii/> Вся статистика интернета на 2019 год – в мире и в России (31.03.20)

**САҲМИ УСТОД МИРЗО ТУРСУНЗОДА ДАР ТАШАККУЛИ ШЕЪРИ
МУОСИРИ ТОҶИК**

**Саъдуллоева Тағойгул
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон**

Адабиётшиноси маъруф Соҳиб Табаров зимни баррасии масъалаи анъана ва навоарӣ дар адабиёти бадеӣ андешаронӣ намуда, шартӣ асосии навоарӣ дар шеърро пеш аз ҳама дар “сухани ба талаботи баланди меъёрҳои суханварӣ ҷавобгӯ будан” медонад. Ҳамзамон, муҳаққиқ дар идомаи андешаҳои худ меъёрҳои дигареро дар инкишофи навоарӣ ба миён гузоштааст, ба ҳулосае меояд, ки навгӯиҳо танҳо ба шоире даст медиҳад, ки ӯ “бо сабку услуб ва андешаи тоза ба тарзи нави баён ва тозагиҳо дар тасвиру ҳунар, таҳқиқи масъалаҳои иҷтимоӣ фалсафӣ ва сиёсӣ ҳунар” ба шеърро шоирӣ муносибат намояд. Барҳақ, татбиқи ин гуна талаботро мо метавонем дар фаъолияти эҷодӣ ҳунарии устод Мирзо Турсунзода мавриди мушоҳида ва омӯзиш қарор дод.

Мирзо Турсунзода дар инкишофи ташаккули шеъри муосири тоҷик саҳми арзанда ва назаррас гузоштааст. Эҷодиёти ӯ аз охири солҳои 30 –уми қарни 20 сар шуда то имрӯз мавриди гуфтугӯ суханварон ва муҳаққиқон қарор дорад. Зеро ӯ дар тӯли солҳои фаъолияти эҷодӣ дар шеъри муосири тоҷик уфукҳои тозае эҷодиро ба вучуд оварда барои шоирони минбаъда роҳи равиши тозаеро ба мерос гузошт. Пеш аз ҳама Мирзо Турсунзода дар шеъри муосири тоҷик мавзуҳои наву тозаеро ба вучуд оварда, онҳоро ба ҷараёни

зиндагии мардум мутобиқ намудааст. Дар шеъри Турсунзода пеш аз ҳама инъикоси бадеӣ фикру андеша, ҳиссиёти мардуми тоҷик ахлоку одоби ҳамидаи инсон ва арзишҳои баланди миллӣ, таърихӣ мавридӣ инъикос қарор гирифтааст. Хусусияти муҳимтарини шеъри шоир аз он ибрат аст, ки ӯ тамоми мавзӯҳои наву тозаро мавриди тарғиб дар шакли мунтазам ва бо забони олийҷаззоб, образҳои рангоранг, санъати нафис таҷассум намудааст. Турсунзода мавзӯҳои замони зиндагии худро мавриди шинохт қарор медиҳад. Ва ҳамзамон ба шеъри худ вазифаҳои бузургеро гузошта, ҳалли онҳоро аз қарзи шахрвандии худ медонад. Дар шеъри Мирзо Турсунзода ифтихор ва арҷгузори бисёр ба мушоҳида мерасад. Шоир ҳатто зиндагии ояндаи худро дар шеъри худ зинда мебинад.

Шеъри ман !
Медонамат зебо саманди ман тӯй ,
Рӯзи майдон беамон тиру қаманди ман тӯй .
Осмони беғубори дилписанди ман туй .
Дуртар , болотар аз арзу само паровоз кун.
Чунки танҳо қавақаби баҳти баланди ман туй.

Чунин ифтихор дар шеъри гузоштаи мо хеле маълум буда, метавон онро ба анъанаҳои адабӣ баробар намуд. Масъалан Фирдавсӣ “ Шохнома ”-и худро “ Пай афкандам аз назм кохи баланд ” унвон мекунад. Турсунзода бошад , шеърашро хуни чигар, пораи дил, захмати бештар , савдои мушқил унвон медиҳад , ки инро мо дар ҳар шеъри шоир мушоҳида карда метавонем. Шоир шеърро на маҳсули тақлид , балки натиҷаи сухтанҳо ва оташпорае аз танӯри дил медонад.

Шеъри ҳам бояд занад фавворае ,
Аз танӯри дил , чу оташпорае .
Сӯхтан пӯлоду оҳан офарад ,
Аз шароре тоза гулхан офарад.

Метавон таъкид намуд , ки мавзӯи Ватан ва Модар дар шеъри устод Турсунзода ташаккул ёфта он ба суннатӣ адабӣ боис гашт , ки то иирӯз дар адабиёти муосири тоҷик аҳамияти бештар пайдо карда истодааст. Шоир ватанашро дар баробари шеъри худ дӯст медорад ва бояд таъкид кунем , ки чунин муҳаббати беандоза нисбати Ватан дар шеъри муосири тоҷик беназир аст. Турсунзода аз Ватан ифтихор дорад.

Ватан, дар ҳар кучо омад ба сар фораи ҳавои ту ,
Ман аз он сӯи укёнус бишнидам садои ту ,
Агарчӣ дар миён тӯфону мавҷи баҳраҳо буданд ,
Вале омад ба гӯши ман садои рӯдҳои ту.

Мавзӯи дигаре ,ки маҳз ба иқдоми устод Турсунзода дар адабиёти тоҷик аҳамият пайдо кард. Тараннуми Модар мебошад. Бояд қайд намоем , ки мавзӯи Ватан ва Модар дар адабиёти гузаштаи мо собиқа надорад. Шоирон ба ин мавзӯ умуҷум камтар тавачҷух менамуданд . Вале Турсунзода ин мавзӯро ба дараҷаи як чараёни адабӣ расонид , ки имрӯз дар эҷодиёти шоирон ба мавзӯю мундариҷаи тоза баён шуда истодааст.

Дӯст дорам , модарам бо ёди ту қишлоқро,
Рӯдҳои нуқрагину нилгун офоқро ,

Чилвагар дар боми мактаб лолагун байрокро ,
Ҳамзамон қишоқиёни дар муҳаббат тоқро.

Зан ва бузургдошти он низ дар ашъори гузаштагони мо на он қадар аҳамияти бадеӣ дорад. Шояд ба таъсири ҷараёнҳои динию мазҳабӣ бошад, ки ба ин мавзӯ шоирони мо камтар тавачҷуҳ мекардаанд. Ҳатто то Турсунзода ба мавзӯи зан шеър ё дostonҳо ба назар намерасад. Дар адабиёти бадеӣ то инқилоб ва баъди он фақат аз кӯтоҳаклии занҳо ёд мешавад. Турсунзода занро ҳамчун образи офаранда , бунёдкор роҳнамо , зиндагисоз муаррифӣ намуд .

Мард бошӣ байрақи болои сар кун номи зан,
Сабт дар боби зафар бо хатти зар кун номи зан.
Номи зан то осмон бардор дар болои каф ,
Машғали тобанда чун шасму қамар кун, номи зан.

Ҳамин тариқ, саҳми мондагори ашъори Мирзо Турсунзода дар рушду нумуъи адабиёти муосири тоҷик беандоза буда, ҳолиё “дар рӯзгори навини соҳибистиклолиятмон, ки акнун баъди гузашти солиён осори безаволи ин қаламкаши сеҳрофарин ва мактаби азими ӯ дар раванди ҷомеасозиву давлатдорӣ миллии мо, дар бедориву худогоҳии фард-фарди кишвари азизи тоҷикон манъбаи илҳому мабдаи ваҳдати аҳли башар мебошад .” Ва ҳанӯз ҳам дар арзу самои қаламрави адабиёти муосири шеъри Турсунзода чун кавкаби бахти баланд парвозӣ аст.

Адабиёт:

1. Табаров Соҳиб. Ҳаёт, адабиёт, реализм. Қисми 2. Душанбе: Ирфон ,1978.-244 с.
2. Сайфуллоев А.Ҷанбаҳои ҳунарии шеъри Мирзо Турсунзода / Ифтихори миллат.-Душанбе :2002.-с.78-97.
3. Мирзо Турсунзода. Ҳамеша бо ватан. Душанбе ,” Адиб ”. 2001.408 с.
4. Камол Насрулло. Устод Турсунзода шоири навпардоз. /Адабиёт ва санъат. 8-уми апрел. с.2021, № 15 (2090) с. 4-5.
5. Кӯчаров А. Турсунзода . Маҳорат ва садоқат.-Душанбе , 2011.- 46-56 с.
6. Турсунзода М. Куллият.-чилди 1.-Душанбе: Ирфон ,1971.-328 с.
7. Туреунова М. Садои Осиё то фиғони Афғонистон / Технологияҳои инноватсионӣ, ҷаҳонишавӣ ва гуфтгӯи тамаддунҳо. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ. (22-32 апрел с.2011) с. 123-127.

Собиров Ғ., Саидов Ш.

Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон

Санъати тасвири тоҷикон таърихи куҳанбунёд дошта, оғозаш ба асри санг рост меояд. Ин навъи санъат дар давраҳои гуногун вобаста ба ҳаводиси табиӣ, воқеаҳои таърихӣ ва ҷаҳолияти шахсонӣ алоҳида шакл гирифтаву нашъунамо ёфта, то имрӯз боқӣ монда, бо фарогирии таҳаввулотӣ гуногун як қисми муҳимми мероси таърихӣю фарҳангии инсониятро ташкил медиҳад.

Вақте сухан аз санъати тасвирии солҳои 80 –ум ва ибтидои солҳои 90-ум меравад, бисёре аз муҳаққиқон барои пешрафти ҳунари рассоми Тоҷикистонро дар ин марҳила бо номи гурӯҳҳо аз мусаввирон вобаста медонанд, ки он солҳо аз муассисаҳои таҳсилоти олии рассоми фориф шуда, дар диёри худ ба ҷаҳолияти ҳунари пардохтаанд. Дар навбати худ санъати тасвирии асри XX ва санъати графика бе ҷаҳолияти осори Хоҷаев Фаррух Собирович тасаввур кардан амри маҳол мебошад.

Фаррух Хоҷаев соли 1960 дар шаҳри Душанбе ба дунё омадааст. Аз овони наврасӣ рангу қаламро бо ҳам пайваста, бештар барои тасвири зебоиҳои табиат кӯшиш намуда ба ҳулосае омад, ки ҳуҷҷатҳои худро ба омӯзишгоҳи Коллеҷи рассоми шаҳри Душанбе месупорад. Дар муддати чор соли таҳсил дар ин муассиса ӯ ҳамаи нозуқиҳои санъати тасвириро бо кӯшишу ғайрати зиёд аз худ намуд. Баъди хатми коллеҷ Фаррух Хоҷаевро ба сифати ороишгар дар нашриёти “Ирфон” ба кор даъват намуданд. Ҷаҳолияти ин давраи рассоми дар ороиши китобҳои “Ҷаллодони Бухоро” соли (1984) ва “Афсонаҳои суғдӣ” соли (1988) хеле равшан таҷассум ёфтаанд. Кӯшишу ғайрати ин ҷавонро ба эътибор гирифта, роҳбарияти даврии нашриёт вайро соли 1988 барои таҳсил ба Институти полиграфӣи шаҳри Львови Ҷумҳурии Украина мефиристанд. Донишкадаи мазкурро соли 1990 бо дипломи аъло хатм менамояд ва барои идомаи ҷаҳолият ба ватан ба шаҳри Душанбе бармегардад. Ӯ аз соли 1994 оғоз намуда, иштирокчи намоишҳои дохилӣ ва хориҷӣ мегардад. Дар соли 1994 дар намоише, ки дар Венгрия баргузор гардид, Фаррух Хоҷаев иштироки ҷаҳолана дошт ва ба ғаматаҳо ва мукофотҳо сарфароз гардид. Соли 1997 сазовори мукофоти аввал ва ғаматаи Биенналеи мамлакатҳои Осиеи Марказӣ дар шаҳри Тошканд баргузор гардида буд, ки Фаррух Хоҷаев ба ҷои “Гран-При” сазовор гардидааст. Соли 1999 дар озмуни ороиши китоб, ки аз тарафи фонди Оғохон гузаронида шуд, ғолиб доништа шуда, сазовори мукофот гардид. Фаррух Хоҷаев аз соли 1999 дар Муассисаи давлатии “Коллеҷи ҷумҳуриявии рассоми ба номи М.Олимов” ҳамчун рассоми – омӯзгор аз ғанҳои таҳассусӣ дарс мегуфт. Аз соли 2013 то 2017 раиси Иттифоқи рассомони Тоҷикистон буд. Ҷаҳолияти Фаррух Хоҷаев ҳамчун раиси Иттифоқи рассоми ба даврае рост омад, ки иттифоқ аслан аз ҷаҳолият бозмонда, мутаҳассисони соҳа пароканда гашта буданд. Фаррух Хоҷаев дар як муддати кӯтоҳ тавонист ҷаҳолияти Иттифоқи рассомони Тоҷикистонро барқарор намояд.

Фаррух Хоҷаев дар баробари санъати тасвирӣ бо мақсади рушди яке аз ҳунаҳои қадимаи дигари тоҷикон рӯй ба кулолгарӣ овард. Худаш ин ғардиши эҷодиашро фақат эҳе ва равнақи ин санъати қадима шарҳ дода буд. Эҷодиёти вай асосан аз гили пухта, ки дар солҳои 2008-2009 офарида шудаанд, хеле сода буда, аз лонаҳо, ҳайвонот ва шаклҳои гуногуни офаридаҳои табиат иборат буданд. Дар офаридаҳои Фаррух Хоҷаев ранги табиӣ сурхчаи лойро бисёртар нигоҳ медорад. Дар онҳо ягон намуди ранги маҳсус истифода накарда, ҳамин

тавр ороиш медод, ки гӯё тасодуфан ба он ранги сафед пош хӯрдааст. Ба ин офаридаҳо мусаввараҳои “Малика” ва “Қоқу” (соли 2009) мисол шуда метавонанд. Ин шоҳаҳои ба боло саркашидаро рамзи анъанавию қадимаи тоҷикон кучкорак дар шакли решаи шох ба ҳам мепайвандад. Ин рамзи бузургӣ, олоқа бо кайҳон дар байни хунармандони гузашта барои ороиши ҷойҳои муқаддас, махсусан, мазорҳо ҳам дар шакли кулолӣ, ҳам дар шакли кандакорӣ дар ҷӯб, ҳам дар шакли кашидадӯзӣ васеъ истифода мешуд.

Асарҳои рассом дар соҳаи санъати тасвирӣ эҷод шудааст. Аз ҷумла дар ороиши китобҳо, мусаввараҳо ва ҳайкалтарошӣ асар офаридааст. Асарҳояш дар осорхонаҳои милли ва шахси ҷойгир аст. Аз ҷумла дар Тоҷикистон, Русия, Европа, Туркия, И.М.А ва ғайра мебошад. Санъати Фаррух Хоҷаевро дарк кардан мумкин аст, ки аз хурдӣ ҳаракатҳои рассом дар сатҳи олій буда, одамизод, кайҳон, ҳаво, фазо ва корҳои ӯ доимӣ пешрафта будаанд. Корҳои эҷодкардаи рассом (ҷуссаҳои сарбаста, архитипи реликтивӣ) характери ретуалӣ дорад. Устод корҳои қадимаи эҷодкорӣ доштааст. Корҳои эҷодии Фаррух Хоҷаев танҳо рассоми графикист.

Асарҳои қаламкашӣ - “Тирамоҳ” 2013, “Серияи ишқ” 1986, “Афтиш” 2001.

Асарҳои ҳайкалтарошӣ - “Рақс” 2009, “Парвонаҳо” 2009, “Рукут” 2008, “Дӯстӣ” 2008.

Асарҳои мусаввирӣ - “Симурғ” 1993, “Моҳтобшаб” 1996, “Шоҳмад” 1998, “Нур” 2006, “Кирдор” 2000.

Фаррух Хоҷаев метавонист бо хунару маҳораташ аз корҳои адабиётшиносон, нависандаҳои тоҷикро низ тасвир намояд. Мисол, Садриддин Айни, повести “Бухорои Шариф” соли 1984, лигендияи “Суғдиён” соли 1988, “Вайс” соли 1984-1988 ва ғайраҳо эҷод кардааст. Ба худ махсус хоси эҷод дошта, адабиёти қаҳрамонҳои оламо тасвир кардааст. Саршавии кори ӯ ду шоҳа рӯшноӣ ва ҷилодор буда, образҳои ҳайратангез дорад.

Бештари корҳои Фаррух Хоҷаев услуби санъати рангҳои дарахт, рангҳои парандаҳо эҷодиёди сувелӣ дорад. Асарҳои вай “Афтиш” соли 1993, “Шутури тиллоӣ” соли 1996 ва ғайра мебошад. Асарҳои “Мактаб дар шаб” соли 2000, “Фавора” соли 2006 ҳамаи корҳои меъморӣ Фаррух Хоҷаев нақшу нигори спирали секунча, давра, крестӣ доштааст. Корҳои эҷодии композитсионӣ ӯ рангҳои намуди барг мебошад. Дунё (офтоб, моҳтоб, ситора) ва табиати ӯ оташ об, танӯр, чароғак рӯҳи одамизот дорад. Мусаввараҳои Фаррух Хоҷаев қаламкашӣ ва ҳайкалтарошӣ, кулолгарӣ образи рангҳои узор (нақшу нигор), намудор буда, рассоми таввалудшудаи тоҷик буда, фарҳанги муваффақи одамизот симболи кайҳонӣ дорад. Устод яке аз ташаббускорони ташкили Донишқадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон буда, аз рӯзҳои нахустини ташкил гардидани он ба шогирдон дарси маҳорат меомӯхт. Солҳои 2014-2016 мудири кафедраи графика ва аз моҳи феврالی соли 2019 декани факултети санъати тасвирӣ буд. Дар як муддати кӯтоҳ ӯ тавонист, ки шогирдони зиёдеро дар атрофи худ ҷамъ намояд ва онҳоро барои аз худ намудан ва раванги ин санъати қадимаи мардуми куҳанбунёд равона созад. Хоҷаев Фаррух 12 декабри соли 2019 вафот кард. Марги ин рассом, шахсияти нотакрор, ки аз худ мероси фаромӯшнопазире гузоштааст, на танҳо талафот ба оилаи ӯ, балки талафот ба санъати Тоҷикистон мебошад. Ёди ин рассом – график, ки дар айни ҷӯшу хурӯши эҷодӣ буда аз байни мо рафт, дар дилу дидаҳои дӯстон, ҳамкорон, шогирдон ва аҳли коллектив ҳамеша ҷовидон хоҳад монд.

Адабиёт:

1. Фаррух Ходжаев. Графика и скульптура. – Душанбе, 2017.
2. Фаррух Хоҷаев. Санъати графика (дастури таълимӣ). – Душанбе, 2015.
3. З. Боймуродова., М. Улджабоева. Санъати тасвирии Тоҷикистон. – Москва, 2015.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ФАКУЛТАТҲОИ САНОАТИ САБУК

Турсунова М.У.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Забон муҳимтарин воситаи алоқаи одамизод аст. Одамон бо воситаи забон бо якдигар фикр баён мекунанд ва фикри якдигарро мефаҳманд. Таълими забони модарӣ аз худ кардани донишҳои ҳақиқатан системанок доираи муайяншудаи дониш, инкишофи малакаҳои хониш, хат ва нутқи даҳанакии дурустро бояд таъмин намояд. Забон ҳодисаи иҷтимоӣ буда, бо ҷомеа алоқаи ногусастанӣ дорад. Одамон дар қору зиндагии ҳаррӯза тавассути забон бо ҳам мубодилаи афкор мекунанд, афкори қору меҳнат месозанд, илмеро инкишоф медиҳанд, неъматҳои моддӣ меофаранд ва ба ин васила зиндагиро раванқ мебахшанд. Беҳуда нагуфтаанд, ки забон ҳамсафари доимии ҷамъият аст.

Азбаски забон бо тамоили ғаъолияти одамон саҳт иртибот дорад, аз байн рафтани калимаҳои алоҳида, тағйири маънои калимаҳо ва пайдо шудани воҳидҳои нави луғавӣ дар он амри ногузир аст. Аммо ҳамаи ин дигаргунӣ на ба тарзи ногаҳонӣ, балки кам-кам ва бо мурури замон ба амал меоянд. Забон бо тафаккур алоқаи бевосита дорад.

Забон шуури воқеист ва воқеияти фикр дар забон зоҳир мегардад.

Абдурахмони Ҷомӣ гуфтааст:

Ҳар чи ба дил ҳаст поқу памид,
Дар суҳан ояд асари он падида.

Саъдии Шерозӣ ба ин маънӣ гуфтааст:

Забон дар даҳон. эй хирадманд, чист,
Калиди дари ганҷи соҳибхуна.
Чу дар баста бошад, ҷӣ донад касе,
Ки ҷавҳарфурӯш аст ё пилавар.

Забон оинаи фарҳанги халқ аст. Ин нуқта чунин маънӣ дорад, ки саргузашт ва вазъи илму дониши ҳар халқу миллат дар забони вай таҷассум меёбад. Он миллате, ки соҳиби фарҳанги мутараққист, забони ғанӣ хоҳад дошт ва баръакс.

Забони мо айнан фарҳанги миллат ва мояи ифтихор аст, зеро вай аз ҷумлаи забонҳои сарватманд буда, бештар аз ҳазор сол қабл аз ин соҳиби шоҳаи адабии худ гашта буд.

Аз таърихи қабули қонуни забон сӣ сол зиёд сипарӣ шуда бошад ҳам, татбиқи он ҳанӯз ба таври дилхоҳ сурат нагирифтааст. Ҳукумати Ҷумҳурӣ ва Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин замина як силсила қарору тadbирҳо пешниҳод намудаанд, то ки қонуни забон давра ба давра тамоми идораву муассисот ва корхонаву ташкилот татбиқ гардад. Лекин қарору дастур ва тadbирҳои Ҳукумати Вазорати маорифи ҷумҳурӣ на дар ҳама ҷо қотеона ба инобат гирифта мешаванд ва иҷро мегарданд. Яке аз далелҳои муҳимми ин иддао масъалаи забони тоҷикии таҳассусӣ дар мактабҳои олии ҷумҳурӣ шуда метавонад. Ҳамагон медонем, ки дар гурӯҳҳои тоҷикии факултаҳои ғайрифиллологии мактабҳои олии ҷумҳурӣ таълиму омӯзиши забон ва адабиёти тоҷик амал мекард, лекин дар панҷ – шаш соли охир таълими забон қатъ гардид.

Чун мо соҳиби давлати мустақил шудем, яке аз муқаддасот ва появу рӯкни асосии ҳар як давлати соҳибистиқлол забони он мебошад, бинобар ин ҳар як фарди ҷомеа вазифадор аст, ки забони давлатиро хуб донанд ва онро эҳтиром намояд. Аммо тавре таҷрибаву мушоҳидаҳо нишон медиҳанд, дараҷаи саводи забонии донишҷӯёни мактабҳои олии дар сатҳи хеле паст буда, дар навишту гуфтори онҳо одитарин меъёрҳои забони адабӣ - забони давлатӣ риоя намегардад. Ҳол он ки рӯзгору раванди ҷомеа тақозо менамояд, ки ҳар мутахассиси оянда, сарфи назар аз таҳассусаш аз он ҷумла факултаи саноати сабук бояд забони адабиро ба андозаи зарурӣ ва даркорӣ донанд, дар фаъолияти ҳамаҷузҳои худ аз он самаранок истифода барад.

Хуб мешуд, ки дар ҳама гурӯҳҳо, хоҳ тоҷикӣ бошад, хоҳ русӣ, бояд забони тоҷикӣ омӯзонида шавад. Мақсади асосӣ он аст, ки донишҷӯ бояд тарзи беҳато навиштан, дуруст талаффуз кардан, босаводона сухан гуфтан, таҳия ва тарҷумаи луғату матнҳои таҳассусӣ нигаронида шуда бошад.

Ин усули таълим, яъне парҳезкорӣ аз ҳифзи қоидаҳо ва бар асоси осори панду ахлоқии ибратомӯзи ниёгону муосир ва матнҳои мутахассисӣ бештар тавачҷуҳ намудан ба имлову талаффуз, истифодаи мавриди аломатҳои китобат, ҳусну баёну ҳуҷҷатнигорӣ усули нисбатан нав буда, барои баланд бардоштани саводи донишҷӯён нақши муассир мегузорад.

Ҳамчунин дар факултаи саноати сабук мавзӯҳои тарбиявӣ: мақолу зарбулмасалҳо, ҳикоятҳо, диктанту луғат ва ҳуҷҷатҳои расмӣ, тарҷумаи матн, аз ёд кардани шеър, хондани асари бадеӣ бояд омӯзонида шавад.

Абушаккури Балхӣ гуфтаанд:

Ҷаҳонро ба дониш тавон ёфтанд,

Ба дониш тавон риштану тофтанд.

Роҳи асосии саноати сабук бо материалҳои гуногун ҷудо шудани он мебошад: матои аз пахта бофташуда, матоҳои абрешимӣ ва синтетикӣ. Ҳар яки матоҳои коркарди худро дорад ва ҳар як донишҷӯи саноати сабук дар тарзи бофтани сохтани тайёр шудани онро омӯзад бинобар он бояд аз суханҳои зебои забонӣ, калимаҳои синонимӣ, ибораҳои забониро дар инкишофи саноати сабук донанд, ҷустуҷӯ намояд ва истифода барад. Ҳамчунин омӯхтани фанҳои адабиёт, таърих барои тафаккури зехнӣ замина мегузорад ва барои саёҳат ихтисосҳо кумак мекунад. Ба мисол истифода аз

зарбулмасалҳо, ки дар адабиёт фаравон аст ва дар он тавсифи ҳунар ба кор рафта, ки аз манфиат холӣ нест, якчанд мисол меорам:

1. Кучо беҳунар шуд асири ниёз
Хунарманд ҳар ҷо бувад сарфароз.
2. Қимати мард бо илму ҳунар аст.
Абдулқодири Бедил
3. Чу нодонон на дар банди падар бош,
Падар бигзору фарзанди ҳунар бош.
Абдурахмони Ҷомӣ
4. Қалам гуфто, ки ман шоҳи ҷаҳонам,
Қаламкашро ба мақсад мерасонам.
5. Нури ақл дониш аст.
6. Хондан – бо сӯзан чоҳ кандан.
7. Илм дар хурдӣ – нақш бар санг.
8. Ҳунар аз молу мероси падар беҳ.
9. Тавонгарӣ ба ҳунар аст, на ба мол.
Бузургӣ ба ақл аст на ба сол.
10. Зинати шахс – илму ҳунар.
11. Илму ҳунар ҳусни дигар.
12. Шахси беҳунар – дарахти бемева.
13. То илм наомӯзӣ, некӣ натавон кард.
14. Ҳар ки дорад донишу ақлу тамиз
Аҳли ақлу илмро дорад азиз.
Фаридадини Аттор
16. Ҳунар омӯз, к-аз ҳунармандӣ,
Даркушой кунӣ, на дарбандӣ.
Низоми Ганҷавӣ

Дар факултаи саноати сабук омӯхтани ҳуҷҷатҳои расмӣ- коргузорӣ яке аз масъалаҳои асосии донишҷӯён буда, барои пурра ва хубтар истифодаи ҳуҷҷатҳо роли муҳим мебозад. Бояд гуфт, ки ҳуҷҷатнигорӣ услуб ва қоидаҳои хосе дорад. Бояд таъкид кард, ки ҳуҷҷатҳо маъмулан кӯтоҳ ва муфассал бошанд. Чанде аз намунаҳои ҳуҷҷатҳои расмӣ – коргузориро меорем, ки дар факултаи саноати сабук бояд омӯзонида шавад.

Ариза (заявления) – саналест, ки дар он хабари расмӣ ё хоҳише баён мешавад. Вай аз тарафи як кас ё якчанд нафар ба унвони муассиса ё мақомоти расмӣ навишта мешавад. Ариза вобаста ба мазмуну мундариҷа чанд хел мешавад:

аризаи ба кор қабул шудан

аризаи ба сафари хизмати расмӣ рафтан

аризаи рухсатии меҳнатӣ

аризаи аз кор рафтан

аризаи ба нафақа баромадан ва ба монанди инҳо

НАМУНА:

Ба ректори Донишгоҳи технологии
Тоҷикистон муҳтарам Амонзода И.Т.
аз донишҷӯи курси сеюми
гурӯҳи 1-25010410 т факултети
молия ва иқтисодиёт Ҳанифаи С.

Ариза

Аз Шумо эҳтиромона хоҳиш менамоям, ки аз сабаби дар шаҳри Душанбе
манзили зист надоштанам, маро дар хобгоҳи донишгоҳ ҷой диҳед.

Ҳанифаи Сатторзод.
20.09.2021

Дархост (заявка)

Дархост санадест, ки дар он ягон чизи мавриди ниёз, эҳтиёҷ (пул, мол) зикр
мешавад. НАМУНА:

Ба ректори Донишгоҳи
технологии Тоҷикистон
Амонзода И.Т.

Дархост

Кафедраи забони тоҷикӣ аз Шумо эҳтиромона хоҳиш менамояд, ки барои
пешбурди корҳои таълимӣ, илмӣ, методӣ ва тарбиявӣ ба таъмини маводи зерини
конселярӣ мусоидат намоед:

1. Варақи сафед - 4 баста;
2. Степлер - 2 дона;
3. Тирҳои (степлер) - 2 дона;
4. Ранги картриҷ - 2 дона;
5. Файл барои чувздонҳо – 1 дона

Мудири кафедра,
д.и.ф. дотсент

.....

Адабиёт:

1. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншиносӣ. – Душанбе, 1977.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1.- Душанбе, 1985.
3. Ғаффоров Р., Ҳошимов С., Камолиддинов Б. Услубшиносӣ. - Душанбе: Маориф, 1995.
4. Ғаффоров Р. Нависанда ва забон. – Душанбе: Ирфон, 1977.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик.1. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий. - Душанбе, 1985.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ.1. Китоби дарсӣ барои факултетҳои мактабҳои олий. - Душанбе, 1973.
7. Забони тоҷикӣ. С. Анварӣ, Ш. Кабиров, Н. Каримов. - Душанбе, 2019. – 287 с.
8. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобати забони тоҷикӣ. – Душанбе: Хирадмандон, 2021. - 63 с.

9. Камалиддинов Б. Услубшиносӣ. – Душанбе, 1993.
10. Каримов У. Забони тоҷикӣ. – Душанбе, 2003.
11. Кабиров Ш., Анварӣ С. Забони тоҷикӣ. -Душанбе, 2015.
12. Луғати русӣ-тоҷикӣ. – Москва: Русский язык, 1985. - 1278 с.
13. Мирзоев Т. Дастури методии адабиёти тоҷик. - Душанбе, 1996.
14. Нурова К.А. Дастури методӣ оид ба иҷрои корҳои мустақилона (равияи технологияҳои иттилоотии соҳавӣ). - Душанбе, 2020. - 104 с.

АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКОГО КОНСАЛТИНГА КАК ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ ПОМОЩЬ В ПОЛИТИЧЕСКОМ МЕНЕДЖМЕНТЕ

Усекеев Э.Ж. доктор философских наук, доцент
Иманбеков У.Т. кандидат политических наук, доцент
Кыргызский национальный университет имени Жусупа Баласагына
Кыргызская Республика, город Бишкек

Esekeev E. J. doctor of philosophical Sciences, associate Professor
Imanbekov U. T. candidate of political Sciences, associate Professor
Kyrgyz National University named after Jusup Balasagyn
Kyrgyz Republic, Bishkek city

Исходя из терминологического анализа, определим политический консалтинг как профессиональную помощь и оказание услуг клиенту в политической сфере. Данная трактовка политического консалтинга является операционной по причине того, что он определяется как профессиональная деятельность. При этом не ставятся слишком узкие рамки избирательных кампаний, так как на практике политический консультант может консультировать вне избирательной компании публичных политиков, чиновников государственного уровня и сферы местного самоуправления, бизнесменов, а также других лиц, каким-то образом связанных с политическим сегментом общества. Самая первая американская фирма, специализировавшаяся в области политического консалтинга, была создана в 1933 году в штате Калифорния. Тогда супруги К. Уайтекер и Л. Бакстер приняли участие в информационной борьбе по поводу решения законодательного собрания штата о развитии ирригации в Северной Калифорнии. В то время другая американская фирма выступила с инициативой организации референдума по данному вопросу, так как проект затрагивал её коммерческие интересы. В европейских странах и России институт политических консультантов появился немного позже. Постепенно институт политических консультантов начал фрагментироваться, и в нём выделились самые различные уровни. Но их составляли схожие группы специалистов. Глобальный рынок политических консультантов следует сразу отметить, что глобальный рынок политических консультантов складывался неоднородно. На это, прежде всего, влияли особенности национальных и

локальных институтов политических консультантов разных стран. Региональные политические рынки, в свою очередь, воздействовали на институты политических консультантов. Мировой институт политических консультантов (Международная ассоциация политических консультантов) Локальный институт политических консультантов (Европейская ассоциация политических консультантов, Азиатско-Тихоокеанская ассоциация политических консультантов и др.) Национальный институт политических консультантов (Российская ассоциация политических консультантов, Германская ассоциация политических консультантов и др.) Региональный политический рынок (Гильдия уральских политических консультантов и др.) 26 отдельных стран. Шло и обратное влияние глобализационного плана. Поэтому в самой классификации политических консультантов существует огромная путаница. Американские авторы первыми пытались осмыслить фрагментацию института политических консультантов и представить свои классификации. Так, Н. О’Шогнесси выделял три поколения американских политических консультантов: пионеров индустрии, идеологизированное среднее поколение и поколение молодых технократов. Но такая схема, к сожалению, не может объяснить современную сегментацию рынка политических консультантов. Американский исследователь из Института менеджмента политических кампаний при Американском университете в Вашингтоне Дж. Тёрбер к числу наиболее востребованных политико-консалтинговых специализаций в конце XX века отнёс следующие:

- 1) management or strategic advice – стратегический менеджмент;
- 2) media or campaign advertising – медиаконсалтинг и реклама в СМИ;
- 3) polling – социологические исследования;
- 4) direct mail – организация прямых рассылок;
- 5) opposition research – изучение конкурентов;
- 6) campaign finance or fundraising – обеспечение финансирования кампании; 7) field

operations – полевые работы. Похожую типологию политических консультантов предлагают С. Медвик и С. Ленарт. Одновременно они выделяют рост влияния отдельных видов политических консультантов – специалистов по direct mail, социологических консультантов и медаконсультантов. Другие эксперты Д. Маглеби и К. Паттерсон добавляют к этой же типологии консультантов по обеспечению референдумов в американских штатах. Данная классификация довольно детально, но отражает только специфику американской модели института политического консультирования, где большое значение имеет региональный рынок политических консультантов на уровне штатов. Тогда как в России региональный рынок политического консалтинга претерпел изрядный кризис в связи с отменой выборов губернаторов. Также Дж. Тёрбер включает в свою схему консультантов-социологов, что также не может полностью отвечать политологическому критерию составления классификации. Уже упоминавшийся С. Медвик немного позже совместно с другими американскими специалистами по политическому консалтингу Д. Фареллом и Р. Колодным разработал классификацию политических консультантов по принципу двух переменных: профессиональной сферы, из которой специалист пришёл в политический консалтинг и рода клиентов, с которыми он работает. Согласно типологии американских учёных, первой профессиональной группой политических консультантов в США были специалисты, появившиеся из сферы бизнеса и оказывавшие услуги преимущественно коммерческим структурам, у которых появились политические интересы. К этим профессионалам они относят маркетологов и PR-менеджеров, которые из коммерческих переквалифицировались

в политических консультантов. Другая профессиональная категория политических консультантов аналогично пришла в политику из бизнес - сегмента, но её основными клиентами выступали уже не фирмы, а политические деятели и политические партии. Третий профессиональный слой политических консультантов изначально зависел от политического сегмента. В количественном плане он составляет половину всех американских политических консультантов. Его представители обычно предпочитали работать на политические партии, близкие их идеологическим убеждениям. Последняя группа политических консультантов, согласно Д. Фареллу, Р. Колодному и С. Медвику состоит из тех специалистов, которые получили свой профессиональный опыт в политической сфере. При этом данная группа политических консультантов предоставляет свои услуги не политикам и партиям, а, наоборот, коммерческим организациям, заинтересованным во влиянии на общественное мнение и в лоббистских проектах. Типология Д. Фарелла, Р. Колодного и С. Медвика отражает собой трансформацию национального американского института политических консультантов. Ими учитывается, прежде всего, критерий прихода консультантов в политическую сферу и фактор соотношения политических и бизнес - услуг, предоставляемых клиентам. Такой подход вполне современен и отражает глобализационный тренд в институционализации мирового рынка политических консультантов. Ещё один известный российский политтехнолог И.Б. Даченков предлагает свою классификацию политических консультантов, делая упор на современные виды политико-консультационной сферы:

- 1) проведение избирательных кампаний и выборный консалтинг;
- 2) партийное строительство;
- 3) персональный политический брендинг;
- 4) политический лоббизм;
- 5) текущее политическое консультирование бизнес - структур и органов власти;

6) специальные политические проекты. В своей типологии И.Б. Даченков предлагает новые направления деятельности политико-консультационной работы, которые ещё не чётко отделяются от других видов политтехнологов. Как известно, специалист по «текущему политическому консультированию бизнес - структур и органов власти» может быть тем же лоббистом – GR-менеджером, руководить «специальными политическими проектами» также может любой из вышеперечисленных видов политических профессионалов – от имиджмейкера до фандрайзера. Таким образом, подобная классификация также не операционная для настоящей статьи и требует корректировки. Попытаемся предложить собственную классификацию политических консультантов, исходя из критерия существования различных самостоятельных консультационных сегментов отечественного политического рынка. Итак, современный политический консалтинг развивается по следующим направлениям:

1) частный политический консалтинг: а) частный PR-менеджмент б) частный GR-менеджмент

2) внутрикорпоративный политический консалтинг: а) внутрикорпоративный PR-менеджмент б) политический спичрайтинг в) политический фандрайзинг (FR-менеджмент).

Предлагаемый концепт учитывает сегментирование отечественного рынка политико-консалтинговых услуг по принципу частного и внутрикорпоративного (государственного или партийного) секторов. Отсюда выделяются наиболее значительные и самостоятельные виды политических консультантов, более-менее занявшие свою нишу политического рынка.

Наиболее прочные позиции у сегмента PR-менеджмента, занимающегося политической и коммерческой рекламой. Согласно авторскому предположению, он вбирает малоинституализованные в Кыргызстане политический имиджмейкинг, политический брендинг и спин - докторинг, которые только набирают политтехнологическую силу. При этом наиболее институализированный и мощный сегмент политического консалтинга – PR-менеджмент сильно трансформировался. Структура института политических консультантов не так проста, как может показаться в начале. Она предполагает не только различные виды самих политических консультантов, но и их профессиональные объединения – мирового, локального и национального уровней, а также модели политтехнологической деятельности.

Литература:

1. Андросова Л.А., Сиушкин А.Е. Политический консалтинг. Пенза: Изд. Пенз. гос. ун-та, 2007. С. 7.
2. Горемыкина Т.К., Осипенкова О.Ю. Международные стандарты аудита. М: Издательство МГИУ, 2007. С. 179. 25
3. Nimmo D. The Political Persuaders: The Techniques of Modern Election Campaigns. Englewood Cliff, N.J.: Prentice-Hall, 1970. P. 35.
4. O'Shaughnessy N. High Priesthood, Low Priestcraft: The Role of Political Consultants //European Journal of Marketing, 1990. Vol. 24. №2. P. 22.
5. Thurber J. (ed.) Campaign Elites: The Attitudes and Roles of Professional Political Consultants. Washington: Campaign Management Institute, 2000. P. 18.
6. Medvic S., Lenart S. The influence of Political Consultants in the 1992 Congressional Elections //Legislative Studies Quarterly, 1997. Vol.22. P. 61-77.
7. Magleby D., Patterson K. Consultants and Direct Democracy //PS: Political Science & Politics, June 1998, P.160- 169. 3 Farrell D., Kolodny R., Medvic St. Parties and Campaign Professionals in a Digital Age: Political Consultants in the United States and Their Counterparts Overseas //Harvard International Journal of Press/Politics. Fall 2001. Vol. 6. Issue 4. P.13-14.
8. Юханов Н.С. PR-технологии и политическое консультирование в российской политике. М.: РУДН, 2008. С. 43-54.
9. Ольшанский Д.В., Пеньков В.Ф. Политический консалтинг. СПб.: Питер, 2005. С. 4-5.
10. Даченков И. Тенденции и перспективы политического консалтинга в России [Электронный ресурс].

**РАССОМИ ШИНОХТА ВА ЗИНДАНИГОРИ ЭҶОДИЁТИ ТЕАТРИ ТОҶИК
ШОБУТОЛИБОВ ШОБУТОЛИБ ШОИБРОИМХОНОВИЧ**

Фарангиси Н., Бахтибекова Г.

**Донишкадаи давлатии санъати тасвирӣ ва дизайни Тоҷикистон
Муассисаи давлатии «Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов»**

Хунари тасвирии тоҷик таърихи бостонӣ дошта, муддати садсолаҳо камол ёфта, то ба даврони шӯравӣ тавассути рассомони рус, хунари тасвирии касбии халқи тоҷик, дар ҳамбастагӣ бо наққошиҳои бостонӣ такомул ёфта, нахустин рассомони касбии миллӣ ба майдони ҳунар меоянд. Дар қатори онҳое, ки солҳои 80 - уми садаи гузашта ба остонаи хунари тасвирии тоҷик қадами устувор гузоштааст, ин Рассомии халқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Арбоби хунари Ҷумҳурии Тоҷикистон, узви Иттифоқи рассомони Тоҷикистон, шодравон Шобутолибов Шобутолиб Шоиброимхонович низ буд.

Ҷ 30 майи соли 1950 дар деҳаи хушманзараи Поршневи ноҳияи Шӯғнони вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ба дунё омадааст. Яъне, айёми бачагӣ ва ҷавонии ӯ дар ҳамин деҳа сипарӣ шудааст. Маҳз табиати хушманзараи деҳа, боғҳои сарсабз, шебу теппаҳои сабзпӯш, фазои поку мусоид, ниҳоят муҳити атрофи Шобутолиби ҷавонро ба майдони хунари рассомӣ ворид кард. Маҳз ӯ ин ҳунарро дар давраи мактабҳои, ки он ҷо тарбия меёфт, ба ин ҳунар ҳидоят кард. Дар ҳамон ҷо ба кашидани расмҳои ҳақиқӣ машғул гардид. Роҳбарияти мактаб истеъдоди рассомии ӯро ба инobat гирифта, ба Шобутолибов Шобутолиб маслиҳат доданд, ки ҳуҷҷатҳои худро ба Омӯзишгоҳи рассомии шаҳри Душанбе супорад ва ӯ соли 1968 ҳуҷҷатҳои худро ба омӯзишгоҳи номбурда супорида, аз маҳорати эҷодӣ гузашта сазовори номи донишҷӯӣ мегардад. Мавсуф соли 1972 омӯзишгоҳро бомуваффақият хатм менамояд. Дар солҳои донишҷӯӣ на танҳо роҳи усулҳои офаридани асарҳои хунари тасвириро аз бар менамуд, балки мустақилона ба офаридани мусаввараҳо мепардохт. Ҷро пас аз чанд муддати хатми Омӯзишгоҳи рассомӣ барои давом додани таҳсил ба Донишкадаи рассомӣ, ҳайкалтарошӣ ва меъмории ба номи И.Е.Репини воқеъ дар шаҳри Ленинград мефиристанд, ки бомуваффақият шомили ин донишгоҳ мегардад. Ҷ дар жанрҳои мухталифи хунари тасвирӣ: суратгарӣ, манзаранигорӣ, натюрморт, чехранигорӣ, баҳусус ороиши сахна, асарҳои қолиб офарид ва дар намоишҳои театри ҳамчун рассом ширкат меварзад. Баъди хатми донишгоҳ соли 1978 ба ватан баргашта, ҳамчун рассом ороишгари сахна дар Театри академии драмавии ба номи А. Лоҳутӣ кор мекунад. Дар вақти кор дар театр Шобутолибов Шобутолиб ҳаракат мекард, ки ороиши сахна, либосҳои бо даври замони ҳозира ороиш диҳад. Шобутолибов Шобутолиб эҷодиёти бисёр бой ва мафкураи ғани дошт, ки манзараҳои зиёд, мусаввараҳои таърихӣ ва ҳаёти нав, ҳолати обу ҳаворо ба тарзи худ дида, онро дар корҳои истифода мекард, ки аз тарафи бинанда баҳои баланд мегирифт. Дастхати рассом аз дигар рассомон бо он фарқ мекард, ки ӯ умуман обу ҳаворо бо диди шахсӣ ва бо рангҳои гуногун омезиш дода, як ҳиссиёти баланд нисбати эҷодиёташ буд, ки шахс аз дидани ин ҳунар ба ваҷд меомад. Рассомии хушсалиқа дар зиндагӣ шахси бисёр меҳрубон, оқил, нисбати шогирдон саҳтгир буда, ҳислатҳои хуб дошт. Дар чорабиниҳои давлатӣ ташкилотҳои дараҷаи баланди касби худ буда, беҳтарин соҳибҳунари форуми байни ҳамдигар ва рангпартои мунаққаш буд. Бояд тазаққур дод, ки эҷодиёти ӯ дар хунари тасвирии тоҷик, аллакай мақоми вижа пайдо карда буд. Рассом кӯшидааст, таваҷҷуҳи хонандаро ба ороиши

сахнаҳо чалб намояд. Маҳз аз ҳамин давра, Шобутолибов Шобутолиб дар оро додани сахнаҳо сабки вижаи хешро пайдо менамояд.

Эҷодиёти рассомро дарки манзуму лирикии воқеияти ихоташуда фаро гирифта буд. Мусаввараҳои бо вучуди манзум будан, дар худ инчунин мавҷудияти иҷтимоӣ ва рӯҳияи ҷомеаи вақтро ифода мекарданд. Пажӯҳиши усулҳои нави тасвирӣ, дарки табиату ҷамъият, забони нигориш, бандубасти қонунҳои тасвирӣ, сабки вижаи эҷодии бисёре аз рассомони тоҷикро ба майдон овард. Дар аксар асарҳои рассомони ин давраи тоҷик кӯшиши нишон додани тамомияти маънавиву эҳсосӣ мушоҳида мешуд. Маҳз чунин ҳислатҳо дар эҷодиёти Шобутолибов Шобутолиб аз лиҳози ороиши сахнавиҳояш назар намоем, маълум мегардад, ки ӯ аксари осори хешро дар қолаби ороишгари театр офаридааст.

Аммо дар эҷодиёти ӯ нафосати ҳаракат, навигарии замони ҳозира бештар дида мешавад. Натиҷаи сафарҳои эҷодӣ як силсила асарҳо мебошанд, ки то ҳанӯз моҳияти хешро гум накардаанд. Намоишномаҳои гуногун, аз ҷумла «Ваня-тағо»-и А.П. Чехов, «Дар чорроҳа»-и Н. Табаров, «Баҳроми Чӯбина»-и Т. Аҳмахонов, «Драмаи миллат»-и С. Аюбӣ, «Хоча сағпараст»-и Ҷ. Қуддус ва ғайраҳо ороиш додааст. Шобутолибов Шобутолиб маҳз дар ҳамин ҷанба озмоиш намуда, комёб шуда буд. Ӯ ба мамлакатҳои гуногун сафарҳои зиёде кардааст. Ӯ иштирокчи намоишҳои дохилӣ ва хориҷии кишвар мебошад.

Ӯ кашидани оғози фасли хазонро, ки ҳанӯз осмони софу беғубор аст, офтоб медурахшад, кӯрпаи заррини табиат густурда мешавад, дӯст медошт. Ба ин мақсад ӯ ба гӯшаву қанори зебоманзару табиати нотақрори ватан сафарҳои зиёде намуда, силсиламанзараҳои ҷолиб кашидааст. Мусаввараҳои дар жанри тасвирӣ офаридаи ӯ мазмуну муҳтавои вижа дошта, муҳимтарин масъалаҳои ҳаёти ҳамондавраи Тоҷикистонро инъикос кардааст.

Рассом дар вақти оро додани сахнаҳо фаровонии нозу неъматҳои ватани азизашро нишон дода бошад, аз ҷониби дигар, бо истифодаи рангҳои гуногун, аз уҳдаи ҳалли талаботи қонунҳои суратгарӣ баромада, унсурҳои миллиро фаровон истифода намудааст. Баробари фаъолияти эҷодӣ, Шобутолибов Шобутолиб ба қорҳои ҷамъиятиву давлатӣ машғул гардида, солҳои зиёде ҳамчун омӯзгор қор карда, як қатор шогирдонро тарбият намудааст.

Шобутолибов Шобутолиб моҳи январи 2021 дар синни 70-солагӣ дар шаҳри Душанбе аз олам ҷашм пӯшид. Қорҳои эҷодии рассом дар Осорхонаи миллии ва коллексияҳои хусусӣ ҷойгиранд.

Адабиёт:

1. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди I.
2. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди II.
3. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди III.

**САНЪАТИ КУЛОЛГАРӢ ТАҶАССУМГАРИ ҲУНАРҶОИ МАРДУМӢ ДАР
ЭҶОДИЁТИ РАССОМИ ХАЛҚИИ ТОҶИКИСТОН ВАЛИМАД ОДИНАЕВ**

Холова Зулайхо., Бердиева Нигина

Муассисаи давлатии “Коллеҷи ҷумҳуриявии рассомии ба номи М.Олимов”

Кулолгарӣ санъатест, ки маводи он ба воситаи пухтани лой ва махлутҳои он бо иловаи нуриву оксиди металлҳо ва дигар пайвастагиҳои ғайриорганикӣ ба даст оварда мешаванд. Аз ҳамаи замони сар карда, одамон ба сохтани чизу чораҳои гилин сар карданд ва он чизҳоеро, ки месохтанд, дар оташҳои калон мепухтанд. Оҳиста-оҳиста онҳо ба сохтани ашёи рӯзгоре, ки ба онҳо лозим буд, гузаштанд: косаю табақ, дегу кӯзаҳо ва дигар олоти рӯзгор ва бозичаҳоро тадриҷан дар тафдонҳои махсус мепухтанд. Бо пайдо шудани маҳсулоти дигар, ба монанди оҳан, шиша, тилло, нукра, мис ва кашф шудани гили сафед — чинӣ (фарфор) гили кулолӣ қимати худро гум накард. Дар ибтидо кулолгарӣ пешаи занон буда, пас аз ихтирои чархи кулолӣ мардҳо ҳам ба кулолгарӣ машғул шуданд.

Сарчашмаҳои мавҷудаи таърихӣ бар он шаҳодат медиҳанд, ки тасаввуроти инсон дар бораи шаклҳои фазоӣ ва таносуби миқдорӣ дар чараёни дарки воқеият, сохтани олоти меҳнат, сохтани макони зист ва ғайра тадриҷан ташаккул ёфтааст. Инкишофи тасаввуроти ҳандасӣ барои сохтани чандин олоти ҳунар ба монанди кулолгарӣ, сохтмонӣ, кишоварзӣ ва ғайра заминаи воқеӣ гузоштааст. Намунаҳои то замони мо расидаи донишҳои риёзӣ аз ҳислати амалӣ доштани ин фан шаҳодат медиҳанд. Чи хеле ки маълум аст, хок ва сафол дар ҳаёти инсоният мавқеи махсусро дорост. Хок, пеш аз ҳама, яке аз унсурҳои асосии пайдоиши ҳаёт дар рӯи замин аст. Инчунин гил, ки асоси кулолгарӣ ба шумор меравад, аввалин маводи табиӣ мебошад, ки инсон ба даст овардааст. Таърих гувоҳи медиҳад, ки дар чандин мавзӯ ҳатто гилро ҳамчун хӯрок истифода мебардаанд. Масалан, мардуми Шарқ дар хӯроқашон “равғани замин”- лойи сафедро истифода мекарданд. Вайро бо шири гавазн ҳамроҳ карда меҳӯрданд ва ё ба оби гӯшт ҳамроҳ менамуданд. Дар замони қадим анвои собуниҳои хушбӯ мавҷуд набуданд, мардуми қарияҳо деги пуробро бо чанд доман барги гул ва аз замин — гил пур мекарданд. Баъди соатҳои дароз ҷӯшидани об, ки бо гилу гул омехта буд, як навъи моддаи шустушӯӣ ба амал меомад, ки онро ҳамаи замони собуниҳои хушбӯӣ меномиданд. Гилро инсон қариб дар аксарият ҳолатҳои зиндагӣ мавриди истифода қарор медод. Таърихи инсоният истифодаи гилро аз тахтаҳои лойи Байнаннаҳрайн, ки барои ифодаи хатҳои меҳӣ истифода шуданд, сар карда буданд. Таърих дар ҷунин марказҳои анъанавии истеҳсоли кулолгарӣ ба монанди шаҳру ноҳияҳои Хучанд, Истаравшан, Кӯлоб, Исфара, Рашт ва деҳаҳои Чоркӯҳу Қариятоқ, ВМКБ ва дигар марказҳо донандаи гурӯҳи кулолгарон ҳоло дар амал ба ин ҳунари қадимӣ камтар даст мезананд. Сабабаш ин аст, ки бо пайдо шудани маҳсулоти пластмасӣ маҳсулоти кулолгарӣ қимати худро гум кард, чунки устоҳои кулолгар бо сабаби арзон будани маҳсулоти пластмасӣ, маҳсулоти қимати истеҳсолнамудаи худро ба фурӯш бароварда наметавонанд. Ба ғайр аз ин кулолгарон наметавонанд хароҷоти қори худро бароранд (1.с.109-111). Ба ин нигоҳ накарда, истеҳсоли кулолгарии тоҷикон дар марҳилаҳои таърихии худ ҳама давраҳо пешрафти худро аз сар гузаронид: аз кулолгарии хонагӣ то истеҳсолоти замонавии муосир. Дар асри ХХ истеҳсоли кулолгарӣ бо пуштибони аз давлат натавонӣ фарҳанги миллии тоҷикон, балки дар асл хоҷагии мардумӣ гардида буд. Дар он замон наздикшавии ҳунармандони тоҷик бо дигар халқҳо дар шакли сохтори ягонаи шӯравӣ мусоидат кард, таъдодули васеъ дар соҳаи намоиши соҳавиро

баровард ва кулолгариро ба бозори ҷаҳонӣ муаррифӣ сохт. Ташаккули кулолгарӣ тӯли сайри таърихӣ бо дигар соҳаҳои ғайрифаъолияти башарӣ бешак робитаи ногузастанӣ дошт. Тавсифи техникаву минтақавии он то кунун ҷиҳати гузаронидани пажӯҳишҳои таърихӣ, баҳусус ҳафриётӣ, фарҳангӣ ва таҳқиқоти этнологӣ дар ҳалли масоили алоҳидаи пайдоиши халқи тоҷик нишонаҳои муайянкунандаи асосӣ маҳсуб меёбанд. Аз тарафи дигар ва муҳимми масъаларо мебоҷад намуд, ки маҳсулоти кулолгарӣ дар фарҳанги бойи тоҷикон ҳамчун ифодакунандаи ҳолати рӯҳӣ, инъикосгарӣ муносибати рӯҳии одамон буд. Кулолгарӣ имрӯз дар саноати электротехника, бинокорӣ химиявӣ, меъморӣ тиббӣ ва истеҳсоли зарфҳои гуногун хеле васеъ истифода мешавад.

Дар истеҳсоли маҳсулоти бадеӣ низ кулолгарӣ нақши хеле калон дорад. Маҳсулоти кулолгарӣ аз таъсири фазой (атмосферавӣ) эмин аст. Агар имконияти нигоҳдорӣ хуб таъмин гардад, метавонад, асрҳо хизмат намояд. Аз ҳамин сабаб аст, ки таърих намунаҳои санъати кулолгариро дар шаклҳои гуногун – гоҳо дар шаклҳои ашёи хурди аз лой сохташудаи олами сеҳри қадима то маҳсулоти нозуки ғайриҷиҳатӣ (чинӣ) нигоҳ доштааст (2. с.70-73).

Ташаккули кулолгарӣ тӯли сайри таърихӣ бо дигар соҳаҳои ғайрифаъолияти башарӣ бешак робитаи ногузастанӣ дошт. Тавсифи техникаву минтақавии он то кунун ҷиҳати гузаронидани пажӯҳишҳои таърихӣ, баҳусус ҳафриётӣ, фарҳангӣ ва таҳқиқоти этнологӣ дар ҳалли масоили алоҳидаи пайдоиши халқи тоҷик нишонаҳои муайянкунандаи асосӣ маҳсуб меёбанд. Кулолгарӣ имрӯз дар саноати электротехника, бинокорӣ химиявӣ, меъморӣ тиббӣ ва истеҳсоли зарфҳои гуногун хеле васеъ истифода мешавад. Дар истеҳсоли маҳсулоти бадеӣ низ кулолгарӣ нақши хеле калон дорад. Маҳсулоти кулолгарӣ аз таъсири фазой (атмосферавӣ) эмин аст. Агар имконияти нигоҳдорӣ хуб таъмин гардад, метавонад, асрҳо хизмат намояд. Аз ҳамин сабаб аст, ки таърих намунаҳои санъати кулолгариро дар шаклҳои гуногун – гоҳо дар шаклҳои ашёи хурди аз лой сохташудаи олами сеҳри қадима то маҳсулоти нозуки ғайриҷиҳатӣ (чинӣ) нигоҳ доштааст. Маданияти Осиёи Миёна ин пеш аз ҳама маданияти кулолгарӣ, касибӣ ва бофандагӣ аст. Таърихан, дар қаламрави ҳозираи Тоҷикистон марказҳои бадеӣ табиӣ оид ба истеҳсоли маҳсулоти кулолӣ ба вучуд омадаанд. Дар шаҳрҳои Конибодом, Хучанд, Истаравшан, Панҷакент, Исфара, Кӯлоб, Ҳисор, ноҳияҳои ҷануби Помир, деҳаҳои Шӯрообод, Даштиҷум (Кӯлоб), Чоркӯҳ ва Урметан дар Суғд кулолгарӣ хизмати сазоворе кард. Дар ин самт рассоми хушсалика дар соҳаи худ шахси беандоза, соҳибтаҷриба, ки як қатор шогирдонро тарбия кардааст, ки то ҳол давомдихандаи қору пайкори устои худ мебошанд. Шахсе, ки оид ба ӯ маълумот медиҳем, ин Рассоми халқии Тоҷикистон Валимад Одинаев мебошад.

Рассом, кулолгар, ҳайкалтарош Валимад Одинаев соли 1945 дар вилояти Хатлон ба дунё омадааст. Валимад Одинаев рассоми соҳаи кулолгарӣ, ҳайкалтарошӣ ва санъати ороишӣ ғайриҷиҳат менамоянд. Аз соли 1962-1965 дар муассисаи давлатии Коллеҷи рассомии ба номи М.Олимов таҳсил намудааст. Инчунин соли 1970 ба Донишқадаи давлатии шаҳри Тошкент ба номи Островский дохил шуда, дар гурӯҳи кулолгарӣ таҳсил менамояд. Баъд аз хатми донишқада ба Коллеҷи рассомӣ омадааст. Валимад Одинаев соли 1990 то соли 2009 дар Коллеҷи рассомӣ ба ҳайси директори Коллеҷи рассомии ба номи М.Олимов кор кардааст. Инчунин чандин рассомони ҷавонро дар соҳаи кулолгарӣ тарбия намудааст, ки айни замон онҳо давомдихандаи ин намуди санъат мебошад. Валимад Одинаев чандин объектҳои давлатӣ ва хориҷаро оро додааст ва дар чандин намоишҳои байналмилалӣ

иштирок намудааст, аз ҷумла “Алжир”, “Эрон”, “Афғонистон”, “Чин”, “Япония” ва ғайра якҷанд объектҳои дигари давлатҳои хориҷаро оро додааст.

Объектҳои рассом:

1. Толори калонтарини Борбад (1984-1976).
2. Театри давлати драммавии ба номи А.Лоҳутӣ (1990-1994).
3. Меҳмонхонаи “Душанбе” (1973-1975).
4. Сирки давлатӣ (1977-1978).

Валимад Одинаев доим кӯшиш менамуд, то ки дар санъати кулолгарӣ худ ҳаракат ворид намояд ва тавозунро нигоҳ дорад ва аз дидани корҳои рассом дарк менамояд, ки ӯ ба мақсади худ расидааст. Бо саҳми Валимад Одинаев дар Коллеҷи рассомии ба номи М.Олимов нигористон кушода шуд, то ки рассомони ҷавон тавонанд корҳои эҷодии худро ба намоиш гузоранд.

Асарҳои рассом:

1. Суруд
2. Дамгири геологон
3. Ҷавонӣ
4. Дар назди оина

Валимад Одинаев соли 2009 дар шаҳри Душанбе аз олам ҷашм пӯшидааст.

Адабиёт:

1. Одинаев Б. Санъати кулолгарии тоҷикон. “Мероси ниёгон”, “Ҳифзи ёдгориҳои таърихи фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон”. – Душанбе, - №1(19).- 2017. -С. 109-111.
2. Одинаев Б. Из истории развития керамического производства таджиков Вестник Педагогического университета. Издание Таджикского государственного педагогического института им. С. Айни. - №6(61), -Душанбе, С. 70-73.
3. Барномаи рушди ҳунароҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009 то 2015 аз 10.2008. № 513.

ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ОБРАЗОВАНИИ -- ПОВЫШЕНИЕ ИНДИВИДУАЛИЗАЦИИ ОБУЧЕНИЯ

Хусанова Т.К.

Технологический университет Таджикистана

В наше время информация имеет такую же стратегическую ценность, как и традиционные материальные и энергетические ресурсы. Современные информационные технологии, позволяющие создавать, хранить, перерабатывать информацию и обеспечивать эффективные способы её представления потребителю, являются мощным инструментом ускорения прогресса во всех сферах общественного развития. Безусловно, это один из существенных факторов, определяющих конкурентоспособность страны, региона, отрасли и отдельной организации.

Важная роль в процессе создания и использования информационных технологий принадлежит системе образования, особенно высшей школе как основному источнику квалифицированных, высокоинтеллектуальных кадров и мощной базе фундаментальных и прикладных научных исследований. Специфика системы образования состоит в том, что она является, с одной стороны, потребителем, а с другой - активным производителем информационных технологий. При этом технологии, рожденные в системе образования, используются и далеко за её пределами. Это позволяет говорить о возможности практической реализации концепции перехода от информатизации образования к информатизации общества.

Для понимания роли информационных технологий в образовании необходимо вникнуть в суть этого понятия. Информационные технологии предназначены для организации и поддержки учебного процесса, расширения возможностей преподавателей, обеспечение его такими средствами, которые позволяют решать не решаемые ранее лингводидактические проблемы: совершенствование организации преподавания, повышение индивидуализации обучения.

Использование информационных технологий открывает широкие возможности в обучении и развитии учащихся, создаёт благоприятные условия усвоения учебного материала. Обилие и разнообразие информации позволяет дифференцировать и адаптировать обучение не только по возрасту, но и учитывая индивидуальные способности каждого. Применение компьютерной техники позволяет сделать занятие привлекательным и настоящему современному.

Говоря об информационной технологии, в одних случаях подразумевают определенное научное направление, в других - конкретный способ работы с информацией. Как видим, существует двоякая трактовка понятия «информационная технология»: как **способ и средства** сбора, обработки и передачи информации для получения новых сведений об изучаемом объекте и как **совокупность знаний** о способах и средствах работы с информационными ресурсами.

В каком-то смысле все педагогические технологии (понимаемые как способы) являются информационными, так как учебно-воспитательный процесс всегда сопровождается обменом информацией между педагогом и обучаемым. Но в современном понимании информационная технология обучения - это педагогическая технология, использующая специальные способы, программные и технические средства (кино, аудио- и видеосредства, компьютеры, телекоммуникационные сети) для работы с информацией. И суть информатизации образования состоит в создании как для педагогов, так и для учащихся благоприятных условий для свободного доступа к культурной, учебной и научной информации.

Понятие «компьютерная технология обучения» (КТО), с учётом широких возможностей современных вычислительных средств и компьютерных сетей, часто используется в том же смысле, что и ИнТО. В то же время применение термина «компьютерная технология» вместо термина «информационная технология» встречает возражения. Они связаны с тем, что информационные технологии могут использовать компьютер как одно из возможных средств. Кроме того, понимание роли компьютера как вычислительной машины (от англ. *comp*Шег - вычислитель) стало уже анахронизмом. Поэтому сам термин «компьютерная (буквально - вычислительная) технология»

воспринимается как неудачный, а вот вести речь о компьютерных средствах обучения, компьютерных программах вполне правомерно.

Фактором, определяющим успешное применение современных информационных технологий, является работа самого педагога над научно-методическим обеспечением использования. Это требует решения вполне конкретных вопросов:

- ✓ отбор содержания обучения в соответствии с дидактическими свойствами и возможностями средств ИТГО;
- ✓ прогноз возможного воздействия средств ИТГО на характер мышления и поведение участников образовательного процесса;
- ✓ выбор способов сочетания и интеграции средств ИТГО с традиционными средствами обучения;
- ✓ создание соответствующих дидактических условий обучения - формирование учебных групп, организация индивидуальных занятий и самостоятельной работы.

Но при этом не следует фетишизировать возможности компьютеров. Нельзя забывать о том, что передача информации сама по себе еще не обеспечивает передачи знаний, культуры, и поэтому информационные технологии предоставляют педагогам очень эффективные, но вспомогательные средства.

Итак, сформулируем **педагогические цели** использования ИТГО. **Развитие личности обучаемого**, подготовка к самостоятельной продуктивной деятельности в условиях информационного общества, включающая (помимо передачи информации и заложенных в ней знаний):

- развитие конструктивного, алгоритмического мышления благодаря особенностям общения с компьютером;
- развитие творческого мышления за счет уменьшения доли репродуктивной деятельности;
- развитие коммуникативных способностей на основе выполнения совместных проектов;

Сущность компьютера - в его универсальности, в способности к имитации. Его многоликость и многофункциональность - залог того, что он может удовлетворить множество потребностей. Но при всех своих возможностях компьютер остаётся **средством** повышения эффективности человеческой деятельности. Как информационное средство он предназначен для **информационного обслуживания** потребностей человека. В том, как сделать это обслуживание наиболее продуктивным именно для учебно-педагогического процесса, и состоит главный вопрос всей многоплановой проблемы совершенствования образования на базе информационных технологий. Успешное его решение будет способствовать повышению качества и степени доступности образования всех уровней - от школы до систем подготовки и переквалификации специалистов, интеграции национальной системы образования в научную, производственную, социально-общественную и культурную информационную инфраструктуру мирового сообщества.

Литература:

1. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учебное пособие для студентов педагогических вузов и системы повышения квалифицированных педагогических кадров / Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; Под. Редакцией Е.С. Полат. - М.: Издательский центр «Академия», 2003 - 272 с.

2. Педагогические технологии: Учебное пособие для студентов педагогических специальностей / Под общей редакцией В.С. Кукушина. - Серия «Педагогическое образование». - Ростов н /Д: издательский центр «Март». 2002. - 320 с.

3. Турик Л.А., Осипова Н.А. Педагогические технологии в теории и практике. Учебное пособие, Ростов-на-Дону, Феникс, 2009. - С. 243.

4. Шоев Н.Н. Педагогические доминанты воспитательно-образовательные технологий в системе высшего образования. - Душанбе.: Издательстве «Ирфон», 2004, - 304 с.

РУШДИ САЙЁҶОН ВА ДЎСТДОРНИ ТАБИАТ БОИСИ БОЛОРАВИИ ИҚТИСОДИЁТИ КИШВАРАМОН

(бахшида ба соли рушди сайёҳӣ ва хунарҳои мардумӣ)

Шамсова Б.Қ.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

«Кишвари мо дорои имконияти васеъ аз ҷиҳати минтақаҳои сайёҳӣ буда, истифодаи самараноки он боиси болоравии сатҳи зиндагии аҳолии ҷумҳури ҳоҳад шуд»

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон

Туризм яке аз соҳаҳои сердаромадтарини иқтисодиёт дар ҷаҳони муосир ба ҳисоб меравад. Имрӯз дар содироти ҷаҳонии молу хизматҳо туризм баъд аз маҳсулоти нафт ва истеҳсоли фурӯши автомобил дар ҷойи савум қарор дорад. Ҳоло дар ин соҳа беш аз 150 млн. нафар қору фаъолият доранд.

Даврае буд, ки одамизод дар бораи ҳадаш ва табиат ҷише намедонист ва ҳатто намедонист, ки дар он тарафи кӯҳ ҷӣ ҳодиса ва навигариҳо рух дода истодааст. Танҳо кӯшиш ва ҳаракатҳои инсон ба пеш сабаб шуд, ки дар натиҷа ба прогресси илмию техникаи оварда расонид.

Прогресси илмию техникаи ба мо имкон дод, ки аз ҳаётгузаронии душвор ва сода ба ҳаётгузаронии нисбатан мураккаб, лекин дар навбати худ сабук ва осон қадам гузошта, ихтироот ва кашфиёти бузург кунем... Прогресси илмию техникаи боис шуд, ки мо завод, фабрика, комбинатҳои бузург созем ва бо воситаи онҳо тамоми талаботи моддию маънавии худро бо маҳсули истеҳсолкардамон қонеъ гардонем. Акнун инсон қори тӯлониро бо ёрии технологияи замонавӣ дар як муддати кӯтоҳ ба анҷом расонида, натиҷаи олиро ба даст меоварад. Вақти холигии одамон бештар гардид ва талаботи имрӯзу фардошонро қонеъ карданд.

Албатта, пас аз баланд бардоштани сатҳи зиндагии инсоният эҳтиёҷ ба истироҳат ва саёҳат пайдо кард. Оҳиста-оҳиста ин шуғл характери оммавиرو гирифт. Ин сабаби пайдо шудани соҳаи нави саноат туризм гардид, ки баъдан аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид ба расмият дароварда шуд. Ҳоло бошад, ин соҳа аз ҷиҳати даромаднокии пас аз соҳаҳои истихроҷи нафт ва мошинсозӣ дар ҷомеаи ҷаҳонӣ ҷойи сеюмро ишғол менамояд.

Ҳамасола миллионҳо сайёҳон чи дар дохили кишвар, чи дар берун бо мақсади истироҳат ва рекреатсия саёҳат мекунад. Аз ҳад зиёд қабул кардани туристон ва рӯя накардан ба меъёрҳои экологӣ ба хароб гаштани зонаҳои истироҳатӣ ва боиси аз байн рафтани баъзе объектҳои туристӣ гашт.

Ин зарбаи саҳти экологӣ масъулони соҳаи туризмро бетараф нагузошт. Олимони соҳа ҳамаҷиҳата фикр карда, як намуди нави туризмро кор карда баромаданд. Он аини замон самараноктарин маҳсуб меёбад, ки ин ҳам бошад туризми экологӣ буд Туризми экологӣ як намуди саёҳат ба ҳисоб меравад, ки таърихи пайдоишаш ба охири асри XIX тааллуқ дорад.

Мафҳуми «туризми экологӣ»-ро ташкилотҳои гуногуни ҷаҳонӣ таъриф додаанд, ки таърифашон аз ҳамдигар каму беш фарқ мекунад: «Туризми экологӣ - ин туризми табию муайянқуниест, ки дар барнома маълумот, маърифати экологӣ ва ҷорӣ намудан бо мувофиқи принципҳои устувори экологиро дар бар мегирад, дохил карда шудааст». Стратегияи экотуризми миллии Австралия, департаменти туризм, Канберра соли 1992. Ҷамъияти туризми экологӣ соли 1994 экотуризмро чунин шарҳ додааст: «Туризми экологӣ – ин саёҳати мақсаднок дар қаламрави табиат бо мақсади чуқуртар фаҳмидани маданияти маҳал ва муҳити табиест, ки ягонагии экосистемаро вайрон накарда, захираҳои табиро ҳифз намуда, барои бошандагони маҳаллӣ ғоиданок месозад».

Соли 1999 дар конференси экотуризми «Roftledge» омадааст: «Экотуризм – ин шакли устувори экологии туризми табиест, ки пеш аз ҳама нигоҳ доштани ҳаёт дар маҳалли табиӣ ва дарк кардани он, ташкил намудани ба минимум оварда расонидани таъсирот ба муҳити атроф бо мувофиқи меъёрҳои этикӣ, истифода, хароҷот ва ба сатҳи маҳал равона намудан аст. Одатан ин шакли туризм дар қаламрави ҳифзшаванда ва ба нигоҳ доштани ин қаламравҳо ҳиссагузори намудан, қабул шудааст». «Экотуризм-ин туризмest, ки:

1. Ба вайроншавии муҳити табиӣ, пастшавии сифати он бурда намерасонад;
2. Дар ҳифз намудан ва дар идора намудани истифодаи қаламрави табиӣ бевосита ҳиссагузори кардан;
3. Ба идоракунии баробар ва компонентӣ мусоидат мекунад».

Давраҳои ташаккулёбии фаъолияти туризм дар Тоҷикистон

Табиати дилангези Тоҷикистон аз даврони қадим мавриди тавачҷуҳи сайёҳон ва дӯстдорони табиат будааст. Дар сарчашмаҳои гуногуни таърихӣ оид ба зебогии ин ё он макону гӯшаи диёрамон гуфтаҳои зиёд мавҷуданд. Ба ин метавон сафари саёҳатчиӣ венетсиягӣ Марко Поло, саёҳатчиёни чинӣ ва дигаронро мисол овард, ки ҳангоми убур кардан аз қаламрави кишвар дар бораи ҷойҳои алоҳидаи он маълумот додаанд. Давраҳои ташаккулёбии туризм дар Тоҷикистон асосан баъд аз солҳои 17-уми асри 20 рост меояд. Зеро, то ин замон дар кишвари мо ягон муассиса ё корхонаи ташкили сайёҳӣ мавҷуд набуд. Баъд аз ташкил ёфтани Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон (соли 1924 ҳамчун ҷумҳурии мухтор дар ҳайати Ўзбекистон ва соли 1929 бошад, ҳамчун Ҷумҳурии мустақил дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ) барои омӯхтан ва тадқиқоти табиати кишварамон як қатор экспедитсияҳо ташкил ва равона карда шуда буданд, ки минбаъд саҳми ин экспедитсияҳо дар тартиб додани сайёраҳо, аз ҷумла сайёраҳои кӯҳнавардӣ ва кишваршиносӣ хеле бузург аст.

Ин экспедитсияҳо асос ё пояи туризм ва сайёҳиро дар кишварамон гузоштанд. Дар раванди омӯзишу тадқиқоти ин гурӯҳҳо як қатор базаҳои алпинистӣ ва нуқтаҳои

дамгирии сайёҳон ва инчунин бошишгоҳҳои сайёҳон ташкил шуда буданд. Дар ҳайати ин гурӯҳҳо олимони соҳаи география, биология, зоология, геологияю минералогия, гляциология (яхшиносӣ), гидрология ва ғайраҳо саҳми беандоза гузоштанд.

Агар аз нуқтаи назари ташкилӣ гирем, туризми даврони шӯравӣ ё давраи пеш аз истиқлолият дар кишвар хусусияти тичоратӣ надошта, балки хусусияти иҷтимоӣ дошт. Чунки манбаи асосии истироҳат иттифоқҳои касабаи корхонаю муассисаҳои гуногуни давлатӣ ба ҳисоб мерафтанд. Яъне, давлат барои кормандони тамоми соҳаҳо шароит фароҳам меовард, ки шаҳрвандон тавассути роҳхат метавонистанд ҳамроҳ бо аҳли оилашон сола як маротиба рафта, дар муассисаҳои фароғатӣ, ороишгоҳҳо ва дигар урдугоҳҳои истироҳатӣ истироҳат кунанд.

Тоҷикистони офтобрӯяву кӯҳсори мо бо табиати бихиштосои афсонавӣ, дашту сахро, дараю водиҳо, кӯҳҳои осмонбӯс ва боғҳои дилрабо дар тамоми дунё машҳур гаштааст. Табиати зебои он диққати сайёҳони хориҷиро ба худ ҷалб менамояд. Баҳри ҳифзи сарватҳои табиат баланд бардоштани маърифати экологии аҳолии муҳим аст. Барои ноил шудан ба рушди устувори ин соҳа баланд бардоштани вазъи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ зарур мебошад. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд будани мероси бойи таърихӣ фарҳангӣ ва захираҳои нотақрори табиӣ фароғатӣ барои эҳё ва рушди минбаъдаи туризм ҳамчун яке аз самтҳои афзалиятноки иқтисодии мамлакат шароити мусоид фароҳам меоварад.

Имрӯзҳо дар доираи барномаҳои махсуси ҳукумати дар самти сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ дар саросари кишвари азизамон корҳои назаррас идома дорад. Тоҷикистони хушбоду ҳаво барои қабули сайёҳони хориҷа, ки қайҳо барои тамошои ватани мо таваҷҷуҳи хоса зоҳир намудаанд, омода мебошад. Ташрифи сайёҳону меҳмонони хориҷӣ ба кишвари мо яке аз омилҳои болоравии сатҳи иқтисодии шаҳрвандони Тоҷикистон шуда метавонад. Бо назардошти аҳамияти хоси ин соҳа солҳои охир дар ҷумҳурӣ марказҳои нави сайёҳӣ сохта шуда, рушд ёфта истодаанд, марказҳои кӯҳна таҷдиду барқарор карда шуда, шумораи ҳудудҳои муҳофизатшавандаи табиат аз қабилӣ мамнӯъгоҳҳо, парваришгоҳҳо, паркҳои миллии диданӣ сол аз сол зиёд шуда истодаанд, чунки шумораи сайёҳоне, ки ба тамошои чунин ҷойҳои қасдорас ва аҷоибӣ табиат таваҷҷуҳдоранд, сол аз сол босуръат афзуда истодааст.

Имрӯзҳо паст шудани суръати рушди туризм ғайриимкон аст. Зеро аз як тараф агар саноатикунонӣ ва урбанизатсияи ҷойҳои зисти қисмати ҳар чи бештари аҳолии босуръат идома дорад, аз тараф дигар кӯшиши аслии одамон барои муошират бо табиат ва ҳосил намудани таассурот ва лаззати эмотсионалӣ ва эстетикӣ аз тамошои табиат дар ҳоли афзоиш аст.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни мамлакатҳои Осиёи Марказӣ аз ҷиҳати захираҳои таҷдиди саломатӣ ва сайёҳӣ мақоми пешсафро дорост.

Чунин ҳудудҳо дар Тоҷикистон -5%, Узбекистон-0,7%, дар Туркменистон-0,25%-ро ташкил медиҳад.

Ҳоло дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёда аз 185 субъекти хоҷагидор, чи ашхоси ҳуқуқӣ бо шӯбаҳо ва намояндагӣҳояшон, чи ашхоси воқеӣ, ки ба фаъолияти соҳаи туризм алоқаманд аст, ба қайд гирифта шудааст. Дар байни онҳо 51 меҳмонхона, 125 муассисаи истироҳатӣ сайёҳӣ, 9 муассисаи санаторию истироҳатӣ, ҳамчунин муассисаҳои варзишию солимгардонӣ, корхонаҳои махсусгардонидашудаи савдо, боғҳою мамнӯъгоҳҳои табиӣ, корхонаҳои нақлиётӣ, тарабхонаҳо, агентии намояндагӣҳои табиғотӣ ва ғайра мавҷуданд.

Яке аз марказҳои сайёҳӣ ва истироҳатӣ дар кишварамон дараи Ромити зебоманзар мебошад. Дараи Ромит бо мавзёҳои диданӣ, обҳои мусаффову ширин, набототу ҳайвоноти нодир ва иқлими муътадил барои рушди соҳаи сайёҳӣ имкониятҳои васеъ дорад. Дар дараи Ромит намудҳои гуногуни сайёҳӣ, аз ҷумла экологӣ, муолиҷавӣ, кӯҳӣ, сайругаштӣ ва варзишӣ дар ҳоли рушд қарор дорад. Айни замон дар минтақаи Ромит зиёда аз 200 хонаи истироҳатӣ, 40 истироҳатгоҳи оммавӣ, 10 лагери мактабӣ, 4 брғи истироҳатӣ ва осоишгоҳу меҳмонхонаҳои муосир мавҷуданд.

Дигаре аз мавзёҳои сайёҳӣ, ки дер боз тавачҷуҳи сайёҳонро ба худ ҷалб менамояд, парваришгоҳ –резервати «Ромит» буда, дар масофаи 80 км дуртар аз шаҳри Душанбе, байни дарёҳои Сардаи миёна ва Сорбо, дар масоҳати 16 100 гектар доман паҳн кардааст. Резервати биосферӣ бо мақсади ҳифз ва омӯзиши олами ҳайвоноту наботот, маҳдудсозии таъсирҳои антропогенӣ, гузаронидани чорабиниҳои барқарорсозии объектҳои табиӣ соли 1959 таъсис ёфтааст. Роҳ ба сӯи резервати биосферии «Ромит» сайргӯҳи ҳаққиқиро мемонад. Аз як тараф кӯҳҳои баланду сарсабз, аз сӯи дигар дарёи сертӯғени Кофарниҳон касро ба олами табиӣ рангорангу зебо ворид месозанд. Дар он дарахтони гуногун, рустаниҳои шифобахш, ҳайвоноти нодир, аз қабилҳои савсор, бабри барфӣ, хирси малла ҳифз мегарданд.

Мавриди хос аст, ки дараи Ромит барои ривочи равнақи сайёҳии муолиҷавӣ низ имконияту захираҳои зиёд дорад. Минтақа дорои як қатор чашмаҳои шифобахш, ба монанди «Зайрон» ва «Оби шифо» мебошад, ки дар онҳо бемориҳои узвҳои ҳаракат, занона, пӯст ва дигар бемориҳо табобат мешаванд. Бахшида ба Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2019-2021) ва дар доираи омодагиҳо ба ҷаени 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар дараи Ромит аз тарафи соҳибкорони маҳаллӣ дар мавзеи Покруд-2 истироҳатгоҳи оммавӣ, меҳмонхона, мағозаи фуруши армуғон ва маҷмааи варзиш ба истифода дода шуданд.

Яке аз нодиртарин ганҷҳои табиати афсункори кишварамон мавзеи Арху низ дар дараи зебоманзар ва хушбоду ҳавои Ромит мебошад, ки имсол бо эълон гаштани Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ ободу маъмур гашт.

Ҷамагӣ чанд муддат пеш касе номи Архуро ба забон намеоварду аз мавҷудияти ин гӯшаи афсонавӣ андак афроде огоҳ буданд. Вале вақтҳои охир Арху якбора сари забонҳо гашт. Сабабаш дар қалби қуллаҳои сарбафалаккашида ва соҳили дарёчаи пуртӯғени Арху, ки яке аз шохобҳои калонтарин дарёи Кофарниҳон маҳсуб меёбад, бунёд гаштани маҷмааи истироҳатгоҳию сайёҳии Архуи назди мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Ваҳдат мебошад.

Сафари кории Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба дараи Ромит, ки 10-уми августи соли қорӣ баргузор гардид, ташрифи Президенти муҳтарам ба оғози корҳои созандагӣ бунёдкории ин маҷмаа тақдир бахшиданд.

Мувофиқи маълумот соли гузашта аз дараи Ромит зиёда аз 100 ҳазор сайёҳон дидан намуданд, ки зиёда аз 4 ҳазор онҳоро сайёҳони хориҷӣ ташкил медиҳанд.

Ҷамин тарик, Тоҷикистон барои рушди тамоми намудҳои сайёҳӣ: сайёҳии экологӣ, кӯҳнавардӣ, таърихӣ, варзишӣ-кӯҳӣ ва ғайраҳо имконияти васеъ дорад.

Хушбахтона, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2007 аз ташкилоти умумиҷаҳонии туристӣ гардид, ки ин барои рушди соҳаи туризм дар Тоҷикистон комёбии беназир аст. Самаранокии рушди туризм имконияти бештари қории туристон ва даромади асрориро дар иқтисодиёти кишвар имконият медиҳад. Инчунин аз тарафи дигар, таъмин нумуи ҷудо намудани андоз ба сатҳи гуногуни буча, аз тарафи дигар, ба қайд гирифтани таъсири босамари туризм ба ҷамаи тарафҳои зисту зиндагонии

чамбият дар рушди соҳаҳои омехтаи иқтисодӣ ва банд будани аҳоли бо ҷойи кор мебошад.

Адабиёт:

1. Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26.12.2018.
2. Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, (аз 1-уми августи соли 2018. №372)
3. Абдуалимов А., Қодирова Ф.С. Асосҳои туризм. -Душанбе, 2012.
4. Х.Муҳаббатов. Ганҷинаи табиати Тоҷикистон. -Душанбе:Ирфон, 1987. -86 с.
5. Кодиров Ф.С. Захираҳои туристӣ: Ёдгориҳои фарҳангӣ- таърихӣ ва табиӣ. - Душанбе, 2012. -108 с.

**ОММАВИГАРДОНИИ ТАРБИЯИ ҶИСМОНӢ ВА ВАРЗИШ
ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Шарипов Ҷ.Х., Тағоев Д.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Мусаллам аст, ки соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш яке аз самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб рафта, зери роҳнамоии хирадмандонаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳандозӣ мегардад. Зеро “тарғиб ва ташвиқи варзиш миёни одамон, хусусан дар байни ҷавонон ба ноилшавии онҳо ба натиҷаҳои назаррас на танҳо дар соҳаи варзиш, балки дар дигар бахшҳои ҳаёт низ мусоидат мекунад” (1).

Машғул гардидани инсон ба варзиш рӯхро тавон бахшида, ҷисмро солим нигоҳ дошта, қуввати бардамии онро меофзояд. Дар тафаккури солими инсон боварӣ ба қувваи худ, расидан ба музаффариятҳоро бештар бедор месозад. Агар инсонҳо бештар ба варзиш машғул гарданд, яъне ин шуғлро дар баробари фаъолияти кори харрӯзаӣ худ чун речаи доимӣ қарор диҳанд, манфиати калонро дар ҷомеа метавонанд ба самар оваранд. Ин машғулияти доимии самаровари онҳо пешгирии омилҳои камтар ба беморӣ гирифта шудани одамон гардида, пешгирии аксар бемориҳои мегардад, ки ин ҳам ба манфиати мардум асту ҳам пайдориҳои ҷомеаи солим. Яъне, солимии мардум устувориҳои миллат ва давлат мебошад. Бояд гуфт, ки машғул гардидани инсонҳо ба варзиш на танҳо омилҳои тансиҳатию бардамӣ ва солимии ҷомеа мегардад, балки ақлҳоро шуқуфон гардонидани, нигоҳи онҳоро ба сӯи одобу ахлоқи ҳақиқӣ, зебопарастӣ, эҳтироми ҳамдигарӣ бародарию сулҳпарварӣ роҳнамо мегардад.

Дар ҳар давраи замони варзиш рисолати аслии худро иҷро кардаасту мекунад. Варзиш ба ҳаёти ҷомеа ворид гашта, ҳисси зебопарастии инсонҳоро ташаккул медиҳад. Ҳукумати кишвар чунин паҳлуҳои манфиатноки соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзишро ба назар гирифта барои рушди тақмил бахшидан ба ин соҳа чораҳои бунёдкоронаю созандаро ба роҳ мондаанд, ки боиси хушнудист. Аз як тараф дастгирии вазирҳои ин соҳа

мебошад, ки ҳукумат барояшон шароит фароҳам овардааст, ки дар толорҳои замонавӣ бо ҳама таҷҳизоти варзишӣ муҳайё таъмин менамояд. Ва дигар бо дастгирӣ имконият медиҳад, ки варзишгарони тоҷик дар чемпионатҳо ва мусобиқаҳои байналмилалӣ ва сатҳи ҷаҳонӣ ширкат варзанд. Метавон ин иқдомҳои варзишпарваронаро оқилонаи ҳукумати кишварро дар солҳои охири ҷомеаи Тоҷикистон бисобиқа хонд. Зеро давоми панҷ - шаш соли охир соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бениҳоят рушд кард. Сол то сол зиёд гардидани инфрасохтори варзишӣ дар кишвар барои иҷрои яке аз самтҳои афзалиятнокии Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ҳамчун нишондиҳандаҳои асосии таъмини тарзи ҳаёти солими ҷомеа ба ҳисоб меравад.

То имрӯз дар қаламрави ҷумҳурӣ мувофиқи маълумоти оморӣ (то соли 2020) 10071 иншооти варзишӣ новаста аз шакли моликиятшон ба қайд гирифта шудааст, ки аз ин 122 варзишгоҳ, 7212 майдончаи варзишӣ, 1803 толорҳои варзишӣ, 93 ҳавзҳои шиноварӣ ва 37 маҷмааҳо ва 804 иншооти махсуси варзишӣ аз қабилӣ тир, боулинг, фитнес ва клубҳои ихтиёрӣ фаъолият менамоянд. “Ҳамчунин дар пойтахт ба истифода додани Қасри теннис ва маҷмааи варзиши обӣ мебошад, соли 2020 аз ҷониби бучети маблағҳои шаҳри Душанбе дар майдони 10 гектар бунёд ёфтааст”. Ин маҷмааи варзишӣ яке аз калонтарин маҷмааи варзишӣ дар Тоҷикистон ба ҳисоб меравад, ки баҳри омӯзиш, хунар барои наврасону ҷавонон ва дигар хоҳишмандони ин намудҳои варзиш буда, баъдан барои гузаронидани мусобиқаҳои байналмилалӣ ҷумҳурӣ ва олимпӣ тарҳрезӣ гардидааст. Ин маҷмааи бузурги варзишӣ бо тамоми талаботи иншооти варзишии сатҳи байналмилалӣ ҷавобгӯ буда, лоиҳаи ин маҷмаа бо стандарти Федератсияи байналмилалӣ намудҳои варзиши обӣ ҷавобгӯ мебошад. Ин маҷмааи бузурги варзишӣ на танҳо барои варзиши обӣ ва теннис ташкил гардидааст, балки дар ошонаи дуҷуми ин маҷмаа толорҳои махсуси бозиҳои баскетбол, волейбол, тениси рӯи миз, футболҳои хурд, аэробика, гӯштин, гимнастика, обутоби бадан ва дигар тармину машқҳои варзишӣ имкониятҳоро барои дӯстдорони варзиш пешкаш кардааст.

Аз оғози соли 2020 дар ҳама кӯчаҳои шаҳри Душанбе ва дар ҳама кӯчаҳои тамоми шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ сохтани майдончаҳои варзишӣ суръат гирифт. Имрӯзҳо қариб кӯчаю маҳаллае нест, ки соҳиби майдончаи варзишӣ набошад. Хушбахтона, баъди сохтани ҷунин майдончаҳои варзишӣ дар рӯҳияи мардуми тоҷик хусусан наврасону ҷавонон меҳри варзиш бештар ҷой гирифта, имрӯзҳо ҳама аз ин майдончаҳои варзишӣ ва толорҳои калони варзишӣ самаранок истифода мекунанд. Ҳамагон шояд мегардем, ки дар бисёр майдончаҳои варзишии кӯчаю маҳаллаҳо наврасону ҷавонон ба бозиҳои футболу волейбол, баскетбол машғул мегардида бошанд, мардони калонсол ба бозии шохмот машғул мегарданд.

Дӯстдорони варзиши давидан ва ё пойга низ дар ҷумҳурӣ кам нестанд. Саҳаргоҳон мо муҳлисони ин намуди варзишро во мехӯрем, ки аз нафарони синну соли миёна, калонсол, наврасону ҷавонон, мардону занон иборат буда, қисме танҳо, қисме се-ҷор нафарӣ, қисме бо гурӯҳҳо дар кӯчаҳои сабзу хурраму гулпӯш ва хушбоду ҳавои пойтахт медаванд. Ин ҳама гуфтаҳо аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки бо ташаббусу талошҳои созандаи ҳукумати кишвар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш ба оммавиёт таъмин гардидааст. Ва боз ҳам “ба хотири инъикоси муваффақият ва рушду табиғи варзиш миёни ҷомеа бо ибтикори Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон рӯзи 1 март соли 2016 Муассисаи давлатии телевизиони “Варзиш”

ифтитоҳ гардид. Инчунин, бо дастгирии Федератсияи футболи Тоҷикистон дар соли 2017 шабакаи телевизиони “Футбол” ба фаъолият оғоз намуд, ки инъикоси васеи футбол, мусобикаҳои ҷумҳурӣ ва минтақавиро дар кишвар таъмин намуда истодааст. Ҳадафи таъсиси шабакаи телевизиони “Футбол” муаррифии наврасону ҷавонони болаёқати кишвар, оммавиғардонии футбол ва тарғиби тарзи ҳаёти солим дар байни аҳолии кишвар арзёбӣ карда мешавад”. Чизи дигаре, ки ба оммавияти варзиши мардуми тоҷик таъсири бевоситаи худро мерасонад, ин баргузори мусобикаҳои байналмилалӣ дар ҷумҳурӣ хусусан дар шаҳри Душанбе мебошад.

Дар давоми се-чор соли охир баргузор гардидани мусобикаҳои байналмилалӣ дар шаҳри Душанбе оид ба варзиши пойга, велосипедронӣ, пойгаи аспҳо, футбол, шохмотбозӣ ва дигар намуди варзиш мисоли ин гуфтаҳо шуда метавонанд, ки баргузори ин мусобикаҳо дар рӯҳияи варзишдӯстии наврасону ҷавонони кишвар таъсиргузор аст ва барои баланд бардоштани фарҳанги варзишии ҷомеаи кунунии мардуми тоҷик манфиатнок аст. “Душанбе дар Наврӯз мизбони мусобикаи байналмилалӣ мешавад”, - мехонем аз баҳши варзишии рӯзномаи даврии “Тоҷикистон” (№.9 (1468) 02.03.22.с.15), ки ин хабар хеле хурсандовар аст барои дӯстдорони олами варзиш. Дар ин хабар омадааст: “Аз 17 то 22-юми марти соли 2022 ба ифтихори Иди Наврӯз дар Душанбе Чемпионати байналмилалии куштӣ барои дарёфти Ҷоми Пойтахт баргузор мегардад. Чемпионати кураши Осиё дар Қасри теннис ва маҷмааи варзишҳои обӣ ва Чемпионати 3-юми байналмилалии куштӣ дар Наврӯзгоҳи пойтахт баргузор мешавад”. Ҷамчунин ҳамасола 10 август дар Тоҷикистон Рӯзи варзишгарон бо як шукӯҳу шаҳомати ба худ хос бо роҳандозӣ ва баргузори якчанд чорабиниҳои оммавӣ варзиш, солимгардонӣ бо ҷалби дӯстдорони варзиш, мураббӣну варзишгарони шинохтаи кишвар ва хорич аз кишвар суръат мегирад, ки барои варзишгарон ва наврасону ҷавонон аз манфиат холӣ нест.

Хусусан чемпионати велосипедронӣ, ки соли гузашта дар шаҳри Душанбе баргузор гардид, ки дар он чемпионҳои дигар давлатҳо низ ширкат варзиданд. Имсол низ дар санаи 25 март Чемпионати Осиё оид ба варзиши велосипедронӣ баргузор гашт, ки чандин қаҳрамонони ин намуди варзиш аз давлатҳои Осиё, Русия, Қазоқистон, Узбекистон, Молдави, Туркменистон ва дигар давлатҳо ба ин мусобика шомил гардида қувва озмуданд.

Ҷамчунин ҳамасола барои иштирок дар чемпионату мусобикаҳои сатҳи ҷаҳонӣ паҳлавонони тоҷик омодагӣ дида дар чемпионатҳои олимпӣ ва мусобикаҳои байналмилалӣ ҷойҳои намоёнро ишғол намуда, бо шарофати пирӯзиашон дар майдону толорҳои варзишии олимпию байналмилалӣ Парчами миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон баланд гардида, Суруди миллии танинандоз мегардад. Дар посухи ин сарбаландии варзишгарони тоҷик аз ҷониби ҳукумат ҳавасманд гардонида шуда дастгирӣ карда мешаванд. Ва кӯшишу талошҳои варзишгарони тоҷик барои баланд бардоштани парчами кишвар дар чемпионату мусобикаҳои сатҳи ҷаҳонӣ аз ҷониби ҳукумати кишвар қадрдонӣ мегардад, барои ҳавасманд намудани ғолибон ва ҷоизадорони мусобикаҳои байналмилалии варзишӣ Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 январи соли 2015 № 328 “Дар бораи Ҷоизаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғолибон ва ҷоизадорони мусобикаҳои байналмилалии варзишӣ” ва Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 августи соли 2015” Дар бораи татбиқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 январи соли 2015, №328 ба имзо расид, ки он яке аз иқдоми наҷиби Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон барои дастгирӣ ва ҳавасмандгардонии ҷавонони варзишгар мебошад.

Варзишгарони тоҷик баъди таъсиси ин ҷоиза дубора бо дасту дили гарм вориди варзиш гардидаанд. “Бояд гуфт, ки пайи амалӣ гаштани ин иқдоми нек, шумораи медалҳои варзишгарони тоҷик ба дучанд зиёд гардид. Масалан, аз соли 2015 то 2017 дастпарварони мактабҳои махсуси захираҳои олимпӣ, ки дар шаҳри Душанбе фаъолият мекунад, дар бисёр мусобиқаҳои бонуфузи ҷумҳуриявӣ, сатҳи ҷаҳонӣ байналмилалӣ, чемпионатҳои Осиёву ҷаҳон, Ҷоми Осиё, Ҷоми ҷаҳон ва Бозиҳои Осиё ширкат варзида, соҳиби 13 ҷой, 126 медал, ки аз инҳо 5122 медали тилло, 4018 медали нуқра, 3988 медали биринҷӣ мебошад, ки ин нишондоди охири набуда, варзишгарони қудратманди тоҷик бо боварию қудрати хеш ба сӯйи муваффақиятҳои варзишӣ роҳ мепаймоянд. Месазад ин ҷо аз боварию ба қудрати варзиш доштаи яке аз варзишгарони тоҷик, ҷаҳонпахлавон Парвиз Собиров ҳарф зад, нисбати варзиш эҳтироми хос дошта барои такмили рушди устувори ин соҳа дар кишвар саҳми ҳудро гузоштааст. 29 сентяри соли 2020 Парвиз Собиров муассисаи клуби варзишии ҳудро таъсис дод, ки ин клуб бо риояи ҳама меъёрҳои меъмурию сохтмонӣ ба маблағи 2 миллиону 400 ҳазор сомонӣ сохта шудааст. Ин ҷаҳонпахлавон ин муассисаро аз ҳисоби даромади шахсии худ сохта, барои наврасон ва ҷавонон ва кулли дӯстдорони варзиш ба истифода додааст.

Мавриди зикр аст, ки “тамоми таҷҳизоти варзишӣ дар асоси фармоиши махсус дар шаҳри Гуанҷоуи Ҷумҳурии Мардумии Чин бо сифати ҷавобгӯ ба талаботи стандарти ҷаҳонӣ сохта шудааст”. Ин иқдоми созандаи варзишгари шинохта аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дастгирӣ гардид, ки дар ифтиҳои ин муассисаи варзишӣ иштирок дошт ба Парвиз Собиров барои ташаббуси шоиста, бунёди иншооти муосири варзишӣ баҳои баланд дода, ҷиҳати ободии як гӯшаи диёр, таъсиси ҷойҳои корӣ ва фароҳам овардани шароити мусоид, ҷалби сокинони шаҳр ба варзиш ва обутоби бадан изҳори сипос кардаанд. Ҳамин гуна оммавият гардидани соҳаи тарбияи ҷисмонӣ ва варзиш дар ҷумҳурию вусъат ва рушд дорад, ки ба монанди ҷаҳонпахлавони ватандӯст Парвиз Собиров чандин пахлавонон ва дӯстдорони варзиш дар шаҳри Душанбе ва дигар шаҳру навоҳии ҷумҳурию толору муассисаҳои варзишӣ сохта, дӯстдорони ин соҳаро ба толорҳои варзишии хеш ҷалб менамоянд, ки ҳамагӯна ин толорҳои варзишӣ аз наврасону ҷавонон пур аст, ки ин иқдоми неку созанда баҳри дучанд рушд кардани ин соҳа дар ҷумҳурию мусоидат мекунад.

Боиси хурсандист, ки миллати тоҷик ҳамеша ба варзиш чун ба як воситаи обутоб додани бадан муносибат менамуд ва варзишро яке аз омилҳои бехтарин дар роҳи камолоти ақлонию фалсафии худ медонист. Ба ибораи дигар, халқи тоҷик аз азал хиради бузурги варзишгаронаро доро буда, табиатан дӯстдори варзиш аст.

Адабиёт:

1. Эмомалӣ Раҳмон. Варзиш – қосиди сулҳу дӯстӣ. – Душанбе, 2020.
2. Душанбе: Имрӯз аз дирӯз зебо мешавад. \ Ҷавонони Тоҷикистон. №40 (9674), 01.10.2020. с.2-3.
3. Душанбе дар Наврӯз мизбони мусобиқаи байналмилалӣ мешавад. Рӯзномаи “Тоҷикистон” \ №9 (1468). 02.03.2022. -С.15.
4. Ҳафт соли муваффақиятҳои соҳаи варзиш. \ Ҷавонони Тоҷикистон. №39 (9673), 24.03.22. с.12.
5. Каграманов Г.С. Физическое воспитание. – Душанбе: Сино, 2007.
6. Сияркулов Т. Прошлое и настоящее таджикского спорта. - Душанбе, 1968.

7. Латипов Н., Мирзоев А. Душанбе- спортивный город. - Душанбе, 2004.

8. Школа легкой атлетики. 2.изд. - Москва,1986.

9. Современная л/ атлетика. Д. Кеннет Догерте. г. Москва, ФИС, 2006.

10. Гимнастика с методикой преподавания, под общей редакцией И.Б. Павлов и В.М. Барщяя, Москва. 2002 г., составитель научный редактор доктор педагогическая наук, профессор Л.П. Матвеев.

СОВРЕМЕННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ В СФЕРЕ ФИЗИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ И СПОРТА

Шарипов Ч.Х., Диловаршоев Р.С.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

В настоящее время педагогическая наука предлагает комплекс средств образовательных технологий и показывает пути их практического применения. На сегодняшнее время стратегическим признаются педагогические технологии компьютерной информатизации образования, трансформационные и дистанционные технологии. Популяризуются также технологии интенсивного, личностно-ориентированного, и опережающего обучения и др. В определенной степени все они могут быть использованы в технологизации процесса воспитания физической культуры учащейся молодежи. Более того, в современной педагогической теории и практике наблюдаются интегративные процессы, которые способствуют выстраиванию педагогического знания на основе философии, социологии, культурологии (этики, эстетики, эргономики, метрологии, глобалистики и т. п.). Появляется вопрос : как эти науки трансформировать в физическую культуру через педагогическую систему знаний. Ведь современно построенный учебный процесс формирования физической культуры личности значительно сложнее, чем традиционно сложившийся на основе известных дидактических принципов.

Чтобы процесс учебной деятельности осуществлялся эффективно, необходимо научиться пользоваться современными педагогическими технологиями, разбираться в их сути и создавать свои профессиональные стратегии деятельности, учитывать то обстоятельство, что гармоничный педагогический технологии возможно только как точнее воспроизведение заранее спроектированной педагогической технологии, т.е. четко поставленной цели и педагогической задач в совокупности с адекватной технологией их решения. Лишь в этих условиях представляется возможным превращение учебно – воспитательной работа из мало упорядоченной совокупности действий в целенаправленный процесс. В самом широком смысле слова под технологией понимают науку о законах функционирования любой сложной системы, вкладывая в это понятие 3 основные составляющие.

1. Идеологию – информационная составляющая, отвечающая на вопрос что? Это концепция и принципы, на которые опирается система (образовательная система опирается

на следующие принципы: научности, доступности, перспективности, последовательности связи и практикой и др.).

2. «Орудия» труда (чем?) – инструментальная составляющая: какие «ресурсы» (в широком смысле) необходимы для реализации технологии (в образовании – это учебные заведения, оборудования, коммунальные, гигиенические и другие условия, учебники, программно – методическое обеспечение, компьютеры, спортивные залы и др.)

3. Кадры (кто?) – социальные составляющая технологии: требования к людям, реализующим «идеологию с помощью» орудий (в образовании – это, прежде всего требования к образованности и культуры педагогов и управленцев, к их стремлению и умению заниматься творческой работе и т.д.).

Все три составляющие взаимосвязаны и взаимообусловлены (зависимы друг от друга): изменение структуры (стратегии) одной из них непременно требует изменений двух других.

Анализ определения понятия «педагогическая технология» обнаруживает вариативность его трактовок. Она понимает как проект учебно – воспитательного процесса, как модель этого процесса, как закономерность и принципы его организации, как система проект учебно – воспитательного процесса, как сам процесс, как методы, средства, операции, способы, приемы, условия, формы организации учебно – воспитательного процесса и т.д.

Имеется устойчивое мнение, что технология приближает педагогику к точным наукам, и педагогическую практику, включающую творчество преподавателя, делает вполне организуемым, управляемым процессом с предсказуемыми позитивными результатами. Именно и в этом состоит глубокий смысл значимости педагогических исследований по данной проблеме. Если в традиционной педагогике проблема целей задается весьма нечетко, степень их достижений весьма примерная, то в педагогической технологии эта центральная проблема рассматривается с позиции двух аспектов:

1) диагностического целеобразования и объективного контроля качества усвоения учащимися учебного материала и 2) развития личности и целом.

Исходя из этого предлагается следующее определение понятия «физическая культура личности»: это социально – детерминированная область общей культуры человека, представляющая собой качественное, системное, динамичное состояние, характеризующееся определенным уровнем специальной образованности, физического совершенства, мотивационно – ценностных ориентаций и социально – духовных ценностей, приобретенных в результате воспитания и интегрированных в физкультурно – спортивной деятельности, культуре образа жизни. Духовности и психофизическом здоровье.

Физическое совершенство характеризует физкультурную активность личности.

1) Знания и интеллектуальные способности. Объем. Эрудиция. Научность. Умения. Уровень усвоения.

2) Физическое совершенство физическое развитие. Психомоторика физические качества.

Двигательные умения. Точность. Автоматизация. Надежность. Физическая подготовленность. Эталон. Результат. Динамика.

3) Мотивационно – ценностные ориентации. Мотивы. Социально значимые.

Профессионально значимые. Личностно значимые. Интересы. Спортивные Физкультурно-оздоровительные. Установки. Уровень достижение цели. Сила воли. Целеустремленность. Убеждения. Степень осознанности. Потребности.

4) Социально – духовные ценности. Нравственность физкультурно – спортивная этика и культура. Эстетика. Отношения к труду. Трудолюбие. Мироззрение. Здоровый образ жизни. Отказ от вредных привычек. Системность.

5) Физкультурно-спортивная деятельность. Спортивная. Оздоровительная. Прикладная. Образовательная. Пропагандистская. Организаторская. Судейская. Инструкторская. Самосовершенствование. Частота использования. Затраты времени. Уровень достижения. Динамика.

В представленной модели уточняются признаки и степень научности специальных знаний. Без понятия о ступенях осознанности судить о качестве знаний сегодня в современной педагогике не представляется возможным. Предлагаемая структура физической культуры личности расширяет и представление о признаках двигательных умений и навыков, выключаются такие показатели, как репродуктивный и продуктивный уровни выполнения выполнения двигательного действия.

В соответствии с технологической структурой физической культуры личности конкретизируются её уровни:

1. Ситуативные, при котором отмечается отсутствие специальных знаний и интеллектуальных способностей, представлений о социально- духовных ценностях физической культуры. Физическое совершенство характеризуется низким уровнем физического развития и несоответствием физической подготовленности возрастному эталону , отдельным индивидуальным особенностям. В целом отсутствует положительное отношение к освоению ценностей физической культуры, нет стремления к её к познанию и целенаправленному использованию. Определенный интерес и активность возникает в условиях необходимости, новизны, в силу эффекта подражания и других зависящих от ситуации причин.

2. Уровень начальной грамотности характеризуется наличием элементарных знаний и представлений о ценностях физической культуры. Знания имеют феноменологическую ступень абстракции, первую ступень осознанности и ученический или типовой уровень их усвоения. Осваиваются отдельные простейшие элементы физической культуры (выполнение утренней зарядки, закаливающих процедур, развитие определенных, физических качеств, двигательных умений и навыков и.д.). На этом уровне в основном доминируют физиологические потребности и потребности безопасности. Физическое совершенство характеризуется удовлетворительным уровнем физического развития и подготовленности, стабильностью результатов и их положительной динамикой.

3. Уровень образованности отражает познание существенных положений физической культуры и ее социально-духовных ценностей. Отмечаются интеллектуальные способности и эрудированность. Научность знаний проявляется на аналитико-синтетической и прогностических ступенях абстракции, второй степени осознанности и на эвристическом уровне их усвоения. Мотивационно-ценностные ориентации и физкультурная деятельность имеет четко выраженную направленность и устойчивость. Физическое совершенство характеризуется хорошей степенью физического развития и подготовленности, соответствующей возрастному эталону, индивидуальным особенностям или спортивным достижениям.

4. Творческий уровень отражает глубокое понимание и убежденность в практической необходимости использования физической культуры, ее социально-духовных ценностей для формирования всесторонние и гармонически развитой личности. Физическое

совершенство характеризуется высокой степенью физического развития и подготовленности, соответствующей возрастной эталону, индивидуальным особенностям или спортивным достижениям. Затраты времени, уровень достижений и динамика физкультурной деятельности оптимизируются. Ее социальный вид (пропагандистская, организаторская, судейская, инструкторская) трансформируются в лично значимый фактор.

Системообразующим началом педагогической технологии, процесса физической культуры является преподаватель-носитель содержания образования, организатор педагогических условий, обеспечивающих результативность деятельности. В его личности сочетаются объективные и субъективные педагогические ценности. Профессионализм- учет индивидуально-психологических физических особенностей занимающихся, адекватная их возможностям нагрузка, решения оздоровительных, образовательно-воспитательных задач, учет желаний и интересов учащихся, разнообразие, новизна, эмоциональность занятия, а также личность преподавателя (его общекультурный уровень, эрудиция, научная и методическая подготовка, ответственность, трудолюбие, убежденность, разумная требовательность, педагогическое мастерство) являются психолого-педагогическими факторными условиями, обеспечивающими качество воспитательного процесса.

И что, пожалуй, наиболее значимо и педагогической технологии: содержание деятельности учащихся необходимо реализовывать в виде системы познавательных и практических задач, воспитания собственности, адекватных основным составляющим физической культуры личности.

Литература:

1. Ананьев Б.Г. о проблемах современного человекознания. М.: Просвещение. 1997. С. 300.
2. Асмолов А.Г. Психология личности. М. МГУ, 1990. С. 153-154.
3. Бальсевич В.К., Любышева Л.И. Физическая культура: молодёжи и современность//Теория и прак. физ. культ. 1995. №4. С. 2-7.
4. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. М.: Педагогика, 1989, 192с.
5. Венда В.Ф. Система гибридного интеллекта. Эволюция, психология, настроение. М.: Просвещение, 1990, - 291 с .
6. Виленский М.Я., Сафин Р.С. Профессиональная направленность физического воспитания студентов педагогической специальности. М.: Высшая школа, 1989, - С. 33-36.
7. Долженко О.Ш., Шатуновский В.Л. Современные методы и технология обучения в техническом вузе. М.: Высшая школа, 1990. -187 с.
8. Игропуло В.С. Основы образовательных технологий. Ставрополь. 1996. - 226 с.
9. Левина М.Л. Основные технологии обучения профессиональной педагогической деятельности. М., 1996, - 232 с.
10. Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. М.: Высшая школа. 1991. - С. 24-28.

РОЛЬ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ЕГО ЭФФЕКТ ДЛЯ УКРЕПЛЕНИЯ ЗДОРОВЬЯ В СЕМЬЕ

Шарипов Ч.Х., Диловаршоев Р.С

Технологический университет Таджикистана

Семью укрепляют общие дела и заботы, будни, наполненные полезным содержанием, совместный досуг и отдых, поэтому воспитатели расценивают организацию совместного досуга не только как важное средство воспитания ребенка, но и как средство укрепления здоровья семьи. Много внимания уделяется вопросам воспитания детей в семье - книги, статьи в газетах и журналах, кино, радио и телевидение - все дают родителям советы, информацию и предостерегают, как сделать воспитание ребенка более радостным с помощью движения. Не раз доказано, что подвижные игры и физические упражнения оказывают значительное влияние на нормальный рост и развитие ребенка, на развитие всех органов и тканей, а если эти занятия проводятся на свежем воздухе, то и закаляют организм. Правильно проводимые физические упражнения способствуют развитию таких положительных качеств, как самостоятельность и самообладание, внимание и умение сосредоточиваться, находчивость и мужество, выносливость и др. Для здоровья ребенка очень важно, когда он научится определенным двигательным действиям, как будет их выполнять и сможет ли он правильно использовать их в игре или в повседневной жизни.

Развитие основных двигательных навыков почти так же важно, как и современное интеллектуальное развитие ребенка, например, развитие речи.

Воспитание ребенка, подготовка его к жизни в обществе – главная социальная задача, решаемая обществом и семьей.

Важнейшим элементом семейного воспитания является физическое воспитание. Большинство ученых считают, что дети 6-7 лет ежедневно нуждаются в свободной двигательной активности в течении 3-4 ч или, по крайней мере, в получасовой нагрузке с частотой сердечных сокращений 150 уд/мин.

Семейное физическое воспитание в наши дни может осуществляться в следующих формах:

- совместные задания утренней гигиенической гимнастикой (зарядкой);
- домашние физкультминутки в форме комплексов основной или силовой гимнастики, упражнений на гибкость, осанку и т.п.;
- закаливание детей в зависимости от их возраста, и индивидуальных особенностей;
- обучения первоначальным двигательным и спортивным навыкам: плаванию, гребле, передвижению на лыжах, коньках спортивным играм (футболу, волейболу, баскетболу, настольному теннису, бадминтону, лапте, городкам и т.п.), настольным играм (шахматам, шашкам т.п.);
- занятие под руководством старших родственников элементами основной гимнастики, упражнениями атлетической гимнастики на домашних тренажерах т.п.;
- организация выходных дней на природе, посвященных физкультурно – спортивным мероприятиям (катание на коньках, на лыжах, на лодке; на велосипеде; купание и плавание в открытом водоеме; туристические походы; спортивные игры за городом между семьями в футбол, волейбол, хоккей, баскетбол лапту, городки и т. п.);
- походы с родителями на соревнования в качестве болельщиков;

- совместные просмотры по телевизору спортивных соревнований;
- обсуждение семьей итогов выступления сборных команд Таджикистана на чемпионатах Европы, мира, Олимпийских игр.

Одной из задач дошкольного учреждения по организации процесса физического воспитания является задача организации совместной деятельности учреждения и семьи по физическому развитию ребенка, и здесь на первое место выходит задача побудить родителей к совместным занятиям физическими упражнениями с ребенком, являющимися источником радости обогащения и оздоровления семейной жизни. Вытекают следующие задачи:

1. Объяснить родителям о необходимости заботиться о правильном развитии у ребенка основных дыхательных навыков (начиная с младенческого возраста).
2. Убедить родителей в том, что систематические занятия физической культурой помогают детям приобрести двигательный опыт, развивают ловкость, быстроту, динамическую силу, вырабатывают смелость.

Участие родителей в закаливании, обучении физическим упражнениям своих детей, а также совместные с ними тренировочные занятия не только формируют у детей устойчивый интерес и влечение к занятиям физической культурой и спортом, но и совершенствующих физическое развитие и физическую подготовку, способствуют расширению у родителей и детей общих интересов, укреплению внутрисемейных связей, установлению доброжелательных межличностных отношений, формированию добрых семейных традиций, улучшению нравственного климата в семье. Чехословацкие ученые установили что семейная форма физического воспитания способствует как физическому развитию и укреплению здоровья детей, установлению добрых, доверительных отношений между родителями и детьми, так и улучшению отношений между самими родителями.

Отношение детей к физическим упражнениям, во многом определяет семья и их интерес к спорту, активность и инициативу. Этому способствуют близкое эмоциональное общение детей и взрослых в разных ситуациях, естественно возникающая их совместная деятельность (обсуждения успехов спортивной жизни страны, переживания при просмотре телевизионных спортивных передач, иллюстраций в книгах на спортивные темы и др.).

По мнению академика А.С. Белкина, что общение с родителями – «главная потребности ребенка». При этом он ссылается на английского психиатра Д. Боулди и американского психфизиолога Н. Миллера, которые указывают на негативные изменения в психике и характера, вплоть до склонности к асоциальному поведению, детей, оторванных от родителей, особенно от матери. Далее автор обращается к родителям: «С ребенком не обходимо играть!». Если учесть физические упражнения по своему характеру сильно напоминают игру (кстати, на заре теории физического воспитания всякую физкультурно-спортивную активность называли игрой), призыв академика можно перефразировать как «с ребенком надо вместе заниматься физкультурой».

Чтобы успешно и безошибочно вести ребенка по ступеням физического совершенства, необходимо знать основные законы построения и развития движений, основные правила тренировки. Причем не просто понять их суть, но и усвоить, что необходимо учитывать в процессе физического воспитания ребенка.

Таким образом, можно делать вывод, что совместные занятия родителей с детьми приносят следующие положительные результаты:

- пробуждают у родителей интерес к уровню «двигательной зрелости» детей и способствует развитию у детей двигательных навыков в соответствии с их возрастом и способностями;
- углубляют взаимосвязь родителей и детей;
- предоставляют возможность познакомиться физкультурой за короткий отрезок времени не только ребенку, но и взрослому: родитель показывает ребенку те или иные упражнения и выполняет большинство из них вместе с ним;
- позволяют с пользой проводить то свободное время, которое мать или отец посвящают ребенку, служат взаимообогащению, способствуют всестороннему развитию ребенка.

Литература:

1. Балаев А.В. Социально – педагогические основы формирования гражданственности учащейся молодежи: док. дис. Ставрополь, 1997.186 с.
2. Симонов В.Д. Социальная педагогика: История и современность / В.Д. Семенов. Екатеринбург: ИРРО, 1996. 235 с.
3. Ягудин В.В. Семейное физическое воспитание как народная традиция/ Ягодин В.В. // Теория и практика физической культуры. 2004.№ 3. С.54-57.
4. Бельсевич В. К. Ваши дети Книга для родителей / В. К. Бельсевич М: Физкультура и спорт, 1985,138 с.
5. Царик А.В. О физкультуре физической и духовной. М.: Знание, 1989. 50 с. (Сер.: Физкультура и спорт)
6. Бельсевич В. К. Физическое воспитание ребенка в семье / В. К. Бельсевич // Теория и практика физической культуры. 1997.№1. С. 50-51.
7. Галкин М.П. Физическая культура работников промышленного производства / Ю.П. Галкин // Теория и практика физической культуры. 2000. № 9. С. 54.

ТАЪСИРИ НЕРУИ ЗЕҲНӢ, САРМОЯИ ИНСОНӢ ВА ТАҶАККУРИ СОЗАНДА ДАР РАВАНДИ САНОАТИКУНОНИИ БОСУРӢАТ

Шарифов И.У.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки санаи 26-уми декабри соли 2018 ироа гардид, ҳадафи чоруми стратегии кишвар ҳамчун

“Саноатикунонии босуръати кишвар”⁴⁸ эълон гардида, таъкид карда шуд, ки нақшаи гузариши иқтисодиёти кишварро аз шакли аграрӣ - индустриалӣ ба индустриалӣ - аграрӣ бояд таъмин карда шавад. Дар ин замина, тайи чанд соли сипарӣ гардида, дар самтҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ корҳои муайяне анҷом дода шуданд. Махсусан роҳи тариқаҳои расидан ба ин ҳадафро олимони соҳаҳои иқтисодиву техникӣ дар маҷмуи навиштаҳо ва конферонсу ҷамъишҳои илмӣ хеш баррасӣ намудаанд. Мо дар ин навишта мехоҳем ҷанбаҳои тафаккурӣ ва зехнии ин масъаларо мавриди баррасӣ қарор диҳем. Зеро ҳеч як амали инсонӣ то дар сатҳи шууру тафаккур ҷойгоҳ пайдо намояд ва ба ҳайси як унсури ҷаҳонбинии ҷамагонӣ таъдил наёбад ва моҳияти он ба дурустӣ дарк нашавад, наметавонад татбиқи амалии хешро пайдо намояд. Ин ҳам пеш аз ҳама ба табиати инсон алоқаманд аст, ки он дорои хирад буда, тавассути он тамоми амалкардҳои хешро мавриди арзёбӣ қарор медиҳад. Дар ин ҷо мехоҳам як гузори таърихиро дар рушди инсонӣ ҷомеаи инсонӣ оварам, ки ҷамаи онҳо бозгӯкунандаи саҳми маърифат, дониш ва неруи зехнии инсон дар ин раванд будаанд.

Дар дарозии мавҷудияти инсон ва ҷомеаи инсонӣ яке аз беҳтарин ва бартарин шеваҳои, ки ҷиҳати бароварда кардани ниёзҳои худ ва дар мубориза барои ҳаёт боқӣ мондани ӯро таъмин намудааст, ин роҳи аз хирад кор гирифтани инсоният ба ҳисоб меравад. Инсон ягона мавҷуди зинда аст, ки на танҳо тавассути ғариза, балки ба воситаи шуурнокии худ тавонистааст муборизоти ғўлониро ҷиҳати ҳифзи хеш истифода намояд. Агарчи дар бомдоди рӯзгори башар ӯ ҳанӯз аз табиат вобаста буд, вале дар даврони рушди баъдии худ, тавонистааст аз табиат бо роҳи на танҳо истеъмоли натуралӣ, балки бо роҳи ба он изофа намудани унсурҳои дигари шинохту бардоши инсонӣ, ашӯ ва ҷизҳои моҳиятан навро ба вучуд оварад. Ҳанӯз дар замони қабилавӣ, ки инсон дар ҳолати нимаваҳшӣ буд, барои зинда мондани худ аз хирад ё шуур низ кор гирифтааст. Яъне метавон гуфт, ки маҷмуи низом ва одатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ ва ақлию ахлоқие, ки афрод ва наслҳои мухталиф барои зинда мондан ва ҳамчунин баҳрабардорӣ аз зиндагӣ, ки то ба имрӯз яке аз ҳадафҳои аслии зиндагии инсонӣ аст, дар дарозии мавҷудияташ ба тадриҷ ба дараҷаи имрӯзӣ расидаанд. Ҳатто ҳамон давраеро, ки мо инсонро ваҳшӣ ё барбарӣ мехонем, мебинем аз аносире кор мегиранд, ки онҳо тариқи неруҳои зехнии инсон, яъне андеша ва тадбирҷӯӣ анҷом гирифтаанд. Қобили зикр аст, ки аксар аз масоили барои зисти инсон, яъне бароварда кардани ниёзи аввалия дар ҳамон шакли зиндагии нимаваҳшӣ тавассути чораандешии хирадии инсон анҷом гирифтааст ва он чи ба тамаддуни баъдӣ мансуб мешавад ё ба давроне, ки хат ҳамчун яке аз василаҳои интиқоли таҷрибаву дониш ба миён меояд ва минбаъд дониш, таҷриба ва таърихи инсон тариқи хаттӣ навишта мешавад.

Вобаста ба инкишофи зехнияти инсон дар заминаи шинохту маърифати воқеӣ кашфиётҳои муҳим ва қонунмандии табииро ошкор сохт. Онҳо ҳамчун як навъи инкилоботе дар таҳаввули тамаддуни башарӣ ба ҳисоб мераванд, ки тавонистаанд тағйироти бунёдиро дар зиндагии инсонӣ ба вучуд оваранд.

“Марҳилаи аввали зиндагии инсон марҳилаи шикорчигӣ аст, ки дар ин марҳила инсонҳо тариқаи шикор кардани ҳайвонот чи дар хушкӣ ва чи дар баҳр ғизои хешро ба даст меоварданд ва акнун ин суоле, ки пеш меояд ин аст, ки онҳо аз чи маҳорате истифода

⁴⁸ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ ва Маҷлиси намояндагон. -Душанбе. 26.01.2018. 40 саҳ.

менамуданд, то ин ниёзхоро бароварда созанд. Онҳо бо дасти худ ҳар чиро ки мешуд хурд, аз замин меканданд ва барои анҷоми ин кор аз устухон, санг, сангчӯб ва ё амсоли ин истифода менамоянд. Ҳамчунин барои ба даст овардани шикори ҳавонот аз алафҳои гуногун ва ҳамчунин аз ҳуди ҳайвонот дон месохтанд, то ҳайвонхоро шикор кунанд ва аз ин тариқ ниёзи хешро бароварда созанд.⁴⁹

Агар ҳамин амалкардро аз назари мантиқӣ таҳлил намоем, ҳарчанд хеле сода ба назар мерасад, вале дар таъмин намудани ниёзи инсонӣ одамони ибтидоӣ низ аз неруи зеҳнӣ ё хиради худ кор гирифтаанд.

Марҳилаи дигарро, ки марҳилаи кишварзӣ аст метавон як марҳилаи болотари рушди тафаккури башар арзёбӣ намуд. Маҳз дар ин марҳила инсон ба тарзи кишт кардан рӯендани анвои наботот ва аз ин тариқ бароварда кардани ниёзҳои худ мепардозад. Инсон бо гардишҳое, ки бо табиат рух додан аз замон огоҳӣ пайдо кард ва чун меканд, ки парандагон донаҳои зироатро чамъ меоваранд ва ҳамчунин занбӯри асал шаҳди гулхоро дар баҳорон чамъ намуда, онҳоро ба тариқҳои худ коркард намуда, дар кандуи асал барои зимистони худ захира месозад ва инсонҳо низ аз гузашти вақт ва таҷриботе аз парандагону занбӯрҳо маводи ғизоиро ба захира кардан пардохтанд. Ҳамон донҳо ва тухмҳои алафҳои гирдоварда ва донаи меваҳое, ки онҳоро чамъ оварда, дар назди бошишгоҳҳои пошида буданд, сабаб мешавад, ки дар солҳои баъдӣ аз он мавзӯ ҳамон навъи рустанӣ ва ҳамон навъи меваҳои дарахтон ба рӯиш оғоз кунанд. Огоҳӣ пайдо намудан аз ин раванд сабаби пайдоиши марҳилаи нав дар тамаддуни инсонӣ яъне кишоварзӣ мегардад. Инсон бо дарки кишоварзӣ ва аз ин тариқ бароварда кардани ниёзҳои худ ором-ором ба зиндагии муқимӣ рӯй меоварад ва маҷбур мешавад ба аҳли кардани иддае аз ҳайвонот шуруъ намояд ва инро ҳам метавон як марҳилаи дигаре дар тамаддуни башар арзёбӣ намуд⁵⁰, ки он тӯли ҳазорон соли дигар рушд намуда, яке аз муҳимтарин шеваҳои таъмини зиндагӣ инсоният мешавад. Дар кишоварзӣ низ муҳимтарин омиле, ки пешрафти онро таъмин намудааст, ин бардошт ва шинохти дурусти инсоният аз табиат аст, ки он боз бармегардад ба неруи зеҳнии инсон.

Пайдоиши хат ва шинохти ҳисоб як марҳилаи дигари муҳими инқилобӣ дар тамаддуни башар ба ҳисоб меравад. Инсон танҳо бо роҳи ба вучуд овардани хат ва дарки ҳисоби ашӯи гирду атроф ва муҳимтар аз ҳама кашфи ададҳои натуралӣ тавонист як қадами чиддӣ дар таҳаввули худро ба миён оварад. Дар ин замина метавон кашфи оташ кашфи оҳан ва флизиро низ як марҳилаи муҳими зиндагии инсоният арзёбӣ намуд.⁵¹

Марҳилаи дигари таҳаввули инсон ба даврони чопи китоб ва ҳамагонӣ кардани дониш марбут аст, ки маҳз аз ин давра бо ҳамагонӣ шудани дониш ва тақвия ба улуми табиатшиносӣ инсон барои бароварда кардани ниёзҳои худ дастгоҳҳо ва мошинолоту фанновариҳои ба миён меоварад, ки дараҷаи истеҳсолотро боло бурда, шакли нави беҳтару сареътари истеҳсолот ва бароварда кардани ниёзҳои иҷтимоиро ба миён меоварад.⁵²

Ин давронро метавон марҳилаи ҷомеаи саноатӣ ном бурд, ки он 250 солро фаро гирифта, то солҳои 80-уми асри 20-ро дар бар мегирад. Дар ин давра инсоният бо тақвия ба

⁴⁹ Муфс. Ниг ба: Вел Дюронт. Таърихи тамаддуни башар. Ҷилди 1. Машрикзамин гоҳвораи тамаддун. - Техрон, 1365. - 1144 саҳ.

⁵⁰ Ҳамон ҷо, саҳ. 10-17.

⁵¹ Ниг ба: Муқаддимае бар таърихи илм. Ҷорҷ Сортон. Ҷ.1 (тарҷумаи Ғулмуҳсаини Садрӣ Афшорӣ), ширкати интишороти илмию фарҳангӣ. - Техрон, 1389. - 767 саҳ. - С.318.

⁵² Муфас. ниг.: Таърихи тамаддун ва фарҳанги ҷаҳонӣ. Пайвандҳои фаросӯи замону макон. Ҷ 3. - Душанбе, 2016. - 328 саҳ.

неруи зеҳнӣ тавонистааст садҳо навъи фановариҳоро ба миён оварад ва дар заминаи онҳо сатҳу сифати зиндагии инсониро бамаротиб боло барад.

Инқилоби дигаре, ки дар зеҳнияти инсонҳо ба вучуд меояд, ин инқилоби илмию техникӣ буда, пеш аз ҳама иртибот мегирад ба дастовардҳои инсонӣ дар самти технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ, ки татбиқи онҳо дар ҷомеа тамоми пойгоҳи ҷомеаро тағйир дода, истехсолот, равобит, тарзи муносибат, идоракунӣ ва сиёсатро дар ҷаҳон пурра дигаргун намуданд. Ҳоло дар шакли ҷомеаи пасосаноатӣ ҷомеаҳои пешрафтаи ғарбӣ дар марҳилаи болотар қарор гирифта, дигар навъҳои ҷомеаҳои шарқӣ ва қаламрави собиқ шӯравӣ дар марҳилаи ибтидоӣ ва ташаккули ин ҷомеа қарор доранд.⁵³

Бояд қайд кард, ки ҳадафи стратегии навбатие, ки Ҳукумати ҷумҳурӣ дар шакли саноатикунони босуръати кишвар гузоштааст, ба назари мо татбиқи сареи он пеш аз ҳама ба чанд омил иртибот дорад. Пеш аз ҳама ба рушди ҷаҳонбинии илмӣ, боло бурдани дастовардҳои илмӣ, нишондодҳои баланди сифати таҳсилот, захираҳои иттилоотии илмӣ ва дар ин замина тайёр намудани мутахассисону боло бурдани рушди истехсолот аст. Тавре аз раванди таърихии таҳаввули ҷомеаи инсонӣ бармеояд, дар тамоми марҳилаи рушди инсоният нақши асосиро маърифат, огоҳӣ, дониш ва неруи зеҳнӣ ташкил медиҳад. Дар даврони муосир низ барои пешрафти ҷомеа ва махсусан истехсолоти он, такаҷоҳи асосӣ бояд ба ҳамин омилҳо нигаронида шавад. Омилҳои мазкурро дар якҷоягӣ ҳамчун “сармояи инсонӣ” шарҳ медиҳанд. Ҳарчанд ин мафҳумро бештар ба ҳайси мафҳуми иқтисодӣ донишмандон шарҳу тафсир додаанд, вале бояд онро дарёфт, ки таркиби ин мафҳум ва фарогирии майдони маъногии қисматҳои он ба инсоншиносӣ, маърифатшиносии фалсафӣ, ҷомеашиносӣ, маориф ва илм, технологияҳои иттилоотию коммуникатсионӣ робитаи бевосита доранд. Сармояи инсонӣ - ин қобилияти меҳнатии одамон аст, ки онҳо ниёзҳои моддии хешро пеш аз ҳама вобаста аз неруи зеҳнии инсонӣ, дониш, тавоноӣ, рақобат, саломатӣ ва сифати зиндагӣ ба даст меоваранд. Яъне ба ибораи дигар, метавон сармояи инсониро захираи неруи зеҳнии як ҷомеа арзёбӣ намуд. Ин мафҳум ҳанӯз солҳои 50 ё 60-уми қарни гузашта ба вучуд омад ва дар фаҳмиши имрӯзии он марбут ба навиштаҳои иқтисоддонҳои амрикоӣ Т.Шулс ва Г.Беккер аст⁵⁴. Сармояи инсонӣ пеш аз ҳама нишондиҳандаи асосии сифатии аҳолии як кишвар аст. Он пеш аз ҳама аз ҳисоби сармоязузорӣ қардан ба сифати зиндагии инсонҳо аз ҷумла дар фаъолиятҳои зеҳнӣ, таълиму тарбия, саломатӣ, илм, қобилияти соҳибкорӣ дар ҷомеа, ҳамчунин дараҷаи нишондиҳандаи фарҳангӣ, санъат ва унсурҳои дигар ба миён меояд.

Тавре аз таърифи боло бармеояд, сармояи инсонӣ асоситарин омилҳои рушди иқтисод ва тарзи истехсолот дар ҷомеаи пасосаноатӣ аст. Захираҳои зеҳнӣ пеш аз ҳама дар натиҷаи фаъолиятҳои илмӣ ба даст омада, баъдан тавассути низоми маориф ва низомҳои иттилоотӣ ба аҳли ҷомеа расонида мешавад. Нишонаи асосии ҷомеаи пасосаноатиро муҳаккикон дар рушди сареи илмию техникӣ ва дастовардҳои он арзёбӣ менамоянд, ки дар он нақши

⁵³ Белл Д. Грядущее посиндустральное общество. Опыт социального прогнозирования. Перевод с англ. /Д. Белл. - М: Academia, 1999.- 956 с.

⁵⁴ Bekker. Gary S. Human Capital. N.Y. Columbia University Press. 1964/

Schultz. T. Investment in Human Capital.N.Y .,1971

истеҳсолоти моддӣ то андозае паст гардида, рушди хизматрасонӣ, тағйирёбии ҷалбнамоӣ дар ҳислат ва ғайриятиҳои инсониро асоси он меҳисобанд. Қобили қайд аст, ки муҳимтарин ҳислати ҷомеаи пасосаноатиро инқилоби илмию техникий муосир ташкил медиҳад. Дар асоси ин дастовардҳои технологияҳои наво ба миён меоянд, ки онҳо имкон медиҳанд, дараҷаи сифати зиндагонӣ дар кишварҳои пасосаноатӣ рушд намоянд. Рушди истеҳсолоти бо илму фановарӣ марбут буда фардро ҳавасманд месозад, то ҳамеша донишҳои ҳирфаии ҳешро дар самти муайян тағйир бидиҳад. Дар ин ҳолат маориф ба ҳайси яке аз муҳимтарин омилҳои рушд ва таъминкунандаи мақоми иҷтимоии инсоният арзёбӣ мегардад. Инсон бо роҳи дониш ва маориф нерӯҳои ақлию хирадии худ кӯшиш мекунад, дараҷаи бароварда кардани ниёзҳои ҳешро ҳамеша афзоиш бидиҳад. Ҳамин аст, ки ҳамеша арзишҳои наво дар самти ғайриятиҳои эҷодии инсонӣ ба миён меояд.

Қобили қайд аст, ки эҷод намудан ва тафаккури созандаю офаринанда яке аз муҳимтарин ва рушдёртарин навои ғайриятиҳои инсонӣ аст ва он имкон медиҳад дар ҷомеаи пасосаноатӣ дониш, илм, нерӯи зеҳнӣ ҳамчун меҳвари пешбарандаи ин ҷомеа хидмат намояд. Агар ба раванди рушди ҷомеаи башари назар кунем, хоҳем дарёфт, ки дар тамоми марҳилаҳои рушди ҷомеаи инсонӣ илму эҷод як муҳраи асосии пешрафти ҷомеаи башар буд. Вале дар ҷомеаи муосири пасосаноатӣ он ҳамчун омилҳои муҳим ва ҳалкунанда ба ҳисоб мераванд.

Имрӯз илм ва захираҳои илмӣ фарогири тамоми донишҳои ва ғайриятиҳои эҷодианд. Тавассути низоми илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию тарроҳӣ, коркарду ба даст овардани технологияҳои наво имкон медиҳад. Ба шарофати дастовардҳои илмию таҳқиқотӣ захираҳои навои энергетикӣ, меҳнатӣ ба миён меоянд. Ин аст, ки дар ҷомеаи пасосаноатӣ илм ва коркардҳои илмию технологӣ асоси қувваҳои истеҳсолкунандаи ҷомеаро ташкил менамояд.

Яке аз муҳимтарин ҷанбаи дигари ҷомеаи пасосаноатӣ ба вучуд овардани ҳавасмандгардонӣ ва ҷалби ғайриятии инсонӣ аст. Инсон ба хоҳири ин ки ниёзҳои моддӣ худро қонеъ намояд, ӯ аз тамоми имкониятҳои ва арзишҳои гуногун, ки дар таърихи башар мавҷуд будаанд, истифода намудааст, вале дар шароити ҷомеаи муосири пасосаноатӣ дараҷаи маориф ба ҳайси асоситарин омил ва нишондиҳандаи донишҳои ва мутахассисият инсонро дар ин ҷомеа ҳамчун элитаи он муаррифӣ менамояд. Сармоягузорӣ ба инсон дар ин ҷомеа ба ҷойи аввал баромада, дар он сифати таҳсилот ва дараҷаи тахассусият омилҳои асосӣ ва муайянкунандаи мақом, ҷойгоҳ ва маоши коргар аст. Кӯшиш намудани фард ба он ки дараҷаи болотари таҳсилот, огоҳӣ ва донишро ба даст оварад, ба ҳайси яке аз сармоягузориҳои муҳим дар ин ҷомеа таъдил меёбанд.

Маориф ва захираҳои таълимӣ ин фарогири маҷмуи донишҳои, таҷрибаҳои ва огоҳӣроест, ки аз насл ба насл тавассути маънавиёт ва низоми таълим ҷамъ омада, ба наслҳои баъди интиқол гардидаанд. Мусаллам аст, ки агар дар ҷомеа донишҳои наво ба вучуд наоянд, тавачҷуҳи ҷиддӣ ба илм ва дастовардҳои илмӣ нашомад, онро ҳамчун меҳвари пешбарандаи ҷомеа дарк нанамоем ва ё низоми маориф вазифаҳои худро дуруст анҷом намедиҳад, дар натиҷа захираҳои зеҳнии ҷомеа кам гардида, дар он ҳарачу марач ба вучуд меояд. Табиӣ аст, ки дар ҷунин ҷомеа рушд ниҳоят ба кундӣ сураг мегарад. Вобаста ба ин дар назди ниҳоди маорифи ҳар навои кишвар вазифаҳои гуногун дар низоми таълимияшон ба вучуд меояд. Дар ҷомеаҳои пешрафта бештар тавачҷуҳ ба он равона карда мешавад, ки тайёр кардани мутахассисони ҷавони соҳибихтисос ва ҳирфай ҳарчи зиёдтар бошад. Вале дар байни ҷомеаҳои рӯ ба рушд мақсади асосӣ барҳам задани нодонӣ ва бесаводӣ буда, ҳадафи онҳо каме боло бурдани дараҷаи дониши аҳоли ба ҳисоб меравад. Ҳамин аст, ки дар

чомаҳои пешрафта аксари мардум кушиш менамоянд, маълумоти олий ва дараҷаи баланди тахассусиро ба даст оваранд. Дар онҳо шохиси сармоягузорӣ ба илму маориф боло аст. Масалан дар кишварҳои нисбатан камрушд карда аз қабилҳои Куба, Нигерия, Малави, Барбадос, Баливия, Молдава 6,7% маҷмуи маҳсулоти дохила барои маориф нигаронида шудааст. Дар ИМА Австралия, Белгия, Франсия, ФРГ, Великобритания, Шветсария 4,6% ММД ба маориф ва дар Россия бошад 4,3% ММД ба маориф сафарбар карда шудааст⁵⁵.

Тибқи нишондиҳандаҳои ширкати омӯзишӣ присон дар соли 2014 20 давлати низоми маорифашон бартар чунин арзёбӣ шудаанд. Корея, Чопон, Сингапур, Гонконг, Финляндия, Британияи Кабир, Канада, Нидерландия, Ирландия, Полша, Дания, ФРГ, Россия, ИМА, Австралия, Зеландияи нав, Исроил, Белгия, Чехия ва Шветсария.⁵⁶ Аз рӯи ин дода шуда бармеояд, ки 20 кишваре, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ таъсиргузоранд вобаста ба он аст, ки дараҷаи илму маорифи онҳо пешрафта аст ва аз ин лиҳоз, моро низ зарур аст, барои расидан ба ин ҳадаф аз тағйирот ва таҳсилгузорӣ боло бурдани сифати таҳсилот дар самти маориф инчунин илммеҳвар гардонидани чома табиии ҷаҳонбинии илмӣ ниҳоят муҳим ба назар мерасад.

Хулоса. Сармояи инсонӣ ва неруи зеҳнӣ омили асосии рушди чомаи муосири башарӣ ба ҳисоб меравад. Он пойгоҳи асосии бавучудоии технологияҳои навини иттилоотиву коммуникатсионӣ ва рушди иқтисоди инноватсиониву донишҳои иқтисодӣ аст. Дар ҷаҳони муосир неруи зеҳнӣ ва сармояи инсонӣ захираи ниҳоят арзишманд аст. Муҳимияти он аз захираҳои табиӣ ва маҷмуи сармояҳои дигар арзёбӣ мешавад. Маҳз сармояи инсонӣ на заводҳо, конҳо, захираҳои табиӣ таъминкунандаи рақобатпазирии болоравӣ ва самаранокии иқтисоди ҳар кишвар ба ҳисоб меравад, ки онро мо дар мисоли Чопон ва дигар кишварҳои пешрафта мушоҳида мекунем. Дар ин кишварҳои пешрафта тақрибан 70 дар 100 тамоми мавод мансуб ба сармояи инсониянд ва 30% дигар барои дигар навъҳои сармояи рост меоянд. Моро низ зарур аст имрӯз ҷиҳати расидан ба ҳадафҳои стратегии гузошташуда, пеш аз ҳама, сармояи миллии инсонии хешро боло барем ва дар ин самт бояд аҳамияти вижа ба илму маориф ва таълиму тарбия сафарбар карда шаванд. Дар баробари ин ба беҳдошт ва беҳатариӣ фаъолияти гуногунии шаҳрвандон низ нақш дорад. Барои расидан ба рушди босуръати саноатикунонӣ, ки он пайваст ба иқтисоди инноватсионӣ аст, бояд пеш аз ҳама зерсохтори мустаҳкамӣ онро тарроҳӣ намуд, ки мутаассифона, ҳоло дар кишвар вучуд надорад. Аз ин рӯ бояд тамоми имкониятҳоро ҷиҳати бунёди ин инфрасохтор равона намуд.

Вобаста ба таҳлилҳои дар боло овардашуда татбиқи расидан ба ҳадафи саноатикунонии босуръати кишвар ба муносибати комплекси соҳаҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоӣ марбут аст. Махсусан дар ин замина бояд таваҷҷуҳи аввалия ба неруи зеҳнии инсонӣ махсусан ба пешрафти илму маориф дараҷаи болои сифати таҳсилот равона карда шавад, зеро тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ аз низоми маориф ва илму дастовардҳои илмӣ вобастаанд. Барои расидан ба ин ҳадаф ва пеш аз ҳама сармоягузориро дар самти илму маориф боз ҳам тақвият дод ва авлавиятро барои тайёр кардани мутахассисони дорои қобилияти баланди интеллектуалӣ зарур аст. Зеро ҳар навъи истеҳсолот ба дараҷаи дониши мутахассис ва дар маҷмуъ аҳли чома робитаи бевосита дорад. Яъне пеш аз он ки ин ё он навъи технология дар чома татбиқ карда шавад, бояд ба он дараҷаи донишу огоҳӣ ва

⁵⁵ Доклад ЮНЕСКО по науке: на пути к 2030 году. ЮНЕСКО, 2015.

⁵⁶ [http:// evroportal.ru/immigratsiya/uroven-obrazovaniya – v – mire – reytingi- stran\](http://evroportal.ru/immigratsiya/uroven-obrazovaniya-v-mire-reytingi-stran/)

фарҳанги маънавиёти муайяни аҳли ҷомеа зарурат дорад. Аз ин хотир, дар баробари татбиқ намудани дастовардҳои нави илми дар соҳаҳои гуногуни истеҳсолот, бояд пеш аз ҳама дараҷаи рушди дониш ва маърифати ҷомеа боло бурда шавад.

Адабиёт:

1. Вел Дюронт. Таърихи тамадунӣ башар. Ҷилди 1. Машриқзамини гоҳвораи тамадун. - Техрон, 1365. -1144 саҳ.
2. Рос. Е. Дан вадиғ. Таърихи тамадун ва фарҳанги ҷаҳон. Ҷилди 1. – Душанбе, 2016. - 327 саҳ.
3. Муқаддимае бар таърихи илм. Ҷорҷ Сортон. Ҷ.1,(тарҷумаи Ғуломхусайни Садри Афшорӣ), ширкати интишороти илмию фарҳангӣ. - Техрон, соли 1389. -767 саҳ. - С. 318.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олӣ ва Маҷлиси намояндагон. - Душанбе. 26.01.2018 40 саҳ.
5. Белл Д. Грядущее посиндустральное общество. Опыт социального прогнозирования. Перевод с англ. /Д. Белл. - М: Академия, 1999. - 956 с.
6. Доклад ЮНЕСКО по науке: на пути к 2030 году. ЮНЕСКО, 2015.
7. А.А.Егорченко, С.С.Томилов Мировые информационные ресурсы: информация и бизнес. СПб: Питер, 2010.
8. Bekker. Gary S. Human Capital. N.Y. Columbia University Press. 1964/
9. Schltz. T. Investment in Human Capital.N.Y .,1971
10. [http:// evroportal.ru\immigratsiya\uroven-obrazovaniya – v – mire – reytingi- stran\](http://evroportal.ru\immigratsiya\uroven-obrazovaniya-v-mire-reytingi-stran/)

ЗАБОНИ ШЕВОИ ТОҶИКИРО ПОС ДОРЕМ

Шарифова Г.А.

Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Нақши забони модарӣ дар инкишофи тафаккур ва нутқ басо муҳим буда, тарбияи эҳсосот ва майли забонамӯзӣ аз табиати ҳуди забон бармеояд, ки он воситаи афкор ва эҳсосоти мо мебошад. Забон муассиртарин омилест, ки ҷаҳони андеша ва дунёи ботини моро ба ҷаҳони берун марбут мегардонад.

Боиси ифтихор аст, ки забони тоҷикӣ дар давоми умри тӯлонии худ бо вучуди таҳаввулоти ҷиддию сиёсии зиёди таърихӣ, на ин ки маҳв нагардид, балки бо мурури замон дар Эрон, Афғонистон, қисматҳои Покистону Ҳиндустон, Туркистон, Осиёи Миёна ва ҳудудҳои Қавқозу Қошғари Чину баҳри Хазар густариш ёфта, ба мақоми баланди илмию фарҳангӣ ва таърихӣ расида, ҳамчун забони байналмилалӣ муоширати байни халқу миллатҳои гуногун хизмат намудааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон забони тоҷикиро яке аз қадимтарин забонҳои зиндаи ҷаҳон ҳисобида, маҳз дар Мовароуннаҳру Хуросон ташаккул ёфтани ба эҳёи тафаккури

миллии форсибабонон ва густариши адабиёти классикии тоҷику форс замина гузоштанро махсус таъкид намудаанд.

Хурсандиовар аст, ки аз ҷониби Роҳбари давлат ба масъалаҳои андешидани тадбирҳои иловагӣ ҷиҳати омода кардани мутахассисони таърихи забон, аз ҷумла, донандагони забонҳои қадима, шевашиносон ва хатшиносон, таҳия ва нашри Энциклопедияи забони тоҷикӣ, таҳия ва пешниҳоди лоиҳаи “Барномаи рушди забони давлатӣ барои солҳои 2020-2030”, таҳия, танзим ва ҳамгунсозии истилоҳот ва татбиқи истилоҳоти ягона дар ҳамаи соҳаҳо, ба шабакаҳои иттилоърасонӣ ворид кардани шакли электронии фарҳангҳои муътамад, аз қабили: “Луғати форс”, “Бурҳони қотеъ”, “Ғиёс-ул-луғот”, “Фарҳанги ҷаҳонгирӣ”, “Фарҳанги Рашидӣ”, “Баҳори Аҷам”, “Фарҳанги Онандроҷ”, “Фарҳанги забони тоҷикӣ”, “Луғатнома”-и Деҳхудо ва ғ. аҳамияти махсус дода мешавад.

Аммо баъзан ба мушоҳида мерасад, ки дар овезаҳо (хусусан, мағозаҳои шахсӣ) ва матбуоти даврӣ ҳангоми таҳияи барнома ё маводи банаҷррасида дар шабакаҳои иҷтимоӣ ба ғалатҳои имлоӣ, аломатҳои китобатӣ ва услубӣ роҳ медиҳанд.

Дар ин замина баъзе навиштаҳоро мисол меорем:

- Фармони болобурди маошу нафақа дар Тоҷикистон имзо шуд, то **15%**
- Маоши ҳарбиён, кормандони додситонӣ ва мақомоти дигари ҳифзи ҳуқуқро 10 **дарсад** боло мебаранд.

- Бино ба **итилои** Оҷонси суғуртаи иҷтимоӣ
- Нархи орд, гушт ва ғайра бармеояд, **мусови** намекунад.
- Зиндагии **инруза**
- Раиси ҷумҳури Тоҷикистон, **раисҷумҳур**
- Мақомоти **Вазороти** умури дохила
- **Тезгаёр, (бистро), бозори торт, дарҳои Оҳанин, тез тайёр, кудакона**
- **маркази нусхабардори**
- **Ғалладони**

Мисолҳои дигар:

- оби нӯшокӣ, нӯшиданӣ, ё оби ошомиданӣ
- Ғалладони, ё ғалладонагӣ
- бурдборӣ, комёбӣ, ё муваффақият
- хатой, хатогӣ, хато
- ёрдам, ёрмандӣ, ёрӣ, кӯмак
- кишт гузаронидан, гузарондан, коридан, киштан, кишт кардан
- пиёда кардан, амалӣ кардан, ба амал татбиқ намудан ё дар
- пиронсолон, куҳансолон
- тахфиф, арзон, таваррум
- қимат шуд, гарон шуд
- хӯрок, хӯрокворӣ, хӯрока
- фарк, фарқият
- зарурият, зарурат
- муқобилият, муқобилат
- харидам, харид кардам, харидорӣ кардам
- дидан кардам, тамошо кардам
- сиҳат ёфтам, сиҳат шудам
- сохтмони биноҳои баландошӯна, серошӯна, бисерошӯна

- арзи сипос кардам, баён намудам
- саргузашти худро баён кард, нақл кард
- неругоҳи обии барқӣ, неругоҳи барқии обӣ
- Бадахшони кӯҳӣ, Кӯҳистони Бадахшон
- Тоҷикистони Шимолӣ, Шимоли Тоҷикистон
- ояндаи кишвар аз ғайрату шуҷоати ҷавонон вобастааст, ё ба
- таъмини аҳолӣ бо барқ ҳалли худро меёбад, масъалаи таъмини барқ ҳал мешавад
- услуби ҳар шоир хусусиятҳои хоси худро дорад, хусусиятҳо дорад
- аз Шумо изҳори сипос мекунам, ё ба
- политсияи Русия аз муҳочирони меҳнатии тоҷик пуштибонӣ намекунад, ё тоҷикро

Ин ҷо савол ба миён меояд, ки кадоме аз ин навиштаву гуфтаҳо дуруст аст? Қоидаи имло кучост?

Ҷавоб ин аст, ки дар сурати риояи дурусти меъёрҳои имлои забони тоҷикӣ ва қолабҳои меъёри муоширату забони илм аз тарафи мутахассисони забон, ҳамчунин мутолиаи бештар мо метавонем нуксонҳо ва ғалатнависиро дар забони тоҷикӣ рафъ созем.

Донишҷӯи забонҳои хориҷӣ хуб аст, аммо ҳар яки мо бояд афзалиятро ба забони модарии хеш бидиҳем. Ҳар қадаре ки мо бо забони тоҷикӣ тоза ва ноб сухан гӯем, фарзандону шогирдон онро ҳамчун як рӯки муҳимми ҳаёти мепазиранд.

Дар ин замина аз ҷониби Кумитаи забон ва истилоҳоти назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хеле пешравиҳо ба назар мерасанд ва камбудии рафъ шуда истодаанд, лекин чи тавре ки дар боло зикр намудем, то ҳоло матбуоти даврии мо аз камбудӣ ва нуксонҳо ӯрӣ нест.

Забони тоҷикӣ аз имтиҳони ҷиддии таърих бо сари баланд гузаштааст. Дар замони имрӯзи ҷаҳонишавӣ низ метавонад бо ҳиммати соҳибзабонон асолату шевоии худро ҳифз намояд ва ҳар яки моро зарур аст, ки ҳамчун меросбарони асил замонамонро беосеб ҳифз намоем ва ҷун ганҷинаи бебаҳо ба ояндагон мерос гузорем.

Адабиёт:

1. Бозидов Н. Муқаддимаи забоншиносӣ. – Душанбе, 1977.
2. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Китоби дарсӣ. - Душанбе, 1985.
3. Забоншиносии иттилоотӣ. - Душанбе: Ирфон, 2010. - 168 саҳ.
4. Кабири Ш., Анварӣ С. Забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2015.
5. Қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ва аломатҳои китобатӣ. - Душанбе, 2021.
6. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ. - Душанбе, 2015.
7. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ. – Душанбе, 1995.
8. Фозилов М. Пайдоиши забон ва инкишофи он. – Душанбе, 1963.
9. Фарҳанги имлои забони тоҷикӣ. - Душанбе, 2013. - 319 саҳ.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва, 1969.
11. Шарифова Г.А. Забони тоҷикии соҳавӣ. – Душанбе: Ирфон, 2012. - 264 саҳ.
12. Эмомалӣ Раъмон. Забони миллат – ҷасти миллат. – Душанбе: Эр-граф, 2016.

Ба матбаа 04.04.2022 супорида шуд. Чопаш 02.04.2022 ба имзо расид.

Андозаи 62x84 1/16. Коғаз офсетӣ. Чопи офсетӣ.
Ҳуруфи Times New Roman Tj. Адади нашр 100 нусха.